

HISTORICA OLOMUCENSIA
42–2012

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XXX

HISTORICA OLOMUCENSIA

42–2012

Sborník prací historických

XXX

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

**Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2012**

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře udělené roku 2012 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, programu V. Excelence, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci: Zlepšení publikačních možností akademických pedagogů ve filologických a humanitních oborech FF UP.

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických, je od roku 2010 zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice. Navazuje na předchozí ediční řadu *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala vycházet v roce 1960. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci ledna a na konci července. Oddíl Články a studie obsahuje odborné příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejích pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Třetím oddílem časopisu jsou Recenze.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

Redakční rada:

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (oba Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU v Opavě), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze), PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně), PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.
Die Autoren sind für den Inhalt und die sprachliche Richtigkeit der Arbeiten verantwortlich.

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editorky © Ivana Koucká, Jarmila Kašpárková, 2012

ISSN 1803-9561

Obsah

Články a studie

Jan Stejskal

„Nejsem snad váš král i kněz?“ Tzv. caesaropapismus a ravennští arcibiskupové 11

Lucie Toman

Dvojí podoba jednoty – vývoj úřadu bratrského soudce v českých zemích a Rzeczpospolité Obojga Narodów 23

Veronika Chmelařová

Epizody jezuitského působení v katolicko-protestantském soužití města Těšína 39

Martin Javor

*Muž – slobodomurár.
Hra alebo presvedčenie? 63*

Pavel Marek

Příspěvek k životopisu Msgre. Jana Šrámka 81

Marek Šmíd

Kardinál Pietro Gasparri – přední muž vatikánské diplomacie 101

Ondřej Kolář

Problematika četnictva v interpelacích Národního shromáždění 1918–1925 115

Jana Burešová

Bohumil Laušman ve svých knižních exilových publikacích 125

Milan Vyhliďal

Z činnosti leteckých instruktorů generálmajora Jana Reindla v Egyptě během Suezské krize 135

Alena Kokešová

Druhý sjezd Svazu československých výtvarných umělců v roce 1964 a jeho vliv na liberalizaci výtvarné tvorby 155

Petr Orság

„Jak dál?“ – Diferenciace československých exilových médií po srpnu 1968 jako výraz proměny exilové veřejné sféry 175

ZPRÁVY

Martin Elbel

Zpráva o činnosti Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v akademickém roce 2010/2011 195

Jitka Mašátová

Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého 201

Radmila Pavlíčková

Konstrukce mužské identity v ego-dokumentech od 16. do poloviny 20. století 205

RECENZE

Viera Vallová

Historia Ecclesiastica, I., 2010, č. 1.–2.

Prešovská univerzita v Prešove,

Prešov 2010. 211

Viera Vallová

Historia Ecclesiastica, II., 2011, č. 1.

Prešovská univerzita v Prešove,

Prešov 2011. 217

Magdaléna Jánošíková

Anthony Bale:

Feeling Persecuted: Christian, Jews and Images of Violence in the Middle Ages.

London 2010. 221

Jana Burešová Vladimír Velešík – Vladimír Velešík ml.: <i>Banín. 720 let malé obce na česko-moravském pomezí.</i> Banín 2011.	229
---	-----

Jana Burešová Jana Geršlová: <i>Co se skrývá za značkou?</i> <i>Historická encyklopedie podnikatelů.</i> Ostrava 2011.	233
---	-----

THE AUTHORS AND SUMMARIES

The Authors and Summaries.....	239
--------------------------------	-----

ČLÁNKY A STUDIE

„NEJSEM SNAD VÁŠ KRÁL I KNĚZ?“

TZV. CAESAROPAPISMUS A RAVENNŠTÍ ARCIBISKUPOVÉ

Jan Stejskal

Ravenna a oblast celého tzv. Ravennského exarchátu ovlivnila evropskou politiku a kulturu na mnoho stovek let – i po formálním zániku exarchátu a dobytí jeho sídla langobardským králem Aistulfem v roce 751. Byla místem střetávání se východními byzantskými (řeckými) vlivů se Západem a jakousi laboratoří mnohých pokusů o vzájemná „spojení“. Vznikaly tak například nové a zajímavé formy řeholního života, přebírající mnoho prvků východní spirituality, i jiné, na latinském Západě poněkud neobvyklé, instituce a formy církevní i světské správy. Ve svých projevech tyto formy reprezentovaly ono prolínání Východu a Západu i světského a církevního. Tento text si nekla-de za cíl podat vyčerpávající zprávu o tzv. *caesaropapismu*, ba ani o dějinách ravennského arcibiskupství. Je jen pokusem opatrně revidovat stále obecně tradovaný přístup k pojmu *caesaropapismus* na příkladu vývoje ravennského arcibiskupství, které se nacházelo v oblasti vlivu byzantských císařů.¹

Nejdříve je však vhodné shrnout dosavadní pojmy, které, často bez hlubší úvahy, užíváme, a zamyslet se nad jejich významovou stabilitou v čase i v prostoru a tím i nad obecností jejich platnosti. Na zřeteli je pak třeba mít staré osvědčené pravidlo – nejdůvěryhodnější definice je ta, která jasně vymezuje, za jakých okolností již neplatí – tedy kde jsou její meze. Každá všeobjímající a všeplatná definice je a priori podezřelá.

Caesaropapismus byl (a často stále je) v zásadě vnímán jako „politický systém, kde hlava státu je současně hlavou církve a nejvyšším soudcem v ná-boženských záležitostech. Tento systém bývá nejčastěji spojován s Byzant-skou říší.“² Nicméně nutno dodat, že takový (v učebnicích dějepisu a skriptech sice stále přetrvávající) pohled rozhodně nelze aplikovat na celé tisícileté tr-vání Byzance a v moderní historiografii byl výrazně limitován pouze na ně- která její období.³

¹ Blíže informace k oblastem a dějinám Ravennského exarchátu: STEJSKAL, Jan: *Řecké dědictví na západě: Monasticismus, misie a Střední Evropa ve středověku*. České Budějovice 2011.

² *Encyclopædia Britannica Online*, heslo „caesaropapism“ [01. 02. 2012], <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/88250/caesaropapism>.

³ VAVŘÍNEK, Vladimír: *Encyklopedie Byzance*. Praha 2011, s. 11; GEANAKOPOLOS, Deno J.: *Church and State in the Byz. Empire. A Reconsideration of the Problem of Caesaropapisms*. Church His-

Ravennský exarchát (někdy šířeji tzv. *Italský exarchát*) zpravidla označuje státní útvar na území Apeninského poloostrova, jehož počátky (pomineme-li roli, kterou Ravenna sehrála v pozdní Západořímské říši a v říši Ostrogótů) sahají k invazi vojsk císaře Justiniána I. Ravennský exarchát je jedním z pozůstatků byzantské moci v Itálii, která byla postupně oslabována příchodem a stálým tlakem Langobardů a muslimských „agarénů“. Ravennský exarchát tak byl stále se zmenšujícím státem, přesněji okrajovou správní a administrativní jednotkou Byzance, se sídlem v Ravenně, v jejímž čele stál zpravidla byzantským císařem jmenovaný správce – exarcha – ἑξαρχος.⁴ Termín „exarcha“ má ovšem nejen světský obsah – používá se i pro označení církevních hodnostářů, na následujících řádcích však budeme pracovat pouze s pojmem ve světském slova smyslu.

Ravennské (arci)biskupství vzniklo již v prvním století. Apolinář, jeden z patronů města Ravenny – svatých Apolináře a Vitala (Vitalis), byl dle tradice prvním ravennským biskupem. Oba světci byli poprvé registrováni mezi svatými východní církve⁵ a ravennským biskupům se dostalo od byzantských císařů mnohých privilegií. V šestém století bylo ravennské biskupství povýšeno na arcibiskupství a postupně získalo velikou nezávislost. V roce 666 ravennské arcibiskupství obdrželo status *autokefality* (autokefalie) – αὐτοκεφαλία, tedy církve (arcidiecéze) oprávněně dosazovat si sama svou hlavu.⁶ Tím se Ravenna značně přiblížila postavení východních patriarchátů a sebevědomí ravennských arcibiskupů značně vzrostlo. Ostatně ještě v devátém století, desítky let po pádu exarchátu, se arcibiskupové paradoxně

tory, 34, 1965, s. 381–403; Týž: *Church Building and „Caesaropapism“* A. D. 312–565. Greek, Roman and Byzantine Studies, 7, 1966, s. 167–186; SANSTERRE, Jean-Marie: *Eusèbe de Césarée et la naissance de la théorie „césaropapiste“*. Byzantion, 42, 1972, s. 131–195, 532–594; CARON, Pier G.: *Una manifestazione del „Cesaropapismo“ degli Imperatori d'Oriente. L'accettazione delle rinunce dei vescovi di Constantinopoli*. In: Actes du XVe congrès international d'études byzantines, Athènes, Septembre 1976, sv. IV, 1980, s. 78–83.

⁴ RAVEGNATI, Giorgio: *I Bizantini in Italia*. Bologna 2004; DEICHMANN, Friedrich W.: *Ravenna. Hauptstadt des spätantiken Abendlandes*, sv. I–IV. Wiesbaden 1969–1989; CARILE, Antonio (ed.): *Storia di Ravenna, II. Dall'età bizantina all'età ottoniana*. Venezia 1991; MAUSKOPF DELIYANNIS, Deborah: *Ravenna in Late Antiquity*. Cambridge 2010; BRUBAKER, Leslie – HALDON, John: *Byzantium in the Iconoclast Era 680–850. The Sources. An Annotated Survey*. Aldershot 2001; nejnověji pak tíž: *Byzantium in the Iconoclast Era c. 680–850. A History*. Cambridge 2011.

⁵ *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae*. Eds. DELEHAYE, Hippolyte – DE SMEDT, Carolus: *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi adiectis synaxariis selectis. Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*. Bruxelles 1902, sl. 835, II 29–31.

⁶ SIMONINI, Augusto: *La Chiesa Ravennate. Splendore e tramonto di una metropoli*. Ravenna 1964, s. 68–74.

(a zcela marně) domáhali uznání své široké autonomie od papežů, včetně práv vyplývajících z pozice autokefální instituce.⁷

Vztah světské a církevní moci v éře a na teritoriu Ravennského exarchátu je vhodné demonstrovat na příkladu vývoje arcibiskupství v Ravenně – vzájemné složité vazby byly manifestovány zejména složitými rituály investitury arcibiskupů. Významnou roli v náboženském životě Ravenny – počítaje v to i proces investitury – sehrálo nejen samotné arcibiskupství, ale i mnohé kláštery, které byly organizovány dle východních řeholí.⁸

Budoucí arcibiskup měl vždy noc před svým vysvěcením a uvedením do úřadu probdít v klášteře svatého Apolináře v Classe.⁹ Patrně se tak dělo z tradice úřadu, svatý Apolinář byl považován za prvního ravennského biskupa, právě na jeho stolec měl budoucí (arci)biskup usednout. Ke svému úřadu se tedy vydával od moře, od ravennského přístavu v dnešní Classe. Lze se domnívat, že právě cesta „z přístavu“ sledovala kroky prvních světců (včetně svatého Apolináře), dost možná však představovala i moc (duchovní i světskou), která do Ravenny přicházela právě z východu, od moře, z Konstantinopole. Následujícího rána, po vigilií u svatého Apolináře, se měl svěcenec vydat do Ravenny, vstoupit do kláštera Panny Marie *in Cosmedin* a zde mu měla být tamním řeckým opatem¹⁰ na hlavu vložena mitra.¹¹ Ta měla být uchovávána v klášteře svatého Vavřince *in Cesarea* (na předměstí Ravenny). Biskupskou berlu měl snad obdržet od exarchy, jak naznačuje (ovšem jednoznačně neuzavírá) současná diskuze,¹² ale obvykle dobře informovaný Rubeus další podrobnosti v této věci neuvádí.¹³

Pokud by investitura ravennského arcibiskupa skutečně probíhala tímto způsobem, těžko můžeme nalézt silnější důkaz vlivu řecké církve i státu v Ravenně. Z rukou opata řeckého kláštera arcibiskup přijímá mitru, z rukou světské, byzantské moci – prostřednictvím exarchy, císařova správce, biskupskou berlu. Dvojí investitura by tak zde byla normou o mnoho let dříve, než začne být na latinském západě problém (dvojí) investitury vážně řešen. Na-

⁷ Tamtéž.

⁸ Blíže k monasticismu na teritoriu Ravennského exarchátu: STEJSKAL, J.: c. d., s. 19–21.

⁹ Jak napovídá sám původní název místa *Classis*, jednalo se o starý římský přístav náležející k Ravenně. Dnes malá obec, významná klášteřem sv. Apolináře.

¹⁰ Tedy nikoli jiným biskupem, či arcibiskupem.

¹¹ RUBEUS, Hieronymus (Girolamo Rossi): *H. Rubei Historiarum Ravennatum libri decem*. Venezia 1589, s. 741–742.

¹² SANSTERRE, J.-M.: *Monaci e monasteri greci a Ravenna*. In: CARILE, A. (ed.): *Storia di Ravenna. Dall'età bizantina all'età ottoniana*, sv. II. Venezia 1991, s. 323–324.

¹³ RUBEUS, H.: c. d., s. 741–742.

bízí se tak myšlenka spojující tzv. byzantský caesaropapismus i s Ravennou. Exarcha by tak jménem císaře jmenoval (či alespoň spolujmenoval) biskupa či arcibiskupa. A arcibiskupova legitimita – a to i v duchovním slova smyslu, by tím plynula z císařovy moci. Vzhledem k autokefalitě ravennského arcibiskupství se však muselo jednat pouze o formálně potvrzující akty. Ravennská arcidiecéze měla právo dosazovat si sama svou hlavu od roku 666. Jak uvedeno výše, diskuze na toto téma je stále otevřená – pokusme se ji tedy na následujících řádcích analyzovat, alespoň v některých jejích bodech.

Jak se projevovala světská moc v církevních záležitostech? Je revize pojmu *caesaropapismus*, tak jak ji provedla moderní historiografie, jednoznačná a bez problémů aplikovatelná na Ravennský exarchát? Je nové vymezení pojmu, které se soustředí spíše na spolupráci obou mocí (světské a církevní), platné časově i prostorově pro celé trvání Byzance? Gilbert Dagron věnoval otázce caesaropapismu a vůbec vztahu světské a církevní moci rozsáhlou a přesvědčivou studii.¹⁴ Dagron naznačil, že uvažovat o vztahu světské a církevní instituce jako o pokusu o rovnováhu je krátkozraké, anachronické a především mylné. Daleko podstatnější než uvažovat v rovině „institucí“ se jeví soustředit se na rovinu „moci“ a uvědomit si, že oddělovat přísně osobu od instituce (tak jak se o to konvenčně pokoušíme v dnešní době) prostě nelze.¹⁵ I latinský Západ se později potýkal s podobnými problémy, tedy s tím, nakolik splývají světská a duchovní moc.¹⁶ Na Východě byl problém daleko složitější, strukturovanější a hlavně velmi proměnlivý v čase. Gilbert Dagron připouští, že přetrvávajícím předsudkem současné historiografie v otázce *caesaropapismu* je odkaz na duchovní i právní kontinuitu antického římského císařství, kde byl císař současně veleknězem. *Caesar*, či *basileus*, který je současně *pontifex maximus*, tak evokuje antické vládce zpět až k helénistickému období s tím, že byzantský stát přetrváváním podobného stavu tak „nebyl dokonale christianizován“.¹⁷ Nicméně Dagron prokazuje, že to byl především Starý Zákon a jeho tradice, které sehrály svou roli. Byzantští císařové jsou tak daleko spíše obrazem králů Davida¹⁸ a Šalamouna¹⁹ než císaře Augus-

¹⁴ DAGRON, Gilbert: *Emperor and Priest. The Imperial Office in Byzantium*. Cambridge 2003.

¹⁵ Tamtéž, s. 2–3.

¹⁶ Tato otázka byla otevřena především v dílech: KANTOROWICZ, Ernst H.: *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton 1957; BLOCH, Marc: *Králové divotvůrci*. Praha 2004.

¹⁷ DAGRON, G.: c. d., s. 3.

¹⁸ Možných biblických odkazů je celá řada. Viz např. 2. Samuelova 6,18: „Když David dokončil obětování zápalných a pokojných obětí, požehnal lidu ve jménu Hospodina zástupů.“

¹⁹ Viz např.: 1. královská 3,9–15: „Kéž bys tedy dal svému služebníku srdce vnímavé, aby mohl soudit tvůj lid a dovedl rozlišovat mezi dobrem a zlem. Neboť kdo by dokázal soudit tento tvůj lid, jemuž je tak těžko vládnout?“

ta.²⁰ Ve starozákonní kontinuitě tak paradoxně lze spatřovat legitimizaci byzantského křesťanského císařství a současně potlačení judaismu. Je třeba vzít v úvahu, že Východ se totiž od počátku vypořádával s daleko větším vlivem judaismu než křesťanský Západ. Na Východě ostatně ležel Jeruzalém.²¹ Vliv Starého Zákona tak sehrál silnou roli. Nezanedbatelné mohlo být i kulturní „dědictví“ despotií (především perské), které svého času zasahovaly na území pozdějšího byzantského státu.²²

S ohledem na Západ a řeckou (byzantskou) přítomnost v Itálii není možné vyhnout se klíčové osobě císaře Konstantina. Dagron připomíná, že Západ v průběhu staletí učinil vše proto, aby se odkazu tohoto císaře „zbavil“. Ať už zpochybňováním jeho svatosti, či tzv. Konstantinovou donací, falzem, které mělo za cíl rozdělit *imperium* a (římské) *sacerdotium*.²³ Toto rozdělení pak sehrálo roli i v případě ravennského arcibiskupství. Nicméně caesaropapismus, použijeme-li tento termín, který byl v počátečních staletích byzantského císařství vnímán ve starozákonním slova smyslu, došel podstatné proměny v průběhu ikonoklastických bouří. V tomto období nastala mezi císařskou mocí a církví roztržka, která již nikdy nebyla zcela napravena. Pokud je složité hovořit o caesaropapismu před ikonoklasmem, trvat na něm po ikonoklasmu je téměř nemožné. Charismatická postava císaře-kněze ve starozákonním smyslu tehdy přestala existovat a byla nahrazena postavou laika, který se po své korunovací stává „polovičním klerikem“ tak jako západoevropští králové, jejichž příklady studoval Marc Bloch.²⁴ Napříště je tedy nutné připustit, že caesaropapismus sloužil spíše jako vhodné stigma, které anachronicky označovalo fungování obou mocí na Východě – ovšem

Panovníku se líbilo, že Šalomoun žádal o tuto věc. Bůh mu řekl: „Protože jsi žádal o toto a nežádal jsi pro sebe ani dlouhý věk ani jsi nežádal bohatství, ba ani jsi nežádal bezživosti svých nepřátel, ale žádal jsi pro sebe rozumnost při soudním jednání, hle, učiním podle tvých slov. Dávám ti moudré a rozumné srdce, takže nikdo tobě podobný nebyl před tebou a ani po tobě nepovstane nikdo tobě podobný. A dávám ti i to, oč jsi nežádal, bohatství i slávu, tak aby nebyl nikdo tobě podobný mezi králi po všechny tvé dny. Budeš-li chodit po mých cestách a zachovávat má nařízení a přikázání, tak jako chodil tvůj otec David, prodloužím tvé dny. Tu se Šalomoun probudil a viděl, že to byl sen. Šel tedy do Jeruzaléma a postavil se před schránou Panovníkovy smlouvy, přinesl zápalné oběti, připravil oběti pokojné a vystrojl všem svým služebníkům hody.“

²⁰ Jak Dagron prokazuje v rozsáhlých pasážích detailně rozebírajících složité byzantské císařské rituály: DAGRON, G.: c. d., s. 84–126.

²¹ Tamtéž, s. 4.

²² Blíže viz např.: DVORNÍK, František: *Early Christian and Byzantine Political Philosophy. Origins and Background*. Dumbarton Oak Studies, sv. I–II. Washington 1966.

²³ Tamtéž, s. 6.

²⁴ Tamtéž, s. 8.

výhradně ze západního pohledu.²⁵ Užívání tohoto termínu je tedy vhodné jen tu a tam – pokud vůbec, tak především ve starším byzantském období. Ve své podstatě pak termín *caesaropapismus* může nalézt daleko lepší uplatnění v Rusku nejen za vlády Ivana Hrozného,²⁶ ale i v Anglii v průběhu panování krále Jindřicha VIII.

Vrátíme-li se tedy k situaci v Ravennském exarchátu, musíme vzít v úvahu, do jaké míry se zde projevují výše zmiňované vlivy – tedy proměna postavení císařů v ikonoklastickém období. Je třeba registrovat sílu místního odporu v období ikonoklasmu, odporu, který byl v oblastech ravennského exarchátu veden především proti státní moci (nikoliv primárně proti církevní) – o čemž svědčí osud nešťastného exarchy Pavla, který se stal obětí ikonodulských bouří.²⁷

Sama investitura ravennského arcibiskupa, kterou jsme zde popisovali jako dvojí (církevní, prostřednictvím opatů řeckých klášterů – a světskou, prostřednictvím exarchy), byla však dost možná dokonce trojí! Zajímavá na celé této věci je úloha, kterou v ní sehrával římský biskup, postupně emancipovaný na císařské (byzantské) moci. Dle tradice, patrně existující již v této době, budoucí ravennský arcibiskup cestoval před celou ceremonií uvedení do úřadu do Říma, kde v basilice vystavěné císařem Konstantinem a zveleбенé papežem Řehořem Velikým přijal arcibiskupské *pallium*.²⁸ Tato praxe by u budoucích arcibiskupů nebyla neobvyklá, v případě Ravenny se však jednalo o autokefální církev – vysvětlení formálního podřízení se ravennského arcibiskupa papeži tak je složité. Snad akceptováním role Říma vyvažovali ravennští arcibiskupové světský, císařský (byzantský) vliv.

S pádem exarchátu v roce 751 postupně upadala i ravennská řecká církevní komunita – s ní však i význam a vliv, který měla Ravenna jako město, centrum císařské vlády na Západě. Konec byl i ambicím být hlavním centrem křesťanského Západu. Těžiště se přesouvalo definitivně do Říma. Řecká tradice však nebyla ještě dlouho zapomenuta a měla sehrát svou významnou roli i v budoucnu. Vždyť s nástupem Langobardů a o pár desítek let později rozmachem Franků se výrazně změnila situace Ravenny.²⁹ Byzantští císaři ztratili definitivně v Ravenně vliv, a to nejen ve věci investitury ravennských arcibiskupů. Domnívám se, že tyto změny nebyly ravennskými církevními

²⁵ Tamtéž, s. 282–312.

²⁶ Je-li pojem *caesaropapismus* vůbec někde aplikovatelný v perspektivě dlouhého trvání, pak je to zcela jistě v Rusku.

²⁷ STEJSKAL, J.: c. d., s. 15–16.

²⁸ RUBEUS, H.: c. d., s. 741.

²⁹ Langobardský král Aistulf obsadil sídlo exarchátu již v roce 751.

i světskými kruhy přijaty s takovým uspokojením, jak by se na první pohled zdálo. Langobardská přítomnost netrvala příliš dlouho a Frankové v čele s Pipinem Krátkým vstoupili do hry. Uzavřené dohody mezi papeži (zvláště Zachariášem a Štěpánem II.) a Pipinem se samozřejmě obešly bez byzantské konzultace a počítaly s dělením langobardských (dříve byzantských) teritorií. Papežové začali oprávněně doufat v převzetí Romagny³⁰ a tím i Ravenny. Tyto události rozhodně nemohly být v Ravenně přijaty s nadšením. Postavení ravennského arcibiskupa bylo jistě svobodnější, byl-li zachován status autokefální arcidiecéze, kde formální světskou investituru patrně prováděl v zastoupení vzdáleného císaře ravennský exarcha. Navíc musíme vzít v úvahu silné zastoupení řecké církve v Ravenně a okolí, která jistě hleděla k Římu se značnou (a časem stále vzrůstající) nedůvěrou. Papežové byli najednou až nebezpečně blízko a brzy se ukázalo, že nemíní značnou míru nezávislosti ravennské arcidiecéze do budoucna příliš tolerovat.

Není tedy příliš překvapivé, že langobardské ovládnutí Romagny bylo v Ravenně podporováno, patrně v naději, že exarchát by mohl být „obnoven“ langobardskými králi. V době langobardské vlády po pádu exarchátu v ravennských pramenech překvapivě neshledáváme žádné zprávy o tragédiích, o pošlapávání práv, či o násilí Langobardů vůči ravennskému obyvatelstvu a církvi. Naopak, langobardští králové velmi rychle přijali roli exarchů a byli takto akceptováni. Ostatně vůbec první známý doklad o jejich ovládnutí Ravenny je privilegium vydané v sídle někdejšího exarchátu právě ve prospěch církevní instituce.³¹ Není bez zajímavosti, že touto listinou langobardský král Aistulf interferoval přímo do papežských záležitostí, protože zasáhl do poměrů kláštera ve Farfa nedaleko Říma.³² I tato drobnost vypovídá o nepříteli vřelém, občas otevřeně nepřátelském vztahu mezi papeži a langobardskými králi. Budoucí spojení nástupců svatého Petra s Franky se jeví i v tomto světle jako zákonité.

Aistulfovou porážkou Franky a následně Pipinovou donací v roce 756 se Ravenna dostala dočasně (a spíše formálně) do papežských rukou, místo nadšeného přijetí jsme však svědky rozpaků, či přímo rozporů.³³ Nejvýznam-

³⁰ Historické teritorium ve východní Itálii (kdysi pevná součást Ravennského exarchátu) s hlavním městem v Ravenně. Na jihu zasahovalo až do historických Marek a Toskány.

³¹ *Codice diplomatico longobardo*, sv. III. Ed. BRÜHL, Carl-Richard. Roma 1973–1981, s. 111. Blíže k okolnostem nástupu Langobardů a pokusů papežů o ovládnutí Romagny po pádu exarchátu viz: SAVIGNI, Raffaele: *I papi e Ravenna. Dalla caduta dell'esarcato alla fine del secolo X*. In: CARLE, A. (ed.): *Storia di Ravenna. Dall'età bizantina all'età ottoniana*, sv. II., s. 332.

³² *Codice diplomatico longobardo*, sv. III. Ed. BRÜHL, C.-R., s. 111–115.

³³ HODGIN, Thomas: *Italy and Her Invaders 744–774. Frankish Invasions*, sv. VII/8. Oxford 2005, s. 198–210.

nějšími papežovými odpůrci, jak plyne z výše uvedeného, byli ravennští arcibiskupové, kteří si byli vědomi nadcházející ztráty své nezávislosti.³⁴ Není bez zajímavosti, že zaujatý ravennský autor Agnellus ve svých textech při označování papeže používá termín *papa Romanus*, zatímco termínem *beatissimus papa* označuje (své) ravennské arcibiskupy.³⁵

K nevratným změnám v Ravenně došlo postupným zvyšováním vlivu Franků v Itálii a zvláště vstupem Karla Velikého do hry. Po definitivní porážce Langobardů se Karel prohlásil jejich králem a z této pozice vystupoval i vůči Ravenně. Ravennu navštívil v letech 800 a 801 a údajně si během této návštěvy (vedle značného drancování) uvědomil silný antagonismus mezi Ravennou a Římem.³⁶ Je nutné vzít též v úvahu delikátní Karlovy vztahy s byzantským císařstvím v době vzniku (či obnovení) císařství na Západě. Byzantská přítomnost na Apeninském poloostrově byla stále realitou a Karel Veliký si nepochybně přál uklidnění vztahů k byzantskému císaři – rozbourěných Karlovou císařskou korunovací. Údajně tak mělo být Karlem Velikým v průběhu jeho první návštěvy v Ravenně projednáno a nakonec i potvrzeno zvláštní právo takzvaných ravennských kardinálů, kteří měli podržet privilegium volit v druhé instanci papeže, nepodaří-li se jej v prvním kole zvolit římským kardinálům.³⁷ Že by náplast autokefální ravennské arcidiecézi na odebrání nezávislosti Ravenny právě ve prospěch papežů? Tuto informaci jako první podal Benedikt, mnich od sv. Ondřeje.³⁸ V současné literatuře je existence kolegia ravennských „kardinálů“ považována za fakt – jednalo se o významné představitele ravennských církevních institucí (významní kněží, správci podstatných ravennských kostelů a kaplí).³⁹ O jejich privilegiu papežské volby v druhé instanci však panují značné pochybnosti.⁴⁰ V každém případě však může být (mimo jiné) indicií poukazující na výjimečnost někdejšího exarchátu i jeho církve. Instituce ravennských kardinálů přetrvala

³⁴ Agnellus *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*. Ed. HOLDER-EGGER, Oswald: Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum. Hannover 1878, s. 378–381: „Eo namque Zacharias papa Romanus egressus de Roma, hora attingit Francia...“

³⁵ Tamtéž, s. 378, resp. 312.

³⁶ RUBEUS, H.: c. d., s. 232.

³⁷ DURANTI, Angelo: *Il collegio dei cardinali di Ravenna*. In: Ravennatensia IV. (Atti di convegno di Ferrara 1971). Cesena 1974, s. 537.

³⁸ *Il „Chronicon“ di Benedetto monaco di S. Andrea del Sorrate e il „Libellus de imperatoria potestate in urbe Roma“*. Ed.: ZUCCHETTI, Giuseppe. Roma 1920, s. 106–107. Místem původu textu je klášter Sant'Andrea del Sorrate v Laziu, asi 50 km na sever od Říma.

³⁹ DURANTI, A.: c. d., s. 533.

⁴⁰ Tamtéž, s. 537.

ještě několik staletí. Setkáváme se s ní ještě za episkopátu arcibiskupa Anselma z Havelbergu (†1058).⁴¹

V následujícím období je velmi těžké přesně popsat vývoj postavení Ravenny, města formálně náležejícího do papežského vlivu, ale přece hrajícího svou roli v rodící se (či obnovující se) říši. V každém případě bylo území chápáno jako svébytný celek, jak o tom svědčí jeho název používaný v pramenech. „*Romania*“ či „*Romandiola*“ byly termíny, které neslo někdejší byzantské území pod správou zaniknuvšího exarchátu.⁴²

Nicméně patrný byl trvale rozporuplný vztah mezi arcibiskupy ravennskými a papeži, čas od času doprovázený pokusy ravennských, budovat co nejlepší vztahy se světskou mocí, kterou v tomto případě měli noví franští císaři. Takto měl být patrně vyvažován tlak z Říma. S velkou pravděpodobností se zde jedná o pokračování tradice jisté církevní nezávislosti, projevující se v rezervovaném postoji vůči Římu a současně hledáním opory ve světské moci. Jsou zde patrné rysy ochotného přístupu k císaři, který byl opět, tak jak byli v Ravenně vždy zvyklí, velmi daleko – tentokrát nikoliv za mořem, ale „za horami“. Můžeme se domnívat, že se jednalo o dědictví východní církve, přiznávající jistou autoritu (s výše uvedenou rezervou) i v duchovních záležitostech nejvyššímu představiteli světské moci. Ostatně caesaropapismus (v pravém slova smyslu) se projevoval i v období exarchátu pouze čas od času. Například Lev III. se sám tituloval jako „císař a kněz“⁴³ a vynucoval si autoritu i v duchovních záležitostech.⁴⁴ Na tuto roli světské moci a její občasné projevy byli v Ravenně prostě zvyklí, přinejmenším tomu tak bylo před ikonoklastickými bouřemi, které však byly na Západě vyvolány především byzantským tlakem, ten však pádem exarchátu pominul.

Podrobně jsme o vývoji vztahů mezi touto trojí výše zmíněnou mocí informováni Agnelllem, který se často soustředil právě na rozdíly mezi římským a ravennským biskupem a na časté odvolávání se ravennských k císaři proti rozhodnutí papežského stolce.⁴⁵ Úspěchy ravennských arcibiskupů, doprovázené často „radostí ravennského lidu“, Agnellus pochopitelně vítal, na druhé straně do svého textu zařadil i poněkud jedovaté poznámky o smut-

⁴¹ LEES, Jay T.: *Anselm of Havelberg. Deeds into Words in the Twelfth Century*. Leiden 1998, s. 116–117.

⁴² SAVIGNI, R.: c. d., s. 341.

⁴³ DAGRON, G.: c. d., s. 301. Zde Dagronův rozsáhlý komentář k výročkám připisovaným císařům Lvu III. a Anastásiovi „Nejsem snad váš král i kněz?“

⁴⁴ Tamtéž, s. 148.

⁴⁵ Agnelli *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*, s. 381–388.

ku papežů.⁴⁶ Typická je i zmínka o jakési „rovnoprávnosti“ mezi oběma úřady, která se projevila v titulatuře obou církevních hodnostářů jmenovaných hned za sebou, před všemi ostatními arcibiskupy a biskupy.⁴⁷

V karolinské době se Ravenna stala jedním z neoficiálních center říše – vedle Říma a Cách. Toto postavení později zesílilo – zejména v éře saské dynastie. Pozice Ravenny tak byla i díky světské moci mezi církevními centry stále silná – stála bezprostředně za Římem na předních místech, před Milánem s tradicí svatého Ambrože i před Aquilejí.

Za vlády Karlovců, která, obzvláště v Itálii, brzy upadla do zmatků, bylo však celé území formálně chápáno jako svrchované teritorium pod kontrolou papežů (někdejší exarchát a Pentapolis), kteří však svou světskou moc odvozovali od císařů – a ti zde byli, byť nepřímo, nejvyšší autoritou.⁴⁸ Tento status byl vyhlášen papežem Paschalem I. roku 817, a byť Paschalis neměl s císaři nikterak zvlášť srdečné vztahy, nebyl zpochybněn. Papež měl v rukou konečně dostatek pravomocí k tomu, aby se pokusil přivést ravennskou autokefální církev k poslušnosti. Příležitost se naskytla v šedesátých letech 9. století, kdy se ravennský biskup opakovaně nedostavil na synodu do Říma, patrně aby tak demonstroval svou nezávislost. Tam se naopak dostala stížnost biskupů z provincií podléhajících ravennskému arcibiskupství, žádajících o papežův zásah ve věci neochoty arcibiskupa k vysvěcování zvolených biskupů.

Papež Mikuláš I. rád v roce 861 vyhověl a (nejen) tváří v tvář ravennskému arcibiskupovi se listem *Sollicitudinem omnium*, adresovaným biskupovi Emilie Petrovi (*Aemilie regionis*), jednomu z dotčených podřízených biskupů, představil jako *totius ecclesiae pastor*, který stojí jednoznačně nad ravennským arcibiskupem.⁴⁹ Z listu plyne, že ravennský arcibiskup může být kdykoliv volán k zodpovědnosti papežem. Uzná-li papež za vhodné, může arcibiskupovy pravomoci převzít sám a může též jakkoli ravennského arcibiskupa potrestat.⁵⁰ Mikuláš ve svém listu zašel až k možné klatbě, kterou pro odepření poslušnosti vůči svému stolci může uvalit na arcibiskupa, a důrazně nabádá biskupy, aby v takovém krajním případě arcibiskupovi odepřeli poslušnost.⁵¹ Tím de facto ukončil autokefalitu ravennského arcibiskupství, byť formálně existovala i nadále. Samostatnost ravennských arcibiskupů však postupně ochabovala s krátkými vzepětími v dobách saské císařské vlády.

⁴⁶ Tamtéž, s. 387: „Quo audito, Romanus pontifex tristatus est valde...“

⁴⁷ Tamtéž, s. 388: „...pontifices Romanus et Ravennianus...“

⁴⁸ SAVIGNI, R.: c. d., s. 342.

⁴⁹ *Nicolai I. papae epistolae*. Ed. DÜMMLER, Ernst: Monumenta Germaniae historica. Epistolae Karolini aevi (IV). Berlin 1925, s. 613–617.

⁵⁰ Tamtéž, s. 616–617.

⁵¹ Tamtéž, s. 617.

Od poloviny 11. století již ravennské arcibiskupství nepředstavuje žádnou zvláštnost v církevní správě a vše byzantské a řecké je postupně převrstvováno a odstraňováno.

Autokefalita představovala zajímavý (a nepříliš obvyklý) prvek v dějinách západního křesťanství a církve. Na příkladu ravennského arcibiskupství je možné demonstrovat vlivy sekulární moci byzantských exarchů (zastupujících císaře) i pokusy o vlastní emancipaci – např. existenci vlastního kolegia kardinálů. Caesaropapismus je pojmem, který musí být v souvislosti s byzantskou vládou v Itálii používán s nejvyšší opatrností a který ztrácí svůj obsah s postupem času. Bez zřetele na přesnost v jeho užití se můžeme často dostat ke zcela anachronickým označením. Jako vždy i zde je definice pojmu platná jen při jasném vymezení jejích hranic. Caesaropapismus je příliš široký pojem na to, aby byl použit na celou Byzanc (včetně Ravennského exarchátu), ale současně příliš úzký na to, aby nemohl být využit jinde – třeba v Rusku, Anglii Jindřicha VIII. či za vlády některých saských císařů.

RESUMÉ

„NEJSEM SNAD VÁŠ KRÁL I KNĚZ?“

TZV. CAESAROPAPISMUS A RAVENNŠTÍ ARCIBISKUPOVÉ

Byzantská přítomnost na Apeninském poloostrově trvala od vyloštění oddílů císaře Justiniána I. stovky let. Vliv Byzance je patrný v celé Itálii – zvláště však v teritoriích někdejšího Ravennského exarchátu. Právě zde došlo k míšení byzantského caesaropapismu s autokefalitou ravennského biskupství (později arcibiskupství). Je zřejmé, že koncept tzv. caesaropapismu prostě nemůže být aplikován na celou byzantskou éru, zvláště pak ne v Ravennském exarchátu. Koncept samotný je vhodný patrně jen pro období před ikonoklasmem, maximálně pak v jeho průběhu. Jisté znaky caesaropapismu byly reflektovány v rituálech investitury ravennských biskupů a arcibiskupů, projevy se navíc i ve vztazích arcibiskupů k římským císařům franské a saské éry. Ze strany ravennských arcibiskupů byly tyto projevy daleko více poukazem na nezávislost na římském biskupovi než na byzantským císaři. Tato nezávislost (autokefalita) byla manifestována ve formě vlastního kolegia kardinálů, kteří teoreticky mohli (ve druhé instanci) volit římského biskupa. Ostatně samotný koncept autokefality (podobně jako koncept caesaropapismu) může být na ravennské arcibiskupství aplikován jen v jasně vymezeném období – nejen byzantské éry. Princip autokefality je do značné míry v Ravenně platný až do poloviny 11. století. Až v této době se atributy nezávislosti (autokefalita, trojitá investitura arcibiskupů) zcela vytrácí uzurpovány římskými biskupy.

SUMMARY

‘BUT AM I NOT YOUR EMPEROR AND PRIEST?’

THE SO-CALLED CAESAROPAPISM AND ARCHBISHOPS OF RAVENNA

Byzantine presence on the Apennine Peninsula lasted hundreds of years after the landing of troops of Emperor Justinian I. Byzantine influence was evident throughout Italy – the most strongly, however, reflected in the territories of Ravenna exarchate. There, at certain historical moments intermingled the influence of the caesaropapism with autocephaly of the bishopric (later archbishopric) in Ravenna. It seems that the concept of so called caesaropapism could not be generally applied to the Byzantine era, certainly not in Ravenna exarchate. The concept is suitable only for the period before and during iconoclasm. The certain characters of caesaropapism are reflected in the rituals of investiture of bishops and archbishops of Ravenna. They were also manifested in the relations of the archbishops of Ravenna to the Roman emperors in Frankish and Saxon period. The archbishops of Ravenna saw their own Byzantine investiture as the symbol of their independence on the Bishops of Rome. This independence, supported by autocephaly of the (arch)bishopric of Ravenna, was manifested in the form of the college of cardinals, who probably could (in the second instance) elect the Roman Pontiff. The autocephaly is the concept that cannot be used on the all medieval history of the (arch)bishopric of Ravenna. It is the same with the concept of caesaropapism. They may be used only in certain narrowly confined historical epochs of (not only) Byzantine Empire. Both terms and limits of their usage are applied in the text on the (arch)diocese of Ravenna during the Byzantine period and beyond that era until the middle of the 11th century. At that time, all the archdiocese achievements of the independence (as its autocephaly or the triple investiture of archbishops) completely disappeared and most of the power had been usurped by the Bishops of Rome.

doc. Mgr. Jan Stejskal, M. A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

DVOJÍ PODOBA JEDNOTY – VÝVOJ ÚŘADU BRATRSKÉHO SOUDCE V ČESKÝCH ZEMÍCH A RZECZPOSPOLITÉ OBOJGA NARODÓW¹

Lucie Toman

Stavovský odboj roku 1547 a následné vypovězení Jednoty bratrské z královských měst v konečném důsledku vedlo k vytvoření bratrských sborů na území *Rzeczpospolité Obojga Narodów*. Polská větev církve, skládající se z autochtonního obyvatelstva, byla původně organizačně závislá na českém centru, postupně se ale osamostatňuje.² Vývoj společenského a politického uspořádání i konfesijního rozložení sil v průběhu 16. století nutí Jednotu k přizpůsobení a vyvolává diskuzi mezi stoupenci její tradiční podoby a zastánci změn. Rozdíly v institucionálním vývoji dvou větví církve, vzniklé pod tlakem těchto sil, budou stát v centru zájmu této studie. Ta si bere za cíl prozkoumat, zda organizační řešení fungující v českých zemích byla pro potřeby Rzeczpospolité pozměněna, a popsat stupeň a směr těchto změn. Zaměříme se na institut bratrského soudce, a tedy na podíl světských členů církve na správě sborů, který byl i v kontextu celoevropské reformace důležitou otázkou. Nedostatek prostoru nám neumožňuje probrat všechny otázky spojené s působností soudců, proto se budeme zabývat především jejich vztahem k bratrskému kléru. Soustředíme se na období od padesátých let 16. století, tedy od vzniku polské Jednoty, do třicátých let 17. století, kdy byl Komenickým vydán *Církevní řád* symbolicky uzavírající organizační vývoj církve.

Základním dílem věnovaným životu bratří na severovýchod od našich hranic je dodnes nepřekonaná kniha Jaroslava Bidla *Jednota bratrská v prvním vyhnanství*.³ Bidlo je také jediným autorem, který se pokusil popsat vzá-

¹ Studie vznikla na základě projektu č. FF_2011_080 Konformita a konflikt v kultuře raného novověku v rámci Studentské grantové soutěže UP.

² Posledním krokem v organizačním rozdělení bylo jmenování Jana Lorence písařem polské jednoty po smrti Jana Blahoslava, který byl ještě písařem společným. DWORZACZKOWA, Jolanta: *Bracia czescy w Wielkopolsce w XVI i XVII wieku* (dále jen *Bracia czescy*). Warszawa 1997, s. 34.

³ BIDLO, Jaroslav: *Jednota bratrská v prvním vyhnanství (1548–1561)*. Praha 1900; Týž: *Jednota bratrská v prvním vyhnanství (1561–1572)*. Praha 1909; Týž: *Jednota bratrská v prvním vyhnanství (1572–1586)*. Praha 1909; Týž: *Jednota bratrská v prvním vyhnanství (1587–1595)*. Praha 1932.

jemný poměr obou větví církve na základě znalosti pramenů z obou stran.⁴ Tento autor se však o srovnání jejich organizačního vývoje nepokusil. Pokud jde o vlastní instituci soudce, vedle odstavců v obecných dějinách Jednoty⁵ a kapitol v úžeji zaměřených publikacích,⁶ či krátkých článků,⁷ je třeba vyzvednout nepublikovanou edici Rudolfa Říčana obsahující nejdůležitější spisy popisující tento institut.⁸ Starší komentované edice z pera Gustava Adolfa Skalského jsou dnes bohužel nedostupné.⁹ Z polských autorů je to zejména Henryk Gmiterek, který se věnoval vlivu malopolského kalvinismu na bratrskou organizaci, a Jolanta Dworzaczkowa, která se této problematice dotýká v rámci svého studia velkopolské Jednoty.¹⁰ Žádný z těchto historiků však již neměl možnost širšího srovnání. Dosavadní obraz bratrských institucí bývá navíc poměrně statický, proto bude větší důraz kladen na jejich vývoj.

Východiskem jsou především normativní prameny ve formě drobných tisků nebo rukopisů, které se snaží definovat pozici bratrského soudce a vymezit jeho působnost. Náš záměr se potýká s některými úskalími souvisejícími s charakterem pramenné základny. Určení vzájemného vztahu jednotlivých textů komplikuje fakt, že se jedná v drtivé většině o spisy nedatované, jsme tedy schopni je časově zasadit jen přibližně. Pracujeme navíc pouze s jistým vzorkem. Je možné, že v případě dalších nálezů mohou být některé naše poznatky v budoucnu revidovány. Působnost soudců v praxi je

⁴ BIDLO, Jaroslav: *Vzájemný poměr české a polské větve Jednoty bratrské v době od r. 1587–1609*. Časopis Matice Moravské, 41/42, 1917/1918, s. 108–188.

⁵ Např.: ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha 1957, s. 87–88, 323–327; MÜLLER, Josef Theodor: *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha 1923, s. 186–187; Týž: *Geschichte der Böhmischen Brüder I*. Herrnhut 1922, s. 285–287.

⁶ ŘÍČAN, Rudolf: *Starší v církvích reformačních, zvláště v Jednotě bratrské*. Brno 1933; HÁJEK, Viktor: *Kázeň v Jednotě bratrské*. Brno 1934.

⁷ BARTOŠ, František Michalek: *Z počátků Jednoty bratrské*. Časopis Musea Království Českého (dále jen ČMKČ), 95, 1921, s. 30–43, 127–139, 203–218; ŘÍČAN, R.: *Bratři soudcové a Sestry soudčí v Jednotě bratrské*. Theologická příloha. Křesťanská revue, 23, 1957, s. 17–21; Týž: *Bratři soudcové v Jednotě bratrské a „zprávy“ pro ně*. Theologická příloha. Křesťanská revue, 23, 1956, s. 80–84; SKALSKÝ, Gustav Adolf: *O soudcích a soudu v jednotě bratrské*. ČMKČ, 81, 1907, s. 124–127.

⁸ ŘÍČAN, Rudolf. (ed.): *Zprávy, naučení a napomenutí Jednoty Bratrské* (dále jen *Zprávy*). Rkps. UK ETF II K 12 538, dostupný na: http://www.catharina.cz/dwn/1003/5546_zpravy_JB1.pdf.

⁹ SKALSKÝ, Gustav A.: *Zpráva potřebná o bratřích soudcích – List Br. Jana Černého bratřím soudcům*. Pardubice 1906; Týž: *Dva visitační řády Jednoty bratrské – Řád zvláštní mezi bratřími*. Pardubice 1907.

¹⁰ GMITEREK, Henryk: *Bracia czescy a kalwini w Rzeczpospolitej. Połowa XVI – połowa XVII wieku* (dále jen *Bracia czescy a kalwini*). Lublin 1987; DWORZACZKOWA, J.: *Bracia czescy*.

pro zlomkovitost pramenů zachycujících život ve sborech těžko postihnutelná, proto bude zmíněna pouze okrajově.

Počátek laických pomocníků při sborech Jednoty bratrské kladou Rudolf Říčan a František Michálek Bartoš do šedesátých let 15. století.¹¹ V *Dekretech* bývají označováni jako „bratři pomocníci nad zbořem“, v příručkách častěji jako „bratři soudci“, v polské tradici pak „sędziowie“ nebo „seniorowie świ-eccy“. U Matouše Konečného se objevují jako „smírcové“, „curatores eccle-siae“ i „starši“,¹² v latinské verzi *Řádu církevního* jeho editor Komenský použil označení „presbyteri“, což je v bratrské tradici poměrně ojedinělé.¹³ Obecně vzato můžeme jejich působnost rozdělit do několika okruhů. Prvním z nich, který dal úřadu i jméno, je usmiřování sporů. Řešení konfliktů u světských soudů Jednota odmítá. Dále jsou soudci jakýmsi dozorčím orgánem, navště-vují bratrské domy a dohlížejí na chování členů sboru ve veřejném prostoru. Kromě toho jsou důležitými poradci, radí bratřím v případech finančních a ma-jetkových transakcí, v kontaktu s úřady, při problémech se živností. Dalšími funkcemi jsou pak působnost sociální, tedy péče o chudé, nemocné a sirotky, a dohled na majetek sboru. Ve vztahu k bratrskému duchovenstvu je pak zásadní otázka trestání chybujících a vzpurných členů sboru. S tím se pojí vliv na správu svědomí a ochranu čistoty učení, a tedy případný soudcov-ský dozor nad duchovním správcem samým a zásah do jeho pastoračních kompetencí. Pozici pomocníka ve sboru může pak posilovat jednak závislost kněze na jím garantované hmotné podpoře, jednak způsob, jakým je volen, tedy jak silný je jeho „mandát“.

Nejstarší dnes známá příručka pro soudce *Povinnosti Bratří soudců, po-mocníkův při zbořích Páně v Jednotě...* je nedatovaný tisk, který Rudolf Říčan klade do roku 1558 a předpokládá také možnou existenci starších vydání. Na základě informací z titulního listu se dále domnívá, že text je citací bra-trských dekretů v jejich původní, nám nezachované podobě.¹⁴ Dnes víme, že jím uvedený rok je mezním možným datem pro vznik textu. Ten se nám totiž zachoval v polském překladu datovaném 22. května 1558 v „*Złoczowie w Rus-kie Ziemi*“.¹⁵ Jeho autorem je Andrzej Lupsiański, poznaňský měšťan a člen

¹¹ BARTOŠ, F. M.: c. d., s. 212; ŘÍČAN, R.: *Zprávy*, s. 33.

¹² ŘÍČAN, R.: *Zprávy*, s. 99.

¹³ MÜLLER, Josef Theodor – NOVÁK, Jan Václav (ed.): *Jana Amose Komenského Veškeré Spisy*, XVII. Brno 1912, s. 35.

¹⁴ „...vyhledané od Bratří Starších, předků a otců našich v Kristu Pánu milých. A zapsané jsou v Dekretu Jednoty v paragrafu S VII.“ ŘÍČAN, R.: *Zprávy*, s. 34.

¹⁵ Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu (BRP), rkp. 193, fol. 131r. Złoczów (dnes Lvovská ob-last) je od roku 1531 v majetku Górků, významného šlechtického rodu a patronů Jednoty v Rzeczpospolité.

Jednoty. Polský rukopis je velmi věrným překladem českého textu, závislým na svém vzoru i jazykově. Je tedy vidět, že na začátku svého působení v Polsku Jednota zcela mechanicky přenáší organizační vzory vyzkoušené v českých zemích do nového prostředí. *Povinnosti* jsou jediným textem, u kterého můžeme zachytit tak dalekosáhlou závislost.

Podle tohoto spisu soudci ve sborech působí, aby „radní a pomocní byli při věcech vezdejších“, protože správci jsou zaneprázdnění „pilnějším pracími o lidské spasení“.¹⁶ Mezi jejich povinnosti patří dohled na almužny, a tedy potažmo financování sboru, nemovitosti mu náležící a přijímání hostů, zejména bratrských biskupů. Jsou také „uši a oči zprávcův“, v místech, kde se jim nepřísluší objevovat, vedle toho střeží jejich pověst ve společnosti. Mají sice dohlížet na chybující a poučovat je, zatvrzelé však nemají trestat, jsou povinni je nahlásit správci. Vina a věci svědomí jsou totiž již věcí Boha a církve, kompetence soudce tedy přesahují. V tomto případě je světská a duchovní moc oddělena.¹⁷

V českých zemích byl na přelomu padesátých a šedesátých let 16. století vytištěn ještě jeden text, který je pro nás zajímavý. *Naučení soudcím a k soudu jdoucím...* však soud pojímá mnohem komplexněji. Zamýšlí se nad tím, co je to vůbec soud, zahrnuje soud každého nad sebou samým, soudy ve věcech víry i ve věcech dočasných, soudy v Jednotě i světské soudy.¹⁸ Když tedy text mluví o povinnostech soudců, v některých místech nelze rozlišit, zda se počky týkají přímo soudců bratrských nebo v obecné rovině všech církevních či i těch světských.

Tento text je ojedinělý ve způsobu, jakým radí řešit problém s lidmi, kteří nejsou ochotni přijmout napomenutí: „...tehdy soudcové s radou předloženého svého na soud zboru podati to mají.“¹⁹ V pasáži, kde jsou rozvažovány povinnosti lidí stojících před takovýmto soudem, se dále dočteme, že „jestli v Jednotě vyšší soud nežli ten, jímž se zdá, žeť se křivda stala, může se naň odvolati.“²⁰ Obě tyto zmínky jsou v okruhu bratrských textů popisujících povinnosti soudců neobvyklé. Soudcům je jako opora ve většině případů doporučován spíše starší, tedy některý z biskupů Jednoty, a v tomto duchu se na jiném místě vyjadřuje i *Naučení*.²¹ Ukřivděná strana sporu pak bývá ponoukána, a to opět i v *Naučení soudcím*, k podrobení se. Soudcům má člo-

¹⁶ ŘÍČAN, R.: Zprávy, s. 171–172.

¹⁷ Tamtéž, s. 171–173.

¹⁸ Tamtéž, s. 35.

¹⁹ Tamtéž, s. 187.

²⁰ Tamtéž, s. 194–195.

²¹ Tamtéž, s. 184.

věk „více věriti než sám sobě, byť se pak do nebe zdálo spravedlnost míti“.²² Nespokojení jedinci jsou podrobeni tlaku podřídit se. Jak už jsme řekli, text se soudce snaží zachytit komplexně, rozpory tohoto druhu tak mohou pramenit ze snahy o nastínění obecných pravidel, která budou platná i v jiných církvích.

Posledním dnes nám známým tiskem určeným přímo pro pomocníky při sborech je *Zpráva potřebná o Bratřích soudcích*, vytištěná v Kralicích roku 1909. Není jisté zda „Knížka o bratřích soudcích“ zmiňovaná cedulí řezanou vydanou kralickou tiskárnou roku 1620 je totožná s tímto tiskem, nebo, jak předpokládá Rudolf Říčan a připouští Mirjam Daňková, se jedná o zcela jinou knihu, nám dnes neznámou.²³

Problém vztahu jednotlivých údů církve, tedy správce a jáhnů, jejich pomocníků z řad laiků a řadových členů sboru, nám v tomto textu vyvstává mnohem výrazněji než v předchozích. Předně nápadně se projevuje oslabení pozice kněží ve vztahu k laikům. Musejí čelit útokům nejen zvenčí, ale v případě mladých a nezkušených je jejich autorita podlamována také v Jednotě samotné. Soudci pak pro ně mají sloužit jako opora a posilovat jejich pozici navenek i vůči věřícím.²⁴ Vedle toho však mají dohlížet na jejich chování, aby je v případě pochybení „k napravení toho napomenuli“, v krajním případě uvědomit starší.²⁵ Na druhou stranu je jim však připomínáno, že jejich „povolání jest nižší a menší nežli jáhnů a ovšem kněží Páně“, a že „v ouřad kněžský a svědomí pokojení nemají se vkládati“.²⁶ I vztahy sboru a světských pomocníků správce v žádném případě nejsou ideální. Podobně jako *Naučení soudcím* i *Zpráva* obsahuje nástin toho, jak řadoví členové sboru mají přistupovat k soudcům a jejich soudům, ve svých hodnoceních je však mnohem ostřejší a kritičtější.²⁷ Zachován je tradiční systém, podle kterého chybníci

²² Tamtéž, s. 193.

²³ Tamtéž, s. 37; DAŇKOVÁ, Miriam: *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Sborník Národního muzea v Praze, Řada A, Historická, 1951, s. 114. DAŇKOVÁ, M.: *Cedule řezané na příjem knih z kralické tiskárny*. Časopis Matice moravské, 68, 1948, s. 79.

²⁴ ŘÍČAN, R.: *Zprávy*, s. 200–201: „...když mladého a choulostivého zpravce vidí, snadně sobě jeho zlehčí i jím pohrdnou.“ Naopak soudci „sou života i prací služebníků církve k jiným svědkové“, „před utrhači a pomluvači mohou zpravce zastati...“. Dále na s. 208 opět: „práce a služby jejich nedověrní sobě zlehčovali a jimi pohrdali“, „...k zprávcům a pastýřům svým nevázně, zpuřně a s nemalým jejich ouřadu zlehčením k nim se chovati budou a chovají.“

²⁵ Příkladem tohoto postupu je dopis soudců sboru v Solnici biskupovi Matoušovi Konečnému z 29. 4. 1615. JUST, Jiří (ed.): *Hned jsem k Vám dnes naschvalí posílka svého vypravil*.“ Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618. Archiv Matouše Konečného. Část I.1. Dolní Břežany 2011, s. 237–238, č. 115.

²⁶ Tamtéž, s. 204–205.

²⁷ Tamtéž, s. 208: „...hřeší ti, kteříž je v nenávisti mají, pomlouvají a tak nelásky k nim dokazují.“

jako první napomíná soudce, druhou instancí je kněz. Text opatrně připouští, že poškození „sprostně nevinu svou předložiti mohou.“²⁸ Konkrétní mechanismus odvolání nebo nějaký druh vyšší instance není naznačen.

Problematickou, která se objevuje nově, je popis mechanismu volby soudce. Právo vybírat pomocníky přináležejí nejen „kněžím a pastýřům lidu“, ale i „jahnum a soudcum“ a „celému zboru“.²⁹ Jmenování jsou staršími Jednoty před celým sborem, pak skládají slib na své povinnosti, akt je doprovázen modlitbami a zakončen podáním rukou. Dovídáme se také, že je to úřad doživotní, „nepříkladní“ však „vylučování bývají“.³⁰ Více informací k systému volby soudce podává bratrská *Agenda* vzniklá nejspíš ke konci 16. století.³¹ Navrženy jsou zde tři volební mechanismy. Buď volí celý sbor ze svého nitra, nebo je rozdělen na dvě rovné části tak, že „v každé sou muži hodní a polovice soudců prvních mezi nimi. [...] jedna část z druhé vybírají, kolik chceš osob“, případně volbu uskuteční „sám zpravce s prvními soudci“. Volba probíhá tajně.³²

Text *Agendy* vedle toho naznačuje, že došlo k jistým změnám ve vztahu k finančnímu hospodaření sboru. Již v *Povinnostech bratří soudců* se objevují „hospodářové toho a zpravovatelé nad obecnými zbírkami“, které jmenují, kontrolují a odvolávají soudcové.³³ Úřad „šafářův almužen“ je zachován i na sklonku 16. století, nově by však kontrola jeho působnosti měla spadat do kompetence samotného správce, který schvaluje všechny finanční transakce.³⁴ To je jistý posun ve vztahu k dřívějšímu ideálu, podle kterého se kněz stará především o duchovní záležitosti a věcmi vezdejšími se nemá zatěžovat.

Zajímavý náhled do toho, jak fungovali soudci, podávají *Rejstra sboru Ivančického obnovená léta Páně 1600*.³⁵ Sice se jedná o předpisy s lokální platností, díky tomu jsou ale mnohem konkrétnější a obracejí se více k praktickým povinnostem pomocníků ve sboru. Podle nich si má soudce vést záznamy „věcí a potřeb svého zboru, aby se nekazily, ovšem nehynuly“. V rámci dohledu nad sborem je jeho povinností kontrolovat věřící: „Almu-

²⁸ Tamtéž, s. 209.

²⁹ Tamtéž, s. 201.

³⁰ Tamtéž, s. 202.

³¹ Tamtéž, s. 38–39.

³² Tamtéž, s. 210–212.

³³ Tamtéž, s. 173.

³⁴ Tamtéž, s. 212.

³⁵ Knihovna Národního muzea Praha, rkps. IV E 20, s. 10r–10v. Rozsáhlé části otiskuje KRATOCHVÍL, Augustin: *Ivančice, býv. král. město na Moravě. Popis dějepisný, místopisný a statistický*. Ivančice 1909, s. 206–216; pouze soudcovské pokyny ŘÍČAN, R.: *Zprávy*, s. 196.

žen i zbírek neopouštějí-li.³⁶ Soudce v podstatě dohlíží na „neplatiče“, což je činnost pro duchovní osobu zcela nepřiměřená, o tom, kdo má pravomoci nad almužníky, se zde nic nedozvíme. Zatímco ve *Zprávě* chybí jakákoli zmínka o bratrské pokladně zcela, z *Agendy* se zdá, že tyto povinnosti převzal v mnohem větší míře správce a tato funkce soudce je i v *Rejstrech* poněkud oslabena.

Z nám známých českých normativních textů ze začátku 16. století se k působnosti soudců vyjadřuje i Matouš Konečný ve své *Knize o povinnostech křesťanských*, která se v krátkém čase dočkala hned dvou vydání, a to v roce 1611 a 1612. Ve vztahu k hmotnému zabezpečení sboru mezi soudcovy povinnosti patří: „o příbytky Boží totiž o chrámy církevní, o špitále, též o správce svého, o příbytek i o pomocníky jeho starost a péči míti.“ Jednotlivá vydání se liší v tom, do jaké míry pomocníkům dovolují zasahovat ve věcech duchovní péče. První vydání je v tomto ohledu zapojilo natolik výrazně, že to bylo třeba ve vydání druhém korigovat, a dokonce připomenout, že správa svědomí je vyhrazena knězi.³⁷ V konečném důsledku tedy text zachycuje vztah soudce a duchovního poměrně konzervativně.

Bratrská konfese z roku 1607 projevuje v mnoha směrech vlivy kalvinismu; to se ukazuje také v tom, že umožňuje světské moci dbát mezi jinými i o zdravé učení.³⁸ Ve světle normativních textů postihujících působnost soudce se tento trend však neprojevuje, naopak je zde zachováno tradiční odmítnutí zásahů tohoto druhu do pravomocí duchovních. Na druhou stranu je pro církevní správce spolupráce a podpora významných světských členů sboru zásadní, což se mnohem výrazněji projevuje ve změnách, které úřad pomocníků prodělal v Rzeczpospolitě.

Normativní texty vymezující působnost polských soudců jsou dvojího charakteru, jednak se jedná o rukopisná vypsání jejich povinností, jednak nás o nich informují záznamy ze zasedání bratrských synod. Jelikož polská větve církve nezískala vlastní tiskárnu, nemáme tištěné brožurky jako v českých zemích. Jistou roli zde pochopitelně může hrát i zlomkovitost zachování pramenů tohoto druhu. Jedny z prvních soudců na území Polska ustanovili roku 1555 Jan Lorenc a Jan Černý, když se po cestě do Královce na dvůr knížete Albrechta zastavili v Dziadłowie. Nic bližšího o této události nevíme.³⁹

Mnohem více informací máme o volbě „sędziów“, ke které došlo na synodě v Poznani 1. listopadu 1560. Podle zápisu se jí zúčastnilo „zgromadzenie

³⁶ Tamtéž, s. 100.

³⁷ Tamtéž, s. 99–100.

³⁸ HALAMA, Jindřich: *Sociální naučení českých bratří 1464–1618*. Brno 2003, s. 109.

³⁹ BIDLO, J.: *Jednota bratrská v prvním vyhnanství 1*. Praha 1900, s. 122.

niemałe ministrów i ślachty wielkopolskiej“;⁴⁰ kdo z nich měl při volbě rozhodující slovo, nevíme. Vybráno bylo devět mužů, kteří před celým shromážděním slíbili svědomitě vykonávat své povinnosti. Přislíbili pokojit spory mezi poddanými i všemi ostatními členy Jednoty, neposlušné pak vydávat duchovním, aby je vyloučili z církve. Dohlížet na materiální zabezpečení a ochranu jak chudých, tak bratrských duchovních.⁴¹

Doklady o další volbě pocházejí ze synody, která se opět uskutečnila v Poznani (17.–20. září 1573). Z průběhu jednání se zachovaly dva zápisy, první je autograf Šimona Bohumila Turnovského, budoucího biskupa polské větve Jednoty, druhý je anonymní rukopis z 16. století.⁴² Jednání měla dvě části, první se účastnili pouze duchovní, v druhé se k nim připojili i významní světské členové církve. Tehdy existovalo šest volebních distriktů, pro které bylo z okruhu přítomné šlechty voleno celkem 24 takzvaných „seniorów dystryktowych“. Počet seniorů určených pro daný distrikt kolísá mezi dvěma až pěti. V úřadu byli zachováni tři ze seniorů zvolených při předchozí synodě, naopak byl při této příležitosti jeden z nich funkce zproštěn pro nemoc. I v Rzeczpospolitě tedy tato funkce byla vykonávána doživotně. K volbě dochází v okruhu církevních starších a duchovních daného distriktu. Kandidáti jsou poté prezentováni kompletnímu shromáždění, které je schvaluje. Posledním krokem je slavnostní podání rukou nových sudích.⁴³

Před vlastní volbou byla duchovním a poté i přítomným pánům připomenuta předchozí volební synoda z roku 1560. Zápisy se liší v tom, jak prezentují povinnosti sudích. Podle anonymního rukopisu jim přísluší napomínat kněze, pokud se ve svém učení odkloní od konfese anebo pokud pohoršují okolí svým životem, po poradě se „superintendentem“ ho dokonce mohou suspendovat až do příští synody, která by jeho případ projednala.

⁴⁰ Polské prameny poměrně často pro označení duchovního správce užívají pojem „minister“, objevuje se také v odborné literatuře věnované Jednotě, českému jazykovému úzu je však natolik cizí, že jej v textu nahradíme synonymy.

⁴¹ SIPAYŁO, Maria (ed.): *Akta synodów różnowierczych w Polsce I. Małopolska 1550–1559*. Warszawa 1966, s. 69–70.

⁴² TĄŻ (ed.): *Akta synodów różnowierczych w Polsce 4. Wielkopolska 1569–1632*. Warszawa 1997, s. 19–35.

⁴³ „Br. Georgius Israel: Pytam wmm. etc., przyjmujecie-li tę pracę dobrą na się według powinności wmm. pokauzanych [...]? Responderunt: Przyjmujemy. Ja tedy na miesce Kościoła Bożego wmm. przyjmuję podaniem ręki. [...] Panowie a bracia łaskawi, pytam wmm., jeśli ty senijory wybrane etc. przyjmujecie a onych w powinnościach ich używać chcecie etc.? Responderunt: Przyjmujemy.[...]“ Cit. podle SIPAYŁO, M. (ed.): *Akta synodów różnowierczych w Polsce 4. Wielkopolska 1569–1632*. Warszawa 1997, s. 27–28.

Mají se také podílet na realizaci synodálních ustanovení. ⁴⁴ U Turnovského tyto pasáže chybí. ⁴⁵

V případě soudce distriktu se jedná o úředníky s širší působností, než jakou mají soudci ve sborech, s mnohem silnějším postavením v rámci celé církve daným způsobem volby na obecném shromáždění. Podle Jolanty Dworzaczkové i Jaroslava Bidla byl při vzniku polských modifikací soudcovského úřadu významným činitelem vliv malopolských nekatolíků, a tedy potažmo švýcarské reformace. To naznačuje zejména posílení kompetencí ve vztahu k správci. Pokud srovnáme bratrský přístup s pojetím malopolských církví, tak se jeví jako zásadní právě otázka poměru světských a církevních starších.

Powinnosci sędziów se vyjadřují zcela obecně o tom, že by soudce měl dbát na dobrou pověst duchovního správce. Poznaňská synoda z listopadu roku 1573 je v tomto ohledu mnohem rezolutnější, protože se odehrála pod vlivem Krakovské generální synody z přelomu září a října toho roku, a tedy pod vlivem snah o realizaci sandoměřského konsensu. ⁴⁶ Odtud pochází také pojem „superintendent“ dřívější bratrské tradici cizí. I v Krakově se tehdy na pořad dne dostala pozice světských seniorů ve sboru. Pokud srovnáme usnesení obou shromáždění, pak nejvýraznější shodu najdeme v přisouzení světským seniorům práva napomínat a dokonce suspendovat duchovní. Ale zatímco v Krakově byli soudci zavázáni k účasti na synodách a visitacích, v Jednotě tak činí pouze tehdy, budou-li k tomu vyzváni. Dohled nad vyplňováním synodálních usnesení mají vykonávat spolu se superintendenty, o čemž v Krakově není zmínky. Vyznění celku navíc bratrská synoda rozmělnila v poměrně rozsáhlé pasáži popisující povinnosti soudce ve vztahu ke sboru, která vychází z dřívější bratrské tradice. ⁴⁷

V počátcích Jednoty bylo obvyklé, že se synod účastnili i svěští členové církve. Spíše z technických důvodů se postupem doby proměnily v synody kněžské, svěští členové byli nakonec svolávání jen ve velmi důležitých záležitostech, přestože jim v účasti nebylo bráněno. ⁴⁸ Na první pohled by se mohlo zdát, že právo vizitovat sbory se shoduje s povinnostmi bratrských sudí navštěvovat domy „jednomyslných“, tedy jednotlivých členů církve, a není ho tak

⁴⁴ Tamtéž, s. 33–34.

⁴⁵ Tamtéž, s. 21.

⁴⁶ K tomu podrobně HALECKI, Oskar: *Zgoda sandomierska 1579 r.* Warszawa – Kraków 1915.

⁴⁷ SIPAYŁŁO, M. (ed.): *Akta synodów różnowierczych w Polsce 4.* Wielkopolska 1569–1632. Warszawa 1997, s. 33–34; TĄŻ (ed.): *Akta synodów różnowierczych w Polsce 3. Małopolska 1571–1632.* Warszawa 1983, s. 8–9.

⁴⁸ ŘÍČAN, R.: *Zprávy*, s. 33.

třeba omezovat. V tomto případě ovšem spíše šlo o dohled nad sbory dané oblasti, věřícími i církevními správci a tedy přílišný zásah do kompetence biskupů. Dodnes zachované prameny nezaznamenávají žádný příklad suspendování duchovního světskými seniory.⁴⁹ Vlastní bratrská tradice mohla působit i v jiných aspektech. O „starších církve a soudcích krajů“ se mluví v *Dekretech Jednoty Bratrské* k roku 1499 jako o síle, která může napomínat úzkou radu, kdyby pobloudila.⁵⁰ Bartoš se domnívá, že označení „kraj“ v kontextu rodící se Jednoty šedesátých let 15. století označovalo roztržité sbor spíše než nějakou oblast.⁵¹ V malých polských vesnických sborech, jejichž členy byli jen pán, paní, pár příslušníků jejich domácnosti a zlomek z převážně katolického obyvatelstva, možná ani k volbě pomocníka nedocházelo. To by teoreticky mohl být jeden z důvodů zřízení krajských soudců, kteří by dohlíželi na tyto malé sbory a poskytovali oporu duchovnímu správcovi v případě konfliktu s patronem.⁵²

Zajímavým pramenem jsou v tomto kontextu *Panow sędziow swietskich albo sędziow zborowych stanu rycerskiego powinności a Seniorow albo sędziow zborowych stanu miejskiego powinności*.⁵³ Spisy vznikly zřejmě současně a jsou komplementární, nejsou nijak datovány. V textu se zmiňuje „książki synodow generalnych polskich, consensem przezwane“ a dále ještě „consens zborow polskich“.⁵⁴ Zřejmě se jedná právě o sandoměřský sněm z roku 1570, jehož ustanovení se tisku dočkala až někdy v letech 1586–1587. Rozhodnutím synody ve Włodzisławiu jich mělo být vytištěno tolik, aby každý duchovní mohl vlastnit jeden exemplář. Kromě textu původního konsensu byly uveřejněny dekrety pozdějších generálních protestantských synod, které tuto dohodu potvrzují.⁵⁵ Jaroslav Bidlo se domnívá, že rukopis *Panow sędziow [...]* *powinności* je autografem Šimona Bohumila Turnovského z dob

⁴⁹ DWORZACZKOWA, J.: *Bracia czescy*, s. 52.

⁵⁰ GINDELY, Antonín (ed.): *Dekrety Jednoty Bratrské. Monumenta Historiae Bohemica 1*. Praha 1865, s. 28.

⁵¹ BARTOŠ, F. M.: c. d., s. 211.

⁵² DWORZACZKOWA, J.: *Bracia czescy*, s. 56–57 uvádí mezi jinými příklad obce Chocz, kde před rokem 1574 do sboru patřili pán, paní, dva z dvorského služebnictva a deset měšťanů; v Barcinie to byl pán s rodinou a správce panství.

⁵³ BRP, rkps. 193, fol. 149r–152v a 154r–158r.

⁵⁴ BRP, rkps. 193, 149r.

⁵⁵ ESTREICHER, Karol: *Bibliografia polska 20*. Kraków 1905, s. XIII; Týž: *Bibliografia polska 14*. Kraków 1896, s. 369–371; GMITEREK, H.: *Szymon Teofil Turnowski w obronie zgody sandomierskiej*. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F Humaniora 31. Lublin 1976, s. 22.

jeho působení v čele polské Jednoty.⁵⁶ Část věnovaná šlechtickým sudím je doslova reprodukována v zápisu ze zasedání „šlechtické synody“, ke které došlo v červnu 1609 v Poznani, text tedy vnikl nejpozději v této době.⁵⁷

Pokyny soudcům jsou zde diverzifikovány podle jejich společenského zařazení do šlechtického, případně městského stavu. Obecně lze říci, že povinnosti soudců pocházejících z městského prostředí jsou směřovány dovnitř sboru, naopak soudci-šlechtici reprezentují sbor navenek ve vztahu k okolnímu světu. Měšťané tedy dohlížejí na to, aby k Večeři Páně nebyli připouštěni nepovolání, na obyvatele bratrského domu a školy, na sborovou pokladnu. Jsou poradci kněží ve vnitřních záležitostech. Přijímají hosty ve jménu sboru a pomáhají ve formulování odpovědí na poselstva. Na druhou stranu šlechticům se ukládá dohled na vztah mezi patronem a duchovním a na to, aby si patronové nepřivlastňovali církevní fondy určené sborům. Mají se účastnit partikulárních a generálních synod i lokálních šlechtických sněmů, kde střeží zájmy Jednoty.

V tomto textu jsou soudci ve vztahu ke správcům ochránci, jejich přestupky oznamují starším, malopolský vliv v tomto směru je tedy oslaben, na druhou stranu jsou však povinni účastnit se synod. Tento text ukazuje na tendenci, která se v Jednotě projevila již dříve. O potřebě většího zapojení šlechty do církevní správy mluvil Jiří Israel na synodě v Pińczowie už roku 1556. Ze strany šlechty byl zájem o podobný institut motivován především nechutí k tomu, aby byli ve sboru v podřízeném postavení vůči soudcům pocházejícím z nižšího stavu. Kněžím, cizincům a poddaným mezi šlechtou chyběla autorita.⁵⁸ Ze samotného textu *Panow sędziow* [...] *powinności* je vidět, že se bratři snažili využít postavení svých šlechtických členů při regulaci své pozice vůči státu. Žhavým problémem bylo také materiální zabezpečení bratrského kléru. V tomto ohledu byli správci v Rzeczpospolité zcela závislí na svých patronech a potýkali se s neustálými problémy.⁵⁹

Šlechtičtí soudci se v Polsku zřejmě zcela neosvědčili. V roce 1578 si duchovní stěžují na jejich nečinnost. Jejich působnost za Turnovského se prakticky neprojevuje. Poznaňská synoda z roku 1609, na které *Panow sędziow* [...] *powinności* zazněly, je tedy novým pokusem o zapojení šlechty do církevní organizace, a to v mnohem větším rozsahu. Měla se stát začátkem tra-

⁵⁶ BIDLO, J.: *Jednota bratrská v prvním vyhnanství* 3. Praha 1909, s. 74, poznámka 3.

⁵⁷ SIPAYŁO, M. (ed.): *Akta synodów różnowierczych w Polsce* 4. *Wielkopolska 1569–1632*. Warszawa 1997, s. 203–208.

⁵⁸ DWORZACZKOWA, J.: *Bracia czescy*, s. 51.

⁵⁹ Táž: *Sytuacja materialna duchowieństwa braci czeskich w Polsce do początków XVII wieku*. In: Táž: *Reformacja i kontreformacja w Wielkopolsce*. Poznań 1995, s. 187–219.

dice každoročních šlechtických schůzek ve věci péče o církve, která se ale udržela jen do roku 1613. Na této synodě došlo opět po letech k volbě „*seniorów swieckich*“ s krajskou působností.⁶⁰

Další nám známý text, pokoušející se vymezit působnost světských starších, *Powinności seniorow swieckich zborowych...*,⁶¹ vznikl zřejmě někdy ve dvacátých nebo třicátých letech 17. století. Pasáž popisující povinnosti řadových věřících vůči soudci vykazuje paralely s obdobnou částí *Zprávy*, dá se předpokládat, že polský autor český text znal a inspiroval se jím.⁶² Zbytek spisu už má jinou strukturu, obsah se částečně kryje v rozsahu základních soudcovských povinností, které jsou ale společné všem textům. Sešit, jehož součástí *Powinności seniorow...* jsou, dále obsahuje záznam z volby světských sudích datovaný 29. září 1630.⁶³

Powinności seniorow... se ve věci možné disciplinace správce ze strany soudce pohybují v tradičních mezích. Dovolují těmto světským pomocníkům kněze napomenout, pokud u nich zjistí „w urzędzie niedbałość, nieprzykładny żywot“. K věcem věrouky se nevyjadřují. Chybující členy sboru „powinni Pasterzowi odnosić“. Soudce také pečuje o to, aby měl duchovním zajištěnou vhodnou obživu a bydlení. Novinkou je to, že v případě jeho nemoci ho může soudce zastoupit v rozsahu povinností, jaký mu bude duchovním určen. V případě jeho smrti pak má dohlížet na bratrský dům, dokud v té věci nerozhodnou biskupové.⁶⁴ Nejde však o něco v bratrské tradici zcela bezprecedentního. Příkladem podobné situace v českých zemích je dopis bratra Jana Černého boleslavskému sboru z roku 1555. Nebezpečná situace a pronásledování tehdy donutily církevní správce k tomu, že museli opustit věřící a ukrývat se. Soudci byli proto tímto dopisem poučeni, jak v rámci možností dávat radu a poučení věřícím. Kněží pro ně zpracovali rejstříky „...kde budete míti, a o čem čísti, zpívati, nač mysleti, čím se v mysli obírat i podle čeho Boží pocty i služby konati i jiné k těmž pospraviti a zavoditi i napomínati...“.⁶⁵ I v tomto případě do jisté míry suplovali funkce církevního správce.

⁶⁰ GMITEREK, H.: *Bracia czescy a kalwini*, s. 154–156; BIDLO, J.: *Jednota bratrská v prvním vymanství* 3. Praha 1909, s. 73–80. DWORZACZKOWA, J.: *Bracia czescy*, s. 51–53; SIPAYŁŁO, M. (ed.): *Akta synodów różnowierzcznych w Polsce 4. Wielkopolska 1569–1632*. Warszawa 1997, s. 203–208.

⁶¹ BRP, rkp. 193, fol. 160r–165r.

⁶² ŘÍČAN, R.: *Zprávy*, s. 208–209; BRP, rkps. 193, fol. 162v.

⁶³ BRP, rkps. 193, fol. 166v.

⁶⁴ BRP, rkps. 193, fol. 161.

⁶⁵ MOLNÁR, Amadeo (ed.): *Českokobratrská výchova před Komenským*. Praha 1956, s. 119–123.

Rukopis, jehož součástí jsou *Powinności Braci Starszych abo Dozorcow Zborowych*,⁶⁶ další pro nás zajímavý text, klade jejich vznik na Beresteckou synodu z roku 1605.⁶⁷ Akta litevských synod se kvůli požáru z roku 1611 nezachovala, nic bližšího o ní tedy nevíme.⁶⁸ Přesto, že se text dnes nachází mezi bratrskými písemnostmi, je jeho duch spíše bližší malopolskému kalvinismu. Sudím totiž přímo ukládá dohled v oblasti věrouky, ať už jde o vysluhování svátostí nebo katechezi. Světští starší radí i v případech obecného ohrožení, kdy je třeba zavádět výjimečné bohoslužby a modlitby. Přísluší jim dokonce i napomínání duchovního, kdyby si na jeho učení začali stěžovat věřící, nebo naopak kdyby nezvládal krotit jejich přestupky. Teprve potom, co takové napomenutí nebude úspěšné, má se obrátit na „seniora dystryktowego“, přičemž v tomto případě nejsme schopni určit, zda se jedná o nadřízené církevní či světské.⁶⁹

Asi největším zlomem v kompetencích je to, že církevní tresty musí duchovní konzultovat se soudci, což je v dřívějších bratrských textech jednoznačně vyhrazeno knězi. Toto opatření je navíc odůvodněno tím, že kněz může být veden osobní záští a emocemi.⁷⁰ V duchu idejí, ze kterých se Jednota zrodila, měl mít bratrský kněz ve věci spásy nezvratnou autoritu, která vyvěrá především z toho, že přijal zákon Boží a žije v naději spásy. Nehodným kněžím nesměla být svěřena správa věřících, byli tedy pod pečlivým dohledem.⁷¹ Svěřování světským členům sboru pravomoci v rozhodování o jejich pravověrnosti a spoluúčast na vyměřování církevních trestů však už popírá základní východiska bratrské církevní organizace a teologie spásy. Duchovní správce měl mít neomezenou autoritu ve věcech víry a bez omezení užívat „klíčů ke království nebeskému“.⁷²

O tom, zda soudci v Rzeczpospolité skutečně na úrovni sborů působili, toho mnoho nevíme. Výjimkou v tomto ohledu je Lešno, odkud se nám

⁶⁶ Celek nese název *Księgi Zborowe. W których Naprzód powinności starszych kościelnych i też wszystkich wobec słuchaczów słowa Bożego: a zatym sprawy zgodne od Braci we Zborze Beresteckim namowione są wypisane. Anno Domini 1605*. BRP, rkps. 47, fol. 77r–98r.

⁶⁷ BRP, rkps. 47, fol. 81v.

⁶⁸ BURSCHED, Julian: *Zarys dziejów Powstania i upadku reformacji w Polsce 2/2*. Warszawa 1905, s. 207.

⁶⁹ BRP, rkps. 47, fol. 82r–83r.

⁷⁰ „Minister nie exkomunikował, ażeby się pierw z starszymi pilnie naradzał: A to dla tym większej poważności, i uchodżenia szacunkow zwyczajnych, jakoby minister lekkomyślnie-uniesiony affektem, abo z nienawiści prywatnej co czynić miał.” BRP, rkps. 47, fol. 82v.

⁷¹ BARTOŠ, F. M.: c. d., s. 211; FOUSEK, Marianka S.: *The Pastoral Office in the Early Unitas Fratrum*. Slavonic and East European Review, 40, 1962, č. 9, s. 455–456.

⁷² Tamtéž, s. 444–453.

zachovala zpráva o kompetenčním konfliktu, ke kterému došlo roku 1614. Městské radě se nelíbilo, že světští seniorové řeší spory mezi bratřími, a snažila se jejich působnost omezit.⁷³ Z Lešna také pochází informace o průběhu volby soudce. Rukopis datovaný 29. září roku 1630 sice místo neuvádí, můžeme ho však předpokládat podle osob, o kterých text mluví.⁷⁴ Jednak se zde objevuje Jan Cyrill, český biskup, který byl členem skupiny prvních emigrantů, přibylých do města roku 1627. Jako účastníci jsou navíc zmiňováni Martin Gertich, polský biskup, který tam přesídlil roku 1628 z Ostrorogu, a Andrzej Węgierski jako rektor školy, kterým se stal roku 1629.⁷⁵ Dále jsou zmíněni reprezentanti šlechtických patronů Jan Szlichting, správce panství Leszczyńskich, a Maciej Głoskowski, kaliský hraniční komorník a učitel místní školy. V tomto případě se zřejmě jednalo o volbu pro potřeby místního sboru, toho roku totiž ve městě nedošlo k žádné synodě, která by nově zvoleným dávala širší pravomoci. Na druhou stranu však byli volbě přítomni biskupové jednoty Gertich a Cyrill, navíc mohli mít soudci mnohem větší vliv díky významu místa, ve kterém působili.

Opakován je postup, který je nám znám z roku 1573. Nejprve byla v úzkém kruhu svrchu zmíněných celá záležitost projednána a pak nejbližší neděli po kázání přednesena patronům. Ti museli souhlasit s tím, že na sebe přijímají takový řád dobrovolně a budou mu poslušní, teprve poté provedli volbu. Dva nově zvolení soudci následně před „oltářem“⁷⁶ přísahali, že na sebe úřad berou dobrovolně. Nakonec také patroni slíbili, že jejich dohled nad sebou dobrovolně přijímají.⁷⁷ Celý proces několikanásobného dotazování, souhlasů a přijímání měl nově zvoleným zajistit autoritu. Tato událost je zajímavá hned z několika důvodů. Jednak ukazuje na spolupráci mezi místními a uprchlíky z českých zemí. Na druhou stranu však naznačuje oslabení pozic církve v zemi. Zatímco v roce 1573 vlastní volbě předcházela přípravná schůze, které se účastnili pouze kněží, na obdobné schůzce v Lešně se podíleli i představitelé patronů.

České příručky pro soudce působí na čtenáře velice konzervativně. V zásadních oblastech zůstávají jejich pravidla neměnná. To platí i o Komenským vydaném *Řádu církevním*, kde jsou úkoly soudců definovány velmi stručně a pokrývají se s tím, co známe již z dřívější doby; o jeho vztahu ke knězi

⁷³ DWORZACZKOWA, J.: *Bracia czescy*, s. 51.

⁷⁴ BRP, rkps. 193, fol. 166v.

⁷⁵ DWORZACZKOWA, J.: *Bracia czescy*, s. 109; Táž: *Szkola w Lesznie do 1656 roku. Nauczyciele i programy*. Leszno 2003, s. 33–34.

⁷⁶ V bratrském kontextu by se měl spíše objevit „stůl Páně“, přesto pramen mluví o oltáři.

⁷⁷ BRP, rkps. 193, fol. 166v.

se zde vůbec nemluví.⁷⁸ Soudce je nepochybně důležitou oporou duchovního správce ve věcech zachování disciplíny a udržení autority, tato podpora však nesmí překročit hranici, kterou je zásah do správy svědomí a věrouky. Na druhou stranu Jednota v Rzeczpospolité, těšící se větší svobodě díky poměrně tolerantnímu ovzduší v zemi, je mnohem více náchylná vlivům ze strany kalvinismu a ve větší míře závislá na svých patronech. To vyplývá z obecného charakteru polské reformace, která je vázána především na šlechtické prostředí a zcela se vyhnula ostatním složkám společnosti. Mnohem naléhavěji se jeví také hmotná závislost kněží na patronech, na což ukazují stížnosti na ty z nich, kteří si uzurpují církevní majetek. Kněží Jednoty se snaží zainteresovat šlechtické příznivce na stavu církve tím, že je mnohem více zapojují do jejich organizačních struktur. V hranicích tradičního rámce je tak organizace církve nově promyšlena a přepracována.

RESUMÉ

DVOJÍ PODOBA JEDNOTY – VÝVOJ ÚŘADU BRATRSKÉHO SOUDCE V ČESKÝCH ZEMÍCH A RZECZPOSPOLITÉ OBOJGA NARODÓW

Článek nastiňuje vývoj, k jakému došlo v organizační struktuře Jednoty bratrské v druhé polovině 16. století a v prvních desetiletích 17. století. Srovnává směr a charakter změn v dvou autonomních větvích církve existujících v českých zemích a *Rzeczpospolité Obojga Narodów*.

Klíčovou otázkou pro celoevropskou reformaci je podíl světských členů církve na správě sborů. V případě bratří se to dělo především prostřednictvím úřadu bratrského soudce. Jeho vztah ke knězi je zkoumán v několika rovinách. Důležitým momentem je trestání chybujících a vzpurných členů sboru – s čímž se pojí vliv na správu svědomí a ochranu čistoty učení a tedy případný soudcovský dozor nad duchovním správcem samým. Pozici pomocníka ve sboru pak může posilovat také závislost kněze na jím garantované hmotné podpoře, ale také způsob, jakým je soudce volen, tedy jak silný je jeho „mandát“.

Vývoj těchto vztahů je zachycen prostřednictvím normativních pramenů vymezujících působnost soudce. V českých zemích se bez ohledu na evidentní změny, kterým byla Jednota vystavena, tento úřad alespoň na úrovni normy drží v tradičních mezích. Naopak v *Rzeczpospolité* dochází k mno-

⁷⁸ MÜLLER, J. T. – NOVÁK, J. V. (ed.): *c. d.*, XVII, s. 34–37, 128–131.

ha proměnám, které jsou motivovány úsilím o větší zainteresování patronů na osudech církve a snahou získat jejich ochranu a podporu.

SUMMARY

*TWO FORMS OF THE UNITY OF THE BRETHREN – THE DEVELOPMENT
OF THE ROLE OF ITS JUDGE
IN THE CZECH LANDS AND THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH*

The article gives an outline of a development of the organisational structure of the Unity of the Brethren in the second half of the 16th and the first decades of the 17th century. It compares the character and nature of changes to which two autonomous branches of one church were subjected: one in the Czech lands and the other in the Polish-Lithuanian Commonwealth. The key issue of the European reformation is the assistance of the lay Church members in Church administration. In the Unity of the Brethren this was done through the office of a judge. The relation between judge and priest is examined at several levels: Important moment is judge's right to punish erring and disobedient members of the Church as well as to supervise the conscience and protect the purity of faith which implies his possible supervision on priest himself. Judge's position of an assistant in the Church can be strengthened by priest's dependance on the financial support that he provides and also by the way he has been elected, i.e. the strength of judge's "mandate".

The development of these relations is shown through the testimony of normative sources that define the office of judge. In the Czech lands it has developed in a relatively traditional way regardless of the evident changes that the Unity of the Brethren underwent. On the other hand, in the Polish-Lithuanian Commonwealth the Unity has undergone many transformations which are motivated by the interest of patrons in the Church and their efforts to gain its protection and support.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

Mgr. Lucie Toman
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

EPIZODY JEZUITSKÉHO PŮSOBNÍ V KATOLICKO-PROTESTANTSKÉM SOUŽITÍ MĚSTA TĚŠÍNA¹

Veronika Chmelařová

Problematika nastolená reformačními ději raného novověku patří od konce padesátých let 20. století k vysoce aktuálním historiografickým tématům. V centru pozornosti stojí především konfesijní otázka, kterou Ernst Walter Zeeden, následovaný Heinzem Schillingem a Wolfgangem Reinhardem, formulovali a rozvedli v konceptu konfesionalizace jako jednoho ze základních procesů formujících raně novověkou společnost.² Přestože v současnosti koncept čelí spíše kritickým názorům, ukázal se být inspirací řady výzkumů včetně problematiky konfesijního soužití.³ Široké informační pole v tomto ohledu nabízí prostředí města a jeho „uzavřené společnosti“.⁴ Vedle formálních otázek náboženské koexistence dvou vyznání, především jejich institucionálního zázemí a církevně-světského vymezování hranic působnosti, se badatelský zájem orientuje na jevy, které fakt nesusoudného soužití vnášel do života městské komunity, a ovlivňoval tak její existenci.

¹ Studie vznikla za podpory grantu SGS č. FF_2011_080 Konformita a konflikt v kultuře raného novověku.

² ZEEDEN, Ernst Walter: *Die Entstehung der Konfessionen: Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. München 1965; REINHARD, Wolfgang: *Konfession und Konfessionalisierung in Europa*. In: Týž (ed.): *Bekenntnis und Geschichte. Die Confessio Augustana im historischen Zusammenhang*. München 1981, s. 165–189; SCHILLING, Heinz: *Die Konfessionalisierung im Reich. Religiöser und gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620*. Historische Zeitschrift, 246, 1988, s. 1–45; REINHARD, Wolfgang – SCHILLING, Heinz (eds.): *Die katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte*. Gütersloh 1995.

³ K revizi konceptu konfesionalizace blíže LOTZ-HEUMANN, Ute: *The concept of „confessionalization“: A historiographical Paradigm in Dispute*. Memoria y Civilizacion, 4, (2001), s. 93–114. K problematice konfesijního soužití WARMBRUNN, Paul: *Zwei Konfessionen in einer Stadt. Das Zusammenleben von Katholiken und Protestanten in den paritätischen Reichsstädten Augsburg, Biberach, Ravensburg und Dinkelsbühl von 1548 bis 1648*. Wiesbaden 1983; KAPLAN, Benjamin: *Divided by faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*. London 2007.

⁴ Pojem „uzavřené společnosti“ chápu ve smyslu, v jakém jej představil Jaroslav Miller, tedy jako specifické společnosti vázané vlastními vnitřními pravidly a vazbami, které podmiňují její vývoj i reakce na vnější společenské podněty. Blíže MILLER, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé*. Praha 2006.

Jednou z lokalit, jež podobné možnosti výzkumu nabízí, je slezské město Těšín. Rezidenční sídlo těšínských Piastovců a centrum Těšínského knížectví náleželo od první poloviny 16. století k urbánním celkům, jejichž obyvatelé se hlásili jak ke katolické, tak k protestantské víře. Zájem věřících se s nástupem reformace orientoval zejména nekatolickým směrem a již kolem roku 1545 se stalo dominantním vyznáním knížecího města luterství.⁵ Značnou měrou tomuto faktu přispívala oficiální podpora z vládnoucí strany, neboť Piastovec Václav III. Adam konvertoval k augsburské konfesi přibližně kolem roku 1555 a stal se společně se svou druhou manželkou Sidonií Kateřinou ochráncem protestantské víry a jejích těšínských příznivců.⁶ Vývoj, během kterého protestantství na Těšínsku zapouštělo hluboké kořeny, však přerušila zpětná konverze Václavova syna Adama Václava roku 1609.⁷

Motivován pravděpodobně svými mocensko-politickými ambicemi se kníže přiklonil ke katolické víře a ruku v ruce s ní i k vládnoucímu habsburskému rodu. Pro obyvatele knížectví a samotný Těšín znamenalo jeho rozhodnutí počátky silné rekatolizace. Město, které před polovinou 16. století opustil jak františkánský, tak dominikánský řád a veškeré jeho kostely byly v rukou luteránů,⁸ přitahovalo obzvláště výrazně rekatolizační zájem Piastovců i jejich pozdějších nástupců z habsburského rodu. Katolická obnova města byla s ohledem na jeho centrální správní postavení považována za krok nutný k upevnění výchozí pozice před dalším rekatolizačním postu-

⁵ MICHEJDA, Karol: *Dzieje kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim*. Cieszyn 1909, s. 22.

⁶ Kromě převádění kostelů do luterské správy a omezování působnosti církevních řádů vydal Václav Adam roku 1568 nový náboženský řád pro Těšínsko, v čemž jej následovala roku 1584 i jeho manželka. KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Těšínsko – země Koruny české. Ducatus Tessinensis – terra Corronae Regni Bohemiae* (dále jen *Těšínsko – země Koruny české*). Český Těšín 2008, s. 102–103.

⁷ O obou konverzích, včetně preference nové datace roku 1609, nejnověji JEŽ, Radim: *Dvoji konverze v rodině posledních těšínských Piastovců. K motivacím změny konfese knížete Václava III. Adama (1524–1579) a Adama Václava (1574–1617)*. *Studia Comeniana et historica*, 39, 2009, č. 81/82, s. 95–112; PINDUR, David: *Století rekatolizace Těšínska. Ke konfesním proměnám – od knížete po poddané (1609–1709)* (dále jen *Století rekatolizace Těšínska*). In: CZYŽ, Renata – GOJNICZEK, Waclaw – SPRATEK, Daniel (ed.): *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim*. W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie (dále jen *Trzysta lat*). Cieszyn 2010, s. 89–129.

⁸ K problematice blíže SPYRA, Janusz: *Via sacra: kościoły i klasztory w Cieszynie i Czeskim Cieszyńsku*. Cieszyn 2010; Týž: *Zapomniany klasztor franciszkanów bosych (bernardynów) w Cieszyńsku. Spory religijne w XVI–XVII wieku na śląskiej prowincji*. In: *Slezsko – země Koruny české. Historie a kultura 1300–1740*. Díl A. Praha 2008, s. 19–29; JEŽ, Radim: „*I v paměti máme, když jsi o téhož opata orlovského na Hradě pražském s námi austně mluvil...*“ K sekularizaci církevních majetků na Těšínsku v počátcích reformace. In: CZYŽ, Renata – GOJNICZEK, Waclaw – SPRATEK, Daniel (ed.): *Trzysta lat*, s. 36–65.

pem ve zbývajících částech knížectví. Jeden z významných článků v tomto dlouhém a složitém procesu představovala aktivita otců Tovaryšstva Ježíšova, které svou působnost na Těšínsku spojilo primárně s centrem knížectví.

Sonda do interakce jezuitů s těšínskými měšťany, jejich různorodých aktivit a sfér vzniklých sporů umožňuje charakterizovat roli, jakou příslušníci řádu hráli ve městě a v konfesijním soužití zdejší společnosti. O výrazném vlivu Tovaryšstva na nejen spirituální život nábožensky zjitřené komunity Těšína není třeba pochybovat. Jeho formy a konečné uplatnění procházely od počátku složitým vývojem, který odrážel duchovní i morální stav, v němž se těšínské měšťanstvo nacházelo, atmosféru, která jej obklopovala, i zcela základní konfesijní orientaci komunity. Jezuitský zájem a široké spektrum působnosti vypovídá mnohé rovněž o sociálním životě měšťanů, především nekatolického vyznání, o jejich pracovních možnostech, osobních kontaktech a jejich soukromí protkaném náboženskými úkony. Stěžejním v tomto ohledu zůstává zejména období od druhé poloviny 17. století do konce první poloviny 18. století, v němž jezuité přicházeli do města, stávali se součástí zdejší náboženské mozaiky a po roce 1709 se spolu s celou těšínskou společností vyrovnávali s novými náboženskými impulsy v podobě budování evangelického kostela a formování s ním spjaté náboženské obce na předměstí Těšína.

První kontakty s městem jezuité navázali již krátce po konverzi Adama Václava. Kniže oslovený duchovním potenciálem řádu a jeho věhlasem „vyžádal si z Olomouce dva kněze, aby o svátcích narození Páně kázali v Těšíně německy a česky“.⁹ Působení kazatelů se však v této fázi soustředilo zejména na knížecí rodinu a dvorské prostředí. Bylo navíc pouze krátkodobou epizodou, byť v následujících letech několikrát opakovanou.¹⁰ Běžní obyvatelé Těšína pocítili jezuitskou přítomnost významněji až po roce 1670, kdy se misionáři navrátili do města s cílem vyvést co nejvíce věřících z „houštiny bludů“.¹¹

Návratu a trvalému působení jezuitů na Těšínsku předcházela usilovná snaha katolické strany o obnovení pozic ztracených v předešlých desetiletích. Novému tlaku čelili těšínská měšťana záhy po konverzi Adama Václava. Vedle

⁹ SCHMIDL, Jan: *Historiae Societatis Jesu Provinciae Bohemiae*, II. Pragae 1749, s. 634–641. Převzato z edice KOLÁČEK, Josef: *Dějiny Těšínské rezidence Tovaryšstva Ježíšova a gymnázia. Annales Teschinenses*. Praha 2006, s. 9.

¹⁰ FRANEK, Jozef: *Dzieje placówki jezuickiej w Cieszynie w okresie kontrreformacji*. Cieszyn 1939 (strojopis disertační práce, Książnica Cieszyńska w Cieszynie (dále jen KCC), Zespół rękopisów Centrum Wiedzy o Regionie przy Zarządzie Głównym Macierzy Ziemi Cieszyńskiej, sign. 361R), s. 59–60.

¹¹ KOLÁČEK, J.: c. d., s. 13.

odebírání kostelů byla postupně rušena náboženská privilegia udělená nekatolíkům v předcházejícím období a nahrazovala je privilegia nová, obrácená proti nim.¹² K nejvýznamnějším patřilo především nařízení Adamovy dcery Alžběty Lukrécie z roku 1629, které zakazovalo účast protestantů v úřadech městské správy i v cechovních organizacích a nepřipouštělo je rovněž k městským právům.¹³ Nestabilita náboženské situace daná probíhajícími střety třicetileté války však dopadala na Těšín stejně jako na další části knížectví, a celková úspěšnost katolických snah tak byla relativní. Protestanté se po počátečních vlnách emigrace často navraceli zpět do svých domovů i ke starým pořádkům.¹⁴

Nový obrat v náboženském vývoji města nastal po roce 1653, kdy po smrti Alžběty Lukrécie připadlo Těšínské knížectví jako odumřelé léno Habsburkům. Díky ustanovením vestfálského míru a habsburskému *ius reformati* v dědičných zemích přinesla změna mocenských poměrů mnohem důraznější úsilí o změnu poměrů náboženských.¹⁵ V očích Habsburků šlo v případě Těšínska takřka o nutnost, neboť katolická víra byla i přes předcházející rekatolizační aktivitu v knížectví v defenzivě. Jak napovídají jedny z prvních potridentských vizitačních zpráv na Těšínsku, nebylo možné uskutečnit vizitace ve 42 lokalitách, neboť v dané době jejich správu drželi stále protestantští kazatelé.¹⁶

Těšín byl střediskem jedné z deseti farností, v nichž se vizitace uskutečnila, a přestože si vizitátor nebyl „jistý svcením oltářů farního chrámu, protože byl dlouho v rukou heretiků“, svědčí zápis o proměňující se situaci ve městě.¹⁷ Dohled nad ní udržoval z nové správní pozice zemského hejtma-

¹² Adam Václav odňal těšínským měšťanům své privilegium z roku 1598, které zaštiťovalo augsburskou konfesi jako jedinou konfesi ve městě, a vyhnal z města luterského vzdělance a kazatele Timoteje Lovčányho. Proti nekatolíkům tvrdě zasahovala rovněž poručnická rada Adamova syna Fridricha Viléma a roku 1617 zveřejnila nařízení, podle kterého byli protestanté v Těšíně nuceni prodat své nemovitosti a město opustit. PINDUR, D.: *Století rekatolizace Těšínska*, s. 104.

¹³ SPYRA, Janusz: *Kontrreformacja w Cieszyinie w latach 1653–1709* (dále jen *Kontrreformacja w Cieszyinie*). In: CZYŻ, R. – GOJNICZEK, W. – SPRATEK, D. (edd.): *Trzysta lat*, s. 68.

¹⁴ PINDUR, D.: *Století rekatolizace Těšínska*, s. 110.

¹⁵ Ferdinand III. postoupil knížectví svému synovi Ferdinandovi IV., jehož správa však díky brzké smrti netrvala dlouho, a Těšínsko se tak navrátilo zpět do rukou habsburského císaře. KORBELÁŘOVÁ, I. – ŽÁČEK, R.: *Těšínsko – země Koruny české*, s. 139.

¹⁶ VAN EICKELS, Christine: *Die Visitationsberichte als Quelle für Konfessionsverhältnisse, Volksfrömmigkeit und Lage des Klerus im Herzogtum Teschen in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. In: *Die konfessionellen Verhältnisse im Teschener Schlesien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Ratingen 2000, s. 84.

¹⁷ Vizitace ve městě proběhla 29. srpna roku 1652. Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dále jen AAW), fond Administracja diecezji (dále jen AD), sign. II. b. 73, f. 37r. Zprávy byly

na svobodný pán Kašpar Borek z Roztropic. Jedním z jeho úkolů bylo zbavit těšínské protestanty duchovního zázemí, a v říjnu roku 1653 proto nařídil vyhnat z města německého kazatele Matěje Servitia.¹⁸ Ve stejném roce ustavil Ferdinand III. náboženskou komisi v čele s konfliktním fryštátským farářem Václavem Františkem Otíkem z Dobřan. Jejím cílem bylo odejmout těšínské kostely nekatolíkům, obnovit původní katolickou farní správu i přivést věřící zpět ke katolické víře. V Těšíně komisař zasahoval v zimě roku 1663, kdy se neúspěšně snažil najít nekatolické duchovní a učitele působící ve městě a vyvolal při tom ostrý konflikt s městskými představiteli.¹⁹

Reakce samotných měšťanů na zásahy a náboženská nařízení ovlivňující jejich dosavadní život představovala v rekatolizačním procesu samostatnou kapitolu, která nabízela reálnější obraz o stavu těšínské společnosti. Postoj obyvatelstva se proměňoval o poznání pomaleji než církevní správa města a knížectví. I po událostech roku 1653 prosazovali zástupci města myšlenku udržení nekatolického svatostánku v Těšíně a vyslali za účelem jejího prosazení dokonce deputaci k císaři. Nesetkali se však s pochopením, a existence protestantského kostela byla zamítnuta císařským dekretem z roku 1654.²⁰ Nereálnost konání bohoslužeb, absence stálých kazatelů a všudypřítomná atmosféra pronásledování stěžovala těšínským protestantům život, nenutila však všechny rezignovat na svou víru. Bohoslužby byly přenášeny do soukromí, častým cílem se stávala také tajná náboženská setkání v lesích či mše konané v nedalekých Uhrách.²¹

editovány JUNGNTZ, Joseph (ed.): *Visitationsberchichte der Diözese Breslau I. Archidiakonat Oppeln*. Breslau 1904.

¹⁸ PINDUR, David: *Dějiny protestantismu na Těšínsku. Nejtužší protireformace (1654–1709)* (dále jen *Dějiny protestantismu*). Autorův rukopis, s. 4. Za laskavé zprostředkování textu autorovi děkuji.

¹⁹ O aktivitách náboženské komise a excesech Václava Františka Otíka z Dobřan pojednal detailně ŠMERDA, Milan: *Protireformace na Těšínsku (do konvence v Altranštädtu v roce 1707)* (dále jen *Protireformace na Těšínsku*). In: KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŠMERDA, Milan – ŽÁČEK, Rudolf: *Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvěcenství*. Opava 2002, s. 231–267. Nejnověji se otázkami náboženské komise a její roli v těšínské protireformaci zabýval PINDUR, D.: „Ženy a dcery své za zvony užívající“. *K činnosti náboženské komise na Těšínsku v polovině 17. století*. In: JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: *Církevní dějiny Slezska 18. až 20. století*. Opava 2011, s. 84–102.

²⁰ O zachování hřbitovního kostela sv. Trojice pro protestantské bohoslužby se zasazovala již dříve i kněžna Alžběta Lukrécie, leč rovněž neúspěšně. Deputace byla složena z purkmistra Ondřeje Vildy a konšelů Timoteje Peunera a Václava Pohledeckého. SPYRA, J.: *Kontrreformacja w Cieszynie*, s. 69.

²¹ MICHEJDA, K.: c. d., s. 52–53.

Pro větší efektivitu katolických náboženských snah bylo potřeba podpořit formální zásahy aktivitami, které by vnesly do rekatolizačního procesu v Těšíně zbožný zájem, nadšení, pečlivost, zásadovost, osobní přístup i nové možnosti dohledu. Uvedená charakteristika odpovídala především působnosti jezuitského řádu, jehož vliv a úspěšnost misionářské práce doznala nemalých výsledků ve zbývajících částech monarchie.²² Podnětem k vyslání misie do Těšína byl jednak zájem samotného císaře Leopolda I., jednak žádost katolických stavů knížectví v čele s novým zemským hejtmánem a čerstvým konvertitou Janem Fridrichem Laryšem. Jejich prosby o „vedení misie dvou či tří příkladných kněží Tovaryšstva Ježíšova“ byly vyslyšeny roku 1670. Císařský dekret těšínskou jezuitskou misii podpořil a vyzýval zároveň zemského hejtmána k plné podpoře misionářského působení.²³

Intenzivní kontakty se světskými úřady města a knížectví se staly jedním ze základních stavebních kamenů jezuitské existence v Těšíně. Její počátky provázely problémy s vytvořením odpovídajícího zázemí, které by misionářům umožnilo hlouběji zakořenit v novém působišti. Příchozí jezuité byli zprvu ubytováni ve dvou skromných pokojích knížecích domů.²⁴ Díky podpoře oficiálních slezských úřadů, regenta knížecích statků i samotného hejtmána se však jejich zázemí záhy rozšiřovalo a získali další pokoje spolu s návrhem na koupi některých knížecích domů, které se měly stát základem zřízení semináře a rozšířením vznikající školy.²⁵ Finální krok ve formování stabilního jezuitského působiště představoval císařský edikt z roku 1703, který řádu přidělil čtyři knížecí domy.²⁶ O rok později došlo také k oficiálnímu zřízení jezuitské rezidence v Těšíně, neboť přítomnost jezuitů byla označována až do této doby za misii.²⁷

²² O působení jezuitského řádu v habsburské monarchii ČORNEJOVÁ, Ivana: *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*. Praha 2002. K rekatolizační roli blíže také táž (ed.): *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci: sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.–5. 6. 2003*. Praha 2003.

²³ RADDA, Karl: *Materialien zur Geschichte des Protestantismus im Herzogtum Teschen. XII. Programm der k. k. Staatsrealschule in Teschen am Schlusse des Schuljahres 1877/78*. Teschen 1878, s. 11.

²⁴ Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno), fond G 11 – Sbírka Františkova muzea (fond G 11), sign. 725 Historia Residentiae Teschinensis Societatis Jesu, nefoliováno.

²⁵ Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), fond Královský úřad (dále jen KÚ), kart. 301, inv. č. 517, sign. 9/27c, f. 14r–20v. Srov. ŠMERDA, M.: *Protireformace na Těšínsku*, s. 249.

²⁶ ZAO, fond Jezuité Těšín, kart. 1, inv. č. 9, sign. A3, nefoliováno.

²⁷ KOLÁČEK, J.: c. d., s. 19.

Prvními misionáři, kteří dorazili do Těšína ještě na podzim roku 1670, byli Jan Martin Píšek a Pavel Beránek.²⁸ Se svými aktivitami nezaháleli a takřka ihned soustředili pozornost na obrácení náboženské situace ve městě. Jak uvádí dochované zápisy těšínské misie z roku 1671, podařilo se jim i přes počáteční nepřízeň těšínských obyvatel uzavřít pomocí císařského dekretu nekatolické školy a z města byl vyhnán úspěšný kazatel Jan Pragenus (Praha).²⁹ Hlavním úkolem jezuitů však bylo přivést zpět ke katolictví co nejvíce zbloudilých věřících, neboť v roce 1672 žilo na předměstích Těšína stále velké množství luteránů. Podle jezuitských zápisů se mnohé z nich povedlo záhy obrátit na katolickou víru.³⁰ O pravdivosti jejich slov a úspěšnosti jezuitských rekatolizačních aktivit svědčí vizitační zprávy vratislavské arcidiecéze, které v roce 1688 zaznamenávají již pouze tři nekatolické ženy žijící ve městě.³¹

Výrazných výsledků dosahovala činnost jezuitů především díky zápalu a tvrdošíjné pečlivosti Jana Píška. V prvních letech jezuitského působení ve městě to byl právě on, s kým přicházeli těšínské měšťané nejvíce do styku díky jeho neutuchajícímu zájmu o správný náboženský život obyvatel i o dodržování všech potřebných nařízení. V prvé řadě šlo o již zmíněné privilegium Alžběty Lukrécie z roku 1629. Jeho platnost pro město a jednotlivá předměstí byla přičiněním jezuitů obnovena císařem Leopoldem roku 1671 a na další desítky let stanovila základní kritérium existence či lépe řečeno neexistence těšínských nekatolických měšťanů.³² Protestantům byl opět odepřen podíl na městské správě, nesměli se stát plnoprávními těšínskými měšťany a kupovat si městské domy, provozovat řemesla či být členy cechů.

Předchozí vývoj i dobový stav ve městě nasvědčoval tomu, že zavedení privilegia Alžběty Lukrécie v roce 1629 a jeho dodržování byly dvě odlišné věci. Tuto chybu nechtěli jezuité opakovat, a od samého počátku proto přísně dohlíželi na plnění všech jeho zásad, stejně jako dalších platných nařízení. Jednotlivé zákazy obsažené v privilegiu pomáhaly otcům odkrývat důsledněji působnost nekatolíků ve městě, rozšiřovaly možnosti omezení jejich života o významnou sociální rovinu, podněcovaly však rovněž ve větší míře kontakty obou stran. Jan Píšek si tento fakt uvědomoval velmi dobře a stal se prvním výrazným dozorcem uplatňování privilegia. Jeho zájem se po seznámení se se

²⁸ RADDA, K.: *c. d.*, s. 11.

²⁹ MZA Brno, fond G 11, sign. 725 Residentiae Teschinensis Societatis Jesu, nefoliováno.

³⁰ KCC, fond Zbiór L. J. Szersznika (ZLJS), sign. DD I 18, f. 2v.

³¹ AAW, fond AD, sign. I Ib 76c, f. 365v. Konkrétní počet osob, stejně jako datum, ke kterému je možné jej vztáhnout, představovaly v minulosti střet diskuzí. Jistým zůstává konstatování, že město bylo na konci 17. století již z převážné většiny katolické. SPYRA, J.: *Kontrreformacja w Cieszyńie*, s. 86.

³² MICHEJDA, K.: *c. d.*, s. 55.

situaci ve městě orientoval směrem nejvyšším, a to na těšínský zámek a zdejší úřednictvo.

Zatímco těšínský magistrát procházel katolickou proměnou již záhy po roce 1653,³³ zastávali na zámku řadu úředních funkcí po dlouhou dobu nekatolíci, a to s vědomím vrchního regenta těšínských statků Abraháma Ecka. Dočasnou působnost evangelíků v komorní správě sice povoloval kabinetní list z roku 1653,³⁴ jejich přetrvávající přítomnost se však postupně stala trnem v oku nadřízených úřadů. Slezska komora ve Vratislavi zaslala regentovi v srpnu roku 1671 nařízení týkající se luterského vyznání písaře Timoteje Peunera, který měl okamžitě konvertovat ke katolictví, měl-li i nadále působit v zámeckých službách.³⁵ Nařízení následoval v říjnu téhož roku dopis, v němž komora po Eckovi požadovala seznam všech evangelíků v úřednických řadách a jejich nahrazení katolíky.³⁶ Naplnění zmíněných příkazů se však situace na zámku neblížila, a iniciativy se proto chopil horlivý jezuita Jan Píšek.

V lednu roku 1672 zaslal zemskému hejtmanovi Laryšovi udání, že vedle Peunera působí na zámku dále ještě Jan Sontag a Andreas Werner a „také další, kteří nechodí do kostela a působí velké mrzutosti“.³⁷ Vrchní regent přitom věděl o všech nařízeních, o jejich naplnění ale nedbal. Jezuita informoval o zámecké situaci vyšší instance Slezske komory a císaře, očekával však především rozhodnou reakci hejtmana a vrchního regenta. Když se jí nedočkal, opakoval v květnu svou výzvu a rozhořčeně požadoval, aby „takové osoby pro dobrý příklad jiných mnohých, a pro uvarování velikého pohoršení, které z toho pochází, k tomu přivedeni byli, aby anebo víru katolickou přijali, anebo jestliže nechtějí, aby své úřady katolickým osobám, které se zde nacházejí, a tak dobře jako oni se k tomu hodí, postoupili“.³⁸ Podle Píška tito úředníci zneužívali své pozice císařských služebníků ke „krytí své luterské zatvrzlosti, kdyby mohli, ke svým predikantům by utíkali, do kostela nechodí

³³ K obsazení úředních funkcí katolíky přistoupil Ferdinand III. na konci roku 1654 a v čele magistrátu stanul katolík Václav Pohledecký. Problematika evangelických úředníků však s ohledem na nedostatek vzdělaných osob zůstávala aktuální až do šedesátých let. SPYRA, J.: *Kontrreformacja w Cieszylinie*, s. 70–71.

³⁴ S ohledem na nedostatek osob vhodných k výkonu úřední práce povolil Ferdinand IV. dočasné setrvání nekatolíků v jejich úředních funkcích. KAUFMANN, Aloys: *Gedenkbuch der Stadt Teschen*. T I–III. Herausgeben von BUCHHOLZ-JOHANEK, Ingeborg – SPYRA, Janusz. Cieszyn 2007, T III, Beilage II 3, s. 142–144.

³⁵ ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 69r.

³⁶ *Tamtéž*, f. 71r.

³⁷ *Tamtéž*, f. 217r. Srov. PINDUR, D.: *Dějiny protestantismu*, s. 26.

³⁸ ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 232.

vůbec nebo jen zřídka [...] kacířské postily doma sobě čtou [...] císařských dekretů, které k rozmnožení svaté katolické víry celému městu publicírovány jsou, za nic sobě váží“.³⁹

Píškova aktivita nakonec přinesla své ovoce, neboť v červnu téhož roku Eck čelil tlaku Slezské komory i zemského hejtmána Laryše. V průběhu dvou let měl přimět své nekatolické úředníky ke konverzi a v případě odmítnutí je nahradit vhodnými katolíky.⁴⁰ Timotej Peuner, po kterém byla změna vyznání vyžadována již při jeho nástupu do úřadu roku 1671, byl katolické víře přístupný a před vypršením lhůty ke konverzi se připravoval na přestup. Svou dosavadní zdrženlivost obhajoval studem a obavou z reakce okolní společnosti i vlastní rodiny na jeho konverzi. Další ze zmiňovaných úředníků, Jan Sontag, Peunerovu náboženskou vstřícnost sdílel, byť svou konverzi podmiňoval nabytím dostatečného množství informací.⁴¹

Posledně zmiňovaný Andreas Werner se však změně vyznání dlouze vzpíral. Upírala se na něj díky tomu zvýšená pozornost, daná jeho vlastní zatvrzelostí i náboženskou historií jeho rodiny. Zatímco Wernerův otec konvertoval ke katolictví již dávno, odmítl úředník „následovat jeho dobrého příkladu“. Podle přání Slezské komory jej k němu měl dovést již kolem roku 1660 svým „přátelským působením“ zemský hejtmán Kašpar Borek z Roztropic.⁴² Leč nestalo se, a v první polovině sedmdesátých let tak byli Werner i jeho manželka stále věrnými luterány.⁴³ V jeho přesvědčení jej nezlomil ani vyvíjený nátlak, neboť z čisté podstaty věci nechápal, co špatného je na jeho víře.⁴⁴

Vstřícnost či lépe řečeno poslušnost regenta Abraháma Ecka, který v létě roku 1672 vyslyšel veškerá nařízení a nevhodné úředníky nahradil katolíky, mohl Pišek vnímat jako zadostiučinění a úspěšnost svých snah. Starý regent však v dopise, jehož obsah detailně zachytil Milan Šmerda, zanechal patrnou výčitku vůči jednání jezuitů a především Jana Píška. V jeho aktivitách, více než jakéhokoliv jiného jezuitu ve městě, převládalo zákeřné, tvrdé chování, které často slepě stíhalo jakýkoliv sebemenší náznak náboženského excesu a soustředilo se především na výběr pokut.⁴⁵ V očích Abraháma Ecka byl

³⁹ Tamtéž, f. 233r.

⁴⁰ ZAO, fond KÚ, kart. 254, inv. č. 469, sign. 9/8f, nefoliováno.

⁴¹ ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 172r. Srov. ŠMERDA, M.: *Protireformace na Těšínsku*, s. 254.

⁴² Tamtéž, f. 219.

⁴³ Tamtéž, f. 232v.

⁴⁴ ŠMERDA, M.: *Protireformace na Těšínsku*, s. 254.

⁴⁵ Tamtéž, s. 254–258.

Píškův přístup opakem jednání, které mohlo zvrátit náboženskou situaci ve městě. Dle jeho mínění „lidský přístup a vlídné slovo přesvědčí v otázkách víry více lidí než násilí a vyhrožování“.⁴⁶

Více než projevem osobního odporu a obrannou reakcí těšínského úředníka, jak vnímal střet obou mužů Šmerda, mohly být sváry projevem konfliktu dvou rozdílných názorů na katolicko-protestantské soužití. Abrahám Eck dlouho toleroval přítomnost nekatolíků ve městě i v úřadech a byl si vědom i jejich významu pro město, jak naznačil prohlášením, že plné zavedení privilegia Alžběty Lukrécie po roce 1629 by znamenalo zkázu města.⁴⁷ I při zákrocích proti nekatolíkům a vynucených konverzích postupoval de facto mírně, byť rozhodně. V kontrastu s ním horlivý Jan Píšek sledoval svůj cíl zatvrzele a očekával takřka okamžité výsledky, k jejichž dosažení patrně využíval i útočné metody nátlaku.⁴⁸ Evangeličtí úředníci se díky tomu ocitali ve složitém postavení. Na jedné straně čelili tlaku bránícímu v konfesionalizačním duchu zájmy katolické víry, na straně druhé byli bráněni v zájmu města. V neposlední řadě však byli také běžnými obyvateli Těšína, podléhali vlivům svého rodinného zázemí, okolní společnosti i vlastního svědomí a jejich reakce a proměňující se možnosti odrážely komplikovanost rekatolizačního procesu i jeho dopad na běžné obyvatelstvo.

Úřednická vrstva těšínské společnosti však nebyla jedinou, ve které Píšek spatřoval konflikt náboženských zájmů. Obdobná situace jako na zámku panovala rovněž v prostředí těšínských obchodníků a řemeslníků, v jedné z životně důležitých složek městské existence, která pokulhávala v dodržování privilegia Alžběty Lukrécie podobně, jako tomu bylo v případě úřednictva. Četné stížnosti Jana Píška adresované opět Abrahámu Eckovi jako hlavnímu správci těšínských statků nasvědčují tomu, že i přes výslovný zákaz vykonávání živnosti ve městě zde luterští obchodníci a řemeslníci i nadále úspěšně působili.

Ustanovení nebyla dodržována především na předměstích Těšína, kde se luteráni zdržovali nejvíce. Nacházejíce se pod zámekovou jurisdikcí a správou vrchního regenta, požívali zde nekatolíci patrně značné míry svobody a dále obchodovali „svobodně, jakoby katolíci, anebo přespólní, anebo jiného pána byli“.⁴⁹ Rovněž v cechovních organizacích, jejichž členy někteří patrně i na-

⁴⁶ RADDA, K.: *c. d.*, s. 20.

⁴⁷ V souvislosti s úředníky poukazoval na faktický nedostatek adekvátně vzdělaných osob schopných vykonávat plnohodnotně úřednickou funkci. Obsazení pozice nedostatečně vzdělaným katolíkem bylo pro správu více problematické než její obsazení kvalifikovaným evangelíkem. ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 174v.

⁴⁸ Tamtéž, f. 171–181.

⁴⁹ ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 233v.

dále zůstávali, „jim již cechmistrové netolik v věcech religionis, ale i obecních nic udělati nesmějí“.⁵⁰ Samotná obchodní aktivita však představovala nicotný problém v porovnání s faktem, že se pod vlivem předměstské „svobody“ stále více obyvatel žijících ve městě stěhovalo na předměstí Těšína „domnívajíce se, že pod tauz zámkovou Jurisdikcí budou moci svobodně svého luterského exercitium a jiných, v městě zapověděných svobod, užívatí“.⁵¹ Z přítomnosti nekatolických obchodníků a řemeslníků ve městě a na předměstích se tak stala dvojitá nesnáze, neboť vliv, který luteráni měli na zbývající obyvatele Těšína, narušoval a značně ztěžoval rekatolizační snahy.

Píšek proto soustředil velkou část své pozornosti na eliminaci luteránů v řadách těšínských obchodníků. Jedním z nich byl nekatolický košíkář Matěj Ulrych. Vědom si toho, že nemůže provozovat své řemeslo a prodávat výrobky z proutí i kůže v samém centru města, uchýlil se na jeho okraj pod zámeckou jurisdikci. Zde se své práci plně věnoval a obchodoval nejen na předměstí, ale také v nedaleké obci Zámorsk.⁵² Z podobného úniku pod regentovu správu, kde prý „větší svoboda jest, jak strany religie, tak strany handlování a pan regent nad svými předce ruku drží“, byl obviněn také kovář Polibius a hokynářka Švejdová.⁵³ Hned vedle stanul na pomyslném pranýři kramář Kubíček, který si v Brandýse⁵⁴ otevřel obchůdek a obchodoval v něm s potravinami.⁵⁵

Nekatolické „handlování“ probíhalo i na dalších těšínských předměstích, konkrétně na fryštátském, kde svou mouku prodávali Jan Otrembovský s Janem Hažlaským. Stranou obchodních aktivit zde nestály ani ženy. Marina Szavaičová využila svého zařazení pod regentovu jurisdikci a bez ostychu prodávala mouku, máslo, sýr a kaši. Mezi nekatolickými obchodníky se řadila mezi ty otrlé, neboť se nátlakem jezuitů nedala ovlivnit a nepomáhaly u ní ani opakované návštěvy městského fojta. Vzpurně na veškeré výtky odpovídala, že „jí v tom žádný, ani pan regent nezapovídá, a jestli v městě prodává, že i za městem prodávat bude, a jiná odporná slova mluvila“.⁵⁶

⁵⁰ Tamtéž, f. 233r.

⁵¹ Tamtéž, f. 233v.

⁵² KCC, fond ZLJS, sign. DD VIII, f. 57v.

⁵³ Tamtéž, f. 36v.

⁵⁴ Brandýs byl v minulosti jedním ze sedmi předměstí Těšína a spadal pod správu Těšínské komory (dnes součást města Český Těšín). SPYRA, Janusz: *Dzieje Cieszyna od 1653 do 1848 roku* (dále jen *Dzieje Cieszyna*). In: PANIC, Idzi (ed.): *Dzieje Cieszyna od pradžejów do czasów współczesnych*. 2. Cieszyn w czasach nowożytnych 1528–1848. Cieszyn 2010, s. 243.

⁵⁵ KCC, fond ZLJS, sign. DD VIII, f. 58r.

⁵⁶ Tamtéž, f. 57r.

Pro svá obvinění Píšek pečlivě sháněl svědky, kteří by potvrdili jeho prohlášení vznesená vůči jednotlivým obchodníkům i samotnému regentovi. Nejčastěji šlo o obyvatele Těšína a představitele cechů. Obracel se jmenovitě na cechmistry ševcovského sdružení, jejichž „spolu páni bratři, kteříž pod jurisdikci zámkovou náleží, častokrátě strany choré, do kostela [...] a jiných věcí religie se týkajících napomínání, trestání a kárání měli býti, že se vždycky na odpor stavěli, a žádného poslušenství vám zachovati nechťeli, jak v cechách obyčej jest“.⁵⁷ Otázkou zůstává, do jaké míry šlo o svědky objektivní, neboť v případě cechů mohlo omezení obchodní aktivity luteránů odstranit nemalou část konkurence.

Více než jednání samotných obchodníků však Píšek kritizoval postoj starého regenta, a na povrch tak opět vyplouval střet rozdílných pohledů na řešení náboženské situace Těšína. Ve všech stížnostech nacházíme štiplavé poznámky o Eckově toleranci a svobodě, kterou nekatolíkům nabízel. Regent nepodnikl odpovídající kroky, které by vedly k nápravě, ba naopak luterány dále přijímal pod svou ochranu.⁵⁸ Eck se nařčením bránil se stejným znechucením, s jakým přijímal Píškovu kritiku přítomnosti nekatolických úředníků. Jak sám uvedl, zmíněný prodej ani nepovažoval za skutečné obchodování, neboť se více blížil běžným sousedským kontaktům a drobným odprodejům.⁵⁹ Košíkář Ulrych prodal jen to málo, co stihl sám vyrobit a svůj obchod více nešířil. Švejčka byla pouze chudou ženou, která jednou za čas poslala chléb do města.⁶⁰ Regent sám se považoval za dobrého úředníka a problémové případy trestal, jako tomu bylo v případě kramáře Kubíčka, který obchodoval na předměstí, ale vlastnil nemovitost dále ve městě, což městský fojt přehlížel a byl za to regentem potrestán. „Obchodnické chiméry“ Eck chránil spíše před cechy a jejich vlivem a otázka náboženství pro něj byla v těchto záležitostech druhotná.⁶¹ Projevoval tím svůj zájem o prosperující hospodářský chod města, a jak naznačil i dříve, od mírného postupu očekával lepší výsledky i v otázkách náboženství.

Píškovy stížnosti nakonec vedly podobně jako v případě úředníků ke snahám o řešení daného stavu. Na problematice obyvatele jezuita upozorňoval již od jara roku 1672. V dopise adresovaném zemskému hejtmanovi Píšek požadoval, aby byli poddaní donuceni dodržovat veškeré dekrety. Hejtman

⁵⁷ Tamtéž, f. 56r.

⁵⁸ Tamtéž, f. 57v–58r.

⁵⁹ ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 173v. Srov. ŠMERDA, M.: *Protireformace na Těšínsku*, s. 255.

⁶⁰ ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 178r.

⁶¹ Tamtéž, f. 177v. Srov. ŠMERDA, M.: *Protireformace na Těšínsku*, s. 255.

sám se měl svou horlivostí přičinit o to, aby již luteráni nemohli dále působit svým špatným příkladem na další věřící.⁶² V květnu téhož roku reagovala Dvorská královská kancelář společně s Janem Fridrichem Laryšem zvláštním dekretem, který se vůči luterským obchodníkům ostře vymezil. Pověřoval těšínský magistrát pečlivým vyšetřováním zmíněných osob i všech dalších, na které padlo podezření. Hrozil trestem provinilcům, kteří by se stavěli proti ustanovením privilegia, obchodovali ve městě či dokonce přijímali luterány do cechů.⁶³

V říjnu téhož roku následovalo dekret i přímé nařízení císaře Leopolda I., který dal nekatolickým obchodníkům města dvojí volbu – buď se do půl roku podřídí privilegiu a přijmou katolickou víru, nebo do stejné doby zanechají svého obchodování a opustí město. Kontrolou dodržování pověřil císař zemského hejtmana Laryše a spoléhal dále i na práci jezuitů. Regentovi naopak zakázal další přijímání luteránských obchodníků pod svou správu.⁶⁴ Eckův respekt a poslušnost se ostatně projevy již dříve, když krátce po Píšťkově stížnosti pověřil předměstské představitele uzavřením problémových obchodů.⁶⁵

Starý regent byl v úřadě vystřídán roku 1674 Georgem Wilhelmem Eckhartem, který následoval kurz zavedený svým předchůdcem a jezuitu považoval za kontroverzní prvek těšínské městské komunity. Kritizoval především metody využívané misionáři často při jejich „zbožném“ působení.⁶⁶ Měly být příčinou strachu těšínského měšťanstva, jeho zatvzelenosti i zvýšené emigrace, kterou město od druhé poloviny sedmdesátých let zažívalo. Vylidnění Těšína posléze řešil magistrát i samotný císař, který dekretem z roku 1675 nařídil prodej opuštěných nekatolických domů katolickým obyvatelům.⁶⁷ Určit přímý vliv jezuitských aktivit na měšťanskou emigraci ovšem nelze zcela jednoznačně, neboť svou roli bezesporu sehrával rovněž tlak zbývajících církevních a světských institucí, v lokálním kontextu zejména zem-

⁶² ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 234r.

⁶³ KCC, fond ZLJS, sign. DD VIII, f. 65r.

⁶⁴ Tamtéž, f. 69r.

⁶⁵ Seznam osob postižených protiobchodními zákroky potvrzoval regentovo dřívější vyjádření o marginalitě „kontroverzních“ obchodníků, neboť mezi deseti jmenovanými z brandýského a fryštátského předměstí šlo s výjimkou Kubička v převážné většině pouze o drobné prodejce nabízející ve svých domech mouku či chleba. Jak také v závěru dopisů adresovaných regentovi fojtové potvrdili, zanechala záhy většina obchodníků pod pohrůzkou své činnosti. Tamtéž, f. 173, 183.

⁶⁶ Za kontroverzní a neúčelný považoval regent přehnaný nátlak, který jezuité vyvíjeli na protestanty u výslechů, i nepřiměřené vězeňské tresty. ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 306r. Srov. PINDUR, D.: *Dějiny protestantismu*, s. 28.

⁶⁷ Tamtéž, s. 258.

ských hejtmanů, kteří v náboženském životě města představovali dohled, prostředníky i realizátory řady oficiálních nařízení. V kombinaci všech faktorů se tak ve městě vytvářela nová situace, v níž byla možnost plnohodnotného života nekatolíků *de facto* odepřena.

Je však pravdou, že eliminování působnosti nekatolíků v nejdůležitějších sférách života městské komunity patřilo k prioritám jezuitů a jeho dosažením se výrazně posunuli na své plánované cestě za ideou katolického Těšína. Součástí její realizace byla z dlouhodobého hlediska rovněž jezuitská kontrola a omezování šíření nekatolických knih, které byly jednou z hlavních možností protestantských obyvatel, jak udržovat kontakt se svou vírou a šířit její zásady. Těsně před příchodem jezuitů do města byla v Těšíně možnost četby postil a konání soukromých bohoslužeb povolena pouze příslušníkům šlechty.⁶⁸ I přesto však byly knihy využívány běžnými obyvateli, a to ve velkém počtu, o čemž svědčí několik případů konfiskací.⁶⁹

Do města pronikala zakázaná literatura různými cestami, nejčastěji díky aktivitám samotných měšťanů a jejich kontaktům na těšínském venkově, kde si luterství mezi obyvateli stále uchovávalo silnou pozici. Nasvědčuje tomu případ nekatolického knihvazače z Těšína z roku 1673, který nevhodné knihy sháněl v okolních vesnicích a prodával je následně ve městě. Podobné aktivity byly jezuitům trnem v oku, a na rebelujícího řemeslníka proto zaměřili svou pozornost. O jeho činnosti informovali samotného císaře, jenž jezuitům záhy odeslal císařské nařízení, kterým byl knihvazač nucen i se svou ženou ke konverzi. V případě neuposlechnutí mu hrozila ztráta městského práva.⁷⁰

Problematickou byla v otázkách užívání nekatolických knih také těšínská mládež, která se měla orientovat katolickým směrem a měla za tímto účelem navštěvovat odpovídající školy. Syn Eliáše Tarnocyho se však katolickou výchovou nenechával příliš ovlivnit a jezuité u něj našli nevhodné knihy, které mu byly ihned odebrány. Jeho otec, jenž byl od roku 1667 těšínským měšťanem,⁷¹ sice podle svého tvrzení o ničem nevěděl, doma však ukrýval více, než co bylo nalezeno ve škole. Přivolaal tím na sebe trest v podobě vězení. Vzhledem k tomu, že se ani po jeho opuštění neprojevoval jako napravený věřící, neposílal syna ke katechismu a naopak udržoval mnoho lidí ve svém okolí „v bludu“, dostal známé ultimátum. Buď definitivně přestoupí

⁶⁸ KCC, fond Akta Parafii sw. Marii Magdaleny w Cieszyinie (AParC), sign. 1, f. 17r.

⁶⁹ O problematice knižních konfiskací v Těšíně pojednal SPYRA, J.: *Kontrreformacja w Cieszyinie*, s. 81.

⁷⁰ KCC, fond ZLJS, sign. DD IX 39, f. 1v-2r.

⁷¹ Muzeum Śląska Cieszyńskiego, matrika přijímaných měšťanů z let 1624–1765 (přepis), sign. 1R, f. 70.

ke katolictví, nebo prodá svůj dům a opustí město. Jak nařídil sám císař Leopold, měli v tomto případě jezuité dohlédnout na to, aby nemovitost zakoupil „správný katolík“, což se také později stalo.⁷²

Císař Leopold i nadále zdůrazňoval jezuitským otcům, aby pokračovali ve své pilné práci spojené s likvidací škodlivé literatury mezi těšínskými věřícími, a povolil proto misionářům také kontroly měšťanských domácností.⁷³ V čele jezuitské pozornosti stály při prohlídkách nejen zpěvníky a modlitební knihy, ale také kontroverzní nekatolické postily. Jejich množství mezi věřícími povážlivě narůstalo po roce 1709, v němž došlo k jednomu z nejvýznamnějších zlomů těšínských dějin. Díky mezinárodním dohodám upravujícím slezské náboženské poměry byl císařem Josefem I. vydán exekuční reces, jenž těšínským evangelíkům povoloval vybudování protestantského „milostivého“ kostela a přidružené školy na předměstí Těšína.⁷⁴

Císařova „milost“ de facto zahájila novou etapu náboženských dějin města i celého knížectví. Svobodu vyznání sice nepřinášela, neboť katolictví zůstávalo stále jediným povoleným náboženstvím a konverze k protestantismu byla považována za apostazi. Platným zůstávalo nadále také privilegium Alžběty Lukrécie limitující působnost nekatolíků v městské správě a cechovních sdruženích. S budováním evangelického kostela a s formováním zdejší náboženské obce se však z Těšína postupně stávalo nové centrum všech protestantů v kraji i širokém okolí.⁷⁵ Mnozí skrytí luteráni pod vlivem dění přistupovali i přes zákazy ke konverzím. Evangelíkům bylo nově umožněno bydlet ve městě jako jeho běžní obyvatelé. Již relativně klidná náboženská situace tak byla na přelomu století opět rozvířena a probíhající změny vystavily těšínskou společnost, stejně jako dosavadní výsledky jezuitské práce, novým zatěžkávacím zkouškám zasahujících různé sféry života.

Jednou z nich zůstávala problematika nekatolické literatury a její soukromé četby. V souvislosti s výukovou a kazatelskou činností protestantů se ve městě nadále objevovaly publikace, které jezuité považovali za nežádoucí a ostře dohlíželi na jejich příliv. Knižní inkvizice dosáhla svého vrcholu roku 1714, kdy se jezuitům podařilo zabavit velké množství knih dovážených

⁷² KCC, fond ZLJS, sign. DD IX 39, f. 1. Srov. SPYRA, J.: *Kontrreformacja w Cieszylinie*, s. 81.

⁷³ KCC, fond ZLJS, sign. DD IX 39, f. 2r.

⁷⁴ Exekuční reces byl dodatkem Altranšátské smlouvy, kterou uzavřel švédský král Karel XII. a habsburský císař Josef I. roku 1707, a která upravovala postavení slezských nekatolíků. SPYRA, J.: *Dzieje Cieszyzny*, s. 268.

⁷⁵ Formálními správci kostela a ochránci zdejší náboženské obce se stali představitelé nekatolické šlechty. Do kostela následně proudili věřící nejen z Horního Slezska, ale rovněž z Opavska a Moravy. *Tamtéž*, s. 269.

z Lipska Augustem Moebiem, magistrem spřízněným s luterskou školou.⁷⁶ Dle zpráv jezuitů „byla v knihách pomlouvána vždy panenská Panna Maria, světci, také pontifikové i svatá apoštolská katolická víra“, a jejich zabavení proto považovali za velký úspěch svůj i církve. O události byly informovány vrchní úřady a císařským dekretem bylo rozhodnuto o zničení knih. Forma likvidace rouhavého materiálu samozřejmě odpovídala jeho škodlivosti i demonstrativnímu potenciálu, který se tím jezuitům nabízel. Dne 14. srpna vznikla na těšínském náměstí vysoká hranice a již od brzkého rána na ní byly jednotlivé knihy páleny. „Exekuci“ přihlíželo mnoho obyvatel Těšína, nobility i duchovních z řad dominikánů a samozřejmě jezuitů. „Stránky knih byly okázale vytrhávány a jména heretických autorů zdůrazňována ohromenému lidu“. Symbolická prezentace katolické převahy a pomýlenosti nekatolíků se protáhla až do večerních hodin. Po jejím skončení byl pozůstalý popel smeten do „ohavné nádoby“ a za městskými hradbami svržen do vod řeky Olše.⁷⁷

Výraznou aktivitou jezuitů, která vyvrcholila v ostentativních „procesech s knihami“, se však protestantskou literaturu z města vymýtiti nepodařilo. Nekatolíčtí církevní představitelé reagovali na událost s pohoršením a záhy podali oficiální stížnost. Dosáhli nemalého úspěchu, když jim byl dodatečně povolen import náboženské literatury, řádně proclené, z prostředí středního Německa.⁷⁸ Knihy ovšem i nadále končily v nepovolaných rukou. Roku 1728 zadržovali jezuitští otcové ve své rezidenci několik svazků polského Nového zákona, jejichž majitelem byl zdejší luterský kněz Jan Sassadius. Nepřišel jen o novozákonní četbu, neboť ve Fryštátě byly uschovány další z jeho knih, které měly být distribuovány mezi nekatolické věřící pro jejich privátní zbožnou potřebu.⁷⁹ Šlo o zpěvníky vytištěné roku 1722 v Žitavě Václavem Kleychem a podle jezuitských zpráv „obsahovaly nanejvýš ohavné urážky samospasitelné katolické víry“.⁸⁰

Scénář realizovaný o několik let dříve se však v tomto případě nenaplnil. Zaštítěn podporou oficiálních představitelů protestantského milostivého kostela požadoval Sassadius navrácení svých knih a dočkal se také vyslyšení. Slezská komora a z jejího pověření též královský úřad v Opavě nařídil superiorovi těšínské rezidence Leonardu Scheitzelovi, aby zmíněné materiály navrátil jejich majiteli. Byl dokonce nabádán k tomu, aby „nad vykonáním

⁷⁶ KCC, fond APaRc, sign. 95, nefoliováno.

⁷⁷ Tamtéž; události se z protestantského pohledu zabývá PATZELT, Herbert: *Pietismus v Těšínském Slezsku 1709–1730*. Cieszyn 2010, s. 84.

⁷⁸ Tamtéž, s. 85.

⁷⁹ KCC, fond ZLJS, sign. DDVIII, f. 150.

⁸⁰ Tamtéž, f. 150v.

neprojevoval žádné rozpaky⁸¹. Řešení nábožensky kontroverzních situací se tak patrně ne vždy ubíralo směrem, který by jezuité očekávali. Sassadiův případ naopak poukazuje na mírně transformovaný vztah k těšínským luteránům, které již delší dobu zaštiťovala přítomnost oficiálního evangelického chrámu a jeho představitelů. Což byl fakt, který jezuité s ohledem na svá předchozí úsilí patrně příliš neoceňovali.

Těžiště náboženských snah a úspěchů však z dlouhodobého hlediska nepočítalo pouze v působení na život nekatolických obyvatel. Jeho součástí byla přirozeně také práce s katolickými věřícími a aktivní působení na jejich náboženská rozhodnutí. I přes dřívější kritiku představitelů komory nasvědčují prameny tomu, že se jezuité ve městě těšili vzrůstající oblibě, a to zejména na přelomu století, kdy stanuli v čele správy těšínské farnosti.⁸² Řád rozšířili v době jeho misijní fáze čtyři těšínské měšťané, které po založení rezidence následovali další čtyři rodáci.⁸³ Také škola založená misionáři krátce po jejich příchodu do města zaznamenala nemalý ohlas. Školní spisy odkrývají stoupající zájem těšínských obyvatel o zdejší studium, neboť zatímco v roce 1689 navštěvovalo vzdělávací instituci 40 studentů, vzrostl jejich počet roku 1706 na 68 a v polovině 18. století již škola čítala na 113 studentů.⁸⁴ Přízeň otcům projevovali rovněž stědří mecenáši, kteří jezuitskou výuku podporovali nemalými částkami.⁸⁵ Samotné vzdělávání probíhalo podle dobových norem, přičemž studenti byli v prvé řadě vedeni ke katolické zbožnosti. K jejímu rozvoji byly využívány rozličné způsoby, vedle pravidelných liturgií a náboženské četby se velké oblibě těšila především studentská divadelní představení pořádaná před těšínskou veřejností.⁸⁶

V době vzniku protestantského kostela a přidružené školy však jezuité čelili novému tlaku náboženské i vzdělávací konkurence, jež mezi katolické studentstvo vnášela řadu nových podnětů. Bylo to především vědomí odlišnosti obou stran, které našlo svůj nejvýraznější projev, a to ve vzájemných konfliktech studentů ve dvacátých letech. Jezuité byli nuceni na ně reagovat

⁸¹ Tamtéž, f. 148–149.

⁸² Na pozici těšínských farářů se mezi lety 1692–1700 vystřídali Jiří Havelka a Daniel Ignác Nitsch. Jejich práce byla v uvedeném období zaměřena především na pastorační péči, práci s věřícími a výchovu mládeže a sirotků. FRANEK, J.: c. d., s. 143.

⁸³ SPYRA, J.: *Dzieje Cieszyzna*, s. 261–262.

⁸⁴ KCC, fond ZLJS, sign. DD I 18 Historia Residentia Societatis Jesu Teschinensis, f. 48r, 88v, 179r.

⁸⁵ Významnou se stala především fundace zemského hejtmana Adama Václava Pačinského hraběte z Tencína, která sponzorovala založení šlechtického semináře pod jezuitským vedením. KCC, fond ZLJS, sign. DD VIII 9a, f. 1r–12v.

⁸⁶ FRANEK, J.: c. d., s. 216.

vlastní aktivitou a značnou dávkou diplomatického úsilí, které hájilo studenty i samotné výsledky jezuitských snah ve městě. Potyčky, které mezi oběma konfesemi probíhaly, měly většinou ráz běžných chlapeckých střetů a rvaček. Výjimkou nebyla ani série konfliktů z let 1725 až 1726, jež však s ohledem na bohatou komentující korespondenci obou zainteresovaných stran představovala patrně vyvrcholení vzájemných střetů.

První z nich se udál v protestantský sváteční den 22. listopadu roku 1725, v němž nejmenovaný katolický student vtrhl do evangelického kostela a svým kordem zde vybil jedno z oken. Při jeho počínání jej přistihli tři mladíci z místní školy a setkání přerostlo ve rvačku, ze které katolický student uprchl, aniž by byl řádně potrestán.⁸⁷ V následujících měsících frekvence slovních a fyzických útoků ze strany katolíků vzrůstala a nekatolíčtí studenti takřka denně čelili urážlivému pokřikování i házení kamenů. Zvláště aktivní byla v těchto činnostech trojice jezuitských studentů Tluk, Baumann a Hinck. V červnu roku 1726 se jejich obětí stala dvojice šlechtických mladíků, kteří procházeli městem do školy. Skupinka jim nejprve zastupovala cestu, aby je následně pronásledovala s pokřikem a nadávkami až do poloviny náměstí, kde mladé šlechtice zbili. Podobně dopadl student Kochtický, původem z Těšína, který se navíc terčem útoků stával opakovaně.⁸⁸

S narůstající četností konfliktů se zvyšovala i jejich agresivita, o čemž svědčí poslední ze zaznamenaných střetů, který se patrně stal také podnětem pro snahu o jejich řešení u vyšších instancí. Proběhl 26. června roku 1726 a jeho hlavními aktéry byli podobně jako v předchozích případech studenti konfesionálních škol. Kolem jedné hodiny po poledni procházeli kolem jezuitského ústavu dva luteráni Lichnovský a Schneck. Skupinka asi 12 katolíků postávajících u budovy na ně začala posměšně pokřikovat „Luther, Luther!“, což protestantské mladíky nenechalo chladnými. Mezi oběma stranami se strhla slovní potyčka, která jednoho z katolických studentů Wendela vyprovokovala do takové míry, že Lichnovského napadl s nožem v ruce a vyhrožoval mu zabitím. V té chvíli do střetu zasáhl zdejší učitel Köppen, kterého přivolal křik, popadl Wendela za límec a odtáhl jej k jezuitskému superiorovi Kornikovi. Zbylá skupinka, včetně jmenovaných luteránů, se mezitím rozutekla.⁸⁹

Všechny výše uvedené konflikty se staly předmětem stížnosti, kterou představitelé Ježíšova kostela odeslali zemskému hejtmanovi. Požadovali především tresty pro viníky, poukázali však zároveň na celkově problematické postavení evangelíků v těšínské společnosti, v níž byli konfrontováni nejen

⁸⁷ KCC, fond ZLJS, sign. DVIII, f. 152v.

⁸⁸ Tamtéž, f. 153v–154r.

⁸⁹ Tamtéž, f. 154v.

studenty, ale také běžnými obyvateli.⁹⁰ Hejtmanova reakce a jeho rozhodnutí ve věci potrestání agresorů se nám bohužel nedochovaly a je tedy obtížné zhodnotit postoj vyšších úřadů k vyhrčené situaci ve městě. Stížnost však patrně vyvolala nemalý ohlas, neboť ji záhy následoval dlouhý obranný spis jezuitského superiora Karla Kornika. Jezuita se v něm vymezoval vůči obviněním vzneseným proti jeho studentům, možným trestům a de facto i vůči samotným nekatolíkům.

Vědom si morálního stínu, který konflikty vrhaly na jeho žáky, otce jezuity a katolickou církev, snažil se Kornik jednotlivé případy vyšetřit a uvést na pravou míru. Z jeho slov přitom vystupuje jistá tendenčnost. Příklad vybitého okna a vina jezuitského studenta se superiorovi jevily být nepravděpodobnými, a to hned z několika důvodů. V prvé řadě nechává na posouzení samotnému hejtmanovi, zda „je vůbec možné, aby ve sváteční den za přítomnosti všeho luterského pövlü apostatů z knížectví i okolních vesnic mohl katolický student vybit svým kordem okno?“⁹¹ Žádný z jeho studentů navíc neměl oprávnění nosit zbraň a v uvedený den se konala i výuka, které se všichni studenti účastnili, aniž by jediný chyběl. Mohl být tedy viníkem opravdu některý z jeho žáků?

Druhý z konfliktů, vážící se primárně k Baumannovi a Tlukovi, superiora pobouřil především tím, že jej představitel protestantského kostela přednesl rovnou zemskému hejtmanovi, aniž by se nejprve pokusili řešit událost s ním. Pokud si byl Kornik dobře vědom, ani jeden ze dvou napadených nekatolických šlechticů si za ním nepřišel stěžovat, což by přece znamenalo, že střet neměl až takový význam. Celý případ byl podle něj zobecněn a založen na „drzých řečech“. Hejtman by jej proto měl odsoudit nikoliv jako autentický, ale „naopak jako případ přibarvený mnohými zkreslenými slovy“.⁹²

Poslední z konfliktů zaujal superiorovu pozornost nejvíce. Jak sám uvedl, neschvaloval příliš prostorekost svých studentů, kteří na nekatolické mladíky pokřikovali „Luther, Luther!“. Na druhou stranu však nechápal, proč by mělo jít o natolik pobuřující slova. Vždyť „když nás oni nazývají KATOLÍKY, neurážíme se, ba naopak“. Nicméně i malicherný důvod vedl k ostrému střetu, a superiorovi podřízení proto provedli řádné vyšetřování, v němž seznali, že se student Wendel skutečně provinil. Učitel Köppen jej za to se superiorovým

⁹⁰ Problematickým byl především fakt, že vznikající konflikty narušovaly odpovídající chod kostela a přidružených institucí, což se vymykalo dříve uzavřeným dohodám. Tamtéž, f. 166r–169v.

⁹¹ Tamtéž, f. 155r.

⁹² Tamtéž, f. 157r.

vědomím rádně vytrestal výpraskem bičem. Další zásah ze strany hejtmána je proto zbytečný, neboť spravedlnosti bylo učiněno zadost.⁹³

I při absenci hejtmánovy reakce se na základě Kornikova dopisu můžeme pokusit udělat si představu o tom, jaký postoj zaujímaly vyšší instance k dobovým problémům nekatolíků a k jejich postavení v těšínské společnosti. Zatímco protestantská stížnost si i přes jistou rozhořčenost uchovává věcný charakter, jeví se Korníkův dopis v otázkách argumentace mnohem emocionálnější a horlivější. Úsilí, s jakým se superior snažil snížit význam proběhnuvších konfliktů a poukázat na zbytečnost jakýchkoliv dalších kroků, naznačuje patrně vysokou pravděpodobnost vyslyšení nekatolíků ze strany vyšších úřadů. Nabízí se srovnání s případy perzekuce literatury, v nichž přítomnost protestantského chrámu a zdejší náboženské obce nadané jistou mírou legitimacy pomáhala nekatolickým obyvatelům Těšína a okolí efektivněji bránit jejich postavení.

Představitelé Ježíšova kostela a náboženské obce byli pro Korníka partnerem diskuze, z jeho dopisu je však cítit averze a vědomí nadřazenosti nad těšínskými nekatolíky. Právě jejich přítomnost ve městě a na předměstích pro něj byla zdrojem neklidu a vzájemné střetávání obou konfesí vyvolávalo stále další konflikty, které ovlivňovaly nejen jezuitské studenty. Dlouhodobě neúnosný stav potřeboval řešení a Korník si v závěru svého dopisu dovolil navrhnout možné východisko. Těšínský magistrát měl zavést opatření omezující návštěvy protestantského kostela a jeho okolí katolickými obyvateli města, což by podle něj jednou provždy uklidnilo situaci.⁹⁴

Jezuitův návrh se patrně pokoušel eliminovat třetí plochy každodenního života obou konfesí, současně však jeho realizování umožňovalo dostat protestantský chrám do jisté izolace a zabránit rozšiřování řad nekatolických věřících. V situaci, kdy jezuité čelili legitimní přítomnosti evangelíků ve městě, šlo o tichou formu boje s nenáviděnou konfesí, která se v Těšíně dostala z pozice pronásledované do pozice konfese trpěné. Na postoji jezuitů k těšínským nekatolíkům tento fakt mnoho neměnil, motivoval je však k novým postupům v jejich náboženských aktivitách.

Konflikty, které v Těšíně ve dvacátých letech probíhaly, je třeba vnímat primárně jako odraz dobových nálad běžné těšínské společnosti a doklad proměňující se náboženské situace. Město vstupovalo do nové fáze svého života. Ještě před půl stoletím většinově protestantská pospolitost vnímala nyní nekatolíky jako cizorodý prvek a de facto problém. Lepší důkaz o změnách na miskách náboženských vah nemohli jezuité najít, neboť přenesení odpo-

⁹³ Tamtéž, f. 158r.

⁹⁴ Tamtéž, f. 160.

ru vůči protestantskému vyznání z vyšších sfér úřadů a církevních institucí do sféry každodenního života běžných obyvatel nejlépe dokládalo úspěšnost jejich rekatolizačních reformních snah. S výstavbou evangelického kostela byl tento postoj nově konfrontován a konfesijní soužití obyvatel Těšína získávalo na přelomu 18. století další rozměr. Legitimní, byť stále pouze trpěná přítomnost luterské komunity vnášela do těšínské společnosti ožehavé problémy snášenlivosti. Jejich řešení bylo mnohdy komplikované, vytvářelo však praktické předpoklady pro postupné formování smířlivé náboženské koexistence.

Předchozí stránky se sondou do několika sfér městského života pokusily nastínit, jakou roli sehrával v procesu utváření složitého katolicko-protestantského soužití Těšína jezuitský řád. Postavení jeho misionářů se proměňovalo stejně, jako se proměňoval náboženský život města, který pomáhali formovat již záhy po svém příchodu roku 1670. Svou přítomností a okamžitou aktivitou vnesli do již dříve započatého procesu místní rekatolizace organizaci, cílevědomost, potřebné zbožné nadšení i jistou míru konfliktnosti. Úspěšnost jejich misijní práce byla vedle vlastních náboženských aktivit podmíněna také využitím lokálního práva a kooperací s místní úřední sférou, která však na nové podněty reagovala často podrážděně. Ve střetech Jana Piška s Abrahámem Eckem našel své ztělesnění střet dvou odlišných zájmů a koncepcí řešení náboženské otázky, stejně jako střet dlouhé tradice a nových živelných změn.

Jezuité se tak stali především katalyzátorem, který uspil rekatolizační proměnu náboženské skladby společnosti a svými aktivitami přispěl ke konfesionalizačnímu utváření její náboženské jednoty. V centru jezuitské pozornosti stála nekatolická komunita, které se dařilo přežívat v městském organismu i přes řadu omezujících výnosů, jimž dominovalo privilegium Alžběty Lukrécie. Zaměření se na každodenní stránky života, problematiku působnosti evangelických úředníků a obchodníků, zaměstnání a soukromí, včetně otázek privátní četby, umožňovalo jezuitům limitovat možnosti plnohodnotné existence nekatolických věřících. Nátlakem i rozsáhlou pastorační činností misionáři apelovali na příklon protestantů ke katolické víře, čímž přispívali k disciplinaci dobové společnosti a k posilování její loajality vůči konfesijním zájmům vládců a státu. Ne vždy však úspěchu dosáhli a ve zhoršujícím se náboženském klimatu města volila řada měšťanů emigraci jako způsob řešení bezvýchodné situace.

Jezuitský zájem se obracel samozřejmě i „opačným“ směrem a misionáři věnovali značnou část své energie rovněž práci s katolickými věřícími. Založení školy a její vzrůstající obliba mezi běžnými obyvateli, stejně jako přízeň,

kterou řádu postupně projevovali mnozí mecenáši, nasvědčovala úspěšnému přijetí řádu a jeho zakořenění v těšínské společnosti. Hrot jejich ofenzivního postoje se od počátku 18. století otupoval a úhelným kamenem jezuitské působnosti ve městě se stal dohled nad zdejší náboženskou situací a práce s mládeží. Povolení k výstavbě protestantského kostela vystavovalo jejich úsilí, stejně jako samotné obyvatelé Těšína, novým konfrontacím a zkouškám. Proces vzájemného vymezování konfesí a jejich příslušníků zasahoval nejen náboženskou, ale také sociální a kulturní sféru konfesijního soužití. Stal se součástí postupné modernizace společnosti, jež si rovněž od jezuitské autority žádala větší míru diplomacie v otázkách náboženského života těšínské společnosti.

RESUMÉ

EPIZODY JEZUITSKÉHO PŮSOBNÍ V KATOLICKO-PROTESTANTSKÉM SOUŽITÍ MĚSTA TĚŠÍNA

Slezské město Těšín patřilo od poloviny 16. století k sídlům, v nichž se střetávala katolická a protestantská víra. Proces rekatolizace zahájený konverzí vládnoucích Piastovců na počátku 17. století zde výrazným způsobem ovlivňoval řád Tovaryšstva Ježíšova. Studie se rozbořem pramenů administrativní a osobní povahy pokusila zachytit specifika reformního působení řádu ve městě a jeho vlivu na život městské komunity. Jezuitská pozornost se zde přesouvala od vyšších vrstev společnosti a zámeckého úřednictva k běžným obyvatelům města. Svými aktivitami jezuitští otcové ovlivňovali náboženskou i sociální sféru života těšínských měšťanů a významně se podíleli na utváření náboženského profilu města. Konflikty, které v průběhu tohoto procesu vznikaly, a to zejména po vybudování protestantského svatostánku v blízkosti Těšína, se staly podstatným rysem konfesijního soužití města a vnášely do zdejší společnosti problematickou otázku snášenlivosti. Studie tak ve svém závěru poukázala na obohacení náboženské, výchovné a sociální role jezuitů o novou diplomatickou rovinu.

SUMMARY

EPISODES FROM THE JESUIT ACTIVITY IN THE CATHOLIC-PROTESTANT MILIEU OF THE TOWN OF TĚŠÍN

The Silesian town of Těšín belonged from the mid 16th century to those places where the catholic and protestant faith were encountering each other. The recatolisation process initiated by the conversion of the ruling Piast dynasty at the beginning of the 17th century was significantly developed by the Society of Jesus. Through the analyse of historical sources of administrative as well as personal character this study tries to depict the specific features of the Jesuit presence in the town and its influence on the life of local population. The attention of Jesuits shifted from the upper class and castle officers to ordinary people here. As they had an influence on the religious and social sphere of life of the Těšín citizens the Jesuit fathers substantially shaped the religious profile of the town. The conflicts originating from the reformation process (mainly after the construction of a protestant temple near Těšín) were characteristic of the confessional coexistence in the town and introduced the problematic question of tolerance. The study therefore points to the diplomatic level of Jesuit contribution apart from its religious, educational and social features.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

Bc. Veronika Chmelařová
studentka
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

MUŽ – SLOBODOMURÁR. HRA ALEBO PRESVEDČENIE?

Martin Javor

Slobodomurárske hnutie predstavuje veľmi zaujímavý fenomén novovekých svetových dejín. Svojou uzavretosťou, množstvom symbolov a rituálov fascinovalo a fascinuje ľudí stojacich mimo neho. Prísnou usporiadanosťou, poriadkom, disciplínou a rovnosťou členov priťahovalo do svojich radov významné osobnosti Európy. Slobodomurári možno ako jediné necirkevné spoločenstvo vylúčilo zo svojho prostredia ženy. Tento zákaz trvá dodnes a prešiel rôznymi podobami. Rôznymi podobami prešiel aj muž – slobodomurár. Popri ušľachtilých a poctivých mužoch zanietených pre myšlienky slobodomurárstva, hlboko presvedčených o správnosti a poslaní svojich ideálov, vstupovali do hnutia aj členovia s inými cieľmi. Išlo o istý druh snobstva, o „módu“ zaobalenú do exkluzívneho závoja akéhosi provokatívneho tajnosťkárstva. Predovšetkým v časti šľachty sa vytvorila v priebehu 18. storočia módna predstava, ako keby k dobrému profilu šľachtica patrila povinnosť stať sa slobodomurárom. V príspevku sa budeme venovať postaveniu muža v slobodomurárskom svete, o naplnenie mužskosti v rituáloch slobodomurárov a poskytnem opis mužskej hry, ktorá sa odohráva pri zasadnutiach lóží.

Výčerpávajúcu definíciu slobodomurárstva, ktorá by dokázala výstižne postihnúť všetky špecifiká a odlišnosti jeho foriem a pôsobení vtisnúť do niekoľkých slov či viet, sa zatiaľ nepodarilo nikomu zostaviť. Všeobecne sa dá povedať, že lóže boli pôvodne aristokraticko-meštianskymi, neskôr elitnými buržoáznymi, výrazne kozmopolitnými klubmi sociálno-etického a humanitárneho charakteru, predstavujúce jednu z najrozšírenejších tajných spoločnoscí foriem v ľudských dejinách a slúžiacu hlavne na emancipáciu neprivilegovaných vrstiev spoločnosti.¹

Po tejto fáze, v ktorej slobodomurárstvo bolo jednou zo zjednocujúcich síl „európskeho nepokoja“, potom v priebehu 19. storočia prekročilo vlastný tieň a zo združenia elity ducha degradovalo na úroveň nátlakových skupín karieristov, pochádzajúcich väčšinou z podnikateľskej, dôstojníckej a úradníckej honorácie. Spoločné priateľstvo nahradzované spoločnými záujmami, v ktorých bolo niekdajšie osvietenské budovanie duchovného chrámu humanity v ľudských myšlienkach a srdciach vystriedané budovaním a upevňovaním vlastných politických a ekonomických pozícií.

¹ BERÁNEK, Jiří: *Tajemství lóží*. Praha 1994, s. 17.

Vznik slobodomurárstva sa obvykle uvádza v súvislosti s rokom 1717. Vtedy sa v Londýne zlúčili štyri tunajšie lóže do prvej veľkolóže na čele s veľmajstrom, čím tieto spoločnosti vykročili na cestu k budovaniu organizovanejších štruktúr.

Slobodomurárska mytológia sa však nebránila posunúť vznik lóží až do starého Egypta, v skromnejších prípadoch do obdobia stavby Šalamúnovho chrámu, pôsobenia kráľa Artuša či vzniku križiackych rytierskych rádov.² Prvá generácia slobodomurárskych historikov prehlasovala za slobodomurárov dokonca Adama, Abraháma, Noeho, Mojžiša, Šalamúna, Ptolemaia, Caesara a Pytagora. Niektorí historici vystopovali dôkazy slobodomurárstva u Chaldejcov, Feničanov, ktorí podľa nich priplávali do Británie a predali svoje tajomstvá druidom, ďalším údajným predchodcom slobodomurárov.

V skutočnosti však bola prehistória slobodomurárstva spojená s pomerne prozaickou činnosťou stavebných a kamenárskych cechov. Podľa väčšiny historikov³ sa práve tieto stredoveké cechové inštitúcie, úzkostlivo strážiace svoje konštrukčné stavebné postupy a „inžinierske“ poznatky, hlavne pri architektonicky náročných cirkevných stavbách, stali zárodkom neskorších lóží. Pripomínali ich aj svojím uzavretým charakterom, obradnou formou prijímania nových členov a dôrazom na zachovanie profesionálnych tajomstiev. Aj vzhľadom k tomu, že kamenári neboli v stredoveku v niektorých oblastiach povinní podriaďovať sa mestskému cechovému systému a mali značnú slobodu pohybu, odlišovali sa tieto remeselné združenia svojou špecifickou organizáciou, súdržnosťou a výnimočnosť sa zdôrazňovala zvláštnou symbolikou a tradičnými zvykmi. Už v 18. storočí sa slobodomurári domnievali, že lóže vznikli priamo v sídlach stavebníkov, kde sa majstri, tovariši a učni schádzali k poradám a kde takisto prebiehalo zasväcovanie nových členov. Podľa kritika slobodomurárstva Stephena Knighta, je história slobodomurárstva: „...príbehom toho, ako rímskokatolícky remeselný cech ovládla aristokracia, šľachta a príslušníci predovšetkým neproduktívnych povolání a ako sa tento cech zmenil v nekresťanskú spoločnosť.“⁴

Samotná existencia týchto stavebných združení a ich postupná laicizácia by však ku vzniku tak rozsiahleho a vplyvného hnutia, akým sa slobodomurárstvo v 18. storočí stalo, sama o sebe nestačila. Na jeho raste a postupnej premene sa podieľal celý rad historických okolností – od anglickej revolúcie

² LENNHOF, Eugen – POSNER, Oskar: *Internationales Freimaurerlexikon*. Graz 1932, s. 243.

³ Ide o autorov, ktorí sa vo svojich dielach snažili o narušenie slobodomurárskych legend a mýtov ako napríklad Josef Volf či Jiří Beránek.

⁴ ROBERTS, John M.: *The Mythology of the Secret Societies*. London 1975, s. 68.

v 17. storočí a nových prúdov vo filozofii a dobovom myslení, až po inšpirujúci vplyv iných vtedajších tajných – hlavne rozenkruciánskych spoločností.⁵

Pri vzniku slobodomurárskych lóží zohral dôležitú úlohu súhrn tzv. *Starých slobodomurárskych povinností*, ktorý nebol len organizačnou chartou lóží, ale zároveň aj významným ideovo propagačným spisom. Jeho tvorcom bol James Anderson.⁶ *Staré povinnosti slobodných murárov*⁷ sa zaoberali otázkami viery, pomeru slobodomurárov ku svetskej verejnosti, prácou lóží a jednaním členov. K najradikálnejším postulátom, dlhodobo ovplyvňujúcim vývoj európskeho i svetového slobodomurárstva, patrila idea náboženskej tolerance, ktorá v duchu Lockovej filozofie predznamenávala zárodok požiadavky tolerance politickej. Už prvý paragraf stanov bol vlastne akousi proklamáciou náboženského pluralizmu. Deklarovaná nutnosť riadiť sa morálnymi zákonmi sa tu premietala aj do formulácií o rovnosti ľudí bez ohľadu na hodnotu a postavenie. V požiadavke nastolenia náboženskej tolerance, zbavenej všetkých nacionálnych a cirkevných bariér, sa prakticky odrážala skutočnosť, že lóže boli zvláštnymi organizáciami: umožňovali medzi ľuďmi neformálne kontakty, ktoré by pravdepodobne na verejnosti vzhľadom k sociálnym, politickým i náboženským prekážkam neboli možné.⁸

Už tento prvotný základný dokument slobodomurárstva, teda *Staré povinnosti slobodných murárov* deklaroval slobodomurárstvo ako výlučne mužskú záležitosť. Vyplývalo to každopádne z prehistórie slobodomurárstva ako cechového zriadenia staviteľov stredovekých stavieb, kde ženy nemali prístup. Napriek tomu je zaujímavé, že napriek neskutočnému progresu v otázkach tolerance, demokracie a filantropie sa na vstup žien do lóží až do 20. storočia zabúdalo.

Prečo tomu tak bolo, skúsime pochopiť cez analýzu tohto dokumentu. Hneď v prvom bode *O Bohu a náboženstve* sa definuje ten, kto sa môže pýšiť titulom „slobodomurár“: „...aby boli dobrí a poctiví muži, čestní a spravodliví, nech sú rôzni vyznaním, alebo presvedčením. Slobodomurárstvo je prostriedkom k založeniu verného priateľstva medzi tými, ktorí by si inak ostali

⁵ BERÁNEK, J.: c. d., s. 20.

⁶ James Anderson (1679–1739) – kazateľ škótskych presbyteriánov. Pochádzal zo škótskeho Aberdeenu, kde miestnu lóžu údajne navštevoval už jeho otec. Po svojom príchode do Londýna sa dostal do styku s francúzskymi hugenotskými emigrantmi. Spolu s Désagulierom navštevoval lóžu vo Westminsteri. Okolo roku 1720 prišiel o celý svoj majetok kvôli dlhom. Srov. LENNHOF, E. – POSNER, O.: c. d., s. 256.

⁷ Úlohou zostaviť akúsi slobodomurársku „ústavu“ poverila Andersona anglická Veľká lóža. Dielo bolo dokončené v roku 1722. V nasledujúcom roku bolo vydané ako prvý slobodomurársky dokument.

⁸ Viac o Andersonovej konštitúcii pozri: *Staré povinnosti slobodných zednářů*. Bratislava 1993.

cudzí. Murári poznali najlepšie zo všetkých ľudí, že Boh inak vidí, než človek: človek pozerá na vonkajšok, a Boh pozerá k srdcu. Preto je murár obzvlášť viazaný nejednať nikdy proti príkazom svojho vedomia. Nech má človek náboženstvo akékoľvek, alebo spôsob bohoslužby akýkoľvek, nemôže mu byť odoprené prijatie do lôže, predpokladajúc, že verí vo Veľkého Stavitela neba a zeme a plní sväte mravné povinnosti. Murári sa spájajú s cnostnými ľuďmi každého presvedčenia, a to pevným a utešeným zväzkom bratskej lásky, sú nabádaní, aby súcitne hľadeli na ľudské poklesky a usilovali čistotou svojho jednanía preukázať vyššiu úroveň vyznania, ku ktorému sa priznávajú. Tak je murárstvo strediskom dobrých a skutočných mužov, ktorí by si inak ostali cudzí“. Slobodomurári boli skutočne priekopníkmi tolerance. V strednej Európe bolo v 18. storočí napriek protislobodomurárskym pápežským bulám bežné, že v lôžach sedeli vedľa seba katolícky biskup s evanjelickým superintendentom, továrnik vedľa radového zamestnanca, kancelár vedľa úradníka. Slobodomurárstvo medzi mužmi stieralo akékoľvek rozdiely. Na zasadnutiach lôží bolo zakázané oslovovať sa titulmi, či už urodzenými, alebo inými. Všetci boli „len“ bratia. Náboženská tolerancia sa postupne transformovala aj do tolerance politickej i sociálnej. To považujem za hlavný prínos slobodomurárskeho hnutia v európskych dejinách.

Druhý bod konštitúcie *O občianskej vrchnosti, najvyššej i podriadenej* definuje vzťah slobodomurára k svojmu profánnemu spoločenstvu. „Murár je pokojný občan, poddaný správe štátu, nech býva, alebo pracuje kdekoľvek a nikdy nesmie byť zapletený do úkladov a povstaní proti mieru a blahu národa, ani zanedbávať svojich povinností voči úradom.“ V ďalších paragrafoch sa definujú ďalšie povinnosti a forma slobodomurárstva: „Lôža je miesto, kde sa zhromažďujú murári k práci, poučeniu a k zdokonaľovaniu sa v pravidlách starobylého učenia. V prenesenom zmysle sa lôžou rozumieju tak ľudia, ako aj miesto, aj každá schôdza murárov sa nazýva lôžou. Každý brat musí patriť k niektorej lôži a byť poslušný jej domácomu poriadku, ako aj základným pravidlám bratstva. Tí, ktorí sú prijímaní do niektorej lôže, musia byť dobrými a vernými mužmi, z dobrého rodu, zrelého veku aj rozumu, nesmú to byť nevoľníci ani ženy, ani ľudia vykričaní, majú to byť ľudia dobrej povesti.“ Azda najzaujímavejšie sú pasáže o správaní bratov: *O správaní*.

„a) V otvorenej lôži.

Bez dovolenia majstra nesmiete konať súkromných porád ani tvoriť uzavreté skupiny, ani hovoriť o hocičom drzo alebo neslušne, ani prerušovať majstra, dozorcú, alebo hociakoho z bratov, ktorý práve hovorí z majstrom, nie je prípustné robiť posmešky a vtipy, keď je lôža zamestnaná niečím vážnym a dôstojným, ani hovoriť nevhodne pod akoukoľvek zámenkou, pretože mu-

síte si vážiť majstra, dozorcú a druhov a mať ich vo vážnosti. Ak je podaná nejaká sťažnosť, brat, ktorý je uznaný vinným, podrobí sa rozsudku lôže. Lôža je náležitý a oprávnený sudca všetkých sporov, avšak aby tým nebolo zdržiavané dielo Pánovo, nikdy nesmiete ísť pred občiansky súd s tým, čo súvisí s murárstvom, pokiaľ na to nedostanete povolenie.

b) Po ukončení lôže, kým sa bratia rozídu.

Smiete sa radowať medzi sebou nevinným spôsobom, hostiť sa navzájom podľa svojej zámožnosti, varujúc sa však každej prílišnosti. Nenúťte tovariša k jedlu a pitiu napriek jeho nevoľi a nebráňte mu v odchode, keď ho volá povinnosť. Nehovorte ani nerobte nič urážlivého, čo by mohlo brániť nenútenému a voľnému hovoru, pretože to by narušilo súlad a zmarilo naše chválitebné zámery. Súkromné hnevy a hádky nesmú byť prenesené za prah lôže, práve ako akékoľvek spory pre náboženstvo, národnosť, štátnu politiku, pretože ako murári prináležíme k všeobecnému náboženstvu, patríme taktiež všetkým národom, jazykom a kmeňom, a preto sme mimo politiku, ktorá iste nikdy neprispela k dobru lôže a nikdy neprispieje. Tento predpis má byť stále pripomínaný a prísne zachovávaný, hlavne potom platí od času, kedy bola zavedená reformácia v Británii, alebo od tej doby, kedy nastala rozluka medzi národmi tohto štátu a medzi Rímom.

c) Keď sa bratia stretnú mimo lôži a bez prítomnosti cudzích.

Pozdravujte sa navzájom zdvorilo, ako budete poučený, volajte sa bratmi, poučujte sa, ako uznáte za vhodné, bez prehliadnutí, alebo prepočutí a bez vzájomného útlaku. Hoci sú všetci murári ako bratia rovnoprávni, neberie murárstvo nikomu z hodnosti, ktorú predtým mal, ale skôr mu túto česť pridáva, obzvlášť keď sa zaslúžil o bratstvo, ktoré musí preukazovať každému česť, aká mu náleží a vystríhať sa zlého správania.

d) V prítomnosti nemurárov.

Buďte tak opatrní v slovách a jednaniach, aby ani najvtipnejší cudzinec nemohol poznať alebo nájsť niečo, čo nie je vhodné pre verejnosť.

e) Doma a voči susedom.

Jednajte tak, ako sa na riadnych a rozumných mužov patrí, zvlášť nedávajte vedieť o lôži priateľom, rodine a susedom, ale aby ste múdro zdvihli česť vlastnú aj česť bratstva, z dôvodov, ktoré netreba rozoberať. Dbajte taktiež o svoje zdravie, nezostávajú príliš neskoro a dlho mimo domov po ukončení lôže. Vystríhajte sa obžerstva a opilstva, aby vaše rodiny neboli zanedbávané a netrpeli a vy sami aby ste sa nestali neschopnými práce.

f) K cudziemu bratovi.

Buďte obozretní a vyskúšajte ho tak, ako vám káže opatrnosť, aby ste neboli oklamaní nevedomým a pokrytcom. Takého musíte odmietnuť s odv-

hnutím a posmechom a vyvarovať sa, aby ste mu nedali príležitosť dovŕiť sa niečoho. Ak však zbadáte, že je ako správny brat, vážte si ho, ak mu niečo chýba, musíte mu pomôcť podľa možnosti. Musíte ho nejaký čas zamestnať, alebo odporučiť tam, kde by ho mohli zamestnať. Nie ste však povinní pomáhať nad svoje sily. Dajte prednosť chudému, dobrému a poctivému bratovi pred každým iným, kto sa nachádza v rovnakom postavení.“⁹

Úspešný rozvoj lóží bol do istej miery spôsobený aj rozmachom prírodných vied, otvárajúcim cestu k novému pohľadu na svet. Bohaté zastúpenie univerzitnej a mimouniverzitnej inteligencie zaoberajúcej sa prírodnými vedami, a tým aj novými objavmi newtonovskej fyziky, tu napomáhalo novým snahám o prenikanie do tajomstiev prírody. Lóže tak pomáhali vytvárať nový sociálne-historický typ človeka osvietenскеj doby, generáciu kozmopolitných racionalistov. O podiele jednotlivých hnutí a smerov, ktoré formovali slobodomurárstvo 18. storočia sa viedli a vedú historické diskusie.¹⁰ Z myšlienkových prúdov predchádzajúcich zrodu európskeho osvietenstva, ktoré na prelome 17. a 18. storočia pomáhali spoluvytvárať „svetový názor“ prvých anglických slobodomurárskych klubov, je azda najvýznamnejším deizmus. Kritika náboženských dogiem, rovnako ako oslava rozumového poznania okolitého sveta tvorili piliere deizmu. Človek prestal byť hračkou v rukách všemocného demiurga a stal sa osobnosťou schopnou postihnúť a ovplyvniť zložitý mechanizmus sveta. Predovšetkým v dielach Johna Locka sa tieto myšlienky spájali s požiadavkami sociálno-politického charakteru, ktoré obsahovali myšlienky náboženskej znášanlivosti a konštitučnej formy vládnej moci.

Na utváraní myšlienkového sveta európskeho slobodomurárstva mal okrem racionálnych hnutí svoj podiel aj mysticizmus, opierajúci sa o biblické, judaistické a kabalistické prvky magických rituálov. Práve v slobodomurárskych lóžach 18. storočia vytvoril mysticizmus jednu z najpozoruhodnejších syntéz s osvietenským racionalizmom. Mysticizmus v slobodomurárstve predovšetkým hľadal prostriedky, ako prekonať rozdiel medzi božským a ľudským.

V slobodomurárskych kluboch dokázala rodová šľachta i panovníci sadnúť si spolu do jednej lavice s tými, s ktorými by sa za iných okolností vôbec nebavili. Sprostredkovateľská úloha slobodomurárstva v komunikácii jed-

⁹ *Staré povinnosti slobodných murárov* sú citované podľa slovenského vydania z roku 1993.

¹⁰ Viac pozri: BEGEMANN, Wilhelm: *Vorgeschichte und Anfänge der Freimaurerei in England*. Berlin 1909; ROBERTS, J. M.: c. d.; KNOOB, Douglas: *The London Mason in the XVII. Century*. Manchester 1935; LANG, Ossian: *Freemasonry and medieval Craft Gilds*. New York 1916.

notlivých zložiek spoločnosti bola pritom taktiež v súlade s politikou osvietených absolutistických režimov, v ktorých sa štát snažil navonok vystupovať nad všetkými stranami spoločenského spektra.

Vábivá bola každopádne aj medzinárodná dimenzia slobodomurárstva, ktorá členom systému zaistovala pri cestách do zahraničia prijatie v lôžach rovnakého typu a ich podporu. Pre celý rad aristokratov bola lákavá aj istá dávka ilegálnosti, tajomnosti, pseudoorientálnej mystiky a mágie. Určitú úlohu tu zohrávalo aj presvedčenie, že slobodomurárske lôže ukrývajú tajomstvo múdrosti minulých dôb. Tomuto vonkajšiemu zdaniu napomáhala exkluzívna odlišnosť lôží od iných dobových spoločností, predovšetkým v tom, z akých vzdialených hlbín dávnoveku odvodzovali svoj pôvod a poslanie.

Negatívnym rysom tejto dobovej módnosti slobodomurárstva, ktorá vrcholila v posledných rokoch pred Veľkou francúzskou revolúciou, bol príliv osôb, ktoré v slobodomurárskych lôžach hľadali okrem rozptýlenia predovšetkým výhodné kontakty. Azda najvýstižnejšie sa v tomto zmysle vyjadril Giacomo Casanova: „Každý mladý muž, ktorý cestuje a chce sa pohybovať v dobrej spoločnosti, ktorý nechce zaostávať a byť vylučovaný zo spoločnosti sebe rovných, musí sa v našej dobe dať zasvätiť do toho, čomu sa hovorí slobodomurárstvo.“¹¹

Spoločenské združenia vznikali obyčajne ako výsledok diskusií v okruhu priateľov. Priateľstvo malo pre osvietencov veľký význam, bola to téma, o ktorej sa neustále písalo. Keď takáto „spoločnosť priateľov“ vznikla, bolo jej cieľom prispievať k reforme doterajšieho kultúrneho, sociálneho alebo hospodárskeho stavu.

Medzi protagonistami osvietenstva zaujímal slobodomurári popredné miesto. Slobodomurárske hnutie poskytlo všeobecným prianím a predstavám osvietenstva inštitucionálny rámec. Jeho organizačná štruktúra mala medzinárodne kozmopolitný charakter a slobodomurári sa objavili vo vedúcich štátnych orgánoch a v reformných spoločnostiach.

Z pohľadu maskulinity je zaujímavé sledovať spoločenskú štruktúru slobodomurárskeho hnutia v krajinách Habsburskej monarchie. Analýza tejto štruktúry nie je jednoduchá. Pri nedostatku primárnych archívnych dokumentov sú záznamy členov lôží z osemdesiatych rokov 18. storočia často jediným relevantným dôkazom o existencii lôže.¹² Počas môjho niekoľkoročného

¹¹ CASANOVA, Giacomo: *Historie mého života*. Praha 1968, s. 186.

¹² Povinné hlásenie členstva zaviedol Jozef II. svojim slobodomurárskym patentom z r. 1785. Týmto patentom nariadil, aby každá lôža v monarchii odovzdala guberniu zoznam svojich členov každoročne.

bádania o dejinách hnutia v monarchii som zozbieral zoznamy členov lóží, ktoré všetky uvádzam. Bohužiaľ, nie sú to zoznamy členov všetkých lóží. Niektoré zoznamy sa nezachovali, niektoré sú mi nedostupné a pravdepodobne niektoré sú ešte neobjavené.

V publikovaných zoznamoch figuruje spolu 430 mien. To, čo som sa pokúsil analyzovať, nie je sociálna štruktúra v pravom slova zmysle. Sociálna štruktúra súvisí so sociálnym statusom jednotlivca, ktorý je do značnej miery závislý od jeho ekonomickej situácie. Je zrejmé, že príslušníci slobodomurárskeho hnutia patrili skôr k majetnejším. Vyplyva to napríklad z povinnosti platiť nemalé členské a rôzne iné poplatky, ktoré boli v hnutí povinné. Preto môžem analyzovať len jedinú vec, ktorá je zo zoznamov zrejmá, a to je povolanie členov lóže. Je zaujímavé, že povolanie a pôvod člena nemali žiadny vplyv na zaradenie vo vnútri lóže (učeň, tovaryš, majster).

Najpočetnejšou skupinou boli úradníci s 24,8 % zastúpením. Po nej nasleduje vojenská zložka s 24 %. Cirkevní predstavitelia tvorili 5 % členstva. 21 % členov nemali uvedené povolanie. Zvyšnú skupinu (obchodníci, remeselníci, učitelia, majitelia podnikov, služobníci) tvorilo necelých 25 %.

Pre ilustráciu ešte uvádzam povolania členov lóže *Zur Sicherheit* v Bratislave. Samotný zoznam členov z roku 1784 je dôkazom sociálnej rozmanitosti hnutia v tomto „zlatom“ období slobodomurárstva v monarchii. Podľa zoznamu v lóži bolo 34 členov, z ktorých päť členov nemá uvedené povolanie. V lóži bolo 17 úradníkov (komorský účtovník, kancelár, sekretár, dvorný radca, advokát, sudca, revízor, riaditeľ školy, riaditeľ protokolu), päť členov malo vojenské povolanie (dôstojník, zbrojmajster). K lóži ešte patrili stavitel, umelec, kníhtlačiar a kníhkupec, služobný, kaderník, školník, majordóm a obchodník.¹³

Pri sledovaní členskej základne slobodomurárskych lóží na území Habsburskej monarchie v 18. storočí ma zaujal fakt, že vedúci predstavitelia týchto spolkov, väčšinou veľmajstri a majstri, pochádzali predovšetkým z vojenských dôstojníckych vrstiev.

Slobodomurárske hnutie bolo s vojenstvom spojené už v období svojej legendárnej minulosti, ako som opísal vyššie, slobodomurárski historici sa pokúšali počiatky hnutia posunúť až do obdobia križiackych výprav. Slobodomurárstvo sa pokúsili historicky odvodiť od stredovekých rytierskych rádov, predovšetkým od rádu templárov.

¹³ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Wien, Vertrauliche Akten 72, Konvolut „Ungarn“, Verzeichnis der mitglieder der gefesmäsigen verbeffert und vollkommenen St. Johannis loge genannt Zur Sicherheit im Orient zu Presburg, für das Jahr 5785, fol. 21.

Na územie Habsburskej monarchie sa slobodomurárske hnutie dostalo pod ochranou francúzsko-bavorsko-saských armád, ktoré mali v roku 1741 podporiť bavorského kurfirsta Karola Alberta na český trón proti Márii Terézii v prebiehajúcej vojne o habsburské dedičstvo.

Lóžou s aristokratickým a vojenským charakterom bola aj lóža *Zur aufgehenden Sonne* (U vychádzajúceho slnka) v Brne. Založili ju v roku 1782 a jej členovia videli v slobodomurárstve módne a spoločensky vznešené bratstvo, od ktorého očakávali predovšetkým zasvätenie do tajomstiev alchymistického hľadania zlata a do záhad kabaly.¹⁴ Vojenský a aristokratický charakter lóže je dobre viditeľný z jej sociálnej štruktúry. V roku 1785 bolo takmer 60 % členov lóže vo vojenských službách.¹⁵ Náplňou slobodomurárskej práce boli, pravdepodobne nielen v Brne, prednášky jej členov. Zasadnutia lóže boli vo vtedajšom Brne slávne, zvlášť oceňované boli večere a hostiny. Členovia lóže tu nachádzali príjemné ovzdušie, útočisko pred materiálным svetom. Zhromaždenie lóže plnilo predovšetkým funkciu salónu, prichádzali sem zaujímavé osobnosti, hovorilo sa o literatúre a umení.

Na rozdiel od Brna, pražskí slobodomurári boli viac filantropicky založený. Podporovali Sirotinec sv. Jána Krstiteľa, jediný slobodomurársky sirotinec v strednej Európe, ktorý sa v najlepších časoch staral až o 700 zverencov.

Pražské lóže delili svoje členstvo pred reformou na štyri stupne: na učňov, tovarišov, majstrov a Škótov. Najvyšší stupeň lóže mal ešte ďalšie delenie na obyčajných „Škótov“, na „starých škótov“ a na „starších Škótov“. Toto rozdelenie malo byť diferenciáciou starších členov v lóži. Bratia „služiaci“ (*fratres servientes, frères servants, Dienende Brüder*), ktorí boli určení na podradné práce, napr. na udržiavanie čistoty v miestnostiach lóže, mohli síce dosiahnuť majstrovský stupeň, ale v zozname členov boli vedení vždy až na konci. Väčšinou bývali traja alebo štyria: dekoratér, ktorý pripravoval sieň k obradom a k slávnostným schôdzkam, a potom dvaja alebo traja služobníci, vybraní z „prostého“ ľudu, na ktorých vernosť a mlčanlivosť sa mohla lóža spoliehať. Boli to väčšinou ľudia služiaci niektorému z predných členov lóže.

Dôležité miesto v lóži zastával člen nazývaný „steward“. V lóži bol steward účtovníkom, a jeho úlohou bolo viesť zoznamy členov, vyberať príspevky, vymáhať nedoplatky, viesť účty. Mal sa starať nielen o hlavnú pokladňu, ale aj o príspevky na Sirotinec sv. Jána Krstiteľa a o príspevky na služiacich bratov. Škóti už neplatili žiadne príspevky do hlavnej pokladnice, len tzv. svättojánsky dukát a príspevky na sirotinec. Ak mal Škót finančné problémy,

¹⁴ KÜHNDEL, Josef: *Začátky zednářství na Moravě*. Olomouc 1938, s. 5.

¹⁵ Medzi najvýznamnejších vojenských členov patrili generál, komtur rádu nemeckých rytierov a neskôr majiteľ pešieho pluku František Václav Kaunitz-Rittberg.

mal nárok na podporu z lôže. Ostatné stupne platili mesačne rovnomerne 30 grajciarov do hlavnej pokladne a 10 grajciarov na slúžiacich bratov; okrem toho dobrovoľné príspevky na sirotinec a svätôjánsky dukát.

Podobné pravidlá platili aj pre všetky lôže v monarchii po vytvorení Rakúskej krajinskej veľkolôže v roku 1784. Členom lôže sa mohol stať len muž, ktorý dosiahol 24. rok života, ak vlastnil povolenie svojho otca, mohol byť prijatý už ako 21-ročný, syn slobodomurára dokonca aj ako 20-ročný. Mal by to byť muž s preverenou čestnosťou, ktorú potvrdzovali traja členovia lôže, pričom jeho bezúhonnosť museli písomne potvrdiť.¹⁶

Povinnosťou každého člena bola poslušnosť voči zákonu, spolupráca pri konaní dobra, úplná rovnocennosť a mlčanlivosť. Žiadny člen lôže nemohol ani vo svojom občianskom živote vykonávať činnosti, ktoré by protirečili týmto zásadám. Každá lóža mala právo svojich členov trestať. Protokol hovorí o piatich stupňoch trestu. Najnižším trestom bol dohovor majstra s prevínilcom medzi štyrmi očami, druhým stupňom bol pohovor v zhromaždení úradníkov lôže, tretím stupňom dohovor v zhromaždení lôže, štvrtým stupňom trestu bolo dočasné vylúčenie a najvyšším trestom bolo úplné vylúčenie. Dodržiavala sa prezumpcia nevinu. Člen lôže, ktorý bol obžalovaný zo zločinu, musel ostať až do skončenia súdu mimo lôžu a až po jeho ukončení z nej bol buď vylúčený, alebo opäť prijatý. Každý člen lôže ju mohol kedykoľvek opustiť, nemusel potom dodržiavať nijaké povinnosti okrem mlčanlivosti. Lóža mu mala poskytnúť písomné potvrdenie o dosiahnutej hodnosti. Lóža sa zaviazala pri smrti člena lôže postarať sa o jeho vdovu a deti.¹⁷

Napriek týmto prísnyim pravidlám hlavným problémom lóží v monarchii bolo neplatenie členských poplatkov. To bol dôvod zániku veľkého množstva lóží. Táto skutočnosť podporuje môj názor, že väčšina členov lóží v monarchii nemala predstavu o podstate slobodomurárstva. Ako som už písal, slobodomurárstvo bolo v istom období, hlavne v osemdesiatych rokoch 18. storočia veľmi módnym. V tejto súvislosti je zaujímavý aj vysoký počet rôznych podvodov, hlavne finančných, v slobodomurárskom svete 18. storočia.

O každodennom živote lóží máme iba málo informácií. Výnimkou sú spomienky člena lôže *Zu den drei gekrönten Säulen* (U troch korunovaných stĺpov) v Prahe z rokov 1772 a 1773. Jedná sa o časť životopisu pražského herca Jozefa Antona Christa,¹⁸ v ktorom je zachytených niekoľko spomienok

¹⁶ Magyar országos levéltár (ďalej jen MOL) Budapešť, P 1134, 3. cs., Bd. 30/1, fol. 98.

¹⁷ MOL Budapešť, P 1134, 3. cs., Bd. 30/1, fol. 98–107.

¹⁸ Christ Jozef Anton (1744–?) – narodil sa vo Viedni ako syn cisárskeho archívára, bol vychovaný v jezuitskom kláštore, odkiaľ utiekol na vojnu, bojoval v Sedemročnej vojne, po jej skončení sa stal hercom. Z Viedne sa roku 1772 dostal do Prahy ako tanečník.

na jeho pôsobenie v Prahe a predovšetkým na jeho vzťahy k lóži *Zu den drei gekrönten Säulen* (U troch korunovaných stĺpov). Tieto spomienky sú zaujímavým dokladom každodenného života členov lóže. Christ prišiel do Prahy už ako slobodomurár, avšak zabudol si vo Viedni odporúčacie listy pre pražských bratov. Rozhodol sa preto, že bude dávať slobodomurárske znamenia rukou všade, kam príde, dokonca aj na javisku. Raz, keď odchádzal z divadla, bol oslovený známym váženým obchodníkom, ktorý sa ho pýtal, prečo robí tieto zvláštne znamenia. Ak je to len jeho zvyk, tak ho prosil, aby to už viac nerobil, ak však chce dať niekomu týmto spôsobom znamenie, mal by sa pokúsiť inou cestou nadviazať kontakt s tými, ktorí týmto znameniam rozumejú. Potom si vraj padli do náručia. Obchodník mu potom dohovorel, že by si nemal počínať tak neopatrne a verejne prejavovať slobodomurárske znamenia.¹⁹

Kým sa rozišli, požiadal obchodník Christa, aby ho na ďalší deň navštívil. Pri návšteve našiel u obchodníka ešte štyroch iných mužov, ktorí ho láskavo prijali. Christ bol o niekoľko dní prijatý do lóže *Zu den drei gekrönten Säulen* (U troch korunovaných stĺpov), neskôr, ako sám píše, bol dokonca zástupcom veľmajstra lóže. Christ píše, že sa zoznámil taktiež s francúzskymi hercami, ktorí vraj boli takmer všetci slobodomurármi. Pražské lóže sa mu zdali nápadné, pretože v nich nachádzal františkánov, kapucínov, dominikánov a iných mníchov. Z praktického slobodomurárskeho života píše Christ niekoľko epizód, z ktorých je zrejmé, s akou opatrnosťou slobodomurári konali. Súdny pisár Wilde ulahčil, ako slobodomurár, uväznenému Christovi jeho väzenie tým, že ho na „slobodomurárske slovo“ pustil večer na prechádzku mestom, avšak herec Bergobzomer ho prenasledoval, hoci bol takisto slobodomurár. Podozrieval ho takisto aj jeho majster. Keď sa dostal z väzenia, poslal po neho gróf Gašpar Herman Kinigl a pýtal sa ho na lôžovú pokladnicu, či z nej v núdzi niečo nezobral. Christ okamžite doniesol pokladničku a ukázalo sa, že je všetko v poriadku. Ako píše Christ, došiel k presvedčeniu, že aj v slobodomurárstve je mnoho „Judášov“. Christ sa sťažuje predovšetkým na nechotu slobodomurárskych bratov požičať mu peniaze. Pri odchode z Prahy v roku 1773 mu požičal vraj iba židovský obchodník.²⁰

Slobodomurárstvo vyšlo v ústrety túžbe muža po solidarite, vzájomnej pomoci a spoločnom nadšení. Jeho tajný charakter a rituály naplňali psychologické vákuum, ktoré vzniklo stratou náboženských zázrakov, mystérií a autority. Jeho cieľom bolo šírenie osvietenstva proti existujúcim formám

¹⁹ VOLF, Josef: *Ze vzpomínek člena lóže „U tří korunovaných sloupů“ v Praze v l. 1772–1773*. Svo-bodný zednář, 1934, č. 1, s. 50.

²⁰ Tamtiež, s. 52.

sociálnej hierarchie, politickej autorite a tradičnému chápaniu náboženstva. Lóže mali veľký význam pre vytvorenie postavenia muža a v tvorbe meštianskeho emancipačného povedomia úradníctva a inteligencie. Slobodomurárske lóže spojovali mužov všetkých stavov, povolání a rozličných kresťanských vierovyznaní. Mizli tu akékoľvek rodové rozdiely, gróf sedel vedľa továrnikara, radca vedľa kancelára, kanonik vedľa vidieckeho evanjelického kňaza, dôstojník vedľa učiteľa. Napriek existencii neregulérnych zmiešaných lóží je možné povedať, že slobodomurárstvo bolo a je takmer výlučne mužskou záležitosťou.

Najlepší a najautentickejší pohľad do mužského slobodomurárskeho sveta odhaľuje dokument, ktorý sa mi podarilo objaviť v Magyar Országos levéltár, v spisoch košickej lóže *Haladás*. Ide o unikátnu Lóžovú knihu z roku 1870, ktorá opisuje prácu v lóži. Tento dokument je opisom svedčiacim o bohatej plejáde symbolov a postupov, ktoré utvrdzujú môj názor, že prežívanie slobodomurárstva je pre členov hnutia veľkým duševným zážitkom. Pre názornosť a jedinečnosť materiálu uvádzam pasáž o prijatí člena do učňovského stupňa.²¹

„Príprava na prijatie

Priateľ profána, ktorý ho doporučil, pred prácou odvedie do miestnosti Lóže, takým spôsobom, aby tam, ak sa dá, nikoho neuvidel; odovzdá ho vyšetrojúcemu bratovi. Ten privedie profána do čiernej komory a dá mu do ruky tri otázky v písomnej forme:

Čím je dlžný človek bohu?

Čím je dlžný človek blížnym?

Čím je dlžný človek sebe?

Tri otázky majú byť zapísané tak, aby zostalo dost miesta na odpovede, ktoré je profán povinný uviesť pod otázky. Okrem toho vyšetrojúci majster dá hárok profánovi a vyzve ho, aby si zapísal svoj závet.

Vyšetrojúci majster nech káže profánovi trpezlivosť a vytrvalosť; ináč nech sa s ním nerozpráva a nech ho nechá samého.

3.

Prijatie

Veľmajster pošle vyšetrojúceho brata k profánovi v čiernej komore; dá mu odobrať kovy (klenoty, peniaze), a dá priniesť tri odpovede na otázky a závet. Po ich prejednaní a hlasovaní podľa stanov Veľmajster okrem vyšetrojúceho brata poprosí aj majstra ceremoniára, aby ho podporil pri prijatí profána. –

²¹ MOL Budapest, Szabadkőműves szervezetek levéltára, P 1082, 4. dobóz, 9. tétel, IV. Haladás, 1872–1876, bez sign.

Vyšetrujúci vyjde, kravatu a kabát profána odoberie, košeľu na pravej ruke mu vyhrnie, oči zaviaže, odvedie ho ku dverám chrámu, na ktorých silno zabúcha. Na to sa majster ceremoniár postaví ku dverám, strážca chrámu otvorí dvere a odznejú nasledovné otázky a odpovede, ktoré vždy zopakuje majster ceremoniár a pri ktorých je vyšetrujúci na pomoc profánovi.

Otázka (Ot): Kto je ten profán, ktorý je dosť odvážny nás vyrušovať v našich tajomstvách? Kto ste a čo chcete?

Odpoveď (Od): Profán, ktorý hľadá svetlo a z toho dôvodu sa chce stať slobodomurárom.

Ot.: V čom spočíva vaša nádej, že budete prijatý?

Od.: V tom, že som človek čestný a poctivý.

Ot.: Ako sa voláte? Kde ste sa narodili? Koľko máte rokov? Čo je vašim povolaním? Kde bývate?

Od.: -----

Veľmajster (Vm): Privedte ho!

(Vyšetrujúci privedie profána, majster ceremoniár sa mu mečom dotkne pŕs; dvere sa s hlukotom zatvoria.)

Vm.: Posadte ho!

(stane sa, medzi dvoma stĺpmi)

Vm.: Pane! My vyžadujeme najväčšiu úprimnosť od tých, ktorí sa chcú dať prijať do našich radov. Vyzývam vás teda, aby ste odpovedali na moje otázky bez zdržania.

Vm.: (Dáva profánovi nasledovné otázky k jeho odpovediam, ak pokladá za potrebné, môže mať pripomienku alebo dať vysvetlenie).

Otázky:

Čo si myslíte o slobodomurárstve?

Čo chcete získať prijatím?

Aký dojem vo vás vyvolalo miesto, kde ste boli zavretý pred privedením?

Aký dojem vo vás vyvoláva váš súčasný stav?

Čo si myslíte o spoločenstve, ktoré sa správa s takou opatrnosťou, že prijímaných členov privádza so zviazanými očami?

Po odpovediach Veľmajster takto pokračuje:

Ot.: Pane! Musíte sa podrobiť nevyhnutným skúškam, ste na ne pripravený?

Od.: Áno.

Vm.: Vykonajte s ním prvé cestovanie!

Vyšetrujúci brat a majster ceremoniár raz povedú neophitu po Lóži, tento pochod sa musí podľa možností sťažiť, niekedy pomalými, malými krokmi, niekedy veľkými krokmi, akoby sa museli zložiť prekážky; v nepravidel-

ných smeroch, občas sa nakloniac, teda tak, aby neophita nemohol cítiť, kde a kadiaľ kráča. Počas tohto pochodu, ak sa dá, má sa napodobniť mrholenie a krúpy. Po zakončení pochodu neophitu znova posadia. Druhý D. udrie kladivom a vysloví:

Vm.: Neophita vykonal prvé cestovanie.

Vm.: Toto prvé cestovanie je symbolom života. Nepravdivosť cesty a hluk, ktorý ju sprevádzal, symbolizuje boj vášní a tie prekážky, ktoré v živote vždy prídu pred nás. Na ťažkej ceste ste sa dostali k vyvýšenine, odkiaľ ste sa mohli zrútiť do hlbín, ak vás nevedie priateľská ruka, presne ako v živote, kde sme napriek všetkej snahe odkázaní na pomoc priateľov!

Vm.: Vykonajte s ním druhé cestovanie!

Vykona sa ako prvé, ale bez prekážok, iba sprevádzané cvengotom mečov a tichým šumom. Na konci cestovania namočia ruku neophitu do studenej vody. Po tomto pochode dozorca úderom kladiva ohlásí Neophitu, ktorého znova posadia a Veľmajster povie:

Vm.: Táto cesta bola ľahšia ako predošlá, znakom toho, že čím ďalej postupujeme na ceste cnosti, naša púť je tým ľahšia. Cvangot mečov symbolizuje boj, ktorý musí každý človek podstúpiť. Brzdiac vaše a predsudky; šum znamená tú bezmocnú závisť, ktorá sprevádza človeka v pokusoch o vlastné zdokonalenie. Vaša ruka bola namočená do vody, znakom toho, že ste sa očistili od vášní a predsudkov.

Vm.: Vykonajte s ním tretie cestovanie!

Aj táto cesta sa vykoná ako predošlé – iba trikrát dookola, rýchlymi krokmi, v najhlbšom tichu, ak možno, sprevádzané tichou hudbou. Neophitu trikrát zaboria do ohňa. Po skončení pochodu udrie kladivom Veľmajster, a vyšetrojúci brat dáva hlásenie.

Vm.: Táto tretia cesta bola ešte ľahšia ako predošlé. Takto je to, ak postupujeme na ceste cností. Boli ste zaborený do ohňa znakom očisty ohňom. Želám vám, aby tieto plamene rozduchali vo vašom srdci lásku k blížnemu a milosrdenstvo; nezabudnite vždy konať úctivý pokyn slobodomurárstva: Nekonať inému, čo nechceš, aby bolo konané tebe. Skončili ste symbolickú skúšku vzduchom, vodou a ohňom.

Pane! Ste ochotní po tomto všetkom ešte piť z kalicha utrpenia? (Odpoveď: áno.) Odpúšťam vám túto skúšku, ktorá je symbolom utrpenia v živote. Na tie utrpenia nie je iný liek, než čisté svedomie a mužská vytrvalosť!

Pane! Nadišla chvíľa, v ktorej máte zložiť slávnostnú prísahu.

Privedte neophitu! (Vyšetrojúci brat a majster ceremoniár privedú neophitu k oltáru. Do ľavej ruky mu dajú kruhomer tak, aby jeho štít sa dotýkal

jeho prs; pravú ruku mu dajú na meč, ležiaci na knihe stanov, nachádzajúcej sa na oltári.

Vm.: Hore, bratia a do radu! (stane sa) Zopakujte prisahu po mne!

„Ja, N. N. z vlastnej a nezávislej vôle pred tvárou veľkého staviteľa vesmíru prisahám na tento meč, symbol čestnosti, že verne zachovám všetky tajomstvá, ktoré mi táto lóža zdelí a všetko to, čo tam budem vidieť a počuť; sľubujem, že o tom všetkom bez povolenia nenapíšem v takej forme, v akej sa mi to zdelí.

Sľubujem, že svojich bratov budem mať rád a podľa svojich schopností im budem pomáhať.

Sľubujem, že dodržím všeobecné pravidlá slobodomurárstva a osobitné pravidlá tejto lóže.

V opačnom prípade nech sa stanem nečestným a nech sa potrestám podľa trestných pravidiel slobodomurárskeho rádu; moja spomienka nech je predmetom pohrdania slobodomurárov a každého poctivého človeka.

Nech mi v tom pomáha veľký staviť vesmíru! (bratia odpovedajú: Amin!)

(Neophitu odvedú ku stĺpom.)

Vm.: Neophita! Ak nebudete mať oči zviazané, zopakujete túto prisahu? (Áno.)

Vyšetrojúci brat, čo si ešte žiadate pre neophitu?

Od.: Svetlo!

Vm.: Nech sa mu dá na tretí úder kladiva. Bratia, splňte si svoju povinnosť!

(Bratia vstanú a svoje meče pridržia prsiam profána. Na tretí úder kladivom Veľmajstra vyšetrojúci brat sníme šatku z očí neophitu); tri údery kladivom.

Vm.: Neophita, meče pridržené k vašim prsiam sú vám na ochranu, ak budete verný svojej prisaha; v opačnom prípade sa obrátia proti vám. – Odvedte ho na východ!

(Neophitu odvedie vyšetrojúci brat a majster ceremoniár na východ.)

Vm.: Zopakujte svoju prisahu čestným slovom. (stane sa podaním rúk).

Vm.: (Svoj meč priloží na hlavu neophitu a na ňom trikrát udrie kladivom.) N.P.V.S.V. pod ochranou V.O. Uhorska mocou mne pridelenou vás prijímam a menujem za slobodomurárskeho učňa a členom tejto Lóže s názvom N.N.; (mečom sa dotknúc hlavy a pliec neophitu meč odloží a dáva mu bratský bozk.)

Bratia, sadnite si.

Prijmite túto zásteru, znak práce, ktorú hrdο nosili aj najväčší muži (odovzdá mu zásteru).

Prijmite tieto rukavice, znak nevinnosti, ktorý ukazuje na to, aby srdce a činy boli vždy čisté (dá mu mužské rukavice). Ženy nepúšťame k našim prácam, ale ctíme si cnosti ženského pohlavia. Dajte tieto rukavice tej žene, ktorú si najviac ctíte. (dá mu ženské rukavice).

Brat môj! – lebo odteraz vás takto nazývame – slobodomurári používajú jedinečné slová, znaky a dotyky, ktorými sa spoznajú. Tieto vám teraz ukážem. (stane sa). A teraz brat môj, prijmite späť svoje kovy. (odovzdá mu). Vyšetrujúci brat, zoznámte nového brata s dozorcami!

(Nový brat sa vyvedie, oblečie sa, vyšetrujúci ho naučí na krok stupňa. Potom novoprijatý vstúpi ako slobodomurár, sprevádzaný vyšetrujúcim bratom, zastane medzi stĺpmi, a dozorcοm dáva slovo, znak a dotyk; na čo vyšetrujúci zaujme svoje miesto a prvý dozorca po jednom údere hlási:)

„Veľmajster, slovo, znak a dotyk sú správne!“ – (pritom si majster ceremoniár stane k novému bratovi).

Vm.: Brat môj! Zaujmete si miesto pred severným stĺpom, zaslúžite si usilovnosťou a cnosťou tú odmenu, ktorú táto L. poctivým nikdy neodmietne. Bratia dozorcovia vyhláste pri svojich stĺpoch, že bratia odteraz N. N. – majú uznať za slobodomurárskeho učňa, za člena tejto Lóže, za drahého nášho brata (dozorcovia to vyhlásia).

Vítajme nášho nového brata – hore, bratia! Ku mne znakom! Ku mne potleskom! (majster ceremoniár opäť potlesk, ktorý je v Lóži).

Majster ceremoniár, zaveďte nášho nového brata na svoje miesto; (stane sa), slovo má môj brat rečník (rečník príležitostnou rečou privíta nového brata).

Týmto sa prijatie zakončí, podáva sa dokola vrece podnetov a vdovský kostolný zvonček.

RESUMÉ

MUŽ – SLOBODOMURÁR. HRA ALEBO PRESVEDČENIE?

Slobodomurárske hnutie bolo od 18. storočia možno jediné necirkevné spoločenstvo, ktoré vylúčilo zo svojho prostredia ženy. Mužskosť slobodomurárstva bola zakotvená v základných slobodomurárskych dokumentoch, predovšetkým v „Starých povinnostiach slobodných murárov“, ktorými sa riadili aj lóže v Habsburskej monarchii. Príspevok je analýzou slobodomu-

rárskych dokumentov a snaží sa nájsť odpoveď na otázku, či bolo slobodomurárstvo skutočne ideálnym spoločenstvom plným charity, filantropie, osvety, alebo to bola „panská hra“, či snobstvo, ktoré s ideálmi slobodomurárstva nemali veľa spoločného. V druhej časti príspevku citujem niekoľko zaujímavých dokumentov z druhej polovice 18. storočia z prostredia slobodomurárskych lóží Habsburskej monarchie. Predovšetkým pamäti slobodomurára, herca Josefa Christa sú vzácnym dokladom o pomeroch vo vnútri lóže. Doposiaľ nepublikovanou je aj lôžová kniha košickej lóže *Haladás*, z ktorej uvádzam časť o prijatí člena lóže do učňovského stupňa. Kniha nám otvára zaujímavý slobodomurársky svet plný symbolov, mystérií a rôznych foriem „mužských“ vzťahov.

SUMMARY

MAN FREEMASON. NOBLEMAN'S ISSUE OR CONVICTION?

Since the 18th century, the Masonic movement had been perhaps the only secular association closed to women. Anchored in the fundamental Masonic documents, especially in the “Old Obligations of Freemasons”, masculinity of Freemasonry also governed the lodges in the Habsburg monarchy. The article provides an analysis of Masonic documents and aims at settling the question of whether Freemasonry was indeed an ideal association founded on charity, philanthropy and education, or it was “nobleman's issue” or smugness even, which did not have much in common with the philosophy of Freemasonry. In the other part of my article, several interesting texts related to Masonic lodges of Habsburg monarchy from the second half of the 18th century are quoted. The memoirs of a Freemason and actor Josef Christ in particular are precious evidence on the situation within the lodges. So far unpublished Masonic book of the Košice lodge Haladas is quoted in relation with the initiation ceremony of a member to apprenticeship level. The book offers an interesting Masonic world rich in symbols, mysteries and various forms of “male” relationships.

doc. PhDr. Martin Javor, Ph.D.
Inštitút histórie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov

PŘÍSPĚVEK K ŽIVOTOPISU MSGRE. JANA ŠRÁMKA¹

Pavel Marek

Politik, státník a kněz Jan Šrámek (11. srpna 1870 Grygov, o. Olomouc – 22. dubna 1956 Praha)² je svým životním dílem zosobněním českého křesťansko-sociálního hnutí. Stál u jeho kolébky a přes půl století usiloval jako politik o řešení sociální otázky ve prospěch širokých lidových vrstev na půdě katolických politických stran. Jako státník patří ke generaci elit, kterým připadl úkol dovršit proces formování novodobého českého národa a zasloužil se o budování Československa jako demokratického státu, jehož poměr vůči katolíkům prošel prudkým výkyvem, aby nakonec i jeho zásluhou vyústil v toleranci a jistý respekt. S myšlenkou humanizace lidské společnosti spojil své kněžské působení v římskokatolické církvi, které směřovalo do spirituální sféry a vedlo věřící k pochopení smyslu jejich pozemského bytí a nadčasových hodnot. Náleží k těm k významným a výrazným osobnostem českého národa 20. století, jejichž život a dílo bude dlouho vyvolávat zájem české historiografie.

Cílem našeho příspěvku je připomenout ve stručném přehledu několik dat ze Šrámkova životního díla s důrazem na jeho počáteční etapu do vzniku

¹ Příspěvek vznikl v rámci plnění grantového úkolu GAČR č. 409/09/0218 Monsignore dr. h. c. Jan Šrámek – život a dílo.

² Z literatury o Janu Šrámkovi srov. ŽAMPACH, František Metoděj (ed.): *Jan Šrámek. Životní data, dokumenty, vzpomínky, úvahy*. Brno 1930; *Sedmdesát let Dr. Jana Šrámk. Londýn 1940; Msgre. Dr. Jan Šrámek. 1870–1945*. Nový Jičín 1945; DUCHÁČEK, Ivo (ed.): *Mandatář národa. Studie a projevy k 75. narozeninám Msgre. Dr. Jana Šrámk, předsedy vlády ČSR v zahraničí*. Praha 1946; TRAPL, Miloš: *Monsignore Jan Šrámek*. Olomouc 1995; CHOBOT, Karel – TRAPL, Miloš: *P. Jan Šrámek a Nový Jičín*. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, 1996, sv. 50, s. 41–44; TRAPL, M.: *Přednášková činnost P. Jana Šrámk na Zábřežsku*. Severní Morava, 1997, č. 74, s. 59–60; Týž: *Beneš a Šrámek v zahraniční činnosti 1939–1945*. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, 28, 1998, s. 113–120; KOUŘIL, Miloš: *R. Heydrich, E. Moravec a Msgre. Šrámek*. Časopis Matic moravské, 119, 2000, s. 423–428; MAREK, Pavel (ed.): *Jan Šrámek. Kněz, státník, politik*. Olomouc 2004; TRAPL, M.: *Tragédie politika s kolářkem*. *Msgre Jan Šrámek*. In: JAN, Libor – DRAHOŠ, Zdeněk (ed.): *Osobnosti moravských dějin*. Brno 2006, s. 460–467; TURZOVÁ, Virginie Marie: *Kartouzský vězeň: Mons. Jan Šrámek – kněz a politik* (dále jen *Kartouzský vězeň*). Svitavy 2006; ŠINDAR, Jiří: *Zemřel pod cizím jménem: dramatický závěr života Jana Šrámk*. Kostelní Vydří 2007; ŠEBEK, Jaroslav: *Jan Šrámek a Bohumil Stašek. Příklady souladu i disonance české a moravské katolické politiky po roce 1918*. Střed/Centre, 2, 2010, s. 9–22; ŠMÍD, Marek: *Pohled na Jana Šrámk z papežského stolce v době první republiky*. In: MAREK, P. a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno 2011, s. 218–228; MAREK, P. a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno 2011.

Československé republiky.³ Pocházel z rodiny malého rolníka-domkaře Tomáše Šrámkova, jenž předčasně zemřel (1871), a tak péči o dvouletého hochu plně převzala matka Jenověfa (roz. Slaměníková). Tato skutečnost pochopitelně ovlivnila sociální situaci v rodině. Nadaný hoch začal chodit do grygovské školy ve věku pěti let a procházel jí bez problémů. Později vzpomínal, že jakmile se naučil abecedu, rád se utíkal do světa četby. První kniha, jež mu utkvěla v paměti, bylo vyprávění londýnského kardinála Nicholase Patrika Wisemana (1802–1865) *Fabiola čili Církev v katakombách*, která se v Desoldově překladu u nás objevila v roce 1876. Knížka ho zaujala a ovlivnila příběhy hrdinských postav, které se obětovaly a statečně postavily proti pronásledování křesťanů. Rád však četl i knihy naplněné duchem lásky k vlasti a k českému národu. V tomto ohledu na něho působila vlastenecky zapálená zbožná matka, která syna v roce 1879 přivedla k prvnímu svatému přijímání a o rok později k biřmování, které uděloval při vizitaci olomoucký arcibiskup, kardinál Friedrich Egon von Fürstenberg (1812–1892). S ním se mladý Šrámek zanedlouho (1880) opět setkal v Kroměříži jako s předsedou přijímací komise, když se ucházel o přijetí ke studiu na arcibiskupském gymnáziu spojeném s chlapeckým seminářem. U zkoušky trochu zariskoval, když po hlasitém předčítání německého textu prohlásil, že německy nerozumí, čímž chtěl dát najevo svou „národní hrdost“, ale všechno nakonec dopadlo dobře, neboť překvapená komise se zachovala velkoryse a demonstraci „vlastenectví“ přehlédla a ocenila vědomosti devítiletého dítěte. Ostatně se nemýlila, neboť Šrámek jako student dosahoval dobrých výsledků a mezi 40 spolužáky patřil z hlediska prospěchu do první desítky. Osmiletý kroměřížský studijní pobyt ve Šrámkově mysli nepochybně zanechal stopy na celý život. Nejen proto, že se tu naučil velmi dobře německy, neboť výuka na gymnáziu probíhala hlavně v němčině a maturitu v roce 1888 skládal na místním německém gymnáziu, kde také absolvoval septimu a oktávu, ale i proto, že právě zde musel překonat vážnou překážku na cestě za kněžstvím, která se mu postavila do cesty. V dubnu 1884 totiž jeho rodný Grygov postihla velká pohroma v podobě požáru, vyhořela polovina vesnice včetně Šrámkova dřevěného rodného domku, a tak zoufalá matka žádala syna o návrat domů, neboť sama nebyla schopna ho udržet na studiích. Synek prý tehdy obětavou matičku prosil na kolenou, aby ho nechala školu dokončit. Řešení se našlo ve finanční podpoře od olomouckého mecenáše, probošta a generálního vikáře Emanue-

³ Dětství a mládí Jana Šrámkova reflektuje práce V. M. TURZOVÉ *Kartouzský vězeň*, která se opírá o Šrámkovy vzpomínky, s. 19–69. – Koncepce našeho příspěvku je ovlivněna limity jeho rozsahu.

la hr. Pötting-Persching (1819–1898),⁴ u něhož byla kdysi ve službě Šrámkova babička, a kromě toho si začal přivydělávat kondicemi, které dával méně nadaným studentům, než byl on sám.

Po maturitě se devatenáctiletý Jan Šrámek ocitl na olomoucké teologické fakultě (1889–1892).⁵ Prioritou byla přirozené příprava na kněžské povolání. Z vyučujících mu utkvěl natrvalo v paměti profesor Starého zákona, hebrejštiny, arabštiny, syrštiny a chaldejštiny, biblista, kanovník Melchior Mlčoch (1833–1917)⁶ a prof. ThDr. Theodor Kohn⁷ (1845–1915), přednášející fundamentální teologii a kanonické právo, muž, s nímž přicházel do kontaktu i v dalších letech, poté, co se stal olomouckým arcibiskupem a jeho nadřízeným. Šrámek tu však poznal ze starší generace i profesora Nového zákona Jana Pánka (1842–1899),⁸ vyučujícího biblickou hermeneutiku a exegezi, a prof. ThDr. Františka Janiše (1848–1910),⁹ který se zabýval výkladem mo-

⁴ Přesněji řečeno, Šrámek byl stipendistou olomoucké metropolitní kapituly.

⁵ Zemský archiv Opava (dále jen ZA Opava), pob. Olomouc, fond Univerzita v Olomouci, inv. č. 162 – Haupt Katalog über die Hörer der Theologie, 1889–1892. – Za vyhledání archiválií děkuji Mgr. Štěpánu Kohoutovi, odbornému archiváři olomoucké pobočky.

⁶ *Náš mecenáš dr. M. Mlčoch*. Stráž Moravy, 6, 1911, č. 4, 26. 4., s. 57–58; *Prelát dr. Mlčoch, náš rodák, mecenáš Národní jednoty*. Nová Malá Haná, 2, 1911, č. 13, 31. 3., s. 1; *Kanovník Mlčoch*. Malá Haná, 7, 1913, č. 16, 19. 4., s. 4–5; *Prelát dr. Melichar Mlčoch*. Hanácký kraj, 3, 1917, č. 16, 13. 4., s. 2; *ThDr. Melchior Mlčoch* †. Prostějovský rozhled, 6, 1917, č. 52, 7. 4., s. 3; HEJČL, Jan: *Za Melicharem Mlčochem*. Časopis katolického duchovenstva, 68, 1917, č. 3–4, s. 339–342; CINEK, František: *K národnímu probuzení moravského dorostu kněžského 1778–1870*. Olomouc 1934, s. 247; VILÍMKOVÁ, Milada: *Melchior Mlčoch*. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 6. Wien 1975, s. 330; PETERA, Václav: *Melchior Mlčoch*. In: *Géniové církve a vlasti*, sv. 6, s. 52–53. Rkp. uložený v Centrální katolické knihovně TF UK v Praze, 2004.

⁷ Literatura ke Kohnově osobnosti je dnes už poměrně rozsáhlá. Proto zde uvádíme tituly jen ve výběru: DOSTÁL-LUTINOV, Karel: *Za dr. Theodorem Kohnem*. Archa, 4, 1916, č. 1, s. 24–25; č. 2, s. 51–52; č. 4, s. 126–127; č. 11, s. 306–311; MATZKE, Josef: *Die Olmützer Erzbischöfe*. Esslingen am Neckar 1973, s. 55–63; ZLÁMAL, Bohumil: *Theodor Kohn, arcibiskup olomoucký*. Kyjov 1976, rkp.; KADLČÍKOVÁ, Marta: *Případ Kohnův*. Brno 1980. Rkp. disertační práce na FF MU v Brně; MAREK, P.: *Prof. ThDr. Theodor Kohn. Život a dílo olomouckého arcibiskupa*. Kroměříž 1994; BURGET, Eduard: *Arcibiskup z lidu Theodor Kohn*. In: *Zajatci hvězd a snů*. Praha 2000, s. 85–103; JONOVÁ, Jitka: *Theodor Kohn. Kněz, profesor a zvolený arcibiskup olomoucký*. Olomouc 2007. Rkp. licenciátní práce CMTF UP v Olomouci; Táž: *Theodor Kohn, kníže-arcibiskup olomoucký, titulární biskup peleusijský*. Olomouc 2010. Rkp. disertační práce na CMTF UP v Olomouci.

⁸ PETERA, V.: *Jan Pánek*. In: *Géniové církve a vlasti*, sv. 4, s. 85; POJSL, Miloslav: *Děkani teologické fakulty v Olomouci* (dále jen *Děkani teologické fakulty*). In: FIALA, Jiří – KAŠPAR, Zdeněk – MLČÁK, Leoš – POJSL, Miloslav – URBÁŠEK, Pavel: *Univerzita v Olomouci (1573–2009)*. Olomouc 2009, s. 156–159.

⁹ PETERA, V.: *František Janiš*. In: *Géniové církve a vlasti*, sv. 5, s. 54; POJSL, M.: *Děkani teologické fakulty*, s. 156–159.

rální teologie. Byl žákem pozdějšího světicího biskupa Karla Wisnara (1852–1926),¹⁰ který přednášel dogmatiku, děkana fakulty a církevního historika Msgre. Josefa Tittela (1849–1929)¹¹ a také prof. ThDr. Jana Aloise Kubička (1857–1929),¹² vyučujícího pastorální teologii. Pro úplnost tohoto výčtu učitelů teologické fakulty musíme zmínit ještě docenta metodiky vyučování náboženství a katechetiky Františka Pinkavu (1845–1907)¹³ a metodika Antonína Komárka. Jestli některý z nich mladého Šrámkovi oslovil více, než je při běžné školní výuce možné, nevíme. Zajímavý je rovněž pohled do katalogu studentů fakulty¹⁴ z let Šrámkových studií, který sice neumožňuje zjistit, s kým se úzce stýkal a přátelil, ale na druhé straně naznačuje některé budoucí vazby, známosti, letmé kontakty, nebo alespoň znalost od vidění. Do této kategorie patří především Šrámkovi spolužáci ze stejného ročníku, s nimiž se účastnil výuky. Každý z nich je pochopitelně hodný pozornosti, nicméně z těch, kteří později mimořádně v církvi vynikli, bychom jmenovali budoucího olomouckého arcibiskupa a také Šrámkova přítele Leopolda Prečana (1866–1947), příštího světicího biskupa v Olomouci Jana Stavěla (1869–1938) a Aloise Langa (1869–1957), filozofa, literárního historika a kritika a také příslušníka hnutí české katolické moderny. Ale narážíme i na další jména jako Vincenc Lázeňský, s nímž se setkáme při Šrámkově působení v Novém Jičíně, Lev Skrbenský z Hříště (1863–1938), budoucí kardinál, pražský a olomoucký arcibiskup, katecheta a homiletik František Nejezchleba (1867–1913),¹⁵ proslulý arabista, cestovatel a profesor pražské UK Alois Musil (1868–1944), Karel Dostál-Lutinov (1871–1923), organizátor katolické moderny, Augustin Štancil (1871–1962), profesor náboženství, zakladatel a předseda Matice cyrilometodějské, nebo i František Lepařík (1867–1941), který později „vstoupil do dějin“ svým zásahem do Rectovy a Dostálovy aféry s arcibiskupem Kohnem. Tento archivní pramen nám také sděluje, že Šrámek jako bohoslovec prospíval při studiu celkem dobře, patřil k lepšímu průměru.

Léta bohosloveckých studií jsou však ve Šrámkově případě současně obdobím, kdy se začal hlouběji zajímat o sociální problematiku. Zdá se, jakoby

¹⁰ PETERA, V.: *Karel Wisnar*. In: *Géniové církve a vlasti*, sv. 7, s. 138.

¹¹ Týž: *Josef Tittel*. In: *Géniové církve a vlasti*, sv. 8, s. 9; POJSL, M.: *Děkani teologické fakulty*, s. 156–159.

¹² PETERA, V.: *Jan Alois Kubiček*. In: *Géniové církve a vlasti*, sv. 7, s. 12–13; ZEMEK, Metoděj: *Rektoriální kostel svatě Anny v Olomouci*. Olomouc 1948, s. 38–39.

¹³ PETERA, V.: *František Pinkava*. In: *Géniové církve a vlasti*, sv. 4, s. 319.

¹⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond Arcibiskupský kněžský seminář, kniha SMO č. 10 – Catalogus Alumnorum Seminarii AO.

¹⁵ PETERA, V.: *František Nejezchleba*. In: *Géniové církve a vlasti*, sv. 5, s. 181.

most k ní tvořilo Šrámkovo vlastenectví, resp. podrobnější studium života a díla Františka Sušila (1804–1868) a jeho školy, kněží stojících na prahu moravského národního a současně sociálního probuzení. Šrámek se podrobně seznámil s teoriemi Karla von Vogelsang (1818–1890), ale zajímal se a četl filozofická pojednání pocházející z pera předních soudobých evropských filozofů. Proto nemohl chybět v řadách studentského seminárního kroužku, kde se seznamoval se základy křesťanské sociologie. Ke konci studia si troufal podělit se o výsledky svých studií také s kolegy a v Literární jednotě přednášel o revoluci a liberalismu. Velký zážitek a současně potvrzení, že se ubírá správným směrem, Šrámkovi přinesla v roce 1891 cesta do Prahy na Jubilejní výstavu, kterou spojil s účastí na sjezdu předsedů Spolků katolických tovaryšů svolaném kanovníkem Eduardem J. N. Brynychem (1846–1902), jehož tehdy obdivoval. Do let bohosloveckých studií spadají také počátky Šrámkova zájmu o problematiku katolického modernismu. Přestože se s pozdější vůdčí osobností českých modernistů Karlem Dostálem-Lutinovem (1871–1923) osobně znal a stýkal od roku 1882, nebyl to tento o rok mladší spolužák, který by mu zprostředkovával informace nebo inspiroval zájem. Informace mu přinášela četba teologické literatury a promýšlení problematiky poměru mezi církví a moderní společností, vztahu státu a církve, která logicky vyústila v zájem o návrhy, které byly nové, neortodoxní a v českém prostředí veřejně absentovaly.

Když v červenci 1892 Jan Šrámek svá studia na fakultě ukončil, paradoxně se mu „vymstila“ skutečnost, že začal se školní docházkou o rok dříve. Zatímco jeho bývalí spolužáci byli vysvěceni, on sám musel čekat, neboť v dané chvíli nesplňoval věkový limit nutný pro přijetí této svátosti. Výchoďsko bylo nalezeno v nástupu do kanceláře konsistoře v Olomouci, kde vypomáhal s administrativou. Nepovažoval to však za ztrátu času, protože měl možnost z autopsie za Kohnova dohledu poznat chod velkého úřadu, poznat úřední agendu a získat zkušenosti z jeho řízení, což nepochybně v budoucnu zúročil. Toto provizorium trvalo něco přes půl roku (od 15. července 1892 do 12. února 1893).¹⁶ Když z Říma obdržel dispens, v prosinci 1892 využil možnosti předčasného svěcení a na popud nového olomouckého arcibiskupa Theodora Kohna je na Vánoce přijal od brněnského biskupa Františka Saleského Bauera (1841–1915) a na Hod Boží vánoční 25. prosince 1892 ve Velkém Týnci sloužil primiční mši svatou. Jako kazatel mu při ní „asistoval“ vicesuperior semináře a pozdější prof. ThDr. Josef Kachník (1859–1940).

¹⁶ ZA Opava, pob. Olomouc, fond Arcibiskupství olomoucké (dále jen ACO), kart. 2531, fol. 181, Šrámek.

V rámci konsolidace poměrů na arcibiskupství po smrti bývalého a nástupu nového metropolity, kdy došlo také k personálním změnám, byl Jan Šrámek v únoru 1893 z olomoucké konsistoře převeden do Nového Jičína jako kaplan a duchovní správce ústavu pro převýchovu mladistvých (tzv. polepšovny) s povinnostmi vyučovat také náboženství v místních školách a pravidelně připravovat a realizovat kázání pro sociální skupinu služebných paní a dívek. Opět trochu paradoxně s ohledem na Šrámkovo národnostní smýšlení, ale pro tehdejší poměry a praxi standardně, své pastorační působení začínal v poněmčeném městě, lépe řečeno přímo německém, neboť Čechů zde žila jen hrstka. Pro mladého kaplana to byla pochopitelně výzva, nijak neotálel a nejen že se k ní otevřeně přihlásil, ale s vervou pro ni pracoval, až se stal pro německé elity liberálního ražení mužem ve městě nežádoucím. Nakonec to byly ony, které se v roce 1901 postaraly o jeho přeložení do Životic. Nový Jičín však nebyl pro Šrámkovu „ztracenou vartou“, neboť mu mohl nabídnout něco, co by jinde postrádal. Jednalo se o průmyslové město s koncentrací dělnictva nacházejícího obživu v 36 textilních továrnách a továrničkách, mezi nimiž dominovaly největší kloboučnické závody v habsburské monarchii a státní tabáková továrna. Jednalo se svým způsobem o průchozí centrum, v němž dělníci trvale žili, ale současně sem také dojížděli za prací ze širokého okolí, jak každý den, tak na pracovní týden. Šrámek se tak ocitl v „laboratoři“ národnostních a sociálních problémů, v níž mohl konfrontovat své dosavadní teoretické poznatky s životní realitou a nacházet z ní východiska promítající se do vlastní pastorační práce mající svůj církevní i světský rozměr.

Nový Jičín se stal místem zrodu Jana Šrámkova jako křesťansko-sociálního politika. Zde prožil podstatnou část devadesátých let 19. století, let, která jsou v českém prostředí klíčová pro položení základů křesťansko-sociálního hnutí a českého politického katolicismu. Během tohoto desetiletí „vyrostl“ a z místního aktivisty, začínajícího kaplana, se stala vůdčí osobnost křesťansko-sociální strany na Moravě a ve Slezsku, s podílem na vedení Katolické strany národní na Moravě, jejíž slovo mělo váhu a respekt také v katolických politických kruzích v Čechách; na něm záviselo, zda se Moravané zapojí do integračního procesu směřujícího ke konstituování společné křesťansko-sociální strany, on rozhodl o nabídce Emila Dlouhého-Pokorného (1867–1936) stát se součástí Křesťansko-sociální strany lidové. Šrámek začínal od „píky“. Jakmile se trochu zorientoval, založil v únoru 1895 společně se svým kaplanským kolegou P. Vincencem Lázeňským (1867–1945)¹⁷ a německým katechetou

¹⁷ PETERA, V.: *Vincenc Lázeňský*. In: *Géniové církve a vlasti*, sv. 11, s. 175–176. – Mj. katolický modernista publikující v modernistických časopisech, v přátelských stycích také s K. Dostá-

A. Palisou v Novém Jičíně Katolický spolek dělnický, v jehož čele stál až do roku 1901. Na jeho půdě rozvinul relativně širokou politickou, vzdělávací a kulturní práci. Členy krok za krokem připravoval pro činnost v budoucí politické straně, seznamoval je s Litomyšlským a Pražským programem českých křesťanských sociálů, rozvinul mezi nimi svépomocné aktivity v podobě zřízení sociálních fondů pro podporu nemocných a nezaměstnaných, vidíme ho na prknech znamenajících svět jako režiséra divadelních her a organizátora zábav. Staral se o to, aby dělníci četli noviny (zařídil pro ně např. odběr pražských Dělnických novin a Zájmu dělnictva) a měli přehled o tom, co se mezi křesťanskými sociály děje. Prosadil přijímání žen do spolku a nakonec se mu podařilo otevřít do něj dveře i řemeslníkům. Není proto překvapující, že v srpnu 1901 ho členové poctili udělením diplomu čestného člena za zásluhy o organizaci. Šrámek se v polovině devadesátých let neorientoval pouze na organizační podchycení katolicky smýšlejících českých dělníků (podílel se také na vzniku spolků v Mořkově, Hodslavicích, Příboru, Štramberku a Bernaticích), ale jeho zájem patřil i zakládání katolicko-politických jednot, které se staly oporou Katolické strany národní na Moravě. V červnu 1895 společně s P. Janem Pěčkem, P. Ignácem Künstlerem (1860–1931)¹⁸ a redaktorem Alexandrem Jiříčkem (1853–1906) založil Katolicko-politickou jednotu pro politický okres Nový Jičín a převzal funkci jejího jednatele. Další důležitý krok na cestě k organizaci místních katolíků a křesťanských sociálů představovaly Šrámkovy aktivity směřující mezi ženy. V červenci 1898 zřídil ženský spolek Budoucnost, jeden z prvních ženských dělnických spolků na Moravě, který realizoval představu křesťanských sociálů o praxi křesťansko-sociální práce. Pokoušel se skloubit vzdělávací a výchovnou činnost (např. realizace kurzů českého jazyka, vaření, ručních prací) se svépomocí, která zahrnovala zřízení nemocenské pokladny a společné nákupy, zejména potřeb pro domácnost (látky, prádlo, ručníky, potraviny). Vyzkoušel fungování spořitelního kroužku, který uložené peníze úročil v místní české spořitelně. Vrcholem tohoto úsilí bylo založení internátu (útulny) pro dělnice (1898), které se potýkaly s problémem bydlení.¹⁹ Hned na počátku tím vyvolal enormní zájem dívek a žen a také pozornost veřejnosti, takže prostory byly rychle kapacitně rozšířeny (založena nová útulna) a vše vyvrcholilo výstavbou vlastního domu pro toto zařízení se čtyřmi ložnicemi a stejným počtem kuchyní. Sběr finančních

lem-Lutinovem a F. Světlíkem. Kaplan Lázeňský se stal také prvním předsedou Katolického spolku dělnického, funkci však zastával jen krátce, neboť 3. 11. 1895 byl přeložen z Nového Jičína do Křenovic.

¹⁸ PETERA, V.: *Ignác Künstler*. In: *Géniové církve a vlasti*, sv. 3, s. 111.

¹⁹ Zřizovatelem těchto internátů bylo Okresní sdružení křesťansko-sociálních spolků na Novojičínsku.

prostředků a celá organizace díla inspirovaná zkušenostmi křesťanských sociálů v zahraničí byla ve Šrámkových rukách a 40 dělnic získalo nejen životní zázemí, ale také nové možnosti pro vlastní duchovní růst a odbornou přípravu směřující k budoucímu životu ve vlastní rodině.²⁰

Je pochopitelné, že úspěchy, kterých Šrámek v Novém Jičíně při organizaci dělnictva dosahoval, se pověstí rychle šířily do okolí a jeho popularita zasahovala celé Valašsko. Ale kaplan se nechtěl spokojit jen s působením v regionu. Už v roce 1894 patřil mezi pozvané na první sjezd českého křesťansko-sociálního dělnictva do Litomyšle, kde byly položeny základy k budoucí politické straně. Tehdy se však do práce skupiny Vlasti nezapojil, neboť neměl k tomuto projektu plnou důvěru. Cítil, že situace na Moravě ještě není pro založení politické strany zralá, chtěl „drobnou“ práci, takovou, jakou sám vyvíjel na Novojičínsku, nejprve pro ni připravit podmínky; koncepci organizační práce „shora“ zatím odmítal. Možná, že zde najdeme jeden z důvodů, proč se Šrámek v roce 1896 účastnil založení Katolické strany národní na Moravě. Vidíme, že se v ní pokoušel prosadit „program sociální práce“ a že péči o dělníky si vzal jako svůj hlavní úkol při působení ve straně, neboť cítil, že tato skupina patří mezi jednotlivými stavovskými vrstvami k opomíjeným. V křesťansko-sociálním hnutí viděl své poslání v rozšiřování a zkvalitňování spolkové činnosti. V roce 1897 založil Okresní sdružení křesťansko-sociálních spolků na Novojičínsku, které tuto tezi potvrzuje, a odtud pak vede další cesta vrcholící na sjezdu v dubnu 1899 ve Vyškově, který schválil vznik moravského spolkového ústředí, ale současně také rozhodl o politizaci hnutí, resp. o jeho přeměně v politickou stranu. Důležitým faktorem, který ovlivnil Šrámkovu organizační práci a celý vývoj politického katolicismu na Moravě nejméně do konce války, byla Šrámkova dohoda s Mořicem Hrubanem (1862–1945) z roku 1898, v níž se Národní strana katolická zavázala jednat s diecézními spolkovými ústředími na Moravě jako s rovnocenným a respektovaným, rovnoprávným partnerem, což vytvořilo předpoklady ke vzniku moravské katolické „dvoustrany“.

Novojičínské období činnosti Jana Šrámkova, které trvalo od 17. února 1893 do 9. července 1901,²¹ je důležité i z hlediska vývoje jeho kněžské osobnosti. Je pochopitelné, že poměrně rozsáhlá organizační činnost ho nutně musela připravovat o čas, který mohl věnovat pastorači, pokud ji vnímáme jako práci kněze konajícího bohoslužbu, udělujícího věřícím své farnosti svátosti a poskytujícího služby v širokém slova smyslu. Šrámek však patřil k nové

²⁰ ŠIMÍČEK, Stanislav – MIKUNDA, Jaroslav: *Šrámek v Novém Jičíně v letech 1893–1901*. In: Msgre. dr. Janu Šrámkovi k 11. srpnu 1945. Nový Jičín 1945, s. 9–14.

²¹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, kart. 2531, fol. 181, Šrámek.

generaci kněží nastupující službu v církvi v devadesátých letech 19. století, výrazně ovlivněné novými proudy, myšlenkami a názory. Své základní „úřední“ povinnosti duchovního plnil dobře,²² ale současně chtěl své kněžství dále „zviditelnit“. Pod vlivem encykliky *Rerum novarum* se pustil do řešení sociální otázky, pod vlivem modernismu se rozhodl usilovat o naplnění myšlenky rechristianizace českého národa, jeho duchovní obnovy, která byla současně propojená s ideou provedení dílčích organizačních změn v samotné církvi tak, aby byla schopna tento velký úkol zvládnout. Sympatie s modernismem si Šrámek odnesl už z kněžského semináře. Když se pak v Novém Jičíně sešel s kolegou ze studií, kaplanem Karlem Dostálem-Lutinovem, s nímž navázal přátelský kontakt, sympatie se změnily ve sbližení se skupinou českých katolických modernistů, která vznikla na konci devadesátých let kolem novojičínského časopisu *Nový život*. Šrámek nezůstal pouze pasivním pozorovatelem jejích aktivit, byl do nich vztahován, na stránkách modernistických časopisů publikoval své filozoficky, teologicky a zejména politicky zaměřené články, až nakonec, na krátkou dobu, dokonce stanul v čele tohoto úsilí, než ho povinnosti vrátily na celý život politice.²³

Tečkou za Šrámkovým působením v Novém Jičíně udělal incident s místní německou komunitou z pozdního jara 1901, která se vydala tohoto „Hetzkaplanu“ uvítat na nádraží s klacky a kamením, údajně padly i nějaké výstřely ze zbraní. Arcibiskup Kohn ho raději přeložil do Žitovic (1901)²⁴ a pak Všechovic u Hranic (1902).²⁵ Kauza byla ovšem pouze jakýmsi vyvrcholením či tečkou za sérií nepřijemností, které Šrámek na přelomu století v Novém Jičíně prožíval a jež se odrážely v místním německém tisku v podobě útoků a nadávek a ve stížnostech přicházejících do olomoucké konsistoře, požadujících nejprve okamžitý zákrok a utlumení kaplanových aktivit, nakonec však naléhajících na jeho přeložení a odvolání z Nového Jičina. Zdá se, že veřejné i neveřejné útoky na Šrámka vycházely ze čtyř zdrojů. Kaplan se sice v hlá-

²² V nacionálně rozbouraných poměrech se přirozeně nemohl zavděčit všem, ve spisech konsistoře registrujeme také připomínky k jeho pastoračnímu působení, které však nemohou být zásadním argumentem pro oslabení našeho závěru.

²³ Podrobně srov. MAREK, P.: *Jan Šrámek a český katolický modernismus*. In: Týž a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*, s. 139–150.

²⁴ V Žitovicích Šrámek působil od 10. 7. 1901 do 18. 2. 1902. ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, kart. 2531, fol. 181, Šrámek.

²⁵ Do Všechovic Šrámek nastoupil na místo P. Matěje Kvapila (formálně 1. 3. a fakticky 7. 3. 1902) jako definitivní kooperátor a působení ukončil 30. 11. 1902 s tím, že od 1. prosince odešel do výslužby. Vesnici opustil 3. prosince a odjel do Brna. Podle hodnocení faráře a mistoděkana P. Josefa Kubička (1855–1932), bývalého ceremoniáře arcibiskupa Fürstenberga, plnil „své povinnosti kněžské ku spokojenosti níže podepsaného a celé farnosti“. ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, kart. 3208, fol. 19, Všechovice.

šeních posílaných konsistoři bránil, že nevyvíjí žádné veřejné aktivity a jeho činnost je před očima lidí skrytá, má pouze spolkový charakter, avšak už tím, že místně považoval za hlavní nebezpečí akutně hrozící katolickému dělnictvu sociální demokraty, se ocital na poli politiky. Účastnil se socialistických schůzí, a pokud se naskytla příležitost, neváhal a zapojoval se do diskuzí polemicky vyhocenými příspěvky. Zdálo se mu, že musí zachránit dosud nezkaženou část českého obyvatelstva v Novém Jičíně před přívalem socialismu.²⁶ Hlavní kritika Šrámkova působení vycházela z kruhů německých liberálů, jejichž mluvčím byly místní noviny *Deutsche Volkszeitung*. Na jejich stránkách dostávali prostor jak náboženští odpůrci napadající Šrámka jako kněze, představitele katolického náboženství a církve, kteří ho označovali za „arcibiskupovu metlu“ proti protestantům, tak nacionálové, pro něž byl štváčem, českým agentem, rušitelem klidu, podvratníkem a „nejjedovatějším agitátorem v kněžském rouchu“. V letech 1900 a 1901 se do kritiky zapojilo i vedení města a po projednání Šrámkovy činnosti ve svých grémiích si dvakrát na něho stěžovalo u arcibiskupa Kohna. Německé liberály pobouřil zejména svým vstupem do kampaně před volbami do říšské rady. Šrámek se bránil tím, že nedělal nic jiného, než že poslechl „hlasů nejdůstojnějších biskupů rakouských“ a společně se svými spolubratři české a německé národnosti seřadil voličstvo v páté kurii do jednoho šiku a připravil katolickou protikandidátku. Bouře vznikla proto, že němečtí liberálové ve volbách prohráli, a tak tropí poprask.²⁷ Druhý velký incident souvisel s volbami do nemocenské pokladny v tabákové továrně, při nichž Šrámek vystupoval zřejmě jako poradce českých dělníků, a správa pokladny se tak poprvé ocitla v českých rukou. Porážení hledali viníka a našli ho ve Šrámkovi, kterého *Deutsche Volkszeitung* začaly vláčet po svých stránkách, aniž by však konkrétně uvedly, čeho se dopustil. Pisatelé článků se shodovali v tom, že se jedná o kněze postrádajícího kvalifikaci, proto musí jít za každou cenu z Nového Jičína pryč, i kdyby ho arcibiskup podpořil a chránil. Vyhrožovali, že vzbouří lidi, vyvolají hnutí „Los von Rom“ a vyšlou delegaci na arcibiskupství. V obecním výboru prý byly inscenovány protestní scény. V tomto případě se však za Šrámka postavil „jeho“ křesťansko-sociální ženský dělnický spolek. Když neuspěl intervencí u kaplanova nadřízeného, faráře Johanna Parsche, napsal dopis do konsistoře a předložil jí vlastní verzi událostí, kterou uzavřel konstatováním: „Bolestně to cítíme, že usilují o to, by řádný český kněz tu trpěn nebyl, zvláště ale ne ta-

²⁶ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, kart. 2531, fol. 181, Šrámek – Šrámkův dopis konsistoři z 21. 2. 1900.

²⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, kart. 2531, fol. 181, Šrámek – Šrámkův dopis konsistoři z 25. 5. 1900.

kový, který se ujímá chudého lidu dělnického českého, ano chtějí svůj dávno zosnovaný plán proti d. p. Janu Šrámkovi provést, jej vypuditi, spolky křesťanskosociální a vůbec veškerou naši činnost zničiti, a pak nám bezbranným dělnicím se vysmáti. Toť jejich snaha.“²⁸ Dopis koncipovala a spolupodepsala jedna z průkopnic českého křesťansko-sociálního ženského hnutí na Moravě Magdalena Krkošková (1865–1911).

Dopis českých křesťanských sociálek jakoby mimochodem odhalil čtvrtý zdroj informací o Šrámkových aktivitách, když vyslovil politování nad tím, že novojičínský děkan, přestože je Němcem nepřijatelným pro místní kasino, z něhož byl „vykousán“, nemá odvahu zastat se Šrámka na kazatelně a jen nečinně přihlíží ke štvání proti němu. P. Parsch, mimochodem o dva roky starší Šrámkův spolužák z kroměřížských a olomouckých teologických studií, však nečinný nebyl, v tom se Šrámkovy svěřenkyně mýlily. Naopak, ať už z úřední povinnosti či horlivosti, konsistoř relativně často „zásoboval“ informacemi o jeho aktivitách, z nichž jednoznačně vyplývá, že mu sice činnost v dělnických spolcích nezakazoval, ale současně ji nerad viděl. Je zřejmé, že poměr mezi Šrámkem a „farním úřadem“ byl „studený“. Hned při založení mužského křesťansko-sociálního spolku, když s ním organizátoři věc konzultovali, se děkan vyjádřil, že on jakoby „o ničem neví“. Proto ho Šrámek o své práci mimo faru neinformoval a prý se snažil, aby farní úřad za tyto záležitosti nenesl žádnou odpovědnost. Postupoval tak i proto, aby nepřátelé všeho českého v Novém Jičíně nemohli jeho aktivity využít proti církvi, arcibiskupovi a děkanovi. Parsch nebyl zásadním odpůrcem spolkové práce, zdá se, že byl i nacionálně nestranný, ovšem považoval vše za předčasné, podle jeho názoru zatím pro aktivity tohoto druhu nedozrála doba.²⁹

V jednom z hlášení konsistoři se Šrámek vyslovil k náplni své činnosti mimo pastorači. Přiznal se, že pilně studuje, aby mohl složit další teologické rigorózní zkoušky, připravoval se tedy na doktorát. Dále uvedl, že sleduje vývoj křesťansko-sociálního hnutí, zřejmě v habsburské monarchii a západní Evropě. A konečně, intenzivně pracuje na základě sociálních encyklik papeže Lva XIII. *Rerum novarum* (1891) a *Graves de communi* (1901). Za toto sdělení skryl organizační práci ve prospěch katolického dělnictva v Novém Jičíně a na Moravě. Díky Šrámkově snaze při komunikaci uvnitř církve poskytovat o svých veřejných aktivitách minimum informací se jen jakoby mimochodem dovídáme o tom, že v letech 1897/98 se zřejmě výrazně podílel

²⁸ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, kart. 2531, fol. 181, Šrámek – dopis dělnic z Nového Jičína konsistoři z 27. 2. 1901.

²⁹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, kart. 2531, fol. 181, Šrámek – Šrámkův dopis konsistoři z 21. 2. 1900.

také na vydávání místního německého katolického týdeníku Neutitscheiner Rundschau. Sám tuto práci komentoval jediným úsporným vyjádřením: „Poněvadž ze spolubratří národnosti německé nikdo na venek exponovati se nemíní, zbylo to opět mně.“³⁰ Zakladatelé novin jimi chtěli čelit agitacím liberálně orientovaného listu Deutsche Volkszeitung, který prý otiskoval starokatolíkům nakloněné agitační články dodávané z Vídně. Zdá se, že Šrámkova angažovanost při vydávání novin byla jedním z momentů, který způsobil eskalaci útoků na jeho osobu. Potvrzuje to skutečnost, že když noviny zanikly, poklesl také počet článků směřujících proti jeho osobě.³¹ Celkově je však možno konstatovat, že místním německým elitám vadilo cokoliv, v čem se angažoval. Vnímali ho jako „vetřelce“, který vpadl do bašty německých liberálů, kterou Nový Jičín reprezentoval. Přitom samotný Šrámek, alespoň ve vyjádřeních poskytovaných olomoucké konsistoři, se prezentuje jako nacionálně snášenlivý duchovní, který nechtěl svou činností vyvolávat národnostní vášně: „Nějakých projevů českonárodních jsem se v Novém Jičíně nikdy neúčastnil, ani spolky mnou řízené takových národnostních projevů nepořádaly.“³² Hlavní pohnutkou jeho činnosti byla práce k mravnímu a vědomostnímu povznesení katolického dělnictva, která viděla německé katolíky jako nejlepší přátele českých katolíků, což dokumentovaly i vzájemné kontakty mezi místními katolickými spolky. Šrámek svůj přístup vysvětloval tak, že prioritní je pro něho otázka náboženská a teprve potom národnostní. Je to prý postoj, který není důsledně realizován ani v obecném měřítku, v rámci celého katolického tábora.

Léta na přelomu 19. a 20. století jsou pro Šrámkovu angažovanost v křesťansko-sociálním hnutí důležitá ještě v jednom ohledu. Do té doby měl možnost sledovat aktivity křesťanských sociálů mimo český prostor převážně pouze z četby knih a novin. Víme, že mnoho let si nechával posílat ústřední periodikum německé politické strany Zentrum Kölnische Volkszeitung. Údajně vedl se zahraničím také korespondenci, která se však bohužel nedochovala, a tak ji nemůžeme komentovat. Z praxe nicméně víme, že osobní kontakt a možnost vidět vše na vlastní oči a osobní výměna zkušeností je nenahraditelná. V období, kdy Šrámek svými aktivitami začal překračovat hranice regionu, zřejmě dozrála doba ke konfrontaci vlastních snah, plánů

³⁰ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, kart. 2531, fol. 181, Šrámek – Šrámkův dopis konsistoři z 25. 5. 1900.

³¹ Sám Šrámek to vysvětloval tím, že po zahájení vydávání týdeníku Neutitscheiner Rundschau došlo k poklesu počtu stálých odběratelů novin Deutsche Volkszeitung a jeho vydavatelé měli obavu, aby tento trend nepokračoval, proto útoky proti němu omezili.

³² ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, kart. 2531, fol. 181, Šrámek – Šrámkův dopis konsistoři z 25. 5. 1900.

a představ s obdobným úsilím vůdčích postav křesťansko-sociálního hnutí ve světě. Proto Jana Šrámka nacházíme mezi účastníky jednoho ze známých vídeňských sociálních kurzů, kde měl možnost hovořit s profesorem fribourgské univerzity ve Švýcarsku Josefem Beckem (1858–1943) nebo Casparem Decurtinsem (1855–1916), kterého prý později označoval dokonce za svého poradce. V roce 1901 využil svou dvouměsíční zdravotní dovolenou k cestě do Slovinska (Gorica, na Istrijském poloostrově letoviska Ika a Lovran), Chorvatska (ostrov Krk) a Itálie (Benátky, Padova). V Lublani byl hostem významného tamního kněze a vůdčí postavy katolického politického hnutí Janeze Kreka. Setkal se s dělnickým vůdcem a pozdějším poslancem Josipem Gostinčarem (1860–1942), na Krku hovořil s poslancem Eugenem Lampe (1874–1918). Na pozvání biskupa Antuna Mahnice (1850–1920) bydlel na Krku v jeho apartmá a měl možnost s ním konferovat.³³ Kontakty se slovinskými katolíky čeští křesťanští sociálové udržovali i v letech první republiky. V roce 1906 Šrámek podnikl větší studijní cestu do západní Evropy, do Německa a Belgie, která měla pro něho velký význam nejen setkáními s řadou předních osobností katolického Centra, např. Augustem Pieperem (1866–1942), ale zejména tím, že měl možnost důkladněji poznat činnost a názory lidí na obsah a směr sociální v Mönchengladbachu a zdejší sociální realismus se stal vůdčí ideou Šrámkovy práce nejméně do konce třicátých let 20. století.

Na prahu zimy 1902 se Jan Šrámek ocitá v Brně, které se stává vlastně jeho druhým domovem; téměř symbolicky bydlel v bytě, který kdysi patřil kanovníkovi Matěji Procházkovi (1811–1889). Z vesnice Všechnovic přechází do největšího moravského města, označovaného díky rozvinutému průmyslu a koncentraci proletariátu za „moravský Manchester“, do sídla biskupství, do města s německou správou a početnou vrstvou německého obyvatelstva. Přicházel sem jako kněz-deficient (invalidní důchodce), bez působení na faře, bez zázemí, s malým platem 400 korun, proto brněnské počátky nebyly snadné a přivydělával si žurnalistickou činností, pilně psal do Hlasu. Určitě si však nestěžoval, protože v brněnské diecézi našel díky biskupovi Bauerovi větší pochopení pro svou organizační práci v křesťansko-sociálním hnutí, kterou mohl dále rozvíjet. Archiválie z olomoucké biskupské konsistoře, které souvisejí se Šrámkovým odchodem ze Všechnovic do Brna, však prvoplánově nesignalizují, že by důvodem pro jeho odchod z olomoucké arcidiecéze byly difference s arcibiskupem. Ve své žádosti o zproštění kněžské

³³ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, kart. 2531, fol. 181, Šrámek – Šrámkova zpráva konsistorii z 20. 6. 1901. – Dovolenu využil také k týdennímu odpočinku v Křenovicích u Kojetína u tamního faráře, spoluzáka V. Lázeňského, a týden byl také u matky v Grygově, odkud podnikal výlety do okolí.

služby z 25. července 1902 uvedl zdravotní důvody a doložil je lékařským posudkem. Dovolenu obdržel vždy na jeden rok a o prodloužení musel opětovně žádat a informovat o vývoji nemoci na základě aktuálního vyšetření zdravotního stavu. Podle údajů obsažených v dopise z 1. prosince 1904 chtěl zůstat mimo pastoreci natrvalo, do doby, než ho arcibiskup odvolá. Diagnóza ukazovala na chronickou bronchitidu, jíž údajně trpěl od čtyř roků a jež se zhoršovala namáhavým chozením do vzdálených přífařených obcí za výukou náboženství. Neblahou roli přitom sehrálo těžké prochladnutí (zápal plic) při zmíněném pronásledování v Novém Jičíně, kdy z nádraží prchal před rozvášeným davem. Vedle toho trpěl také neurastenii, jež se prý u něho poprvé projevila někdy v roce 1897 a mohla souviset s pracovním přepínáním a pečlivým monitoringem činnosti ze strany konsistoře. Ta jeho veřejné vlastenecké vystupování nevnímala zcela pozitivně a zřejmě naznačovala, že by věci prospělo, kdyby aktivity tohoto druhu omezil. Občas s ním zaváděla „protokoly“, musel podávat vysvětlení k různým stížnostem. Ty na něho chodily, jak jsme se už zmínili, relativně poměrně často z Nového Jičina, z německého prostředí, včetně městské rady, a podepsané radními. Je tedy možné, že Šrámek své nemoci využil také ke změně prostředí. Soudíme tak z jeho sdělení arcibiskupu Kohnovi, v němž vyjadřuje ochotu v případě pokynu požádat o přeložení, „ač ovšem jsem hotov i bez příčiny jakékoliv ihned odejít, i navždy“.³⁴ Už v březnu 1901 měl s arcibiskupem Kohnem pohovor a výzva ze srpna 1902, kdy musel podat zprávu o tom, jaké časopisy čte, signalizuje, že v pozadí mohlo být podezření, že je ve styku s katolickými modernisty a čte jejich časopisy. Velké nepříjemnosti si způsobil článkem otištěným v Moravské orlici, v němž nepřímo komentoval rozhodnutí o přeložení z Nového Jičina, jak se jeho nadřízeným zdálo, když uvedl, že Kravařsko opouští velmi nerad. Pro Šrámka bylo krajně nepříjemné, že udání se týkala nejen jeho „českých agitací“, ale také pastorační práce. Někteří jedinci či rodiny odmítli, aby zaopatřoval, křtil nebo pohřbíval. Šrámek existenci takových případů sice přiznal, ale vysvětloval je ojedinělostí a tím, že nespokojenost byla ne s jeho osobou, ale „poněvadž jsem jim nedosti rychle hotov byl.“³⁵ Vedle případů odmítání existovaly jiné, kdy si ho jmenovitě pro udělování svátostí vyžadovali.

Když se v létě 1902 Šrámek ve Vsechovicích zamýšlel nad svou další budoucností, zřejmě trochu váhal, tápal a hledal. Brno rozhodně nebylo jeho

³⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, kart. 2531, fol. 181, Šrámek – Šrámkův arcibiskupovi z 28. 3. 1902.

³⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, kart. 2531, fol. 181, Šrámek – Šrámkův dopis konsistoři z 8. 3. 1901.

první a jedinou volbou. Neměl ani jasno, čím se tam bude zabývat. Tato skutečnost naznačuje improvizaci a svědčí pro hypotézu, že jeho odchod z olomoucké arcidiecéze byl přece jenom do jisté míry protestem, projevem nespokojenosti. Kromě toho měl před sebou příklad arcibiskupovy důslednosti v podobě tlaku na přítele Dostála, který byl mnohem větší, a možná chtěl jeho důsledkům předejít. Brněnské působení Šrámkovi u biskupa Baue- ra vyjednal František Ehrmann (1866–1918).³⁶

V Brně měl Šrámek více volnosti, což se záhy promítlo do jeho aktivit. Hned v roce 1902 založil Všeodborové sdružení křesťanského dělnictva, je- muž od příštího roku také předsedal. V následujícím roce stál u počátků Mo- ravsko-slezské jednoty potravních a jiných svépomocných družstev, v roce 1904 převzal funkci pokladníka Ústřední jednoty Raiffeisenek. Zmíněnými kroky naplňoval „velehradský program“ křesťansko-sociální práce, který vznikl souběžně na každoročních velehradských sjezdech Křesťansko-soci- ální strany na Moravě a ve Slezsku, v jejímž čele stál jako předseda od usta- vujícího sjezdu v roce 1899. Pravděpodobně do tohoto období spadá také Šrámkovo studium na české technice v Brně, kde poslouchal přednášky z ná- rodního hospodářství, a na právnické fakultě KFV v Praze;³⁷ s odstupem času Šrámek toto své úsilí komentoval jako přípravu k převzetí výuky křesťanské sociologie na brněnském diecézním kněžském učilišti; ve skutečnosti se stal nástupcem křesťanského sociologa Roberta Neuschla (1856–1914).³⁸ V roce 1905 byl vládou jmenován prvním docentem praktické sociologie v Rakous- ku a v letech 1911–1914 na této škole, z dnešního pohledu se středoškolským statutem, působil jako profesor.

V jednom z pozdějších rozhovorů pro tisk Jan Šrámek označil zmíněný rok 1905 za určitý mezník ve své dosavadní práci. Možná tím myslel do- řešení existenčního postavení, možná však cítil, že se mu podařilo ukončit etapu položení základů křesťansko-sociální strany na Moravě, po níž násle- doval další politický vzestup, kdy se honorační politickou stranu dařilo měnit v masovou a politický katolicismus na Moravě šel ke svému předválečnému vrcholu. Po zemských volbách v roce 1906, probíhajících po úpravách vo- lebního práva na základě „moravského paktu“, katolická „dvoustrana“ dis- ponovala největším počtem poslanců na moravském zemském sněmu (24)

³⁶ JANŠTA, Josef: *ThDr. František Ehrmann*. Olomouc 1973. Rkp. seminární práce na CBF UP v Olomouci. http://nasefarnosti.cz/pls/fwz/clanek?zkratka=FW_45 – staženo 20. 1. 2012.

³⁷ Jeho studium na obou vysokých školách je nutno rozumět tak, že navštěvoval podle svého vy- brané přednášky a rozšiřoval si své vědomosti, nejednalo se o řádné studium. *Ministr Msgre. Dr. Jan Šrámek: Jak jsme začínali?* Lidové listy, 16, 1937, č. 98, 28. 4., s. 2.

³⁸ Tamtéž.

a poprvé reprezentovala politickou sílu, s níž bylo nutno počítat.³⁹ V letech 1906–1920 zastával funkci poslance moravského zemského sněmu (v roce 1906 kandidoval za Vyškovsko, od roku 1913 zastupoval Uherskobrodsko), působil jako místopředseda poslaneckého klubu, byl členem řady výborů (např. verifikačního, živnostenského) a podílel se na činnosti česko-německého permanentního výboru. V letech 1913–1918 pracoval jako přisedící moravského zemského výboru. V období 1906–1911 se angažoval v brněnských obecních volbách, neúspěšně kandidoval za Jednotu českých voličů brněnských. V roce 1907 se Šrámek na Vyškovsku ucházel o poslanecký mandát do říšské rady ve Vídni. Dostal důvěru od voličů a v poslanecké sněmovně je zastupoval do roku 1911. Tehdy byl také jako zástupce českých poslanců členem rakouské delegace při rakousko-uherských vyrovnávacích jednáních a v Budapešti při nich vystoupil s projevem proti znásilňování křesťanských Arménů Turky. Na půdě parlamentu, stejně jako na moravském zemském sněmu, nepatřil mezi časté řečníky, přesto do historie vstoupilo jeho polemicke vystoupení proti poslanci T. G. Masarykovi („Šrámek contra Masaryk“). V říšských volbách v roce 1911 Šrámek kandidoval do poslanecké sněmovny znovu, tehdy však neuspěl díky politice „pokrokového bloku“ moravských lidových pokrokářů, agrárníků a sociálních demokratů, kteří spojili síly proti politickému katolicismu a připravili mu citelnou volební porážku.

Jan Šrámek byl v letech před první světovou válkou hybnou silou křesťansko-sociálního hnutí na Moravě. Stranu vybudoval jako moderní organizační útvar s masovou členskou základnou. Velkou pozornost věnoval zakládání přidružených organizací (1909 Orel, 1910 předseda Říšské všeodborové komise křesťansko-sociální, 1911 předseda Říšské tělocvičné rady v rámci Všeodborového sdružení, 1912 Svaz křesťansko-sociálních živnostníků českoslovanských), v nichž figuroval buď jako předseda nebo funkcionář výboru, a vzniku stranického ústředí v Brně s tiskárnou a deníkem (1912 založen Den). V roce 1906 založil týdeník *Náš věk* a redigoval jej až do roku 1919. Mimo stranu ho v letech 1906–1918 vidíme jako člena a místopředsedu (1913) ústředního výboru moravského odboru Národní rady české. Zatímco s křesťansko-demokratickým proudem v Čechách udržoval jisté kontakty neustále, k vídeňským křesťanským sociálům vedeným Karlem Luegerem (1844–1910) přistupoval kriticky a odmítal jakoukoliv spolupráci v důsledku jejich představ o řešení národnostních problémů v říši. Šrámkova úspěšná práce, už před válkou i formálně oceňovaná (1908 konsistorní rada, 1912 Msgr.), vyvolávala tiskové a ústní útoky na jeho osobu a programovou linii

³⁹ MALÍŘ, Jiří: *Od spolků k moderním politickým stranám: vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*. Brno 1996, s. 254–259.

ze strany konzervativně orientovaných katolíků [Josef Šamalík (1875–1948), Pavel Vychodil (1862–1938) aj.] a zejména mluvčích pokrokového bloku.

V letech první světové války Šrámek zpočátku společně s Mořicem Hrubanem přijal zásady aktivistické politiky a na těchto pozicích setrval zhruba do léta 1917, kdy je začal revidovat. V roce 1918 se vyslovil pro vytvoření samostatného státu několikrát. V květnu 1918 na sjezdu Křesťansko-sociální strany na Moravě a ve Slezsku o správnosti tohoto postoje přesvědčoval i celou stranu. Snad nejlépe jeho stanovisko reprezentuje skutečnost, že se zapojil do aktivit Národního výboru v Praze. Jako jeho delegát se v říjnu 1918 na místodržitelství v Brně podílel na přebírání moci do rukou republiky. Z titulu příslušníka Národního výboru se stal členem prozatímní vlády a Revolučního národního shromáždění, v němž zastával funkci předsedy Klubu poslanců ČSL. Od pozdního jara 1918 Šrámek sledoval myšlenku integrace katolických politických stran a řídil jejich sjednocení na Moravě (1918), a ovlivňoval situaci nakonec i v Čechách. Vše vyústilo v založení Československé strany lidové (1919).

Období po roce 1918 reprezentuje ve Šrámkově životě a díle přece jen odlišnou kapitolu, jejíž nástin by si vyžadoval větší prostor. Proto na závěr připojíme jen několik obecnějších poznámek.

Politické postoje a aktivity v letech na přelomu války a míru Msgre. Jana Šrámka vynesly do čela českého katolického politického tábora v Československé republice. Stal se předsedou Československé strany lidové na Moravě, stanul v čele poslaneckého klubu katolických stran zastoupených v parlamentu a po založení celostátního Ústředního výkonného výboru ČSL v roce 1923 byl jeho předsedou. Za jeho největší politický úspěch je označována skutečnost, že se mu po velké krizi, v níž se český katolicismus ocitl na počátku republiky v důsledku tzv. austrokatolicismu, resp. rozpoutání protikatolických nálad ve společnosti, podařilo udělat z českého politického katolicismu jeden z pěti „sloupů“ demokratické Československé republiky a nemálo přispěl k vybudování solidního poměru mezi státem a církví v novém státě. Proslul sloganem „Dohodli jsme se, že se dohodneme“, který vyjadřoval jeho snahu po hledání kompromisů na politické scéně i uvnitř strany. Šrámkova politika prosazovaná uvnitř strany do velké míry autoritativně, bez vytváření prostoru pro diskuzi, k čemuž zřejmě přispívala i jeho uzavřená povaha, se nesetkala se všeobecným souhlasem lidovců, a proto v meziválečném období ve straně panovalo určité napětí. Šrámkovu taktiku a koncepci na počátku dvacátých let kriticky vnímali lidé kolem Rudolfa Horského (1852–1926), na něž ve druhé polovině desetiletí navázal okruh revue Rozmach (1923–1927). Ve třicátých letech zaznívaly výtky ze strany katolických intelektuálů. Ke Šrámkovým oponentům patřila také vůdčí osobnost ČSL

v Čechách Msgre. Bohumil Stašek (1886–1948). Vůči Šrámkově politice se převážně na Moravě vymezilo několik opozičních skupin, jež nakonec stranu opustily (např. lidé kolem Antonína Čuříka (1884–1953), Aloise Kaderky (1889–1957), Cyrila Antoše (1883–1941), Františka Zelenky (1890–1972) aj.). Velmi zdrženlivý postoj vůči ní zaujímal i pražský arcibiskup František Kordač (1852–1934). Všeobecně byla Šrámkově politické koncepci vytýkána její umírněnost ve smyslu prosazování zájmů katolické církve. Vůdce strany byl opatrný, odkládal důležitá rozhodnutí, vyhýbal se hrozícím konfrontacím. Domníval se, že za dané situace, za stávajícího rozložení politických sil a pozice katolicismu ve státě, je lépe postupovat klidně, trpělivě vyjednávat a hledat kompromisy. Šrámkovo postavení ve straně, bez ohledu na kritiky, bylo mimořádně silné a všechny pokusy o revizi své politiky odrazil. Šrámek a jeho politika pochopitelně procházela také kritickou reflexí politických soupeřů a protivníků, reprezentantů jiných politických stran a skupin, kterou můžeme sledovat vlastně už od let před první světovou válkou. Byl pro ně v prvé řadě reprezentantem katolicismu v sekularizujícím se prostředí, ale narážel i v důsledku taktického postupu při prosazování stranické politiky a zájmů lidí sdružených v ČSL. Pokus o shrnutí Šrámkova významu pro katolickou stranickou politiku do roku 1938 nás vede k formulaci těchto závěrů:

1. Na přelomu 19. a 20. století Jan Šrámek zásadním způsobem ovlivnil proces formování křesťansko-sociálního hnutí na Moravě a společně se svými spolupracovníky, poučen zahraničními příklady a vzory, realizoval ideu vytvoření moderní, masové, lidové politické strany usilující o vybudování sociálního státu v duchu představ sociálního učení katolické církve; tyto zásady sledoval i jako vůdčí osobnost Československé strany lidové. Jeho koncepce se opírala o encykliky *Rerum novarum* (solidarismus, charita, sociální politika, kooperace státu a církve) a *Graves de communi* (o křesťanské demokracii) v pojetí představ sociálně reformního kruhu německých křesťanských sociálů a demokratů realizovaných na půdě jejich mönchengladbachského centra. Tomuto pojetí zůstal věrný i v meziválečném období a vůči novým podnětům přinášeným encyklikou *Quadragesimo anno* a prosazovaným zejména B. Staškem zůstal zdrženlivý.

2. Díky úzké spolupráci a přátelství s Mořicem Hrubanem Šrámek předložil a víceméně úspěšně realizoval model soužití a spolupráce českých katolických politických stran spojených sice základní ideou, lišících se však v názorech na organizačně-taktické postupy a realizaci politiky. Tento moravský model katolické „dvoustrany“, existence dvou samostatných organizačních celků spojených vědomím nutnosti učinit kompromis v zájmu úspěchu dosažení společných cílů, inspirovaný z německého prostředí, v letech mezi oběma světovými válkami aplikoval i na praxi Československé strany lidové

a bez ohledu na výhrady, kritiku a secese strana zůstala jednotným celkem. Objektivně ve straně sehrával roli koncentrační osobnosti. Nebyl odpůrcem idejí organizační jednoty katolických politických stran, avšak jednotu chápal v její mnohosti. Před představou o unitárním celku dával přednost kooperativnímu modelu. Zdá se, že teprve v letech po 2. světové válce pod vlivem celoživotních zkušeností z politické práce svou koncepci přehodnocoval.

3. Zejména mnozí Šrámkovi současníci (a příznivci) oceňovali, že politika lavírování, taktizování a kompromisů, kterou na politické scéně a nakonec i ve straně prosazoval, byla výrazem jeho politického realismu. Právě díky němu se podařilo politický katolicismus úspěšně převést na půdu republiky a zasadit se o nastolení konsolidovaného poměru mezi státem a katolickou církví. Československá strana lidová se stala jedním ze „sloupů“ demokratického Československa. Je pochopitelně otázkou do diskuze, zda katolicismus v Československu nezaplatil za tuto politiku daň v podobě dalších ztrát v duchovní sféře, nebo zda v tomto smyslu katolíci nepřinesli pro vizi bezkonfliktního vnitřního vývoje v republice určitou oběť. Podle Hrubanova názoru bylo vůdčí ideou Šrámkova jednání dobro celku. Politickou stranu chápal jako místo práce ve prospěch národa a všechny ostatní aspekty před ním ustupovaly.⁴⁰ Jakoby v politické oblasti alespoň občas profánní vítězilo nad sakrálním. Zdá se, že křesťanský politik Šrámek ve shodě s katolickými modernisty důsledněji rozlišoval mezi světskými a církevními či náboženskými záležitostmi, a hledal k nim svou vlastní cestu. Samostatnou kapitolou k zamyšlení a zhodnocení je pak Šrámkova politika v letech 1945–1948, jak dovnitř strany, tak vně. Nalezení vyváženého a objektivního pohledu není snadné.

RESUMÉ

PŘÍSPĚVEK K ŽIVOTOPISU MSGRE. JANA ŠRÁMKY

Cílem příspěvku je podat stručný nástin životopisu kněze Msgre. Jana Šrámk (1870–1956), zakladatelské osobnosti českého politického katolicismu, tvůrce moderního křesťansko-sociálního hnutí na Moravě na přelomu 19. a 20. století a zakladatele a dlouholetého předsedy Československé strany lidové. Příspěvek si podrobněji všímá počáteční etapy Šrámkova života, jeho studia na teologické fakultě v Olomouci a činnosti na prvním kněžském působišti v Novém Jičíně, na základě průzkumu archivních materiálů. Shrnuje

⁴⁰ Jan Šrámek. Našinec, 56, 1920, č. 182, 13. 8., s. 1–2.

v přehledu nejvýznamnější data z jeho politické kariéry jako stranického politika a státníka a v závěru článku autor předkládá několik tezí jako základ ke hledání významu Šrámkovy osobnosti v rámci českého politického katolicismu. Šrámka interpretuje jako stoupence sociálně-reformního proudu uvnitř katolického tábora usilujícího o prosazení modelu katolického sociálního státu. Vysvětluje jeho pojetí jednoty katolického politického tábora a hledá důvody, proč Šrámkova politická koncepce nebyla všeobecně přijímána a nacházela oponenturu jak ve vlastních řadách, tak i na české a slovenské politické scéně.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE BIOGRAPHY OF MSGRE. JAN ŠRÁMEK

The aim of the study is to give a brief outline of the life of Msgre. Jan Šrámek (1870–1956), a priest and leading personality of the Czech political catholicism, a founder of the modern Christian social movement in Moravia at the turn of the 19th and 20th century, a founder and longtime president of the Czechoslovak People's Party. Based on the archive sources the contribution gives a detailed account of the early Šrámek's life, his studies at the Theological Faculty in Olomouc and activities as a priest in his first parish in Nový Jičín. It summarises the most significant dates of his political career as a party politician and statesman. In the conclusion the author presents several propositions that could serve as a basis for an interpretation of Šrámek's personality in the milieu of the Czech political catholicism. Šrámek is interpreted as a member of the stream of social reformers within the catholic side that aimed to introduce a model of a catholic social state. Appart from explaining Šrámek's concept of the unity of the catholic political side this contribution searches for reasons why his ideas were not generally accepted neither within his party nor on the Czech and Slovak political scene.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

KARDINÁL PIETRO GASPARRI

– PŘEDNÍ MUŽ VATIKÁNSKÉ DIPLOMACIE

Marek Šmíd

1 Stručný nástin života Pietra Gasparriho

Ačkoliv osobnost kardinála-státního sekretáře Pietra Gasparriho¹ patří mezi významné církevní hodnostáře meziválečného období, byla jí dosud v české historiografii věnována jen malá pozornost. Jestliže byly jeho činy částečně reflektovány v souvislosti s aktivitou Edvarda Beneše (1884–1948) či Kamila Krofty (1876–1945) při Svatém stolci ve dvacátých letech 20. století či v souvislosti se zprávami apoštolských nunciů v Praze Svatému stolci,² o to více nezpracovaná zůstává jeho duchovní, církevní a politická činnost mimo vztah k Československu. Cílem této studie je stručně přiblížit osobnost tohoto mimořádného a významného muže nejen v prostředí Apoštolského stolce, ale též v poměru k českým zemím a naší národní minulosti.

Pietro Gasparri se narodil dne 5. května 1852 do chudé rolnické rodiny rodičům Bernardinu a Giovanně Gasparriovým v městečku Ussita v oblasti Marche ve střední Itálii jako nejmladší z devíti dětí.³ Teologii, filozofii a ka-

¹ V češtině nebyla zatím k osobnosti, životu a dílu Pietra Gasparriho publikována žádná samostatná studie, proto jsme odkázáni převážně na širší italské a německé monografie: TALIANI, Francesco Maria: *Vita del Cardinale Pietro Gasparri. Segretario di Stato e povero prete*. Milano 1938; FIORELLI, Leone (ed.): *Il Cardinale Pietro Gasparri*. Roma 1960; SPADOLINI, Giovanni (ed.): *Il cardinale Gasparri e la Questione Romana*. Firenze 1972; SANDFUCHS, Wilhelm: *Die Aussenminister der Päpste*. München 1962. Zmíněné monografie jsou však již zastaralé, nezohledňující relevantní zpřístupněné archiválie Tajného vatikánského archivu a Historického archivu státního sekretariátu v Římě. Navíc např. autor první z nich, F. M. Taliani, byl římským úředníkem se silnými sympatiemi k fašismu, jenž se snažil kardinála P. Gasparriho vylicít jako muže otevřeného autoritativním myšlenkám italského státu. Pro potřebnou faktografii, zejména události Gasparriho dětství a mládí, je však jeho monografie přínosná.

² Srovnej např. DEJMEK, Jindřich: *Československo-vatikánská jednání o modus vivendi 1927–1928*. Český časopis historický, 92, 1994, č. 2, s. 268–285; HALAS, František X.: *Modus vivendi v kontextu diplomacie Svatého stolce v období mezi dvěma světovými válkami*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada společenských věd, 179, 2004, s. 89–100; SUCHÁNEK, Drahomír: *Modus vivendi – diplomatická jednání mezi ČSR a Vatikánem*. Revue církevního práva, 8, 2002, č. 3, s. 205–224; NĚMEC, Damián: *Modus vivendi z roku 1928 z pohledu kanonického práva*. Dialog Evropa XXI, 14, 2004, č. 1–4, s. 19–34; HRABOVEC, Emília: *Menovanie biskupov v kontexte bilaterálnych vzťahov medzi ČSR a Svätou stolicou 1918–1928*. In: VALENTA, Jaroslav – VORÁČEK, Emil – HARNA, Josef (ed.): *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. II. Praha 1999, s. 543.

³ TALIANI, F. M.: c. d., s. 29.

nonické právo vystudoval na papežské lateránské univerzitě (Pontificia Universitas Lateranensis) v Římě. Na kněze byl vysvěcen dne 31. května 1877. Následně se stal osobním sekretářem kardinála Teodolfa Mertela (1806–1899), který si jej vybral jako profesora kanonického práva na Katolický institut v Paříži (Institut catholique),⁴ což bylo označení pro nedávno vzniklou katolickou univerzitu ve francouzském hlavním městě.⁵ Jeho církevní kariéra se začala slibně rozvíjet v devadesátých letech 19. století, v roce 1896 se stal čtyřicetiletý Gasparri členem komise pro prozkoumání platnosti anglikánských svěcení a o dva roky později jej papež Lev XIII. (1878–1903) jmenoval titulárním arcibiskupem v palestinské Caesarei a vyslal jako apoštolského nuncia do Jižní Ameriky (Peru, Ekvádor a Bolívie).⁶ Po svém návratu do Říma se na počátku 20. století stal P. Gasparri sekretářem Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti (Sacra Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari)⁷ a v roce 1904 členem komise pro kodifikaci kanonického práva.⁸ Papež Pius X. (1903–1914) jej v roce 1907 jmenoval titulárním kardinálem ze San Bernardo alle Terme.⁹

Pietro Gasparri se v hodnosti kardinála účastnil dvou konkláve; prvního v roce 1914, druhého o osm let později, přičemž na později zmiňovaném zastával téměř sedmdesátiletý Gasparri post kardinála-komořího (*Camerlengo*).¹⁰ Při těchto příležitostech se ve dnech 31. srpna až 3. září 1914, ostat-

⁴ Na Katolickém institutu v Paříži působil Pietro Gasparri devatenáct let. TORNIELLI, Andrea: *Pio XII. Eugenio Pacelli – un uomo sul trono di Pietro*. Milano 2008, s. 39.

⁵ TALIANI, F. M.: c. d., s. 58.

⁶ SCOTTÀ, Antonio: *Papa Benedetto XV. La Chiesa, la grande guerra, la pace (1914–1922)* (dále jen *Papa Benedetto XV.*). Roma 2009, s. 21; Týž: *Giacomo Della Chiesa, arcivescovo di Bologna (1908–1914). L'ottimo noviziato" episcopale di papa Benedetto XV.* (dále jen *Giacomo Della Chiesa*). Bologna 2002, s. 46.

⁷ TORNIELLI, A.: c. d., s. 40.

⁸ Práce na pěti knihách *Kodexu kanonického práva* (*Codex Iuris Canonici*) byly uzavřeny za pontifikátu papeže Benedikta XV. v roce 1917. Tento zákoník, jenž představuje první úplnou a moderní kodifikaci kanonického práva v dějinách katolické církve, nabyl účinnosti dne 19. května 1918. Církevní právníci však dodnes spekulují, nakolik byl P. Gasparri autorem, redaktorem či pouhým koordinátorem celého monumentálního díla. Podrobněji: HRDINA, Antonín: *Kanonické právo*. Praha 2002, s. 53 an; FANTAPPIÈ, Carlo: *Chiesa romana e modernità giuridica. Il Codex Iuris Canonici (1917)*. Milano 2008, s. 906 a dále.

⁹ TALIANI, F. M.: c. d., s. 114.

¹⁰ Funkce kardinála-komořího patří mezi nejvyšší úřady papežské kurie. Po smrti papeže, zatímco ostatní členové kurie pozbývají svých funkcí, se kardinál-komoří formálně stává hlavou katolické církve a přebírá celou řadu úkolů, mj. informuje kardinála-státního sekretáře o papežově skonu, zapečetuje papežovu pracovnu, organizuje jeho pohřeb a připravuje konkláve ke zvolení nového papeže. Úřad kardinála-komořího byl ustanoven v 11. století ke správě církevního majetku.

ně krátce po vypuknutí první světové války, při volbě papeže setkal mimo jiné i s pražským arcibiskupem Lvem Skrbenským z Hříště (1863–1938) a ostráhomským arcibiskupem Jánosem Csernochem (1852–1927), přičemž papežem se v roce 1914 stal Giacomo della Chiesa (1854–1922).¹¹ Na dalším konkláve se ve dnech 2. až 6. února 1922 setkal opět s ostráhomským arcibiskupem J. Csernochem, bývalým apoštolským nunciem ve Vídni Teodorem Valfrém di Bonzo (1853–1922), milánským arcibiskupem Achillem Rattim (1857–1939), jenž byl právě zvolený papežem Piem XI.,¹² a jinými významnými biskupy katolické církve.¹³ Ostatně sám kardinál Gasparri byl považován za favorita papežské volby roku 1922,¹⁴ když v prvním kole tajné papežské volby získal dne 5. února nejvíce ze všech hlasů – 19, čímž předstihl i budoucího papeže Pia XI., a to dokonce o osm hlasů!¹⁵

¹¹ K osobnosti, životu a dílu Giacoma della Chiesy, pozdějšího papeže Benedikta XV., podrobněji: SCOTTÀ, A.: *Giacomo Della Chiesa*; POLLARD, John F.: *Il papa sconosciuto. Benedetto XV (1914–1922) e la ricerca della pace*. Milano 2001; SANCHIS, Juan E. Schenk – ORTÍ, Vicente Cárcel: *Benedicto XV. Papa de la Paz*. Valencia 2005; SCOTTÀ, A.: *Papa Benedetto XV*; VISTALLI, Francesco: *Benedetto XV*. Roma 1928.

¹² Literatura k osobnosti, životu a dílu Ambrogia Damiana Achille Rattiho, pozdějšího papeže Pia XI., je značně rozsáhlá, vybíráme proto jen nejnovější tituly: DELL'ORTO, Umberto: *Pio XI. Un papa interessante*. Milano 2008; FATTORINI, Emma: *Pius XI, Hitler e Mussolini 1936–1939*. Torino 2007; GENTILE, Emilio: *Contro Cesare. Cristianesimo e totalitarismo nell'epoca dei fascismi*. Milano 2010; CHIRON, Yves: *Pio XI. Il papa dei patti lateranensi e dell'opposizione ai totalitarismi*. Milano 2006; RONZONI, Domenico Flavio: *Achille Ratti. Il prete alpinista che diventò papa*. Missaglia 2009; WOLF, Hubert: *Il Papa e il Diavolo. Il Vaticano e il Terzo Reich*. Roma 2008; ZAGHENI, Guido: *La Croce e il fascismo. I cattolici italiani e la dittatura*. Milano 2006.

¹³ Kardinál Skrbenský byl na základě rozhodnutí rakouských úřadů v roce 1916 odstaven z postu pražského arcibiskupa na post olomouckého arcibiskupa. Po roce 1918 byl v Československu vnímán jako osobnost prohabsburská a monarchistická, tudíž nečeská, příliš spjatá s osudem bývalé rakousko-uherské monarchie – před první světovou válkou zastával ostatně post předsedy biskupské konference rakouské části monarchie a patřil mezi nejvlivnější duchovní v zemi – na to, aby nadále zastával post olomouckého arcibiskupa. Poté, co se proti němu v roce 1919 zvedla vlna odporu, rezignoval na podzim 1920 na svůj úřad a ve věku 57 let se stáhl do ústraní. Konkláve v roce 1922 se Skrbenský neúčastnil. Zemřel v Dolní Dlouhé Loučce u Uničova v roce 1938. Jeho nástupcem v Olomouci se v roce 1921 stal Antonín Cyril Stojan.

¹⁴ TALIANI, F. M.: c. d., s. 161; TORNIELLI, A.: c. d., s. 119–120.

¹⁵ BURKLE-YOUNG, Francis A.: *Papal elections in the Age of Transition, 1878–1922*. Oxford 2000, s. 112.

2 Gasparri státním sekretářem

Po náhlé smrti kardinála-státního sekretáře Domenica Ferraty (1847–1914) na podzim roku 1914 jmenoval nový papež Benedikt XV. dne 13. října Pietra Gasparriho státním sekretářem¹⁶ (*Segretario di Stato*) Apoštolského stolce.¹⁷ Je důležité připomenout, že jeho zásluhou došlo rovněž v roce 1921 k urovnání vztahů s Francií, jež byly narušeny v letech 1904/1905 provedením odluky církve od státu, kdy na dlouho uprázdněný stolec apoštolského nuncia v Paříži usedl sekretář římské kurie Bonaventura Cerretti (1872–1933), v době první světové války apoštolský nuncius v australské Canbeře.¹⁸ V roce 1922 se Svatý stolec výrazně angažoval v rámci pomoci hladovějícímu Rusku, státní sekretář pomáhal organizovat humanitární sbírky na zmírnění bolesti i v československých diecézích, přičemž byly vybrány a na východ zaslány statisíce korun.¹⁹ Gasparri nebyl jen univerzitním učencem a nepřístupným mužem vrcholné vatikánské politiky, ale též člověkem lidského formátu se zájmem o prosté věřící, o čemž svědčila i skutečnost, že v roce 1930 vydal *Katolický katechismus* pro děti a dospělé.

Ve funkci státního sekretáře²⁰ se po vzniku Československé republiky v říjnu 1918 dostal Pietro Gasparri i do kontaktu se středoevropským prostorem a „vstoupil“ i do církevních dějin meziválečného Československa.²¹ Většina listů československé katolické hierarchie a apoštolského nuncia v Praze, ať jím byl sám Clemente Micara (1879–1965), Francesco Marmaggi (1870–1949) či Pietro Ciriaci (1885–1966), směřovala do rukou státního sekretáře Gasparriho, což z něj činilo jednoho z nejinformovanějších mužů o záležitostech naší země mimo území Československé republiky.

¹⁶ Funkce státního sekretáře patří vedle úřadu komořího mezi nejstarší a nejdůležitější funkce Svatého stolce. Může ji zastávat pouze kněz v hodnosti kardinála. Post státního sekretáře označuje úřad předsedy apoštolského státního sekretariátu, tedy pomyslného šéfa vatikánské vlády. Právě rozsáhlé pravomoci, jimž se státní sekretář ve vatikánské politice těšil, vedly některé historiky k hodnocení funkce státního sekretáře nejen jako postu předsedy vlády, ale též ministra zahraničí.

¹⁷ DE LUCA, Giuseppe – CERRETTI, Elvira: *Il cardinale Bonaventura Cerretti*. Roma 1971, s. 163; TALIANI, F. M.: c. d., s. 135.

¹⁸ FERRARI, Francesco Luigi: *Lettere e documenti inediti*, I. Roma 1986, s. 103.

¹⁹ Historický archiv státního sekretariátu (dále jen HASS), fond Apoštolská nunciatura v Československu, busta 2, fascikl 5.

²⁰ V této funkci jej opětovně potvrdil i nový papež Pius XI. v roce 1922.

²¹ TALIANI, F. M.: c. d., s. 178.

3 Gasparri a Československo

Diplomatické styky mezi Svatým stolicí a Československem byly navázány poměrně záhy.²² Počátkem listopadu 1918 oznámil vídeňský nuncius Valfré di Bonzo československému vládnímu delegátovi ve Vídni Vlastimilu Tusarovi (1880–1924), že hlava katolické církve – prostřednictvím P. Gasparriho – uznává nový československý stát,²³ avšak k prvním kontaktům Svatého stolce ze strany československého zahraničního odboje došlo již v závěru roku 1917.²⁴ Přímý diplomatický styk mezi Apoštolským stolicí a Československou republikou byl navázán v říjnu 1919, kdy do Prahy přicestoval vídeňský nuncius Valfré di Bonzo, doprovázen tehdejším auditorem vídeňské nunciatury Monsgr. Clementem Micarou, aby odevzdali ministru zahraničí E. Benešovi oficiální dokument s uznáním Československé republiky papežskou stolicí.²⁵ P. Gasparri tak ve své funkci řešil zásadní problémy československé politiky dvacátých let, jako byla odluka církve od státu, na níž se Apoštolský stolec – podle umírněného brazilského či amerického vzoru odluky z roku 1899 – neochotně připravoval,²⁶ jmenování biskupů,²⁷ ohraňování diecézí, církevní majetky, Husovy oslavy,²⁸ průběh parlamentních a prezidentských voleb, postavení apoštolského nuncia v Praze Francesca

²² HANUŠ, Jiří: *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno 2005, s. 56–57.

²³ HALAS, František X.: *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství. Diplomacie Svatého stolce. České země a Vatikán*. Brno 2004, s. 527.

²⁴ Bohumil Zlámal uvádí, že k navázání diplomatických kontaktů mezi československým odbojem a Apoštolským stolicí došlo již v roce 1916. Srov. ZLÁMAL, Bohumil: *Příručka českých církevních dějin. Doba československého katolicismu (1918–1949)*, VII. Olomouc 2010, s. 28.

²⁵ HALAS, František X.: *c. d.*, s. 542–543, 721.

²⁶ Tamtéž, s. 534.

²⁷ Ve věci jmenování nových biskupů zastávala československá vláda stanovisko, že na základě recepčního zákona 11/1918 Sb., resp. na základě §64 Ústavy Československé republiky ze dne 29. února 1920, disponuje někdejšími právy rakousko-uherských panovníků, zakotvenými v zákoně 50/1874 r. z. o patronátním právu, jež přešla na československou vládu, která tak může rozhodovat o volbě vysokých církevních hodnostářů. Tento krok pochopitelně budil značnou nevoli vatikánských kruhů. Papež Benedikt XV. prohlásil v alokuci ze dne 21. listopadu 1921 veškerá privilegia rakousko-uherských panovníků za zaniklá, avšak československá vláda ji odmítala uznat. Podrobněji: HRABOVEC, E.: *c. d.*, s. 543.

²⁸ P. Gasparri oznámil československému velvyslanectví v Římě, že pokud se do čela oslav postaví Masaryk, odjede Monsgr. Marmaggi z Prahy. Účast a jednání prezidenta republiky považovaly církevní kruhy za protikatolickou provokaci a urážku církve. Jak vládu předběžně informovaly, nařídily papežskému nunciovi Francescu Marmaggimu opustit Prahu, čímž došlo k faktickému přerušení diplomatických styků mezi ČSR a Vatikánem. Podrobněji: HASS, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 57, pozice 61, f. 8 Marmaggi Gasparrimu 30. 6. 1925, f. 10 Marmaggi Gasparrimu

Marmaggiho po 6. červenci 1925,²⁹ vztahy mezi českými a slovenskými křesťanskými stranami, zejména mezi osobnostmi Janem Šrámkem a Andrejem Hlinkou a dalšími osobnostmi let 1918–1930.³⁰

Při návštěvách Říma se státním sekretářem Pietrem Gasparrim ve dvacátých letech opakovaně jednali ministr zahraničí Edvard Beneš,³¹ předseda Československé strany lidové Jan Šrámek³² a vyslanec při Svatém stolci Kamil Krofta,³³ stejně jako významní českoslovenští kněží, biskupové a apoštolští nunciové. Byl to právě Pietro Gasparri, který jako hlava vatikánské diplomacie výrazně přispěl k uzavření modu vivendi³⁴ na přelomu let 1927–1928, jehož přijetím se podařilo stabilizovat vztahy Československé republiky a Svatého stolce a ukončit nepřijemný spor z léta 1925.³⁵ Za Svatý stolec vedl dlouhá a vyčerpávající jednání především kardinál a tajemník Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Francesco Borgongini-Duca (1884–1954); jednání se účastnil též podtajemník zmiňované kongregace

3. 7. 1925, f. 11 Gasparri Marmaggimu 4. 7. 1925; Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), fond Vatikán, Politické zprávy 1925, zpráva č. 71, Řím dne 21. srpna 1925.

²⁹ P. Gasparri se domníval, že po uzavření celé kauzy bude možné F. Marmaggiho „vrátit zpět“ na post apoštolského nuncia v Praze, proti čemuž se však stavěla československá vláda včetně předsedy Československé strany lidové Jana Šrámka. Rovněž pražský arcibiskup František Kordač byl toho názoru, že by Marmaggiho návrat způsobil vážné komplikace. Vatikán nakonec ustoupil a novým apoštolským nunciem v Praze jmenoval Pietra Ciriaciho, zatímco Francesco Marmaggi získal post apoštolského nuncia ve Varšavě. Podrobněji: HASS, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 94, pozice 95, f. 7 Ritter Gasparrimu 21. 11. 1927, f. 8 Gasparri Ritterovi 23. 11. 1927, f. 57–62 Ritter Gasparrimu 3. 1. 1928.

³⁰ Pro vnímání významných osobností českého politického života z pohledu Svatého stolce v době první republiky podrobněji: ŠMÍD, Marek: *Nárys vnímání významných českých politiků v době první republiky z pohledu Svatého stolce*. Studia Theologica. Teologický časopis Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého, Teologické fakulty Jihočeské univerzity, Teologické fakulty Trnavské univerzity a Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, 46, 2011, č. 4, s. 66–82; ŠMÍD, M.: *Andrej Hlinka a recepcia jeho osobnosti a diela v českom prostredí*. Historický zborník, 22, 2011, č. 2, s. 102–111.

³¹ Např. AMZV, fond Vatikán, Politické zprávy 1924, V. řádná zpráva politická, Řím dne 31. května 1924.

³² AMZV, fond Vatikán, Politické zprávy 1923, zpráva č. 17, Řím dne 18. března 1923, zpráva č. 21, Řím dne 16. dubna 1923.

³³ Archiv MZV, fond Vatikán, Politické zprávy 1921, zpráva č. 12, Řím dne 3. ledna 1922.

³⁴ Pro samotný text modu vivendi podrobněji KONÍČEK, Jiří: *Modus vivendi v historii vztahů Svatého stolce a Československa. Církevně-politický vývoj v letech 1918–1993*. Olomouc 2005, s. 299–301; ZLÁMAL, B.: c. d., s. 84.

³⁵ DEJMEK, Jindřich: *Československo-vatikánská jednání o modus vivendi 1927–1928*. Český časopis historický, XCII, 1994, č. 2, s. 283.

Pietro Ciriaci.³⁶ V prvním prosincovém týdnu roku 1927 Kamil Krofta dohodu definitivně dojednal, přičemž se mu pro budoucí spolupráci podařilo získat souhlas státního sekretáře Pietra Gasparriho i papeže Pia XI. Finální podoba modu vivendi byla parafována v Římě dne 17. prosince 1927, dne 20. ledna 1928 ji schválila vláda v Praze.³⁷ Právě přijetí modu vivendi ukončilo napjaté vztahy se Svatým stolcem a přispělo ke konsolidaci vzájemných vztahů mezi katolickou církví a československým státem.

Proces provádění modu vivendi v Československu byl ovšem velmi zdoluhavý, takže P. Gasparri již nebyl svědkem jeho naplnění. Implementace se v podstatě řešila celou dobu první republiky, přičemž k jejímu vyřešení došlo teprve na konci třicátých let 20. století. Důvodů pro tak zdoluhavý proces bylo v podstatě více; s novým rozhraničením diecézí se vlekla složitá otázka církevních statků, neboť nové hranice diecézí často narážely na protesty věřících i církevní hierarchie.³⁸ Podle zásad modu vivendi se úprava diecézních hranic dotýkala celého jihozápadního Slovenska, kde měla dosud svá území ostríhomská arcidiecéze, dále slovenských diecézí (košické a rožňavské), i rumunské satumarské diecéze, stejně tak řeckokatolických eparchií (biskupství) užhorodské a prešovské. V Čechách a na Moravě se hraniční úpravy dotýkaly pražské a olomoucké arcidiecéze, z německých arcidiecéze vratislavské a z rakouských diecéze sv. Hipologa a arcidiecéze vídeňské.³⁹

Přijetí modu vivendi provázela též výměna na vyslaneckých postech. Vyslancem u Svatého stolce byl jmenován zkušený diplomat Vladimír Radimský (1880–1977), který nahradil našeho zástupce ve Vatikánu Eduarda Jeleny (1891–1968).⁴⁰ Na místo Francesca Marmaggiho, který se mezitím stal apoštolským nunciem ve Varšavě, byl jmenován Pietro Ciriaci, jenž měl v československých kruzích velmi dobrou pověst.⁴¹ Po přijetí modu viven-

³⁶ AMZV, fond Vatikán, Politické zprávy 1927, zpráva č. 11–12, Řím dne 12. ledna 1928; KOVTUN, Jiří: *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918–1935*. Praha 2005, s. 529–530; KONÍČEK, J.: c. d., s. 69. Československou stranu zastupovalo trio Krofta – Roztočil – Jelen.

³⁷ Modus vivendi formálně podepsali zástupci obou stran E. Beneš a P. Gasparri. KOVTUN, J.: c. d., s. 529.

³⁸ TRAPL, Miloš: *Politika českého katolicismu na Moravě 1918–1938*. Praha 1968, s. 53.

³⁹ Týž: *Změny církevní správy na Moravě a ve Slezsku v důsledku Modu vivendi z roku 1928*. In: Vývoj církevní správy na Moravě. XXVII. mikulovské sympozium 9.–10. října 2002. Brno 2003, s. 152.

⁴⁰ Tajný vatikánský archiv (dále jen TVA), fond Archiv státního sekretariátu, rubrika 160, fascikl 1, f. 56–57 Jelen Gasparri 23. 6. 1928. Agrément V. Radimského, tamtéž, f. 38.

⁴¹ HASS, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 130, pozice 98, f. 29–36 Ciriaci Gasparri 12. 5. 1928.

di zintenzívnit Vatikán svou aktivitu ve směru podpory papežských záměrů, jakým byla například otázka zkvalitnění a prohloubení teologického studia, zvýšení duchovního vlivu na mládež nebo výraznější podpora plánů, související s organizačním upevněním a expanzí Katolické akce.⁴² Není bez zajímavosti, že na konci dvacátých let posvětil P. Gasparri společně s dalšími sedmi kardinály, za přítomnosti československých diplomatických zástupců, základní kámen nové stavby české papežské koleje v Římě, tzv. Nepomucena (Pontificio Collegio Nepomuceno).⁴³

4 Charakter Gasparriho osobnosti

Gasparriho charakter určoval ve dvacátých letech jak jeho vysoký věk, tak převážně konzervativní církevní prostředí Apoštolského stolce.⁴⁴ K hodnocení československých poměrů proto přistupoval opatrně, trpělivě, kriticky, avšak rozvážně, racionálně, bez zbytečných emocí, jež dramatické roky často rozechvívaly, spravedlivě k zúčastněným stranám, zejména v době bezprostředně po roce 1918, jak vyplývá ze zpřístupněných meziválečných fondů Tajného vatikánského archivu i Historického archivu státního sekretariátu ve Vatikánu. Jeho odstup dobře vystihl Kamil Krofta, když poznamenal, že „k naší republice nemá [Gasparri – pozn. autora], zdá se, takové nechuti jako k Jugoslávii..., ale také k ní nechová zvláštních sympatií, nedůvěřuje nám, že nechceme ublížit církvi.“⁴⁵ Na druhé straně ve vatikánském prostředí, kde konzervativní skupině dominovali benátský patriarcha kardinál Pietro La Fontaine (1860–1935) či sekretář státního sekretariátu kardinál Rafael Merry del Val (1865–1930), patřil P. Gasparri spíše k liberálnímu proudu, přičemž nebyl považován za stoupence integralistického názorového proudu v církvi.⁴⁶ Jeho spolupracovníci, nadřízení či vrstevníci oceňovali jeho prakticky

⁴² B. Zlámál uvádí, že toto hnutí založené Piem XI. „třídilo katolické spolky zásadně podle věku a pohlaví na spolky mužů, žen, jinochů a dívek a mělo se stát jejich nadřazenou, střešní organizací, ovšem tak, že nerušilo stanoviny jednotlivých spolků s jejich zvláštním zaměřením, nýbrž je mělo koordinovat a zaměřit ke společné pracovní akci.“ ZLÁMAL, B.: c. d., s. 208. Pro podrobnější informace o aktivitách Katolické akce v dobové italské společnosti např. CASELLA, Mario: *L'azione Cattolica nell'Italia contemporanea. 1919–1969*. Roma 1992.

⁴³ JELEN, Eduard: *Československo a Vatikán za první republiky* (strojopis), s. 132. Jediný známý nevydaný exemplář je uložen v pozůstalosti Eduarda Jeleny v Archivu Národního muzea, fond Eduard Jelen, krabice 2B.

⁴⁴ PUTNA, Martin C.: *Česká katolická literatura v kontextech 1918–1945*. Praha 2010, s. 19–20.

⁴⁵ Souhrnná zpráva Kamila Krofta o jeho působení ve Vatikánu ze dne 5. prosince 1921. Negativní vnímání českého prostředí se odráží též v zprávách AMZV, fond Vatikán, Politické zprávy 1922, I. řádná zpráva politická, Řím dne 27. ledna 1922.

⁴⁶ BURKLE-YOUNG, F. A.: c. d., s. 104, 148.

zaměřený přístup k řešení problémů, jeho neúnavnou pracovitost, přátelkost, srdečnost, humor, takt a nápaditost.

5 Na cestě k Lateránským dohodám

Doba dvacátých let se nesla ve znamení konkordátů, jimiž byly označovány mezinárodní smlouvy mezi účastnickou zemí a Apoštolským stolicem. Zabývaly se postavením, právy a povinnostmi katolické církve ve státě, s nímž papež zmíněný konkordát uzavřel. Svatý stolec v té době uzavřel kromě již zmiňovaného modu vivendi – v podstatě jakési mírnější formy, jež měla být teprve předstupněm požadovaného konkordátu – s Československem také mezinárodní smlouvy s Pruskem (1929), Bavorskem (ta se ostatně stala v roce 1924 jakýmsi modelovým konkordátem, jak jej označil sám apoštolský nuncius v Berlíně Eugenio Pacelli),⁴⁷ Polskem (1925), Litvou (1927) a Rumunskem (1927).

Vrcholem Gasparriho dlouholetého vatikánského působení bylo bezpochyby uzavření tzv. Lateránských dohod,⁴⁸ „manželství z rozumu, nikoliv z lásky“, mezi italským královstvím, jež zastupoval Benito Mussolini (1883–1945), a Svatým stolicem, zastupovaným právě kardinálem Gasparriem, dne 11. února 1929 v Lateránu.⁴⁹ Mussoliniho Itálie jimi uznala svrchovanost Svatého stolce nad církví, přiznala mu právo přijímat a vysílat vyslance, vydávat pasy, vlastnit poštu, razit vlastní mince, církevním osobám navrátila státem uchvácený majetek, zavedla opět povinné vyučování náboženství pod církevní pravomocí, prohlásila katolicismus za státní náboženství a zakázala antiklerikální časopisy, knihy a filmy a stanovila tresty za kritiku a urážku katolicismu.⁵⁰ Papež byl navíc finančně odškodněn. Nejvyšší představitel katolické církve naopak akceptoval italské království s hlavním městem Římem, čímž tak nepřímou přispěl k legitimizaci fašistické Itálie, která tak získala v mezinárodním ohledu obrovský respekt. Přes všechna vstřícná gesta fašistického státu však začal Mussolini své sliby ve třicátých letech porušovat; postupně se stávalo zřejmým, že Mussolini považoval konkordát za formál-

⁴⁷ TORNIELLI, A.: c. d., s. 133. Oba zmiňované německé konkordáty byly převážně dílem nuncia Pacelliho.

⁴⁸ Samotná Lateránská dohoda se skládala ze tří částí – z politické smlouvy, finanční smlouvy a konkordátu. Politická smlouva zřizovala suverénní stát Stato della Città del Vaticano (česky Městský stát Vatikán). K uzavření Lateránských dohod podrobněji např. MAYEUR, Jean-Marie: *Storia del Cristianesimo. Guerre mondiali e totalitarismi (1914–1958)*, XII. Roma 1997, s. 360–365; SALE, Giovanni: *Fascismo e Vaticano prima della conciliazione*. Milano 2007.

⁴⁹ MAYEUR, J.-M.: c. d., s. 360–365.

⁵⁰ SZANYA, Anton: *Úloha katolické církve v epoše fašismu*. Olomouc 1996, s. 40.

ní záležitost, jež měla pouze navenek manifestovat jednotu státu a církve na Apeninském poloostrově a zajistit mladému autoritativnímu režimu podporu ze strany významné a vlivné instituce, katolické církve.⁵¹

Není příliš známo, že k prvním kontaktům mezi katolickou církví a římskou vládou došlo krátce po skončení první světové války, tedy ještě před nástupem Benita Mussoliniho do čela italského státu. Jednání o tzv. římské otázce byla otevřena na jaře roku 1919, kdy o novém uspořádání vztahů mezi Svatým stolicí a Itálií jednali předseda vlády Vittorio Emanuele Orlando (1860–1952) a podsekretář Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Bonaventura Cerretti,⁵² avšak pádem Orlandovy vlády v červnu 1919 došlo k jejich přerušení, ne však ukončení.⁵³ K navázání jednání o římské otázce došlo záhy během vlády ministerského předsedy Francesca Saveria Nititiho (1868–1953) v období mezi červnem 1919 a červnem 1920, avšak i ony skončily v prachu.⁵⁴ V lednu 1923, krátce po fašistickém pochodu na Řím, se tajně setkali B. Mussolini a kardinál Gasparri v domě katolického senátora Carla Santucciho (1869–1929),⁵⁵ blízkého přítele kardinála Gasparriho, aby společně jednali o vyřešení římské otázky, jež trápila církevní kruhy již dlouhodobě, zejména však od roku 1871.⁵⁶

Konkrétnější obrysy získala jednání teprve po roce 1923, kdy obě strany mluvily již jasněji: vatikánská strana, kterou můžeme považovat za motor následujících jednání,⁵⁷ předestřela své požadavky, když žádala státní ochranu finančního ústavu Banco di Roma, kde měla deponovánu vyšší peněžní hotovost, z níž Apoštolský stolec financoval katolické organizace a významný církevní list *Il Corriere d'Italia*.⁵⁸ Následně požadovala zavedení výuky

⁵¹ ZAGHENI, G.: c. d., s. 37.

⁵² K osobnosti Bonaventury Cerrettiho podrobněji: DE LUCA, G. – CERRETTI, E.: c. d.

⁵³ SCOTTÀ, A.: *Papa Benedetto XV.*, s. 301–303, 317–319, 341–342; DE LUCA, G. – CERRETTI, E.: c. d., s. 207; D'AGOSTINO, Peter R.: *Rome in America. Transnational Catholic Ideology from the Risorgimento to Fascism*. University of North Carolina 2004, s. 126. Dne 18. prosince 1918 se dokonce kardinál Cerretti osobně setkal s americkým prezidentem W. Wilsonem na pařížské mírové konferenci.

⁵⁴ D'AGOSTINO, P. R.: c. d., s. 127.

⁵⁵ SALE, G.: c. d., s. 48–55. Vatikánské archivy však o tomto setkání mlčí.

⁵⁶ Pro aktivitu a postoj P. Gasparriho během jednání o římské otázce podrobněji: SPADOLINI, Giovanni (ed.): *Il cardinale Gasparri e la Questione Romana*. Firenze 1972, což jsou v podstatě editované kardinálovy deníky z dvacátých let, kdy byla tzv. římská otázka projednávána. Trpí však absencí těch nejcněnějších stránek k samotnému uzavření dohod v roce 1929, jež byly zřejmě zničeny samotným autorem.

⁵⁷ SALE, G.: c. d., s. 54.

⁵⁸ DE FELICE, Renzo: *Mussolini il fascista. La conquista del potere*, I. Torino 1966, s. 495–499.

náboženství, umístění křížů do učeben, účinný boj proti svobodnému zednářství,⁵⁹ ochranu katolických organizací apod.⁶⁰ Ve snaze uchovat následná jednání v tajnosti a neskandalizovat kardinála Gasparriho dříve, než bude čehokoliv při jednání s mladým Mussoliniho režimem dosaženo, byl dalšími jednáními s italským státem pověřen od února 1923 jezuita Pietro Tacchi Venturi (1861–1956).⁶¹ Volba tohoto významného jezuity, spisovatele a církevního historika nebyla samozřejmě dílem náhody, otec Venturi byl osobním zpovědníkem duceho a jeho poradcem v náboženských záležitostech.

Ve druhé polovině dvacátých let usiloval Vatikán, zejména pak papež Pius XI. a státní sekretář Gasparri, v touze uzavřít zmiňovaný modus vivendi, o zachování dobrých a přátelských vztahů s italským královstvím, přičemž kvůli tomuto cíli upustil i od podpory Italské lidové strany (Partito popolare italiano) a jejího zakladatele, kněze a politika Luigiho Sturza (1871–1959).⁶² V parlamentních volbách v roce 1924 zůstal postoj Svatého stolce vůči všem politickým seskupením neutrální,⁶³ přičemž překvapivě shovívavý zůstal papež Pius XI. i k fašistickým násilnostem v zemi, jež však kardinál Gasparri kriticky komentoval v listu apoštolskému nunciovi Pacellimu do Mnichova.⁶⁴ B. Mussolini se vzápětí od pravicových bojůvek, zřejmě ve snaze nedráždit katolickou stranu, alibisticky distancoval.⁶⁵

Na relativní sblížení Apoštolského stolce a fašistické Itálie musíme nahlížet v kontextu doby, kdy Vatikán upřednostnil Mussoliniho autoritativní režim, který se však v Evropě dvacátých let zatím nejevil jako zločinecký totalitní režim, v nějž se postupně vyvinul, ale zdál být se pro některé konzervativní kruhy vhodnou protiváhou nebezpečného, rozpínavého a proticírkevní

⁵⁹ Pro vztah Svatého stolce ke svobodnému zednářství podrobněji: VIAN, Giovanni: *La Santa Sede e la massoneria durante il pontificato di Pio XI.* In: Chiesa cattolica e minoranze in Italia nella prima metà del Novecento. Ed. Raffaella Perin. Roma 2011, s. 105–132.

⁶⁰ MONTANELLI, Indro – CERVI, Mario: *Storia d'Italia 1919–1936*, VII. Milano 2006, s. 140–141.

⁶¹ Tamtéž, s. 142; ZAGHENI, G.: *c. d.*, s. 199.

⁶² Sám Luigi Sturzo opustil Itálii s pasem Svatého stolce v říjnu 1924 a odešel do emigrace ve Francii, Velké Británii a Spojených státech amerických. Italská lidová strana byla následně rozpuštěna v roce 1926. DE FELICE, Renzo: *Breve storia del fascismo*. Milano 2002, s. 55; GELMI, Josef: *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.* Praha 1994, s. 265. K osobnosti Luigi Sturza podrobněji: GUCCIONE, Eugenio: *Luigi Sturzo*. Palermo 2010; MALGERI, Francesco – MALGERI, Luigi: *Luigi Sturzo nella storia d'Italia*, II. Roma 1973; MILLESOLI, Salvo: *Don Sturzo. La carità politica*. Milano 2002.

⁶³ SALE, G.: *c. d.*, s. 121.

⁶⁴ Srov. DE FELICE, R.: *c. d.*, s. 584.

⁶⁵ SALE, G.: *c. d.*, s. 217.

přímočarého komunismu.⁶⁶ Papež se vůči fašismu vymezoval postupně, intenzivněji od třicátých let 20. století, jak se odhalovala skutečná tvář fašistické Itálie a Mussoliniho antiklerikalismu⁶⁷ a kalila jeho zdánlivá, pragmatická vstřícnost vůči katolické církvi;⁶⁸ nicméně k otevřenému pronásledování církve se fašistický režim nikdy neuchýlil. Mussoliniho fašistický režim proto představoval možnou alternativu, jakési menší zlo i pro mnoho katolíků, kteří odmítali parlamentní demokracii a liberalismus.⁶⁹

6 Závěr Gasparriho života

Na funkci státního sekretáře rezignoval Pietro Gasparri v necelých osmdesáti letech v roce 1930. Povolání kněze vykonával téměř 60 let, funkci biskupa zastával 36 let a kardinála 27 let. Osobně se podílel na svátosti vysvěcení biskupů coby trvalého získání nejvyššího stupně kněžského svěcení u mnoha významných kněží, např. Clementa Micary, Luigi Maglioneho (1877–1944), Francesca Marmaggiho, Cesara Orseniga (1873–1946), Pietra Ciriaciho a Francesca Borgongini-Ducy. Na postu státního sekretáře jej v únoru 1930, již necelý rok po podepsání Lateránských dohod,⁷⁰ nahradil schopný a zřejmě vůči fašismu a nacismu méně smířlivý kardinál Eugenio Pacelli (1876–1958), pozdější papež Pius XII. (1939–1958),⁷¹ avšak k ústupu Gasparriho z vrcholných pozic v politice Svatého stolce došlo již dříve, a to na konci dvacátých

⁶⁶ POLLARD, John F.: *Catholicism in Modern Italy. Religion, Society and Politics since 1861*. London – New York 2008, s. 23, 75. Sám Eugenio Pacelli osobně zažil coby apoštolský nuncius v Mnichově během svého pobytu v Německu v roce 1919 hrůzy rudého teroru Bavorské republiky rad.

⁶⁷ O Mussoliniho vztahu k náboženství a víře česky podrobněji např.: HELAN, Pavel: *Duce a kacíř. Literární mládí Benita Mussoliniho a jeho kniha Jan Hus, muž pravdy*. Brno 2006, s. 25–27.

⁶⁸ MAYEUR, J.-M.: c. d., s. 361.

⁶⁹ NOLTE, Ernst: *Die faschistischen Bewegungen. Die Krise des liberalen Systems und die Entwicklung der Faschismen*. München 1966, s. 258. V Československu vzbuzoval sympatie např. u katolických intelektuálů na čele s Jaroslavem Durychem, Janem Scheinostem, Rudolfem Inou Malým a Josefem Konstantinem Miklíkem.

⁷⁰ POLLARD, John F.: *The Vatican and Italian Fascism 1929–32. A study in conflict* (dále jen *The Vatican*). Cambridge 1985, s. 77, 133.

⁷¹ Zlatuše Kukánová správně uvedla, že bylo Pacceliho nástupnictví v úřadě státního sekretáře očekáváno; papež Pius XI. tak ocenil jeho zásluhy při nedávném uzavření bavorského a pruského konkordátu. KUKÁNOVÁ, Zlatuše: *První kardinálský klobouk pro Československo – Karel Kašpar*. In: MAREK, Pavel a kol. (ed.): *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno 2011, s. 356. Ve skutečnosti měl stárnoucího a unaveného státního sekretáře P. Gasparriho nahradit, zřejmě i na vlastní přání, ve funkci již v roce 1926 kardinál B. Cerretti, avšak papež si zřejmě nebyl jist správností volby tohoto muže na takto významný post. Srovnej: DE LUCA, G. – CERRETTI, E.: c. d., s. 179; TORNIELLI, A.: c. d., s. 162; POLLARD, J. F.: *The Vatican*, s. 133, 177.

let, kdy jej na některých postech nahradili mladí římsí kněží. V roce 1928 byl jeho zástupcem na postu státního sekretáře jmenován Alfredo Ottaviani (1890–1979) a o rok později se stal Domenico Tardini (1888–1961) podsekretářem Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti.⁷² Pietro Gasparri zemřel na infarkt ve věku 82 let dne 18. listopadu 1934 v Římě, pochován je na místním hřbitově ve svém rodném městě Ussita.

RESUMÉ

KARDINÁL PIETRO GASPARRI – PŘEDNÍ MUŽ Vatikánské diplomacie

Mezi výrazné osobnosti vatikánské politiky první poloviny 20. století bezpochyby patřil kněz, diplomat, univerzitní profesor a vzdělanec Pietro Gasparri (1852–1934), jenž byl v roce 1907 jmenován kardinálem. Po studiu teologie v Římě působil téměř dvě desetiletí na Katolickém institutu v Paříži. Po návratu do Říma byl jmenován arcibiskupem a vyslán jako apoštolský nuncius do Jižní Ameriky. Po návratu se zapojil do činnosti kurie a stal se sekretářem Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti. Vrcholem jeho životní a profesní kariéry bylo v roce 1914 jmenování státním sekretářem Apoštolského stolce, funkce srovnatelné s postem předsedy vlády. V této hodnosti vstoupil po první světové válce do kontaktu s mladým československým státem a spoluutvářel jeho církevní politiku. V církevně-politické sféře se významně zasloužil o uzavření Lateránských dohod s Itálií, jímž ukončil dlouholeté napjaté období ve vatikánsko-italských vztazích. Na funkci státního sekretáře rezignoval v roce 1930, kdy jej nahradil Eugenio Pacelli, budoucí papež Pius XII.

SUMMARY

CARDINAL PIETRO GASPARRI – A LEADING PERSONALITY OF VATICAN DIPLOMACY

Pietro Gasparri (1852–1934) who was priest, diplomat, university professor, scholar and cardinal since 1907, belonged to important representatives of Vatican politics of the first half of the 20th century. After his theological studies in Rome he worked at the Catholic Institute in Paris

⁷² VIAN, Paolo (ed.): *Don Giuseppe de Luca e la cultura italiana del novecento*. Roma 2001, s. 89.

for nearly 20 years. When he returned to Rome he was appointed archbishop and sent to the South America as an apostolic nuncio. After coming back he worked for the Curia and became secretary of the Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs. He reached his life and career peak in 1914 when he was appointed the Secretary of State of the Holy See, the position comparable to that of prime minister. In this office he came in diplomatic contact with the new Czechoslovakian state after the First World War and participated in the forming of its church policy. In a political-ecclesiastical sphere he had a significative impact on the conclusion of the Lateran Treaties with Italy which put an end to the longlasting tense relations between these two countries. He resigned from the office of secretary in 1930 when he was replaced by Eugenio Pacelli, the future pope Pius XII.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

PhDr. et PaedDr. Marek Šmíd, Ph.D.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Branišovská 31a
370 05 České Budějovice

PROBLEMATIKA ČETNICTVA V INTERPELACÍCH NÁRODNÍHO SHROMÁŽDĚNÍ 1918–1925

Ondřej Kolář

Činnost bezpečnostních a represivních orgánů v demokratických státech vždy souvisela a dodnes souvisí se dvěma zásadními otázkami, jež se vzájemně prolínají. První tkví v tom, jaké mají či mohou být kompetence těchto institucí, druhá naopak spočívá v tom, do jaké míry a jakým způsobem by měli političtí činitelé uvedené orgány kontrolovat. V praktické rovině se tedy jedná především o to, jak předcházet případům samovolného zneužívání moci policisty, ale také politickým zásahům do výkonu bezpečnostní služby. K úkolům zákonodárných orgánů patří vytváření takové legislativy, jež by zajistila co nejvhodnější kompromis mezi oběma systémy. Přirozeně však příležitostně dochází ke kauzám, na něž litera zákona nepamatuje, stejně jako k případům, kdy nejsou zákony a předpisy důsledně dodržovány. Podobné jevy se v demokratickém prostředí logicky stávají předmětem mediální kritiky a nezdědky též tématem politických debat.

To samozřejmě platilo i o meziválečném Československu, kde se široké spektrum tehdejších politických stran často vyjadřovalo k bezpečnostní problematice nebo se snažilo získat vliv na fungování ozbrojených sil, pověřených udržováním veřejného pořádku. Nejčastějším předmětem parlamentních debat se pochopitelně stalo četnictvo coby nejpůsobivější a nejvlivnější součást tehdejšího státního pořádkového aparátu.

Ponechme stranou zákony a nařízení týkající se četnictva, jež byly probírány na půdě Národního shromáždění, vývoj předpisů věnovaných československým bezpečnostním sborům je ostatně popsán jinde.¹ Zaměříme se především na obsah interpelací a dotazů poslanců adresovaných převážně ministru vnitra a zabývajících se činností četnictva. Jako vzorek pro tento výzkum byly vybrány dokumenty Národního shromáždění² z období od vzniku republiky do poloviny dvacátých let, tedy z éry formování nového státu, kdy

¹ Stěžejní studii k problematice prvorepublikového bezpečnostního aparátu představuje MACEK, Pavel – UHLÍŘ, Lubomír: *Dějiny policie a četnictva II*. Praha 1999. Dále viz: ERHART, Josef – PINKAS, Oldřich: *Sbírka četnických předpisů*. Kroměříž 1923. Informace k uvedenému tématu lze nalézt též ve většině dobových právních a správních slovníků a encyklopedií.

² Jedná se především o materiály pocházející z Poslanecké sněmovny, agenda Senátu poskytuje daleko méně pramenů tohoto druhu.

se společnost snažila vyrovnat s ideovým odkazem zaniklé monarchie, mimo jiné tedy i se svým vztahem k bezpečnostním složkám, jejichž příslušníci naopak v této době hledali své místo v novém společenském uspořádání.

Interpelace zabývající se četnictvem lze rozdělit do několika základních kategorií. Obecně se dá konstatovat, že převažovala kritika činnosti uvedeného sboru, ať již oprávněná, či nikoliv. Patrně nejvíce znepokojující (a nutno dodat, že nikterak řídký) jev představovaly kauzy nepřiměřených násilností ze strany četníků, a to zejména na Slovensku. Na tyto případy upozorňovali převážně komunističtí poslanci, mezi nimiž v daném ohledu vynikali Heřman Tausík a Karol Svetlík.³

Mnohá obvinění, o nichž interpelující často referovali pouze na základě neověřených zpráv z tisku, se při vyšetřování, prováděných z popudu ministra vnitra a případně též ministra s plnou mocí pro správu Slovenska, ukázala jako zcela smyšlená, zavádějící nebo (nejčastěji) neprokazatelná pro nedostatek svědků. V jednom případě dokonce Tausík se Svetlíkem a dalšími v lednu 1921 požadovali prošetření údajného incidentu v obci, jež ve skutečnosti neexistovala, což ministr vnitra Jan Černý neopomněl v odpovědi na interpelaci zdůraznit.⁴ Přesto se našly případy, kdy bylo nutno uznat jasné pochybení četnictva. Například na jaře 1922 vyšlo najevo, že se četníci v Čemerné nechali vyprovokovat urážlivými výroky vyslýchaného Štefana Kopky, jehož ve vzteku fyzicky napadli.⁵

Nejvíce emocí vyvolal osud Israela Dymy (uváděn též jako Moric Dym) z Čergova, který byl zadržen jako hlavní podezřelý z krádeže u svého zaměstnavatele. Strážmistr Vít Dymu při výslechu týral do té míry, že se dotýčný rozhodl ukončit život sebevraždou. V nestřeženém okamžiku se zmocnil četnickovy pušky a střílel se do hlavy, navzdory závažnosti zranění ovšem přežil. Vít tvrdil, že jej Dyma napadl a on použil zbraň v sebeobraně. Jelikož kromě obou aktérů nebyl incidentu přítomen nikdo další, nadřízené úřady akceptovaly četnickou verzi. V tomto směru také ministři Jan Malypetr a Jozef Kállay původně odpověděli na interpelaci komunistů.⁶

Při soudním líčení proti Dymovi však bylo nařízeno odborné lékařské vyšetření, jímž se podařilo na těle obviněného nalézt patrné stopy po mučení a prokázat, že střelné zranění nemohlo být způsobeno tak, jak tvrdil Vít. Tento jasný důkaz strážmistroviny viny měl za následek jeho propuštění

³ Tisky Poslanecké sněmovny (dále PS) Národního shromáždění (dále NS) za období 1920–1925, sign. I./3519, sign. VII./3561, sign. XV/4076. Dobové dokumenty PS NS jsou dostupné online na <http://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=82>.

⁴ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. 1214, sign. 1737.

⁵ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. XVIII./3883.

⁶ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. XVIII./3883.

ze sboru a trestní stíhání, ale především poskytl komunistům a dalším opozičním stranám vítanou záminku k ostré kritice vládnoucí koalice, zejména pak ministrů Malypetra a Kállaye, které skupina poslanců v čele s Heřmanem Tausikem 8. března 1923 otevřeně obvinila ze lži a zatajování skutečností a naznačila, že obdobně si ministři nejspíše počínali i při vyšetřování jiných četnických přehmatů na Slovensku. Kritikové dále zdůraznili, že dosud neobdrželi od Malypetra odpovědi na některé další interpelace.⁷ Oběma nařčeným politikům nezbylo než konstatovat, že při svém předchozím prohlášení o Vítově nevině vycházeli pouze z vyšetřovací zprávy četnictva.⁸

Řečený argument měl jistě svou logiku, pochopitelně nebylo v silách ministrů osobně dohlížet na podrobné vyšetřování všech sporných kauz, avšak markantní pochybení četnických orgánů při původním vyšetřování právem vyvolávalo rozhořčení. Komunistická propaganda i historiografie Dymův případ později s oblibou připomínala jako doklad údajné krutosti buržoazního režimu.⁹

Přirozeně se vnučuje otázka, proč k obdobným pochybením docházelo na Slovensku výrazně častěji než v západnější části republiky. Určujících faktorů bylo patrně více. Četníci, z nichž mnozí odešli na Slovensko dobrovolně, bývali mnohdy zaskočení vlašným či vyloženě nepřátelským chováním obyvatelstva a jeho odlišnou mentalitou. Muži, zvyklí z předchozí služby na to, že v nich civilisté spatřují autoritu, zjišťovali, že s obvyklými postupy ne vždy pochodí. Ne všichni se bohužel dokázali přizpůsobit místním podmínkám. Služba v této oblasti byla v důsledku řádění lupičských band a maďarských či polských bojůvek nebezpečnější než v českých zemích, což se jistě podepisovalo na psychickém rozpoložení strážců zákona.¹⁰

K zmíněným jevům v neposlední řadě přistupoval nedostatek kontroly, jelikož struktura četnictva i dalších úřadů se na Slovensku teprve pozvolna budovala, takže velitelé jednotlivých stanic mnohdy zůstávali odkázáni sami na sebe a měli poměrně volné pole působnosti.

Obdobné poměry panovaly rovněž na Podkarpatské Rusi, jež se však v interpelacích objevuje daleko méně. Tento fakt lze přičítat méně rozvinutému politickému životu a nižší aktivitě tisku na uvedeném území, což mělo za následek nedostatečnou informovanost Prahy o případných incidentech.

⁷ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. XV./4076.

⁸ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. VI./4612.

⁹ Viz například BOHATA, Ivan: *Protílidovalá úloha četnictva v letech 1918–1938*. Praha 1978.

¹⁰ Ač k definitivnímu stanovení státní hranice došlo roku 1921, ještě přinejmenším v následujících třech letech probíhaly především na maďarské hranici ozbrojené potyčky, jež si vyžádaly životy několika četníků. Viz Národní archiv (dále NA), Generální velitel četnictva (dále GVČ), kart. 26.

Problematika četnictva na Slovensku se ale v parlamentu objevila i v jiné souvislosti. Ludácký poslanec Marek Gažík a jeho spolustraníci, mezi nimiž nechyběl ani Andrej Hlinka, se v květnu 1924 dotazovali na důvod vysokého počtu četníků na Slovensku, který byl prý již od dob státního převratu silně nadsazen. (Takové tvrzení se při bližší znalosti působení četnictva ve východních oblastech republiky v prvních letech ČSR jeví jako silně problematické.) Gažík zmínil několik četnických excesů vůči civilistům, přičemž vycházel z novinových zpráv, podrobil kritice neuctivý přístup mnoha strážců zákona vůči náboženskému citění Slováků a vznesl požadavek na nahrazení co největšího počtu českých četníků slovenskými.¹¹

Odpovědi ministra Malypetra se Gažík dočkal téměř po půl roce a mohl se v ní dočíst, že početní stav četnictva na Slovensku odpovídá aktuálním potřebám udržování veřejné bezpečnosti a pořádku, a pokud jde o národnostní skladbu sboru, jsou na četnické stanice na Slovensku přednostně přidělováni Slováci a bývalí legionáři, pouze při jejich nedostatku jsou místa obsazována jinými četníky. Všechny stížnosti, vycházející z článků v tisku, prý ministerstvo a četnická správa začaly prověřovat již před podáním interpelace, přičemž se ani jedno z obvinění nepodařilo potvrdit. Na závěr Malypetr uvedl, „že nebylo dosud ani udáno, ani zjištěno, že by se četníci v uvedených krajích dopouštěli urážek náboženství a že nebylo tudíž důvodů k zakročení.“¹² Tento závěr lze hodnotit jako poněkud bagatelizující.

Slovensko nepředstavovalo jedinou krizovou oblast, zprávy o četnických přehmatech přicházely rovněž ze Slezska a československo-německého pohraničí, kde také panovaly, především v prvních letech ČSR, bouřlivé a často chaotické poměry, vyvolané mísením národnostních a sociálních třenic. Pokud se ale některé obvinění prokázalo, šlo obvykle o menší procedurální pochybení, případy násilností srovnatelné se Slovenskem se nevyskytovaly.

Do uvedené kategorie spadá pozastavení německého sociálního demokrata Oswalda Hillebranda nad incidentem, kdy četník na Chebsku údajně střelil po venkovanech, sbírajících zbylé brambory na již sklizeném soukromém poli.¹³ Vyšetřováním však vyšlo najevo, že dotčený četník pouze pro výstrahu vystřelil do země, aby odradil dav stávkujících horníků od pokusu vniknout na dosud nesklizené brambořiště. Četník tedy plnil služební povinnost, ale užití střelné zbraně při zákroku bylo zhodnoceno jako nepřiměřené.¹⁴

¹¹ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. VII./4617.

¹² Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. XV./4974.

¹³ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. XIII./4256.

¹⁴ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. VI./4420.

Hillebrand a další reprezentanti německých stran se příležitostně vyjadřovali k domnělé perzekuci německy cítících obyvatel četnictvem. To se týkalo především německých učitelů. Německý nacionál Othmar Kallina a německý křesťanský sociál Robert Schälzky, jenž se rovněž angažoval v případech několika údajných četnických excesů, spolu s dalšími čas od času upozorňovali na případy, kdy ozbrojení četníci při vyšetřování veřejně angažovaných učitelů přicházeli v době výuky do škol a neodkladným konáním výsledků narušovali vyučování. Pochybení se ale prokázalo jen v jednom případě.¹⁵ Přirozeně zaznívaly též připomínky k počínání četnictva při potlačování stávek, které se v tomto období ještě neozývaly příliš často.

Další kategorii tvoří interpelace týkající se poměrů v četnictvu. Ty přicházely z různých stran a s různými motivacemi. Komunisté Karl Kreibich a Josef Haken v květnu 1923 kritizovali údajné zvyšování počtu četníků, jež zbytečně zatěžuje státní pokladnu, navíc naznačovali, že důvodem tohoto jevu je snaha vládnoucích vrstev vytvořit silný represivní aparát proti opozici.¹⁶ Ministr vnitra namítal, že vzhledem k mimořádným poměrům v popřevratové době bylo nutno přijmout více četníků oproti předválečným časům, v posledním roce však byl systematizovaný stav snížen o 750 mužů.¹⁷

Specifické postavení v Národním shromáždění zaujímalí bývalí legionáři, kteří nejenže reprezentovali určitou politickou stranu, ale zároveň obvykle zastávali funkce v legionářských organizacích (nejčastěji v Československé obci legionářské, dále ČSOL) a v případě potřeby dokázali bez ohledu na stranickou příslušnost spolupracovat při hájení zájmů bývalých spolubojovníků.

Popsaný jev názorně ilustruje společný dotaz národních socialistů Josefa Patejdla a Josefa Davida, sociálního demokrata Václava Jaši a agrárníka Martina Oriška, předložený na jaře 1924 ministru Malypetrovi. Podepsaní prosazovali, aby byli bývalí legionáři sloužící u četnictva dosazováni na pozice velitelů stanic a do důstojnických funkcí v počtu, který by odpovídal procentuálnímu zastoupení legionářů v řadách četnictva. Dále zazněl požadavek na důslednější „odrákouštění“ četnictva a (patrně oprávněná) výtky vůči určitým nedůslednostem v systému povyšování četníků. Nejednalo se o první ani poslední případ, kdy legionáři vystoupili s obdobnými návrhy a představitelé četnictva jako obvykle argumentovali těžko zpochybnitelnou skutečností, že starší četníci mající praxi z dob monarchie a disponující dostatečnou

¹⁵ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. VII./4449.

¹⁶ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. V./4157.

¹⁷ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. VIII./4249.

znalostí legislativy jsou pro výkon velitelských funkcí obvykle způsobilější než „národnostně uvědomělí“, leč zkušenosti zatím postrádající legionáři.¹⁸

Pro pochopení širšího kontextu doplňme, že ČSOL se k problematice četnictva vyjadřovala častěji, jak dokládá například její rezoluce, žádající po ministru vnitra Janu Malypetrovi sloučení policie a četnictva, aby se předešlo kompetenčním nejasnostem, dosazení legionáře do čela nově ustaveného sboru a jeho podřízení přímo vládě, nikoliv blíže nespecifikovaným „státním úředníkům“ s údajně problematickou minulostí z předpřevratové éry.¹⁹ I tyto návrhy zůstaly nevyslyšeny.

Mimo námitek a námětů, jež se týkaly celkové situace četnictva, zazněla na parlamentní půdě řada interpelací a dotazů věnovaných dílčím záležitostem sboru. Některé, jako dotaz již zmíněného Roberta Schälzkyho na důvod častého převelování četníků ve Slezsku, byly označeny za bezpředmětné a neprojednávaly se.²⁰ Jiné interpelace vycházely z nedostatečné znalosti předpisů, a ministr je tudíž mohl snadno smést ze stolu. Mezi takové případy patřila neopodstatněná připomínka německého křesťanského sociála Felixe Luschky k domnělému zasahování četnictva do pravomocí obecní policie²¹ nebo poměrně časté námitky vůči tomu, že četníci měli při tom či onom služebním zákroku nasazeny bodáky na puškách, což ovšem bylo v souladu s předpisy.

Vyskytla se však i řada kauz, kdy se poslanci pokoušeli hájit zájmy četníků, mimo jiné i v národnostním ohledu. V listopadu 1920 přednesla skupina německých poslanců v čele se Schälzkym a Luschkou interpelaci ve prospěch četníků německé národnosti penzionovaných před 1. říjnem uvedeného roku. K řečenému dni byly totiž výrazně zvýšeny četnické důchody, takže strážci zákona, kteří odešli do výslužby před tímto datem, utrpěli finanční újmu.²² Ministr vnitra Černý v odpovědi vysvětlil, že rozdíl mezi „staropenzisty“ a „novopenzisty“ brzy vyřeší chystaná úprava předpisů, a neopomněl dodat, že všichni četníci penzionovaní v předchozích dvou letech odešli ze sboru buď ze zdravotních důvodů, kvůli uplynutí služebního závazku či

¹⁸ NA, GVC, kart. 13. Generální velitel četnictva Karel Vyčítal (ve funkci 1920–1930) věnoval záležitostem legionářů v četnictvu značnou pozornost a nabádal podřízené ke kompromisnímu přístupu. V popisované kauze Vyčítal nařídil jednotlivým zemským velitelům, aby se do 24 hodin k požadavkům legionářských poslanců vyjádřili, a zdůraznil, že zprávy mají být sepsány „beze vší kritiky“, což svědčí o tom, že se snahy legionářů o zasahování do záležitostí sboru patrně setkávaly s ostrým nesouhlasem některých vyšších důstojníků.

¹⁹ NA, GVC, kart. 13.

²⁰ Stenoprotokol ze schůze PS NS 23. listopadu 1921.

²¹ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. IX./3158.

²² Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. 867.

na vlastní žádost a rozhodně popřel, že by docházelo k cílenému propuštění Němců.²³

Obdobné problematiky se týkala rovněž interpelace z března 1921, která krom jiného upozorňovala na údajné nucené superarbitrace velitelů stanic německé národnosti.²⁴ Jan Černý, v té době předseda vlády, tvrdil, že ve skutečnosti měli být dotyční Němci původně přeloženi na jiná působiště, avšak tito – vesměs již nikoliv nejmladší – muži, kteří si za léta služby vytvořili ve svých obvodech přátelské a často též rodinné vazby, se prý snažili vyhnout splnění rozkazu tím, že se vydávali za nemocné. Proto byli předvoláni před superarbitrační komisí, jež některé z nich označila za neschopné další služby.²⁵

Případů, kdy se političtí reprezentanti národnostních menšin domáhali spravedlnosti pro četníky německého či maďarského původu, bychom mohli uvést více, přičemž někdy vycházelo najevo, že kritika namířená proti ministerstvu vnitra vychází z nepřesných nebo nepodložených informací. V jedné kauze, která se opět ukázala být poněkud nadsazená, dokonce skupina maďarských poslanců projevila své odhodlání obrátit se na Společnost národů, nebudou-li respektovány její požadavky ohledně zaopatření penzionovaných četníků maďarské národnosti.²⁶

Krom národnostního aspektu vyvolala značný rozruch i otázka veřejné angažovanosti četnictva. Zde se jednalo zejména o právo četníků na členství v různých spolcích a sdruženích a o svolení ministerstva ke zřízení četnické stavovské, resp. odborové, organizace.²⁷ Ministerstvo vnitra, stejně jako vedení četnictva, se však obávalo nežádoucí politizace bezpečnostního sboru a především komunistických vlivů, proto obdobné návrhy vytrvale a důsled-

²³ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. 1219.

²⁴ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. 2229.

²⁵ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. 2977.

²⁶ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. XVI./4076. Přístup četnického vedení vůči četníkům nečeského původu byl obvykle poměrně benevolentní, což dokládá opakované prodluzování nejzazších termínů pro složení jazykových zkoušek. I po uplynutí těchto lhůt byli někteří starší četníci ponecháni ve službě navzdory nedostatečné znalosti úředního jazyka, například stanici ve Staré Roli na Karlovarsku ještě roku 1927 velel muž hovořící pouze německy. Návrhy na jeho odvolání Zemské četnické velitelství v Praze zamítalo s odůvodněním, že dotyčnému beztak chybí jen pár měsíců do penze a vzhledem k jeho dosavadní loajalitě by nebylo vhodné superarbitrovat jej předčasně. Viz NA, Zemské četnické velitelství Praha (dále ZČV), kart. 355. Příčiny této benevolence lze spatřovat především v nedostatku kvalifikovaných četníků české národnosti v prvních letech po převratu.

²⁷ K této záležitosti viz PLOSOVÁ, Jaroslava: *Spolkový život četnictva ve 20. letech 20. století*. In: GALAŠ, Radek (ed.): *Almanach z V. konference policejních historiků*. Praha 2010. (Vydáno pouze elektronicky.)

ně odmítalo.²⁸ Ve prospěch četnických odborů a svépomocných družstev se angažovali jak komunisté, včetně výše zmíněných poslanců Hakena a Svetlíka, stejně jako němečtí sociální demokraté (například Ernst Grünzner) a zástupci dalších, převážně levicových, stran. Zmínku zasluhují též interpelace a dotazy národního socialisty Huga Bergmanna ohledně četnických platů, hmotného zabezpečení, povyšování a s tím souvisejících záležitostí.

Poslední a dosti výjimečnou kategorií tvoří osobně motivované interpelace. V této souvislosti nelze nezmínit poněkud úsměvně působící kauzu německého agrárníka Wolfganga Zierhuta. Jmenovaného politika rozladil strážmistr Brom ze Železné Rudy, který se jej rozhodl legitimovat během cesty vlakem. Toto „obtěžování“ Zierhuta popudilo do té míry, že 11. června 1922 vytkl ministru vnitra údajně zbytečné a neopodstatněné konání kontrol ve vlaku, v souladu s tehdejší parlamentní praxí vyjádřil odpor k tomu, že četníci provádí tuto službu s nasazenými bodáky,²⁹ a vyzval k přeložení „provinilého“ četníka do jiného okresu.³⁰ Janu Malypetrovi pochopitelně nedalo mnoho práce se s kritikou podobného druhu vypořádat.

Shrme-li poznatky, vylíčené na předchozích stránkách, můžeme konstatovat, že interpelace se týkaly především dvou základních tematických okruhů, totiž nesprávného chování četnictva vůči občanům a poměrů uvnitř sboru. Mnohé kritické připomínky se ukázaly jako neopodstatněné, jindy se pochybení četnictva nepodařilo prokázat, což však nemusí nutně znamenat, že k pochybení nedošlo. Poměrně překvapující je četnost kauz, kdy interpellanti projevíli neznalost práv a povinností četnictva.

Co se týče politického profilu interpelantů, šlo nejčastěji o představitele levice či členy stran reprezentujících národnostní menšiny. Do posledně uvedené kategorie lze zahrnout i Hlinkovi luďáky, kteří sice *de iure* tvořili součást „československého národa“, sami se však proti tomuto pojetí vymezovali. Určitou výjimku představovali nijak početní pravicoví poslanci s legionářskou minulostí.

Některá z popsaných témat (především stížnosti na přehmaty a pochybení četníků) se nadále objevovala i v následujících letech, jiná, jako například otázka četnické stavovské organizace, časem ustoupila do pozadí a byla nahrazena novými, ve své době aktuálnějšími problémy, jejichž analýza by již ovšem představovala námět pro samostatné odborné pojednání.

²⁸ V důsledku zásady naprosté apolitičnosti se nepodařilo prosadit ani zřízení oborového časopisu pro četnictvo, ačkoliv této myšlence byla řada vyšších četnických důstojníků příznivě nakloněna. Viz NA, GVČ, kart. 11; NA, ZČV, kart. 96.

²⁹ Je poněkud zarážející, že se výtky vůči nošení bajonetů četníky objevovaly znovu a znovu navzdory opakovaným ujištěním ministerstva, že tato výzbroj odpovídá předpisům. Výslovný návrh na odstranění bodáků z četnické výbavy v interpelacích přesto nikdy nezazněl.

³⁰ Tisky PS NS za období 1920–1925, sign. VII./3700.

RESUMÉ

PROBLEMATIKA ČETNICTVA V INTERPELACÍCH NÁRODNÍHO SHROMÁŽDĚNÍ 1918–1925

Problematika bezpečnostních sborů patřila v meziválečném Československu k častým tématům interpelací v Poslanecké sněmovně Národního shromáždění. Předmětem kritiky se stávaly zejména skutečné i domnělé přehmaty četnictva, především na Slovensku a v pohraničních oblastech, kde v prvních letech existence republiky panovaly vzrušenější společenské poměry, dále byla věnována pozornost hmotnému zaopatření aktivních i vysloužilých četníků, národnostním záležitostem v rámci ozbrojeného sboru, postavení legionářů v četnictvu a otázce vytvoření četnické odborové organizace. Převážnou většinu interpelantů tvořili příslušníci levicových a menšinových politických stran.

SUMMARY

GENDARMERY IN INTERPELLATIONS OF THE NATIONAL ASSEMBLY IN THE YEARS 1918–1925

In the inter-war Czechoslovakia the issue of security forces was treated very frequently as an object of interpellations in the National Assembly's House of Representatives. Objections were made to the gendarmery's real and alleged flaws, especially in Slovakia and frontier areas where the social conditions in the first years of the newly established republic were unstable. Other issues concerned the social security for active and retired gendarmes, questions of nationality and legionaries' status within the security forces and creation of gendarmery trade union. The majority of interpellators came from the left-wing and minority political parties.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

Mgr. Ondřej Kolář
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

BOHUMIL LAUŠMAN VE SVÝCH KNIŽNÍCH EXILOVÝCH PUBLIKACÍCH¹

Jana Burešová

1.

Bohumil Laušman² patřil k výrazným sociálně demokratickým politickým osobnostem první Československé republiky a prvního poválečného období do nastolení komunistického režimu v Československu v únoru 1948, byl posledním předsedou československé sociální demokracie před únorem 1948. Patřil ke skupině sociálně demokratických politiků, kteří byli pro jistou spolupráci s komunisty. Z tohoto důvodu s ním v dalším vývojovém období členové exilové sociální demokracie po jeho příchodu do exilu odmítli spolupracovat, což Laušman těžce nesl. Vytýkali mu jeho příliš levicový postoj v únoru 1948 a v následném období. Už před tím, v listopadu 1948, byl Laušman rozhodnutím Ústředního výkonného výboru Československé sociálně demokratické strany v Londýně, spolu s dalšími, formálně vyloučen ze strany.³

2.

V době svého téměř čtyřletého pobytu v exilu,⁴ od samého počátku roku 1950 do Štědrého dne roku 1953, napsal Laušman řadu desítek článků

¹ Tento článek vznikl v rámci práce na vědeckovýzkumném projektu GA ČR Kapitoly z dějin československého exilu po druhé světové válce, reg. č. 409/06/1771. Téma bylo předneseno na vědecké konferenci Úsilí československého exilu o obnovu demokracie v Československu po únoru 1948 na Univerzitě obrany v Brně dne 12. 11. 2008.

² Narozen 30. 8. 1903 v Žumberku u Chrudimi, zemřel 9. 5. 1963 v Praze-Ruzyni.

³ Nejpodrobněji o celém jeho životě a politické práci viz ŠOLC, Jiří: *Útěky a návraty Bohumila Laušmana. Osud českého politika*. Praha 2008.

⁴ K životním osudům Bohumila Laušmana po nástupu komunistické vlády v Československu viz dílčí studie: BUREŠOVÁ, Jana: *Únos Bohumila Laušmana a československá emigrace*. In: Listy, 2004, č. 4, s. 58–64; Táž: *Poznámky k případu Bohumila Laušmana*. In: PERNES, Jiří: *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Brno 2005, s. 192–203; BUREŠOVÁ, Jana – TRAPL, Miloš: *Silvestrovský útek Bohumila Laušmana do emigrace a jeho tvrdý dopad na rodinu*. In: *Emigrace*. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia. Olomouc 2006, s. 59–67; Tíž: *Jugoslávská etapa Laušmanova exilu*. In: KONEČNÝ, Karel – MOTLÍČEK Tomáš (ed.): *Emigrace*. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia II. Olomouc 2008,

do zahraničního tisku a především do krajanského tisku, zejména v Jugoslávii.⁵

Ve své druhé emigraci⁶ napsal Bohumil Laušman dvě knihy,⁷ na nichž pracoval především při svém pobytu v Jugoslávii, ponejvíce u českých a slovenských krajanů v Chorvatsku v okolí Daruvaru a u Slováků v Srbsku v Bačském Petrovci a také v Bělehradě. V knihách řešil své dva stěžejní náměty, o nichž psal také v denním tisku a které sám, jako účastník a politický aktér, prožil. Jednalo se o Slovenské národní povstání a politické události v únoru 1948 v Československu. V publikacích podává svůj, často velmi barvitý, výklad a hodnocení a polemizuje s odlišnými názory na obě výrazné události z konce období druhé světové války a politických změn prvního poválečného období v Československu a ve světě obecně v logických souvislostech.

s. 69–92; BUREŠOVÁ, J. – TRAPL, M.: *Materiály k emigraci Bohumila Laušmana v Jugoslávii*. In: Československý exil 1938–1989 v zahraničních archivech. Sborník z vědecké konference 21.–22. 11. 2007 na Univerzitě obrany v Brně. Brno 2008, s. 65–82; TÍŽ: *Bohumil Laušman. Proměny života sociálně demokratického politika s nástupem komunistické moci v Československu*. Olomouc 2009; KAPLAN, Karel: *Bohumil Laušman – vězení a smrt*. Soudobé dějiny, I, 1994, č. 2–3, s. 302–309; TÍŽ: *Sociální demokracie po únoru 1948*. Praha 2011; POLIŠENSKÁ, Milada: *Zapomenutý „nepřítel“ Josef Josten. Free Czechoslovakia Information Service na pozadí československo-britských diplomatických styků 1948–1985*. Praha 2009, s. 397–404 aj.; ŠIMSOVÁ, Sylva: *Úvod k exilové osobní korespondenci Blažeje Vilíma*. In: Sborník archivu Ministerstva vnitra, 2005, č. 3, s. 303–319; TÁŽ: *Dokumenty o Bohumilu Laušmanovi v britských archivech*. In: Sborník archivu bezpečnostních složek, 2007, č. 5, s. 273–374; VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Laušman v Bělehradě. Několik dokumentů z bělehradských archivů k působení Bohumila Laušmana v exilu v Jugoslávii*. In: *Securitas imperii*, 2006, č. 14, s. 306–319; ŽÁČEK, Pavel: *Odluky osob v padesátých letech (únosy v režii československé Státní bezpečnosti)*. In: BABKA, Lukáš – VEBER, Václav: *Za svobodu a demokracii III. Třetí (protikomunistický) odboj*. Hradec Králové 2002, s. 117–141; v denním tisku a v popularizačních tiskovinách bylo publikováno několik dalších dílčích článků.

⁵ Viz podrobněji BUREŠOVÁ, J. – TRAPL, M.: *Jugoslávská etapa Laušmanova exilu*, s. 69–92; TÍŽ: *Materiály k emigraci Bohumila Laušmana v Jugoslávii*, s. 65–82.

⁶ V první emigraci byl v době nacistické okupace. Odešel za hranice koncem roku 1939, krátce sloužil v československé armádě na Západě, pak se stal členem československé Státní rady v Londýně. Patřil k blízkým spolupracovníkům Edvarda Beneše. V první emigraci napsal Laušman také dvě publikace: LAUŠMAN, Bohumil: *Co jsem viděl v Sovětském svazu*. Londýn 1943; TÍŽ: *Moskva včera a dnes*. Londýn 1943.

⁷ LAUŠMAN, Bohumil: *Pravda a lož o Slovenskom národnom povstaní. K siedmemu výročiu jeho vzplanutia* (dále jen *Pravda a lož*). Petrovec – Bačka 1951, 68 s.; TÍŽ: *Kdo byl vinen? Jak umírala československá svoboda* (dále jen *Kdo byl vinen?*). Wien 1953, 237 s.

3.

Bohumil Laušman byl v roce 1944 v době Slovenského národního povstání jmenován členem zvláštní československé vládní delegace do Banské Bystrice. Když bylo povstání potlačeno, přešel Laušman s jedním partyzánským oddílem v dubnu 1945 válečnou frontu a navázal styky s československou vládou v Košicích. Ke konci války byl Laušman v blízkém kontaktu s komunistickým vůdcem Klementem Gottwaldem a s levicově orientovaným členem své sociálně demokratické strany Zdeňkem Fierlingerem. Do osvobozeného Československa přijel ve funkci ministra průmyslu nové vlády. V té době byl někdy označován jako zastánce a výkonný orgán komunistické politiky. Důvodem tohoto názoru byl Laušmanův podíl, jako ministra průmyslu, na vydání dekretů o znárodnění československého průmyslu. V prvním poválečném období měl Laušman pozici významného sociálně demokratického politika levicové orientace, úzce spolupracujícího s komunisty. Změnu ale přinesl 21. sjezd sociálně demokratické strany v listopadu 1947. Bohumil Laušman byl navržen na funkci předsedy strany jako protikandidát Zdeňka Fierlingera, který měl podporu komunistů. Předsedou byl Laušman za podpory pravicového křídla sociální demokracie, reprezentovaného výrazně např. Václavem Majerem, zvolen. Takže několik měsíců před komunistickým státním převratem v únoru 1948 se Laušman dostal z pozice komunistického sympatizanta do okruhu osob označovaných za stoupence pravicového směru sociální demokracie.

V době komunistického státního převratu zaujala většina sociálních demokratů vyčkávací postoj. Z. Fierlinger se okamžitě postavil na podporu komunistů, V. Majer vystoupil proti. Fierlinger záhy vytlačil Laušmana z postu předsedy sociálně demokratické strany. Na tuto funkci Laušman oficiálně rezignoval 18. března 1948. Až do 15. června 1948 setrval v pozici místopředsedy vlády, odkud byl v uvedené době odvolán a jmenován ředitelem Energetických závodů v Bratislavě. Sociálně demokratická strana byla 27. června 1948 sloučena s komunistickou stranou, ale ne automaticky se všemi členy. Laušman o členství v ní nestál a ani mu nebylo nabídnuto. Od této doby se Laušman přestal účastnit politického života. Na Silvestra 1949 podruhé ve svém životě, v podmínkách jiné diktatury, znovu emigroval. Zprvu pobýval v uprchlickém táboře v západním Německu, pak žil v Jugoslávii a Rakousku, odkud byl agenty československé tajné služby StB na Štědrý den 1953 unesen zpět do Československa a vězněn. Komunisté se ho snažili zneužít proti československé politické emigraci. V roce 1957 byl odsouzen k vězení na 17 let, kde v roce 1963 ve věznicí v Praze-Ruzyni za nevyjasněných okolností zemřel.

4.

Hlavním cílem předloženého příspěvku je přiblížit v dobovém kontextu Laušmanovy názory na v úvodní pasáži uvedené dvě historické události.

Nejprve k Laušmanovým názorům na Slovenské národní povstání. K sedmému výročí SNP v roce 1951 vydalo krajské slovenské nakladatelství Kultura v Bačském Petrovci, v centru slovenských krajanů v srbské Vojvodině bývalé Jugoslávie, slovensky psanou knihu Bohumila Laušmana *Pravda a lož o Slovenskom národnom povstaní*. Laušman ji dokončil v Bělehradě v červenci 1951. Bohumil Laušman zde barvitě a působivě, s velkou dávkou emocí, popisuje, zdůvodňuje a hodnotí Slovenské národní povstání. 29. srpen 1944, jako den SNP, hodnotí jako lidovou revoluci, která získala mnoho lidí z pestrého společenského spektra, různého náboženského a politického zaměření.

Laušman přibližuje dvouměsíční časový úsek, ve kterém byla oblast středního Slovenska svobodným územím, které se řídilo zákony, jež stanovala organizátorka povstání, Slovenská národní rada. Vzpomíná dramatické situace, kdy toto osvobozené území Slovenska dva měsíce bojovalo proti přesile ze všech směrů. Připomíná, že po prolomení vojenské fronty a potlačení povstání přece jen dál boje pokračovaly – změnily se na partyzánskou válku pokračující až do konce druhé světové války. Laušman označil SNP jako velký čin a zároveň velký symbol. Píše o velkém činu mravně-politickém, státně-politickém, činu mezinárodně-politickém a samozřejmě vojenském. V úvodu zmiňuje, že v období, které uplynulo od SNP, se význam tohoto povstání stal předmětem sporů a polemik. Píše nejprve o českých a slovenských stoupencích a sympatizantech fašismu a uvádí jejich názory ve smyslu, že na Slovensku žádné povstání nebylo, že jen skupinka bolševických dobrodruhů chtěla svrhnout moudrého Tisa, a proto měla na svědomí nacistické protipatření, tedy vypalování slovenských vesnic a vraždění obyvatelstva. Laušman uvádí, že takovéto reakce v dané době jsou ve Frankově Španělsku a také v USA. Mluví o iredentě, která je ve Španělsku neškodná, a že v Americe žijí ještě zdravé síly Čechů a Slováků, které jeho slovy dovedou proti lži pozvednout zbraně pravdy. Zde se, hned v úvodu knihy, objevuje motto celé publikace a její cíl: pravda a lož o SNP, čili obrana SNP proti jeho znevažovatelům a zkrleslovatelům. Jako druhý případ znevažování SNP na přelomu čtyřicátých a padesátých let Laušman uvádí chování komunistických vlád včetně československé.

Počátky slovenského protifašistického odboje Laušman spatřoval v prvních dnech existence samostatného slovenského státu. První praktické odbojové činy Slováků spočívaly v tom, že organizovali tajné přechody Čechů,

kteří odcházeli do zahraniční československé armády. Laušman vzpomínal, že sám udržoval se Slováky těsné spojení. Vzpomínal, jak musel po vydání zatykače opustit svou vlast, jak ho socialisticky orientovaní železničáři přepravili přes hranice protektorátu na Slovensko, jak mu pomohli dostat se dál přes Maďarsko do Jugoslávie. Ochránili ho před Hlinkovými gardami v Bratislavě a na hranicích otrávil gardistické psy, aby Laušman mohl přeběhnout. Byli schopni několik let skrývat pronásledované Čechy, sestřelené britské a americké letce, uprchlé jugoslávské zajatce, francouzské a britské uprchlíky z různých táborů nucené práce a jakékoliv další pronásledované lidi. Slováci později také odcházeli s Čechy do zahraničí. Laušman připomíná, že Slováci byli hned od počátku druhé světové války spolupracovníky a spoluorganizátory rozsáhlé odbojové zpravodajské služby. Touto službou byli známí především pracovníci Dunajplavby v Bratislavě a továrny na zápalky v Banské Bystrici. Touto cestou posílali do zahraničí důležité informace vojenského a politického charakteru, později tam začaly pracovat samostatné tajné vysílačky, které byly ve spojení s Londýnem a Moskvou.

Sympatie Laušmana ke Slovákům procházejí celou knihou. Píše o organizování skupin revolučních vlastenců pod Tatrami a vyvozuje z jejich plánů na svržení luďácko-fašistického režimu postupný vznik ilegální Slovenské národní rady, která reprezentovala všechny protifašistické, politicky a nábožensky různorodé proudy. Píše o tom, jak mnoho Slováků z vojenských oddílů loutkové vlády v Bratislavě začalo přecházet na druhou stranu – nejprve k ruským a ukrajinským partyzánům a pak někteří do východní československé armády. Později, když bratislavská vláda své vojáky z fronty odvolala a poslala je jako pracovní oddíly do Itálie, odcházeli muži k italským partyzánům a jednotlivci se dostali až k jugoslávským partyzánům, s nimiž bojovali čeští a slovenští krajané žijící v Jugoslávii.

Laušman ukazuje, jak dosti dlouho před vlastním vypuknutím SNP se po celém Slovensku projevoval odpor proti slovenské vládě a Německu. V horách se vytvářely partyzánské jednotky. Ke Slovákům se přidávali Češi, kteří utekli před gestapem, bojovali tam i Jugoslávci, Rusi, Francouzi, Poláci, kteří využili leteckých útoků k útěku ze zajateckých koncentračních a pracovních táborů. Přicházeli protifašističtí Rakušané, Němci a Maďaři. Laušman velmi zdůrazňoval mezinárodní charakter a význam SNP.

Na přelomu let 1944 a 1945 se sešla Slovenská národní rada a připravila politický program celonárodního boje i jeho vojenskou stránku. Laušman zdůraznil hlavní ideu politického programu, spočívající na zásadách věrnosti slovenského národa jednotné Československé republice, kde slovenský národ má mít pozici svébytného rovnoprávného národa s národem českým.

Dále Laušman připomíná, že na Slovensku bylo jasné, že všeobecné povstání musí být provedeno v dohodě s velitelstvím Rudé armády a koordinované s jeho akcemi. Prezident Beneš vydal 27. ledna 1944 z podnětu ministerstva národní obrany emigrantské vlády a v souhlasu s vedením československé emigrace v Moskvě na Slovensko rozkaz, aby byly z vojenských jednotek připraveny partyzánské oddíly soustředěné na středním a východním Slovensku. Slovenská národní rada vyslala delegaci do Moskvy, doprovázenou zástupcem vojenského štábu, aby se dohodla o povstání s příslušnými sovětskými místy. Odlet se konal opožděně, až v srpnu 1944. Ovšem v Moskvě se už nic nedojednalo, neboť povstání propuklo spontánně samo. Zdůraznil, že všechny potřebné přípravy na povstání byly na Slovensku vykonány včas.

B. Laušman líčí mnohé detaily, např. to, že v prostoru povstání, který měl být obsazen a hájen proti nepříteli, se konalo nařízením náčelníka velitelství pplk. Goliana, který ve skutečnosti byl v čele povstalecké vojenské akce, dokonce vojenské cvičení, kterému nejednou přihlížel sám hlavní velitel a jedna z hlavních osobností luďáckého režimu generál Turanec, netušící, co se za touto akcí skrývá. Delegace z Moskvy se pak na jaře vrátila už na osvobozené území. Podrobně Laušman popsal okolnosti začátku povstání spojené s výstřelem z německé pistole. Bez souhlasu Londýna a Moskvy začalo na Slovensku povstání. Dne 26. srpna vyhlásili vojáci a partyzáni Turčiansky Svätý Martin svobodným městem.

Detailně Laušman pojednal o bojových akcích na Slovensku. V samostatné kapitole rozebral otázku pomoci Sovětského svazu Slovensku. Zpráva o vypuknutí SNP zastihla Laušmana v Moskvě, kam přicestoval s československou vládní delegací pro osvobozené území. V této delegaci byly zastoupeny všechny protifašistické politické směry a byl tam rovněž vojenský a politický referent kabinetu prezidenta republiky. Delegace byla ustanovena na základě československo-sovětské dohody a jejím úkolem bylo přebírat z rukou postupujících spojeneckých vojsk administrativní správu na osvobozeném československém území. Vypuknutí SNP bylo pro Moskvu velkým překvapením, počítala s ním mnohem později – z důvodů politických, ne vojenských. Činitelé v Moskvě přijali tedy aspoň formálně SNP za své. Laušman v knize podrobně vylíčil průběh vojenských akcí. Čeští politikové v Moskvě začali organizovat pomoc pro Slovensko řadou zákroků u sovětské vlády, především ve věci pomoci zbraněmi a přemístěním československého armádního sboru ze Sovětského svazu na Slovensko. Laušman byl pak osobně přítomen např. na Dukle, když nacisté útok československých a sovětských sil odrazili.

Když nakonec sovětský štáb aspoň částečně vyhověl přání československých politiků a odvolal 2. československou parašutistickou brigádu z fronty a dal rozkaz k jejímu přemístění na osvobozené území Slovenska, Laušman vzpomínal, že až dodatečně se dověděl, když představitelé sovětského štábu oficiálně ujišťovali československou vládu v exilu všestrannou pomocí bojujícímu Slovensku, že současně vyslovili Sověti přání, aby se západní spojenci o Slovensko nestarali. Totéž tlumočila sovětská mise v Banské Bystrici britské a americké misi, které tam už působily. Laušman připomíná, že pomoc SNP ze strany Sovětského svazu byla pomalá. Uvádí, že obdobně, jako bojující Jugoslávie proti nacistům, tak SNP, byly předmětem odporné politické hry, kterou tehdy Sověti zahájili jako „nevinné drama a dnes dokončují jako cynickou tragikomedii...“⁸

Laušman se dostal na Slovensko sovětským letadlem spolu s poslancem Uhlířem a dvanácti československými vojáky. Cestou zažili ostřelování nacistickým protiletadlovým dělostřelectvem, ale dostali se na Slovensko úspěšně. Laušman vzpomínal a emotivně líčil atmosféru mezi většinou slovenskými vojáky po přistání, jejich radost, že jsou na domácí půdě. Laušman se otevřeně kriticky vyjádřil o neschopnosti československé vlády v Londýně zorganizovat pomoc Slovensku, především dodávkami zbraní. Partyzáni i v českých zemích dostávali sliby, že budou shozeny zbraně z letadel, ale nepřišly ani z východu ani ze západu.

Působivé je líčení o odvaze, obětavosti i dobré morálce vojáků, partyzánů i občanů, i když pak nepřítel zahájil bombardování otevřených míst a městeček v zázemí. Laušman popsal podrobně politický život na slovenském území, opatření a práci Slovenské národní rady. Pečlivě zaznamenal každodenní realitu a atmosféru mezi místními lidmi. Barvitě vylíčil život jedné vojensko-partyzánské skupiny o počtu několika tisíc lidí, která táhla od Banské Bystrice do hor směrem na Donovaly a Staré Hory a které byl členem.

Bohumil Laušman oceňoval bezmeznou obětavost obyčejných Slováků, roli partyzánů, připomínal pomoc povstání ze zahraničí, zvláště z Jugoslávie a Francie, ale i jiných národů. Uvádí z vlastní zkušenosti konkrétní příklady odvahy a obětavosti venkovanů v podhorských vesnicích, i dětí.

V poslední části knihy Laušman obsírně vyložil a rozvedl všechny souvislosti značného významu SNP, připomínal mnohé dobové, i mezinárodní, reakce, oceňující celkový význam SNP pro porážku fašismu, ale i pro další skutečnosti – např. aktéři SNP bojovali i za obnovu spojení Čechů a Slováků v Československé republice.

⁸ LAUŠMAN, B.: *Pravda a lož*, s. 32.

V posledním oddíle knihy, nazvaném *Zrazený odkaz povstání*, se Laušman dostal k tématu, které řeší ve své druhé exilové knize, k souvislostem událostí ve druhé polovině čtyřicátých let, spojených ve své vrcholné podobě s únorovým státním převratem roku 1948 a věcmi těsně souvisejícími.

Druhá Laušmanova kniha, *Kdo byl vinen?*, je detailní analýzou vnitřní, ale i mezinárodní situace druhé poloviny čtyřicátých let a komunistického státního převratu v únoru 1948 v Československu. Laušman otevřeně vyjádřil zklamání nad komunistickou politikou, ale i nad reakcemi ostatních politických proudů v Československu, následně pak ze západní emigrace. V Laušmanových očích bylo zrazeno heslo „demokracie naše cesta, socialismus náš cíl.“

V knize Laušman podrobně vylíčil svůj osud, svou činnost i před únorem 1948, svou politickou činnost za války, své působení v politice v prvních poválečných letech, své politické názory i kroky a kroky ostatních politiků.⁹ Únorové dny popsal velmi podrobně, den za dnem, data od 16. února do 25. února tvoří samostatné podkapitoly. Kniha začíná citáty T. G. Masaryka o velkých a malých národech a E. Beneše o socialismu.¹⁰ Tyto názory, zvláště názor na demokracii a socialismus, vystihovaly přesně i Laušmanův vztah k demokracii a s ní spojenému socialismu jako ideálnímu společenskému systému a stylu života vůbec. Demokracií a socialismem byl Laušman jakoby omámen a nadšeně vysvětloval a obhajoval tyto postoje a prosazovanou ideální politiku, čehož největší reálný vzor spatřoval v poválečné Jugoslávii.¹¹ Závěr práce pak představuje kapitola *Krédo socialistického emigranta*, která je Laušmanovým vyznáním k uctívaným a prosazovaným hodnotám demokracie, svobody a s nimi samozřejmě, podle Laušmanových představ, spojeného socialismu. Laušman v závěru vysvětluje důvod sepsání této knihy. Měla to být reakce na výzvu přátel, ať něco také on napíše k únorové tragédii roku 1948. Laušman ke knize uvádí, že to nejsou ani dokumenty ani historie ani kronika, nejsou to jenom paměti a jenom reportáž. Je to všechno a přitom všeho málo. Je to svědectví jednoho z hlavních očitých svědků českosloven-

⁹ Obsah knihy je strukturován chronologicky. Názvy kapitol, před stěžejní pasáží knihy, která představuje detailní rozbor únorových dnů, jsou: *Na vysvětlenou, Před únorem bylo září, Co jsem dělal za války, Zakroužíme vám krkem, Kyticka Gottwaldovi, Po přípitcích Stalinovi, Ve stínu Jalty, Jak jsem bolševizoval ČSR, Trhlíny, Před bouří.*

¹⁰ „Socialismus je způsob života, který si přeje převážná část národa. Věřím však při tom, že se socialismem je slučitelná určitá míra svobody a svornosti, ony nezbytné principy našeho národního života.“ In: LAUŠMAN, B.: *Kdo byl vinen?*, s. 5.

¹¹ S nejvyššími jugoslávskými politiky v době své emigrace Laušman často jednal a hledal zde své výraznější politické uplatnění, které ale nebylo realizováno v takové podobě, jak si původně představoval. Jugoslávští političtí představitelé totiž prioritně respektovali oficiální československou vládu.

ské tragédie. „Svědék ovšem nesmí lhát ani zkreslovat. Proto – když už jsem sáhl po peru – úzkostlivě jsem dbal na to, abych proti pravdě nezhřešil.“¹²

Celá kniha je velmi emotivní a působivá, Laušman se v ní představil jako velký schopný vypravěč. Svůj politický život např. začíná vyprávět citací zápisu kriminální ústředny – přepsal zde znění policejního zatykače, vydaného na jeho osobu dne 1. ledna 1951.¹³

Touto knihou se Laušman chtěl především obhájit před svými bývalými sociálně demokratickými spolustraníky a dřívějšími blízkými spolupracovníky, kteří ho ze svých řad vyloučili a po Laušmanově příchodu do exilu s ním nebyli ochotni komunikovat.¹⁴

5.

Sociálně demokratický politik Bohumil Laušman prožil velmi dramatický život, jak politický, tak, a to s velkou dávkou tragédie, i osobní, rodinný. Jeho exilové publikace přispívají – vedle získání detailních informací od aktéra daných politických událostí bezprostředně – také k doplnění obrazu o podobě, úrovni a stavu názorů a také vzájemné komunikace mezi představiteli československého politického exilu po únoru 1948.

RESUMÉ

BOHUMIL LAUŠMAN VE SVÝCH KNIŽNÍCH EXILOVÝCH PUBLIKACÍCH

Článek přibližuje v dílčím aspektu osobnost sociálně demokratického politika první poloviny 20. století v Československu Bohumila Laušmana a jeho osudy v emigraci po únoru 1948. Hlavním cílem článku je ukázat v dobovém kontextu Laušmanovy názory na dvě historické události, kterých byl sám účasten jako aktivní politik. Jedná se o Slovenské národní povstání na za-

¹² LAUŠMAN, B.: *Kdo byl vinen?*, s. 234.

¹³ Tamtéž, s. 5.

¹⁴ Ze strany československých exulantů nebyla Laušmanova kniha pochopitelně přijata příznivě. Byla označována jako nepřesné a zkreslené vyličení únorových událostí. Hodnotí ji jako výpověď ublíženého politika a únorové události interpretují ze svého pohledu. V exilovém tisku se objevily i některé velmi negativní reakce českých emigrantů na knihu *Kdo byl vinen?* Nejostřeji se proti Laušmanovi, nesouhlasně s jeho výkladem postojů v únoru 1948, vyjádřil např. Adolf Mokřý: MOKŘÝ, Adolf: *Kdo byl vinen? Bohumil Laušman*. Státní archiv Omaha, USA, fond Pozůstalost Josefa Jostena. Mokřý tvrdě odsuzoval Laušmana za jeho sympatie ke komunistům, za jeho účast v Gottwaldově vládě a vytýkal mu spolupodíl na likvidaci sociální demokracie v Československu.

čátku podzimu 1944 a souvislosti komunistického státního převratu v únoru 1948. Laušman o uvedených událostech napsal v emigraci knihy – slovensky *Pravda a lož o Slovenskom národnom povstaní. K siedmemu výročiu jeho vzplnutia* (Petrovec – Bačka 1951) a česky *Kdo byl vinen? Jak umírala československá svoboda* (Wien 1953).

SUMMARY

BOHUMIL LAUŠMAN IN HIS EXILE PUBLICATIONS

The article gives one aspect of the personality of Bohumil Laušman, the social democratic politician in Czechoslovakia in the first half of the 20th century as well as of his life in exile after February 1948. The main purpose of the study is to present Laušman's opinions of two historical events which he took part in as an active politician, this in the context of the period: The Slovak National Uprising at the beginning of autumn 1944 and the communist coup d'état in February 1948. In his exile Laušman wrote two books on these topics entitled *Pravda a lož o Slovenskom národnom povstaní* (*The Truth and The Lie about the Slovak National Uprising*) in Slovak and *Kdo byl vinen? (Who Was Guilty?)* in Czech.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

Z ČINNOSTI LETECKÝCH INSTRUKTORŮ GENERÁLMAJORA JANA REINDLA V EGYPTĚ BĚHEM SUEZSKÉ KRIZE

Milan Vyhliďal

1 Úvod

Od poloviny padesátých let začaly do Egypta ze zemí Východního bloku proudit dodávky zbraní a vojenského materiálu.¹ Zajímavou úlohu hlavního zbrojního exportéra mladému násirovskému režimu převzalo, samozřejmě pod „patronátem“ Sovětského svazu, právě Československo.²

Zároveň s dodávkami zbraní proběhlo i první školení s vybranými egyptskými vojáky a důstojníky. Je zajímavé, že tato činnost probíhala přímo v Československu a měla ji na starosti zvláštní egyptská delegace, která své konkrétní požadavky předkládala československému ministerstvu zahraničního obchodu. Pracovníci ministerstva je následně projednávali s dalšími zainteresovanými rezorty. Na základě přání vedoucího této delegace došlo na Vojenské technické akademii Antonína Zápotockého v Brně k zorganizování několika kurzů pro vybrané egyptské specialisty. Brněnská akademie se pak na dlouhá léta stala školícím pracovištěm pro velké množství zahraničních studentů – vojáků.³

Současně s probíhajícími kurzy se vážně zvažovalo, zda by se instruktáž na vojenskou techniku dodávanou Káhiře neměla organizovat, také s ohledem na místní specifické podmínky, přímo na egyptské půdě. Školení v Československu totiž vyžadovalo přístup egyptských pracovníků do vojenských

¹ Rozsah, dopad a politické pozadí těchto dodávek přesahuje rámec této studie. Více k tématu československých zbrojních dodávek do Egypta: ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Praha 2009; ZÍDEK, P.: *Vývoz zbraní z Československa do zemí třetího světa v letech 1948–1962*. Historie a vojenství, 2002, č. 3, s. 52–567; WANNER, Jiří: *Československo-egyptská zbrojní dohoda z roku 1955*. Slovanský přehled, 88, 2002, s. 59–77.

² Více k tématu mezinárodní situace v padesátých letech 20. století: BAREŠ, Ladislav – VESELÝ, Rudolf – GOMBÁR, Eduard: *Dějiny Egypta*. Praha 2009; NÁLEVKA, Vladimír: *Studená válka (dále jen Studená válka)*. Praha 2003; Týž: *Čas soumraku. Rozpad koloniálních impérií po druhé světové válce*. Praha 2004.

³ VONDRÁŠEK, Václav – CHRASTIL, Sylvestr – MARKEL, Martin: *Dějiny Vojenské akademie v Brně 1951–2001*. Praha 2001, s. 74.

základen a zbrojních závodů, jejichž prostory a výrobní programy podléhaly přísnému utajení.⁴

V souvislosti s tímto faktem začali v Egyptě působit českoslovenští instruktoři. Jednalo se převážně o vojenské osoby, které měly jasný úkol: vy-cvičit Egyptany v zacházení s moderní bojovou technikou. Od padesátých let začala pro Káhiru pracovat celá řada takových skupin, jejichž činnost na sebe navazovala nebo se i vzájemně kryla. Určitý pohled na poměrně složité fun-gování vůbec jedné z prvních skupin, která v Egyptě zahájila činnost, přináší i tato krátká studie.

2 Letecká skupina generálmajora Jana Reindla

Na základě příslušných dohod vycestovala do Egypta 10. července 1956 skupina československých instruktorů pod vedením generálmajora letectva Jana Reindla. Jejím prvořadým úkolem se stal výcvik vybraných egyptských důstojníků v taktickém a bojovém použití proudových stíhacích letounů Mi-g-15bis, tedy letounů, které Československo začalo v té době Káhiře dodávat. Jana Reindla a všechny instruktory vybíral velitel letectva v součinnosti s ná-čelníkem Hlavní kádrové správy Ministerstva národní obrany ČSR.⁵

Složení instruktorské skupiny generálmajora Jana Reindla

Hodnost, jméno	Funkce	Poznámka
Generálmajor Jan Reindl	Vedoucí skupiny	
Podplukovník Ludovít Solár ⁶	Pilot-zástupce vedoucího skupiny	Odvolán do ČSR 18. října 1956
Kapitán Egon Skála	Pilot-instruktor a střelecký důstojník	
Major Jiří Plzák	Pilot-instruktor a navigační důstojník	
Major Jaroslav Šebek	Inženýr-technik	Odvolán do ČSR 18. října 1956
Major Josef Šusa	Tlumočník	
Major v zál. Karel Štrégl	Tlumočník	

⁴ Tamtéž, s. 75.

⁵ Vojenský ústřední archiv – Správní archiv Armády České republiky (dále jen ÚA – SA AČR) Olomouc, fond Personální svazky vojáků z povolání, Osobní spis generálmajora letectva Jana Reindla, Zpráva o činnosti čs. leteckých instruktorů v Egyptě.

⁶ Pplk. Ludovít Solár se stal vůbec prvním československým pilotem, který zalétl letoun Mig-15. Bylo to v roce 1951. ZAHRAVNÍK, Luboš a kol.: *Půlstoletí Migů. Budování československého a českého proudového letectva*. Praha 2005, s. 32.

Major MUDr. Jiří Heller	Lékař skupiny vojenských letců	
Kapitán Vladimír Nechanický	Technik	Náhrada za majora Šebka
Četař z pov. Václav Kupka	Kuchař	

Piloti však po svém příjezdu nezačali ihned pracovat. Vzhledem k prohibujícím svátkům skupina obdržela několik automobilů a následující dva týdny Egypťané československým vojákům ukazovali krásy Egypta. Teprve potom se instruktoři přesunuli na svá pracoviště na letištích v Abu Sueiru, kde však k překvapení všech egyptská strana nic nepřipravila. Kromě toho se na letištních plochách dokonce nacházela skupina asi dvaceti anglických důstojníků, která podle dohody o předání Suezského průplavu řídila přistávání anglických vojenských letadel přelétávajících přes egyptskou poušť. Tím pádem ihned v počátku došlo k nepříjemnému zdržení.⁷

V této věci se československý vojenský přidělenec v Káhiře plukovník Jaroslav Kněbl ihned obrátil na sovětský protějšek plukovníka Němčenka, který ihned doporučil zakročení na egyptském generálním štábu proti umístění československých specialistů na tomto letišti. Po uvedeném apelu Egypťané československé pracovníky rychle přesunuli na letiště Al Kabrid. V této době tak „skupina neprováděla výcvik, ani teoretickou výuku“. V Al Kabridu Egypťané pracovníkům přidělili „1. letku egyptského stíhacího letectva vedenou squadronleaderem Hanawim k taktickému výcviku. Tato letka měla 12 pilotů a velitele.“ Výcvik tak započal s téměř měsíčním zpožděním!⁸

Podmínky pro zahájení činnosti se také nejevily jako ideální. Hned 26. července došlo ke znárodnění Suezského průplavu a „výcvik byl narušován napjatými politickými poměry, které neustále hrozily vypuknutím otevřeného vojenského konfliktu“. Práci komplikovaly i klimatické poměry, umocněné faktem, že veškerá letiště a střelnice se nacházely v okrajových pouštních oblastech.⁹

Situace u egyptských leteckých útvarů byla zajímavá, ale zároveň charakteristická pro řadu zemí na Blízkém východě, včetně Izraele. Projevovala se

⁷ Národní archiv (dále jen NA), fond Branně bezpečnostní oddělení ÚV KSČ, č. j. 006643, Zpráva o činnosti skupiny generála Reindla v Egyptě.

⁸ NA, fond Branně bezpečnostní oddělení ÚV KSČ, č. j. 006643, Zpráva o činnosti skupiny generála Reindla v Egyptě.

⁹ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále jen VÚA – VHA), fond Ministerstvo národní obrany (dále jen MNO) – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Zpráva o činnosti skupiny, která provedla taktický a bojový výcvik egyptského letectva.

hlavně pestrostí a různým stářím bojového materiálu. Koncem roku 1955 totiž egyptské letectvo ještě disponovalo převážně staršími typy letounů. Ve stavu jednotek se nacházely britské pístové stíhací letouny typu Supermarine Spitfire a Sea Fury, dále pak i proudová letadla Gloster Meteor a De Havilland Vampire. Koncem roku 1955 se do stavu jednotek začaly postupně dostávat, právě díky československým dodávkám, stíhačky Mig-15bis a od září 1956 dokonce i letouny Mig-17, bombardovací letadla Il-28, dopravní Il-14 a cvičné Jak-11. Přesto se stále užívalo i staršího materiálu a vybavení.¹⁰

I přes uvedené komplikace výcvik po obsahové stránce zřejmě probíhal v souladu s plánem a vedoucí skupiny na podzim 1956 hlásil následující výsledky: „Jedna stíhací letka úplně vycvičena k bojovému použití, prošla slétaností ve dvojici, roji i letce ve všech výškách, byla vycvičena v provádění vzdušných bojů se stíhači i proudovými bombardéry v malých, středních a velkých výškách, a to ve dvojicích, rojích i v letce“. Další letku československých instruktorů vycvičili téměř do téhož stupně a počátkem měsíce listopadu započali s výcvikem třetí stíhací letky v počtu 17 pilotů. Výcvik se však díky konfliktu nepodařilo dokončit.¹¹

Další skupinka asi 30 egyptských pilotů pak disponovala výcvikem na britských letounech typu Gloster Meteor a De Havilland Vampire. Mimo to výcvikem na stíhačce Mig-15 procházeli i syrští piloti.¹² Stupeň výcviku u dalších leteckých útvarů – u jednotek bombardovacích a výzvědných se nedal k situaci u jednotek stíhacích vůbec přirovnat. Celkově tak hodnota egyptského letectva v předvečer nastávajícího konfliktu „byla nízká vzhledem ke krátké době přeškolení, i když piloti vesměs projevovali velký zájem a chuť k létání“.¹³

Výcvik v rámci možností tedy pokračoval vcelku nerušeně a v součinnosti s plánem, ale ze zpráv, které vojenský přidělenec plukovník Kněbl zachycoval, bylo zřejmé, že ve skupině dochází k vážným rozporům v osobní rovině. Při jedné návštěvě lékař skupiny major Heller přidělenci sdělil, že zástupce velitele pplk. Solár si stěžuje na svůj zdravotní stav a neustálou nervozitu. Následně, že údajně došlo i k ostrému výstupu mezi uvedeným důstojníkem a generálmajorem Reindlem. Kněbl se poté Reindla ptal na Solárův zdravotní

¹⁰ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Zpráva o činnosti egyptského a anglo-francouzského letectva v t. zv. policejní akci v Egyptě.

¹¹ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Zpráva o činnosti skupiny, která provedla taktický a bojový výcvik egyptského letectva.

¹² Školení syrských pilotů měla na starosti zvláštní menší skupina československých instruktorů složená z velitele mjr. Meduny, kpt. Kunce a kpt. Hladila.

¹³ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Zpráva o činnosti egyptského a anglo-francouzského letectva v t. zv. policejní akci v Egyptě.

stav a příčinu údajných rozporů. Reindl přidělenec ujistil, že „je všechno již v pořádku, a že podplukovníka Solára je možno i nadále ponechat v Egyptě“.¹⁴

Situace se však dále vyostřovala. Při vyřazování egyptských poručíků 16. září 1956 Reindl přidělenec řekl, že „měli ostrou výměnu názorů s majorem Šebkem, týkající se nějakého výletu do Port Saidu, a že s ním skupina nemluví.“ K této věci se Kněblovi vyjádřil i samotný pplk. Solár s tím, že mu nebylo jasno, za jakým účelem skupina do Egypta přišla. Uvedl, že „v Praze jim bylo sděleno, že mají školit štáb velitelství letectva, ale že prakticky provádějí školení asi 5 až 8 pilotů, [...], dále, že s. generál [generálmajor Reindl – pozn. autora] na sebe vzal závazky, aniž by se s ním poradil...“. V důsledku přijetí těchto závazků docházelo k sporům mezi Solárem a Reindlem, z čehož pramenila i neustálá Solárova nervozita. Reindl navíc nevyžadoval vojenské vystupování,¹⁵ a proto příslušníci skupiny měli tendenci k neustálému porušování subordinace.¹⁶

Stížnosti na Reindlovo „vojenské vystupování“ a také zevnějšek se nadále množily. Kapitán Jiří Kunc a kpt. Pavel Hladil ze skupiny cvičící syrské piloty se poprvé s generálmajorem Reindlem setkali „po katastrofě UTI Mig-15 řízené kapitánem Saksúnem“¹⁷ u Alexandrie. Soudruh Reindl přijel na místo katastrofy, kde bylo přítomno mnoho vojenských a státních hodnostářů, v obleku, který nemohl reprezentovat čs. generála. Toto jeho vystupování jsme pozorovali po celou dobu pobytu v Egyptě.“¹⁸

¹⁴ NA, fond Branně bezpečnostní oddělení ÚV KSČ, č. j. 006643, Zpráva o činnosti skupiny generála Reindla v Egyptě.

¹⁵ Již v služební charakteristice, která byla sepsána před Reindlovým výjezdem do Egypta, se uvádělo: „Generálmajor Reindl Jan je politicky vyspělý a je plně oddán lidově demokratickému zřízení, [...], přesto, že odstranil mnoho svých dřívějších nedostatků, projevujících se stále slabší organizační schopností, nedůsledností ve vyžadování plnění úkolů a malé náročnosti. S podřízenými často jedná familiérně a nemá u všech potřebnou autoritu. Nedostatků, které se v jeho práci projeví, pramení rovněž z jeho ješitnosti a osobního přístupu k problémům.“ VÚA – SA AČR Olomouc, fond Personální svazky vojáků z povolání, Osobní spis generálmajora letectva Jana Reindla, Služební politická charakteristika.

¹⁶ NA, fond Branně bezpečnostní oddělení ÚV KSČ, č. j. 006643, Zpráva o činnosti skupiny generála Reindla v Egyptě.

¹⁷ Kapitán Jan Saksún zahynul při záletu cvičného letounu Mig-15UTI, když skoro střemhlav narazil do solného jezera poblíž Alexandrie. Dodnes se neví, proč k tomu došlo. Jednalo se totiž o velmi dobrého a zkušeného pilota. Jelikož pilot během letu nehlásil žádnou technickou závadu, byla vyloučena. Příčinou tragédie tak mohla být únava pilota, či vliv světelných odrazů od hladiny uvedeného jezera. MILOTA, Míša: *Létal jsem patnáctku*. Cheb 2010, s. 147.

¹⁸ VÚA – VHA, fond MNO – Hlavní politická správa 1957, kart. 126, sign. 25/11, Věc: odpověď na dotaz.

Major Heller uvedl, že morálka ve skupině byla opravdu slabá, navíc docházelo i k neuctivému chování jednotlivých příslušníků skupiny přímo ke generálmajorovi. Reindl neměl ani snahu proti těmto výpadům zakročovat. Tato nekázeň byla známa i Egypťanům, protože se často udála přímo před nimi. Při jednom výletu do Ismaile došlo k výstupu mezi tlumočnickem a osobním přítelem Jana Reindla Štréglem a egyptským obchodníkem, který požadoval zaplacení asi 60 piastrů navíc. Roztržka způsobila shluk lidí. Celý incident řešila tzv. stranická skupina, která „uložila generálovi, aby zasáhl u velitele letiště, aby požádal velitele policie, který měl zakročit u dotyčného obchodníka, aby nezostuzoval čs. důstojníky“.¹⁹ To mohlo mít za následek, že dotyčný obchodník dostane od vojáka nebo policisty „výprask“.

Tělesné tresty byly běžné i v egyptské armádě. Zástupce velitele, podplukovník Solár, se také několikrát stal svědkem toho, že „pilot při přebírání letounu nafackoval technikovi“. Je také zajímavé, že ačkoli tato skutečnost byla Reindlovi známa, tak si „asi ve 4 případech stěžoval na přidělené řidiče a jídlonosiče pro různé malichernosti, což mělo za následek, že tito byli tělesně trestáni“.²⁰

V kritice autoritářského egyptského důstojnictva šel však dále lékař československé skupiny, když uvedl, že „egyptští důstojníci mají záporný postoj ke všemu, co je cítit socialismem neb komunismem“. O dobré morálce důstojnického sboru se dalo prý dost těžko hovořit. Sám se stal na letištích v Ismaili a Almaze svědkem jak „důstojníci čtou a přechovávají u sebe jako bibli *Mein Kampf*, který si volně kupují v prodejnách v Káhiře. Rovněž tak se v egyptské armádě čte Rommelova kniha *Tažení v severní Africe*“. Po návratu z Československa si jeden egyptský důstojník Hellerovi stěžoval, že „u nás doma nemáme smysl pro společenské chování a morálku, že v Praze někde v hotelu byl vedle něj posazen při jídle egyptský voják neb seržant a dokonce jedl stejné jídlo. To, že je všechny urazilo.“ Heller se alespoň snažil kontrolovat poukázáním na diskutované a podle něj nesmyslné a kruté tělesné tresty, u kterých byl několikrát spolu s egyptským vojenským lékařem přítomen. Šlo o „výkon testu – tj. do krvava zbití býkovcem z hroší kůže“.²¹

¹⁹ NA, fond Branně bezpečnostní oddělení ÚV KSČ, č. j. 006643, Zpráva o činnosti skupiny generála Reindla v Egyptě.

²⁰ VÚA – VHA, fond MNO – Hlavní politická správa 1957, kart. 126, sign. 25/11, Záznam – vytěžení pplk. Solára.

²¹ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Záznam – Věc: Vytěžení mjr. Dr. Hellera – zpráva.

Ve zprávách²² pro československé ministerstvo národní obrany vojenský přidělenec plk. Knébl šel dokonce tak daleko, že navrhoval odvolání samotného generálmajora Reindla a s ním i pplk. Solára s mjr. Šebkem. Dále žádal prošetření činnosti tlumočníka Štrégla, i to, jakým způsobem se do Egypta dostal. Přidělenci se totiž nezdál fakt, že Štrégl za 2. světové války působil u československé vojenské jednotky ve Velké Británii. Knébl však ve zprávě ihned dodal: „V případě, že není proti němu námitek po stránce politické a státní spolehlivosti, může být ponechán.“²³

Jelikož se dané informace jevily jako velice závažné a mohly poškodit i československou armádu jako celek, provedl náčelník Generálního štábu ČSLA generálplukovník Václav Kratochvíl šetření. Vyslechnuti byli nejprve sám generálmajor Reindl s plk. Knéblem, dále bývalý i soudobý egyptský vojenský přidělenec plk. Favzi a pplk. Farid, včetně leteckého přidělence generála Ramziho. Následně se výsledku zúčastnil mjr. Šebek a mjr. Milan Vokurka, který působil jako tlumočnick ve skupině²⁴ prof. Aloise Farlíka.²⁵

Šetření ukázalo, že generálmajor Reindl jako velitel opravdu projevil „nedostatečnou náročnost a slabé řízení skupiny, což bylo patrné v ukázněnosti a v pevné kolektivnosti celé skupiny.“ Tyto nedostatky se pak ukázaly zvláště nápadně v mimořádně těžkých a nezvyklých klimatických podmínkách Egypta. Zároveň měly ve skupině brzy vliv na „projevy nespokojenosti a touhy po návratu do Československa“. Reindl tomu nedovedl účinně čelit, dokonce připouštěl „diskusi o svých vlastních rozkazech, které měly být pro všechny členy skupiny zákonem“. To vyvolávalo kritiku u výše jmenovaných

²² Plk. Knéblovci se nezdálo ani vystupování skupiny jako celku: „Skupina se domnívala, že svou okázalostí má oslnit a osvětit nevědomé Egyptany. Program výcviku byl prováděn prakticky ze dne na den nebo nejvýše z týdne na týden a docházelo k častým změnám, jednotliví příslušníci se nepřipravovali na přednášky s takovým úsilím, aby mohli předat co nejvíce zkušeností.“ Vystupování vůči Egyptanům „zejména u majora Šebka a podplukovníka Solára se mnohdy nelišilo od nadutého vystupování Angličanů.“ NA, fond Branné bezpečnostní oddělení ÚV KSČ, č. j. 006643, Zpráva o činnosti skupiny generála Reindla v Egyptě.

²³ NA, fond Branné bezpečnostní oddělení ÚV KSČ, č. j. 006643, Zpráva o činnosti skupiny generála Reindla v Egyptě.

²⁴ Učitelská skupina prof. Aloise Farlíka působila v letech 1956 až 1958 na Zbrojní fakultě Alexandrijské univerzity, kde vedla specializovanou výuku ve zbrojních aplikacích pro egyptské důstojníky a inženýry. Následně od roku 1959 začali českoslovenští pracovníci budovat samostatnou Military Technical College v Káhiře, která zajišťovala výuku odborníků a důstojníků pro potřeby egyptské armády. Českoslovenští pracovníci na škole ve velké míře působili až do roku 1977. VYHLÍDAL, Milan: *Pomoc VA AZ při budování MTC v Káhiře*. Brno 2008. (Bakalářská diplomová práce).

²⁵ VÚA – SA AČR Olomouc, fond Personální svazky vojáků z povolání, Osobní spis generálmajora letectva Jana Reindla, Zpráva o činnosti čs. leteckých instruktorů v Egyptě.

členů skupiny, kteří pak následně svou nespokojenost ventilovali přes vojenského přidělence plk. Knébla.²⁶

Ne všechna kritika snesená na Reindlovu hlavu však byla zcela oprávněná. Všeobecně se sice vědělo, že mezi Reindlem²⁷ a Solárem s Šebkem panuje dlouhodobá neshoda,²⁸ té však náležitě využíval přidělenec plk. Knébl. Mezi ním a Reindlem totiž vznikla jakási rivalita založená na „prestížních důvodech, protože příslušníci velení egyptské armády se vždy zásadně obraceli se svými dotazy a požadavky přímo na generálmajora Reindla jako na odborníka a oficiálního představitele čs. lidové armády“. Vojenského přidělence v tomto směru tak „zanedbávali, protože jim nemohl, jako neodborník, dát ani žádnou radu, ani pomoc“. Z důvodu uklidnění poměrů ve skupině mělo dojít, na přání generálmajora Reindla, k odvolání pplk. Solára i mjr. Šebka.²⁹

Major Šebek, ačkoli byl z Egypta spolu s pplk. Solárem skutečně odvolán,³⁰ později při pohovorech prohlásil, že kritika generálmajora Reindla je nejméně „z 50 procent nepravdivá a že je založena převážně na osobní zášti těch, kteří ji buď přednesli, anebo napsali.“ I přesto, že musel Egypt předčasně opustit, sdělil, že „činnost generála Reindla byla správná, že se vždy snažil plnit úkol, který mu byl stanoven, i když se domnívá, že jako vedoucí skupiny měl být náročnější“. Navíc uvedl, že Reindl se těšil u egyptských vojenských představitelů veliké vážnosti.³¹

²⁶ VÚA – SA AČR Olomouc, fond Personální svazky vojáků z povolání, Osobní spis generálmajora letectva Jana Reindla, Zpráva o činnosti čs. leteckých instruktorů v Egyptě.

²⁷ Kritikou na hlavu generálmajora Reindla nešetřil ani mjr. MUDr. Heller. Generál podle něj skupině vůbec nevelal a podléhal vlivu tlumočnicka skupiny mjr. v zál. Štrégla. Reindl, který sám anglický jazyk neovládal, prý přes tlumočnicka navíc Egyptanům sděloval vše, na co byl dotázán. Tak dokonce došlo i k tomu, že Reindl tím způsobem „vyzradil i početní stavy našich pilotů apod.“. VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Záznam – Věc: Vytěžení mjr. Dr. Hellera – zpráva.

²⁸ K rozporům docházelo hlavně v názorech na vojensko-odborné otázky související s výcvikem. Členové skupiny např. zastávali názor, že „egyptským pilotům není účelné dávat více, než je předepsáno, zatím co gen. Reindl se snažil program rozšiřovat“. Tak někteří členové skupiny došli k názoru, že se tak generálmajor, který měl dva roky do penze, snažil svůj pobyt v Egyptě co nejvíce prodloužit. Rozpory se pak logicky přenesly i do vzájemných vztahů a ve skupině zavládla atmosféra nervozity a nedůvěry. VÚA – VHA, fond MNO – Hlavní politická správa 1957, kart. 126, sign. 25/11, Výsledek šetření činnosti generála v záloze Jana Reindla jako vedoucího skupiny československých letců-instruktorů v Egyptě.

²⁹ VÚA – SA AČR Olomouc, fond Personální svazky vojáků z povolání, Osobní spis generálmajora letectva Jana Reindla, Zpráva o činnosti čs. leteckých instruktorů v Egyptě.

³⁰ Do Československa pplk. Solár a mjr. Šebek odcestovali 18. října 1956.

³¹ VÚA – SA AČR Olomouc, fond Personální svazky vojáků z povolání, Osobní spis generálmajora letectva Jana Reindla, Zpráva o činnosti čs. leteckých instruktorů v Egyptě.

Egyptští vojenští přidělenci se při šetření v Praze vyjádřili v rámci diplomatických mantinelů. Při pohovoru dali znát svou vážnost k „práci generálmajora Reindla, která prý beze sporu rychle a vydatně pomohla k přípravě egyptského letectva pro aktivní boj proti agresorům“. Navíc Reindl zanechal svoji práci „důkazy o opravdové družbě Československa a Egypta, a že jeho práce nebude v Egyptě nikdy zapomenuta“.³²

Náčelník generálního štábu Václav Kratochvíl došel ke konečnému závěru, že generálmajor Jan Reindl, i přes své zřejmé osobní nedostatky, zadaný úkol zatím plnil dobře a plně dodržoval linii stanovenou československou stranou v otázce navazování „těsné družby s egyptským lidem“. Úspěšnou činností se mu také podařilo získat i důvěru v letouny Mig-15 bis, a z egyptské akce tudíž odvolán nebyl.³³

3 Suezská krize a britsko-francouzsko-izraelská intervence v Egyptě

Dodávky zbraní a činnost expertních skupin v Egyptě získaly na významu v době přicházejícího konfliktu, Suezské krize. Již v dubnu 1956 se československé vedení začalo vážně obávat vypuknutí války. Dne 10. dubna 1956 zaslal československý vyslanec Karpíšek depeši o „bezpečné zprávě od našich techniků, že šest egyptských bombardérů (Il-28) je připraveno k akci. Dva v noci na desátého přeletěly a fotografovaly Haifu. Stíhači MIG ve stále pohotovosti...“ Vyslanec naléhavě žádal další instrukce zejména proto, že Egyptané „při rozhovorech egyptských pilotů s našimi několikrát řekli, že předpokládají, že naši vzletnou s nimi, dojde-li k něčemu“. Ministerstvo zahraničních věcí Karpíška instruovalo, aby osobně navštívil prezidenta Násira a požádal ho o celkový názor egyptské vlády na danou situaci. Českoslovenští instruktoři následně dostali pokyn³⁴ odmítnout přemístění na základny bližší případným bojovým operacím a „nejpřísnější zákaz jakékoli přímé účasti

³² VÚA – SA AČR Olomouc, fond Personální svazky vojáků z povolání, Osobní spis generálmajora letectva Jana Reindla, Zpráva o činnosti čs. leteckých instruktorů v Egyptě.

³³ VÚA – SA AČR Olomouc, fond Personální svazky vojáků z povolání, Osobní spis generálmajora letectva Jana Reindla, Zpráva o činnosti čs. leteckých instruktorů v Egyptě.

³⁴ Dne 2. listopadu 1956 zaslal náčelník generálního štábu Václav Kratochvíl vojenskému přidělenci v Káhiře pokyn zakazující československým instruktorům účastnit se bojů. Mohli podle situace pokračovat ve své činnosti, avšak pouze v místech a v jednotkách, které se přímo nezapojovaly do bojových operací. Případná evakuace měla proběhnout zároveň i s instruktory ze Sovětského svazu. Současně došlo k předání instrukcí ke zničení veškerých materiálů československých specialistů. NA, fond Branné bezpečnostní oddělení ÚV KSČ, č. j. 006643, Zpráva o činnosti skupiny generála Reindla v Egyptě (Za dobu od 17. 10. do 17. 11. 1956).

našeho personálu při event. akcích bez ohledu na případný nátlak z egyptské strany“.³⁵

Roznětkou války se stalo egyptské znárodnění Suezského průplavu, obsazeného egyptskou armádou během zvláštní operace synchronizované s Násirovým projevem 26. července 1956. Násir v něm mimo jiné řekl, že do Egypta přicházejí zbraně nejen z Československa, ale i ze Sovětského svazu. Československé vedení egyptský postoj podpořilo prohlášením, že Násirův dekret o znárodnění je „aktem naprosto zákonným, vycházejícím z nezadatelného práva Egyptské republiky jako suverénního státu znárodnit tento průplav tvořící integrální součást egyptského státního území a zajistit jeho plné využití ve prospěch egyptského národa“.³⁶ Násir se rozhodl ke znárodnění průplavu i z toho důvodu, aby mohl financovat výstavbu přehradní nádrže v Asuánu. Potřebné finance tak chtěl čerpat ze zisků, jež plynuly z dopravy průplavem.³⁷

Vzhledem k událostem souvisejícím se znárodněním průplavu pak generálmajor Reindl vypracoval „schéma vzdušné obrany Suezského kanálu, aniž o to byl žádán, a s tímto poslal zvláštní letadlo pilotované kapitánem Skálou do Káhiry k veliteli letectva“. Když se o tom dozvěděl přidělenec plk. Knébl, ihned po generálmajorovi žádal kopii, nebo alespoň nějaký dokument o předání. Nic takového však neobdržel. Ihned také Reindla upozornil, že „není možný jiný písemný styk, než přes vojenského přidělence v Káhiře“.³⁸ Ačkoli Reindl opravdu neměl mandát k tomu, aby dané plány vypracoval, opět se zde ukazuje příklad zvláštního vztahu mezi plk. Knéblem a generálmajorem Reindlem. Přitom Knébl nevynechá jedinou příležitost, aby na Reindla nepodařoval ve zprávě³⁹ nějakou stížnost či připomínku.

O plánech se logicky dozvěděly i orgány československé vojenské kontrazvědky. Hovořilo se, že „generál Reindl z vlastní iniciativy vypracoval v Egyptě návrh na protivzdušnou obranu Egypta v případě války. V návr-

³⁵ ZÍDEK, P. – SIEBER, K.: c. d., s. 59–60.

³⁶ Tamtéž, s. 60.

³⁷ NÁLEVKA, V.: *Studená válka*, s. 137.

³⁸ NA, fond Branné bezpečnostní oddělení ÚV KSČ, č. j. 006643, Zpráva o činnosti skupiny generála Reindla v Egyptě.

³⁹ Plk. Knébl si také stěžoval na to, že není detailně a pravidelně informován o stavu výcviku egyptských pilotů. Dostával pouze „ujištění o vysoké pracovní morálce a kázni skupiny, která plní všechny úkoly vysoko nad 100 % díky obětavosti všech členů skupiny, kteří nehledí na čas a podnebí a plní úkoly, které jim byly dány.“ NA, fond Branné bezpečnostní oddělení ÚV KSČ, č. j. 006643, Zpráva o činnosti skupiny generála Reindla v Egyptě.

hu Reindl doporučoval prohlásit Káhiru, Alexandrii a Port Said za otevřená města. Zpracovaný návrh byl po přeložení předán maršálu Sydkimu.⁴⁰

Ihned po napadení Egypta Izraelem se skupina generálmajora Jana Reindla vrátila bez pokynů z prostoru, kde prováděla výcvik, do Káhiry.⁴¹ V Káhiře pak Reindl žádal urychlený odsun celé skupiny. Opětovně o něj někteří členové žádali i 2. listopadu 1956. Odmítli cestu na sever a „chtěli na jih, přičemž bylo vidět, že mají strach ze zajetí. Požadovali, aby byli odesláni ještě před ženami a dětmi.“ Vše odůvodňovali slovy, že jsou „vysocí štábní důstojníci, a že není možno, aby v Egyptě zůstali“.⁴² Uvedenou skutečnost dokládá i zpráva lékaře skupiny mjr. Hellera. Reindl se podle ní několikrát na egyptském velení domáhal letounu, aby mohl urychleně odletět. Letoun nakonec nedostal, a proto se musel evakuovat s celou skupinou československých občanů na jih do Chartúmu v Súdánu.⁴³

4 Průběh konfliktu a jeho dopad na egyptské letectvo

Egyptské letectvo v předvečer války čítalo asi 255 letadel. Předně mělo 45 stíhaček Mig-15bis, 40 letounů De Havilland Vampire, 32 Gloster Meteorů a 40 lehkých proudových bombardérů Il-28. K tomu je nutno ještě přičíst 60 dopravních letadel, osm průzkumných letounů a peruč nočních stíhačů (Gloster Meteor NT-13). Ne všechny stroje ale byly schopny operačního nasazení. Použitelné byly jen dvě peruč letounů Mig-15bis, jedna peruč letadel De Havilland Vampire, jedna peruč Gloster Meteorů, jedna peruč Il-28 a všechna dopravní letadla. Z celkem 130 akceschopných letadel bylo tedy jen 70 opravdu bojových.⁴⁴

Složité situace byla dále i s letištním zařízením. Na začátku konfliktu se většina letišť nacházela ve dvou lokalitách – v prostoru Suezského průpl-

⁴⁰ VÚA – VHA, fond MNO – Hlavní politická správa 1957, kart. 126, sign. 25/11, Věc: Reindl Jan, generál – poznatky o jeho pobytu v Egyptě.

⁴¹ Toto nelogické chování mohlo být osudné pro skupinku školící syrské piloty nedaleko Reindlova stanoviště. Ti k tomu později dodali: „V době, kdy se situace zostřovala, odjela skupina s. Reindla do Káhiry přesto, že cesta vedla kolem našeho působiště. [...] Teprve na zákrok s. Kněbla byli jsme odsunuti do Káhiry a za 3 hodiny po našem odjezdu bylo naše letiště bombardováno“. VÚA – VHA, fond MNO – Hlavní politická správa 1957, kart. 126, sign. 25/11, Věc: odpověď na dotaz.

⁴² NA, fond Branné bezpečnostní oddělení ÚV KSČ, č. j. 006643, Zpráva o činnosti skupiny generála Reindla v Egyptě (Za dobu od 17. 10. do 17. 11. 1956).

⁴³ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Záznam – Věc: Vytěžení mjr. Dr. Hellera – zpráva.

⁴⁴ WANNER, Jan: *Bitva o Suez. Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt a britsko-francouzská intervence v Egyptě* (dále jen *Bitva o Suez. Studená válka*). Praha 2006, s. 339–340.

vu, kde se nacházelo asi 15 letišť, z nichž na dvou mohly operovat letouny Mig-15bis, a dále v „prostoru Cairo-Alexandrie, kde se nacházelo pět letišť schopných pro létání na Mig 15bis a Il-28.“ Zde je nutné zmínit zajímavý fakt, že na těchto letištích ještě do nedávna působila britská armáda, a proto jejich lokaci, vybavení a možnosti velice dobře znala!⁴⁵ Egypťané pak zcela nelogicky „na letišti v Ismaili a letišti v Abu Sueiru, přímo u Suezského kanálu, která vystavěli Angličané, a na kterých ještě na jaře 1956 byl anglický velitel gen. Brüsing, shromáždili značné množství letecké techniky, která byla prvními nálety Angličanů zničena.“⁴⁶

Systém protivzdušné obrany Egypťané převzali zcela od Britů jako „systém hlásných a naváděcích radarových stanic a vidových hlásek, souřadnicový systém a způsob navádění stíhačů na cíle“. Stejně jako u umístění letišť, ani u protivzdušné obrany jejich známé umístění Egypťané nezměnili. I z dalších důvodů proto musel „systém protivzdušné obrany při přepadu agresorů úplně selhat. Nepodal téměř žádných zpráv o letu nepřátelských letounů, nedosáhl ani jednoho navedení. Tím se stalo, že egyptské vzdušné síly byly přepadeny přímo na letištích a s překvapením nemohly již vzlétnout...“ Navíc Egypťané nepřipravili ani polní letiště, na které se mohly letouny v případě úderu přesunout. Generálmajor Reindl špatně hodnotil i velitelské struktury egyptského letectva: „Systém velení egyptskému letectvu byl na válku nepřipravený, štáby byly velmi slabé a nevyycvičené. Sestávaly se většinou ze starších důstojníků, kteří ani neznali dobře technické a taktické možnosti vlastních proudových letounů, a proto většina vydávaných rozkazů byla těžko proveditelná.“ Navíc byl těžkopádný i po organizační stránce.⁴⁷

Třebaže mělo egyptské letectvo na konci října 1956 jistou početní i kvalitativní převahu alespoň nad Izraelci, bránil nedostatek vycvičených pilotů spolu s řadou technických obtíží efektivnímu využití všech těchto výhod. Egyptská snaha demonstrovat nové zbraně na veřejnosti zemi pak dokonce uškodila. Ačkoli byly četné přehlídkové přelety záležitostí československých a sovětských poradců, v Izraeli rostlo přesvědčení o tom, že egyptské možnosti jsou obrovské, a Izraelci se proto také rozhodli v nastávajícím konfliktu pojit se spoluprací s francouzským letectvem a jejich dodávkami letounů Dessault Mystère IVA.⁴⁸

⁴⁵ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Zpráva o činnosti egyptského a anglo-francouzského letectva v t. zv. policejní akci v Egyptě.

⁴⁶ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Záznam – Věc: Vytěžení mjr. Dr. Hellera – zpráva.

⁴⁷ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Zpráva o činnosti egyptského a anglo-francouzského letectva v t. zv. policejní akci v Egyptě.

⁴⁸ WANNER, J.: *Bitva o Suez. Studená válka*, s. 393.

Velká Británie a Francie se tedy dohodly na rozhodné akci. Zároveň pro svůj plán získaly i Izrael, kterému Egypt předtím zablokoval přístav Ejlat. Podle předem dohodnutého scénáře operace Mušketýr zaútočily na konci října izraelské ozbrojené síly na Sinaji a postoupily až k Suez. ⁴⁹ Následně se angažovaly obě západoevropské mocnosti a pod záminkou oddělení válečných stran a zajištění bezpečnosti mezinárodní vodní cesty se jejich jednotky vyloďily 5. a 6. listopadu 1956 v Port Saidu na severu Egypta a pokusily se obsadit průplavové pásmo. ⁵⁰

Britské bombardovací letouny při akci „operovaly proti egyptským cílům ze základen na Cypru, Maltě, Tobruku, Izraeli a Iráku, v síle asi 2 divizí na plných počtech“. Britové nasadili „letouny typu Canberra, ⁵¹ jejichž úkolem bylo ničit bombardovacími nálety letiště, letištní zařízení a letouny na zemi“. Dále Reindl ve zprávě opět uvedl: „Jelikož byla poloha všech egyptských letišť Angličanům známá a měli dobré zprávy o rozmístění sil egyptského letectva, byly tyto nálety prováděny ve dne velmi přesně a jejich účinnost byla asi 30 % vyřazení nebo zničení letounů na zemi v 1 náletu.“ U letišť, která disponovala slabou protiletectvou obranou, po bombardování „prováděly Canberry bitevní útoky s použitím pevných zbraní v přídi letounu“. ⁵²

Mimo to se akcí nad Egyptem ve velké míře zúčastnilo i stíhací letectvo. Operovalo z letadlových lodí ze Středozemního a Rudého moře. Většina ostatních stíhačů na strojích Dessault Mystère IVA pak z letišť v Izraeli. Britové nasadili stíhací letouny typu De Havilland Venom a Hawker Hunter, Francouzi Dessault Mystère IVA a Izraelci stíhačky typu De Havilland Vampire, Dessault Ouragan a Gloster Meteor. Egyptané naproti tomu disponovali jen dvěma letkami Mig-15, jednou letkou Mig-17 a asi dvěma letkami se stroji De Havilland Vampire. Anglo-francouzské stíhačky měly prvořadý cíl zničit egyptské letouny ještě na zemi, a ve vzduchu tak získat nadvládu. Dalším úkolem „bylo podporovat akce pozemních vojsk a výsadek útoky na pozemní cíle. Protože došlo ke vzdušným bojům asi jen v osmi případech, většina jejich činnosti spočívala v bitevních úderech na letiště.“ Pro naprostou nadvládu ve vzduchu a bez protiletadlového dělostřelectva došlo během jednoho

⁴⁹ Izraelský postup Sinajskou pouští je také znám jako operace Kadeš. *Tamtéž*, s. 336–337.

⁵⁰ NÁLEVKA, V.: *Studená válka*, s. 137.

⁵¹ Jedná se o letoun typu English Electric Canberra.

⁵² VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Zpráva o činnosti egyptského a anglo-francouzského letectva v t. zv. policejní akci v Egyptě.

týdne ke zničení „téměř 90 % egyptského letectva, které mělo asi 300 letounů, většinou starého typu“.⁵³

Co se týče bojového vystoupení egyptských Migů, tak letouny Mig-17 „prakticky do boje nezasáhly, za celou dobu se nestřetly s žádným nepřítelem. Chyba spočívala v naprosto špatném systému navádění. I když byly poslány na neblokování napadeného letiště, vždy přiletěly pozdě, když nepřítel již odletěl.“ Letoun Mig-15bis do bojů několikrát zasáhl. Egyptané ho využili jak v boji proti pozemním cílům, vzácně došlo i ke vzdušným soubojům.⁵⁴

Ačkoli egyptské letectvo útoky značně zaskočily, jeho aktivita během bojů postupně rostla. Z počátku egyptští piloti uskutečnili pouze 40 bojových letů, ale jen 31. října to bylo již 90 letů. Následující den nachystali ještě větší počet startů, převážně stíhacími bombardéry, avšak vlivem událostí k naplánovaným akcím nedošlo.⁵⁵

Generálmajor Reindl uvedl, že na základě poznatků ze vzdušných soubojů se ukázalo, že „letoun Mig 15bis je rovnocenným a v některých případech je převyšujícím soupeřem standardních typů používaných západními mocnostmi. Více zkušeností z těchto vzdušných bojů o bojovém použití Mig 15bis a Mig 17 nebylo možno získat, protože během 1., 2. a 3. listopadu byly veškeré základny obou typů i s letouny zničeny naprostou přesilou anglo-francouzsko-izraelského letectva.“⁵⁶

Přesto popisuje několik vzdušných soubojů, například Mig-15bis ve střetu proti stroji Gloster Meteor: „Při ztečích na PC na paradesantní jednotky v prostoru PORT SAID byl jeden Mig 15 napaden GLOSTER METEOREM. Pilot to zpozoroval podle tras střel jdoucích podél jeho letounu. Stáhl plyn a vypustil vzdušné brzdy s mírným vybočením ze směru, když byl náhle předlétnut GLOSTER METEOREM. Stačil natáhnout letoun a vypálil dlouhou dávku. GLOSTER METEOR se vzňal ve vzduchu a zřítíl se. Pilot použil pohyblivé mřížky zaměřovače, avšak v minimálním nastavení dálky, střílel přehradnou palbou.“ Je zajímavé zmínit, že stejné stroje, ale staršího typu, se nacházely i ve výzbroji egyptských vzdušných sil, avšak „jejich praktické poznatky jsou, že GLOSTER METEOR je těžký letoun se špatnými možnostmi na horizontále a ještě horšími na vertikále. Nad 10 000 m je obtížné s nimi

⁵³ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Zpráva o činnosti egyptského a anglo-francouzského letectva v t. zv. policejní akci v Egyptě.

⁵⁴ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Zpráva o činnosti egyptského a anglo-francouzského letectva v t. zv. policejní akci v Egyptě.

⁵⁵ WANNER, J.: *Bitva o Suez. Studená válka*, s. 368.

⁵⁶ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Zpráva o činnosti egyptského a anglo-francouzského letectva v t. zv. policejní akci v Egyptě.

létat. Piloti měli zakázanou akrobacii, protože se lámal stabilisátor a kýlová plocha. K Mig 15 se nedá přirovnat.⁵⁷

Mig-15bis Egyptané hodnotili jako dobrý letoun, který „snese řadu hladkých průstřelů a může být dále používán v tomto stavu k bojovým letům“. I u něj však docházelo k vážným nehodám. Jeden stroj se během konfliktu z nezjištěných příčin vznítil ve vzduchu. Pilotovi se stroj podařilo ještě ve vzduchu uhasit a následně s ním nouzově, sám nezraněn, přistál. Více problémů ale způsobovaly závady na palivových nádržích: „Několikrát se u tohoto letounu objevil nepříznivý zjev, že při vzdušném boji se pilotovi nepodařilo odhodit obě přídavné nádrže, nýbrž jen jednu. Tato okolnost značně ztěžovala ovladatelnost a manévruschopnost letounu ve vzdušném boji.“⁵⁸

Konflikt naštěstí neměl dlouhého trvání. Proti akci se postavily Spojené státy a pod hrozbou otevřeného zásahu přiměly své evropské partnery k ústupu. Bez ohledu na probíhající intervenci proti maďarskému povstání se v Suezské krizi prosadil i Sovětský svaz, jehož námořní a pozemní síly demonstrovaly podporu Egyptu. Ve zvláštním poselství Moskva Eisenhowerovi navrhla společné vystoupení na Blízkém východě, avšak Washington tuto alternativu vyloučil a britskému ministerskému předsedovi Edenovi důrazně doporučil akceptovat rezoluci OSN o zastavení bojů, „abychom tak Rusy zbavili možnosti působit potíže“. Dne 7. listopadu útočníci kapitulovali.⁵⁹

5 Závěr

Po ukončení konfliktu se skupina na pokyn nadřízených z Prahy vrátila ze Súdánu zpět do Egypta. Část instruktorů zahájila činnost na velitelství letectva a prováděla poučení štábu o všech zjištěných nedostacích. Část prováděla detailní zhodnocení použitelnosti materiálu, který přečkal válečný konflikt. Zbylí pak spolupracovali na „organizování nového (polního) letiště, jeho maskování, zavádění pohotovostní jednotky, zřízení radarové stanice P-8 atd.“. Stav po válce přesto naznačoval, že egyptská vláda požádá o dodávky bojových i cvičných letounů, nákladních automobilů, cisteren, mobilních dílen speciálních leteckých vozidel. Činnost skupiny Jana Reindla ale definitivně skončila 17. prosince 1956. V době jejího odjezdu přiletěla do Egypta

⁵⁷ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Zpráva o činnosti egyptského a anglo-francouzského letectva v t. zv. policejní akci v Egyptě.

⁵⁸ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Zpráva o činnosti egyptského a anglo-francouzského letectva v t. zv. policejní akci v Egyptě.

⁵⁹ NÁLEVKA, V.: *Studená válka*, s. 137.

skupina asi 15 sovětských instruktorů s úkolem provést s egyptskými piloty bojový i taktický výcvik na letounech Il-28.⁶⁰

Skupina generálmajora Reindla se stala jednou z prvních instruktorských skupin na egyptském území. Během nedlouhého působení měla ne snadný úkol vycvičit vybrané piloty egyptského letectva na moderní letouny Mig-15bis. Průběh činnosti však neustále narušovaly především vnější faktory, jako nezvyklé klima, napjatá mezinárodní situace a válečný konflikt, který hlavně českoslovenští instruktoři značně pocítili. Mimo to činnost ovlivnila z počátku malá zkušenost i osobní rozbroje a konflikty uvnitř skupiny dané jejím samotným složením a povahovými vlastnostmi členů. Všem těmto problémům pak generálmajor Reindl, jehož velící schopnosti byly celkem slabé, nedovedl účinně čelit. Navzdory tomu došlo v rámci možnosti k vycvičení jedné kompletní letky a dvě další se v předvečer konfliktu nacházely v různém stupni výcviku. Generálmajorovi Reindlovi přesto tato zahraniční akce profesně nepomohla. Krátce po návratu i vzhledem ke svému věku a zdravotnímu stavu byl přeložen do výslužby.

Musíme zde však zmínit, že za svoji egyptskou misi generálmajor Reindl obdržel egyptský řád „Za zásluhy 2. třídy“, tedy nejvyšší možné vyznamenání, které mohl jako cizí státní příslušník získat.⁶¹

Akce podobného druhu samozřejmě neskončily. Již následujícího roku 1957 začala v Egyptě působit další skupina s obdobným zaměřením. Tentokrát však pod vedením generálmajora Vladimíra Hlavatého.

⁶⁰ VÚA – VHA, fond MNO – Kancelář generálního štábu 1957, kart. 311, sign. 15/1, Zpráva o činnosti skupiny, která provedla taktický a bojový výcvik egyptského letectva.

⁶¹ VÚA – SA AČR Olomouc, fond Personální svazky vojáků z povolání, Osobní spis generálmajora letectva Jana Reindla, Zpráva o činnosti čs. leteckých instruktorů v Egyptě.

Přílohy

č. 1

Vedoucí československých leteckých instruktorů v Egyptě
generálmajor letectva Jan Reindl
(VÚA – SA AČR Olomouc, fond Personální svazky vojáků z povolání,
Osobní spis generálmajora letectva Jana Reindla)

č. 2

ŽIVOTOPIS GENERÁLMAJORA LETECTVA JANA REINDLA

Jan Reindl se narodil 18. června 1902 v Trhových Svinech do rodiny úředníka městské spořitelny Ferdinanda Reindla. Ve stejné obci vychodil i obecnou školu a poté nastoupil na třeboňské gymnázium. Po 28. říjnu 1918, kdy se několik měsíců nevyučovalo, sloužil jako dobrovolník u 1. pluku Svobody v jižních Čechách. Tím také získal nárok na odznak Družiny československých dobrovolců z let 1918–1919.

Po maturitě nastoupil na Vojenskou akademii v Hranicích. Následně po absolvování roční aplikační školy pro důstojníky pěchoty v Milovicích dostal zařazení k 1. horskému praporu v Turč. Sv. Martině. Koncem roku 1926 si v hodnosti poručíka podal žádost k letectvu a do roku 1934 vystřídal, jako příslušník 1. leteckého pluku, několik posádek, jakými byla např. Praha, Cheb, Milovice, Olomouc či Prostějov. V letectvu působil na různých pozicích, jako samostatný referent, pobočník velitele stíhačí a technické letky a velitel fotooddělení, několik let také jako pozorovatel a pak jako pilot-člen přejímací komise nových letounů. V roce 1932 dosáhl povýšení na kapitána. O rok později se mu narodila dcera. Po absolvování Válečné školy přešel k velitelství 6. divize v Brně, následně k brněnskému 3. armádnímu sboru. Na konci roku 1937 začal působit na ministerstvu národní obrany v Praze, kde se v hodnosti štábního kapitána gšt. ujal funkce na hlavním štábu ve studijní skupině zpravodajského oddělení. Tam zůstal až do příchodu nacistů v březnu 1939.

Na začátku okupace získal Reindl místo jako tiskový referent u Okresního úřadu v Mladé Boleslavi. Současně se však zapojil do odbojové zpravodajské činnosti. Organizace, jejímž se stal členem, byla ale prozrazena a následně i velice rychle zlikvidována. Jana Reindla tak gestapo zatklo 25. srpna 1939. Postupně prošel několika vězeními, od Pankráce, přes Plavno, Saskou Kamenici, Berlín, až skončil na Mírově, kde se v květnu 1945 také dočkal osvobodění Rudou armádou.

Ihned po návratu z nacistického vězení v květnu 1945 Reindl vstoupil do KSČ a v červnu stejného roku byl v hodnosti majora povolán do armády, a to i přes fakt, že během věznění onemocněl tuberkulózou. Následující rok však musel odejít na nutné léčení, protože se opět projevila TBC, kterou lékaři nyní diagnostikovali v bederních obratlích. Stav se prudce zhoršil a léčení se protáhlo až do prosince roku 1947. Do armády se však přesto vrátil a v lednu 1948 nastoupil jako plukovník – náčelník 5. oddělení velitelství le-

lectva MNO. V letech 1949 až 1950 působil jako frekventant Nejvyšší vojenské akademie v Praze. Po absolvování kurzů na akademii povýšil do hodnosti brigádního generála. Následně se ujal funkce zástupce velitele letectva pro vzdušnou obranu státních hranic republiky. V červnu 1953 obdržel z důvodu změn ekvivalentní hodnost generálmajora. Dne 16. února 1956 byl dán k dispozici Hlavní kádrové správě MNO, ale v červenci 1956 již plně aktivován vedl skupinu československých instruktorů v Egyptě. Po ukončení celé akce a návratu domů pak v únoru 1957 natrvalo odešel do zálohy.

Generálmajor Reindl obdržel několik domácích i zahraničních vyznamenání, jako byl např. Čs. válečný kříž 1939, Čs. medaile za chrabrost, Čs. medaile za zásluhy 1. stupně, dále sovětské vyznamenání Vítězství nad Německem, rumunský Řád 9. září 1944 se zlatými meči či již zmíněný egyptský řád Za zásluhy 2. třídy.

(VÚA – SA AČR Olomouc, fond Personální svazky vojáků z povolání, Osobní spis generálmajora letectva Jana Reindla)

RESUMÉ

Z ČINNOSTI LETECKÝCH INSTRUKTORŮ GENERÁLMAJORA JANA REINDLA V EGYPTĚ BĚHEM SUEZSKÉ KRIZE

Československo se v průběhu padesátých let dvacátého století vypracovalo, pod „patronátem“ Sovětského svazu, na dvorního dodavatele zbraní násirovskému Egyptu. Jelikož egyptské ozbrojené složky kromě výzbroje a vybavení potřebovaly i vojáky, kteří budou schopni dováženou techniku náležitě využít v bitevním poli, byly uzavřeny i kontrakty na školení egyptských odborníků. Výcvik probíhal jednak na pracovištích v Československu, tak s ohledem na specifické podmínky i na půdě Egypta.

Úkolem této malé studie je přiblížit, jakým způsobem probíhaly, případně jaké nesnáze provázely, tyto zahraniční akce. Cílem bylo provést určitou sondu do činnosti instruktorské skupiny generálmajora letectva Jana Reindla. Skupina prováděla taktické školení egyptských pilotů na strojích Mig-15bis, tedy na strojích, které Československo do Egypta vyváželo. Celý průběh je navíc zasazen do tehdejšího dění na Blízkém východě. Právě Suezská krize a následný konflikt totiž činnost a členy skupiny významně ovlivnily.

Studie byla sepsána především na základě materiálů uložených ve Vojenském historickém archivu v Praze (fondy Hlavní politické správy, Hlavní

kádrové správy, Kanceláře generálního štábu MNO), ve Správním archivu Armády české republiky v Olomouci (fondy personálních svazků vojáků z povolání) a konečně materiálů uložených v Národním archivu v Praze (fond Branně bezpečnostního oddělení ÚV KSČ).

SUMMARY

ACTIVITIES OF THE FLIGHT INSTRUCTORS THAT BELONGED TO THE GROUP OF JAN REINDL, A MAJOR GENERAL IN EGYPT, DURING THE SUEZ CRISIS

Having the Soviet support Czechoslovakia in 1950s came to represent the main weapon supplier to Egypt under Nasser. As the Egyptian Armed Forces needed not only arms and equipment but also soldiers able to use the imported technology on the battlefield, contracts about the training of Egyptian specialists were concluded. The training was held in Czechoslovakia as well as on Egyptian soil regarding the specific local conditions.

This brief study aims to depict what where these foreign activities like or what problems they encountered. It tries to give an insight into the work of instructors that belonged to the group of Jan Reindl, an Air Force major general. The group did the tactical training of Egyptian pilots with Mig-15bis, i.e. the jet fighters that were imported to Egypt from Czechoslovakia. All this is put into context of the events in Near East at that time. It was the Suez Crisis and the following conflict that significantly affected the activities and members of the group.

The study is based on the materials housed in the Military Historical Archive in Prague (the fonds of the Central Political Administration, the Central Cadre Administration, the General Headquarters office of the Ministry of Defence and Armed Forces), in the Administrative Archives of the Czech Army in Olomouc (the fonds about professional soldiers) and the materials housed in the National Archives of the Czech Republic in Prague (the fonds of the Defence Security Department of the Central Committee of the Communist Party).

Translated by Mgr. Eva Svobodová

Mgr. Milan Vyhlídal
Zikova 24
779 00 Olomouc

DRUHÝ SJEZD SVAZU ČESKOSLOVENSKÝCH VÝTVARNÝCH UMĚLCŮ V ROCE 1964 A JEHO VLIV NA LIBERALIZACI VÝTVARNÉ TVORBY

Alena Kokešová

1 Úvod

Komunistický režim v Československu vytvářel podobu oficiální, masové kultury. Naproti tomu se někteří výtvarníci nechtěli smířit s obecně přijímaným principem v kultuře. Inspiraci pro tvorbu alternativních, a tedy nepolitických děl, hledali v meziválečných uměleckých směrech a v současném západním umění. Snaha nalézt alternativní formu vyjádření pak často probíhala individuálně, čímž se stavěla do opozice k principu socialistické kultury, která byla charakteristická tvorbou kolektivních děl, vytvořených podle jednotných norem. Svaz československých výtvarných umělců byl sám chápán jako jednotná instituce, kolektivně vytvářející svým obsahem i formou podobná výtvarná díla. Jeho členové, výtvarníci a estetici, ale nepůsobili zcela konzistentně, a společně s generační obměnou a liberalizací společnosti začali v první polovině šedesátých let projevovat jisté diferenciační snahy. Představy o vývoji Svazu československých výtvarných umělců a jeho přizpůsobení se nové realitě, která vystrízlivěla z iluze jednotné mysli a jednotné práce, byly symbolicky shrnuty do II. sjezdu svazu roku 1964, do jeho reorganizačních představ a závěrů o podobě dalšího směřování umění. Do jaké míry se podařilo představy pronesené na sjezdu naplnit, se snaží zachytit tato práce.

2 Situace předcházející II. sjezdu Svazu československých výtvarných umělců¹

Svaz československých výtvarných umělců (SČSVU) oplýval pravomocemi v podobě ideologické monopolizace nad československou výtvarnou tvorbou a do značné míry nad její výstavní prezentací. Oproti dřívější praxi získali od roku 1956 svazoví výtvarníci novou výsadu, a to možnost zakládat tzv. tvůrčí skupiny. Ty do sebe začaly postupně koncentrovat abstraktně

¹ Sjezd je počítán jako druhý, následující po prvním sjezdu SČSVU z roku 1960 a po tzv. ustavující konferenci z roku 1956. V dobových materiálech se však lze setkat rovněž s označením třetí sjezd v případě, že se ustavující konference z roku 1956 počítá jako první sjezd SČSVU.

tvůrčí jedince. S tvůrčími skupinami tak vznikla platforma, na které se uvažovalo jak o nových formách vyjádření, tak také o modifikaci společenské funkce SČSVU.² Dříve propagovaný směr socialistického realismu zakolísal v základech hlavně v důsledku destalinizace, probíhající po XX. sjezdu KSSS. Liberální výtvarníci ze Svazu československých výtvarných umělců se poté kromě volání po odstranění dřívějších dogmat snažili v teoretické rovině infiltrovat socialisticky pojaté umění myšlenkami subjektivismu. Tvůrčí skupiny, v návaznosti na úvahy o přeformulování definice socialistického umění, začaly navíc usilovat o mocenské pozice uvnitř svazu, aby zajistily zrealizování nově promyšleného a subjektivně vnímaného umění. Objevila se tak viditelná snaha po zapojení abstraktního vyjádření do rámce socialistické estetiky, do rámce oficiálně uznávaného umění. Abstraktní umění bylo přitom před rokem 1956 tolerováno pouze v konceptu spojení s architekturou nebo užitou tvorbou.

První výstava výtvarného umění, která v období destalinizace reflektovala avantgardní tvorbu první republiky, proběhla na podzim roku 1957 v Brně a opět na jaře roku 1958 v Praze pod názvem Zakladatelé moderního českého umění.³ Vystavením avantgardních děl však na sebe strhla vlnu marxistické kritiky.⁴ Teoretici umění, pracující ve Svazu československých výtvarných umělců, se obecně vyhýbali zhodnocení avantgardních uměleckých směrů prezentovaných na výstavě, zato však kladně hodnotili přínos některých výtvarných osobností. První povolenou abstraktně laděnou výstavu současného umění potom představovala prezentace prací člena SČSVU Jana Kotíka roku 1957. I ten byl ale v novinových ohlasech za svou tvorbu ostře kritizován, přestože byla výstava pořadatelé propagována pouze jako experiment.⁵

Vedení komunistické strany zapojování abstrakce do československého umění nepodporovalo. Společenskými tlaky však bylo donuceno rozšířit počet tolerovaných variací zobrazení. Hranice tolerance však byly posouvány

² Svaz československých výtvarných umělců měl propagovat myšlenky marxismu-leninismu, a to realistickou výtvarnou formou.

³ ŠEVČÍK, Jiří – MORGANOVÁ, Pavlína – DUŠKOVÁ, Dagmar: *České umění 1938–1989*. Praha 2001, s. 202–205.

⁴ Marxistická kritika byla součástí dobové oficiální estetiky. Byla využívána při rozborech socialistického umění za účelem deklasování případných abstraktních (formalistických) prvků. V případě hodnocení cele abstraktních prací často odsuzovala díla jako neumělecká.

⁵ Jan Kotík se o výstavě vyjádřil na stránkách časopisu *Výtvarná práce*. Uvedl, že abstraktní metoda je pouze experiment, který může najít uplatnění v užitém nebo dekorativně-architektonickém umění. Tento názor mu byl však redakci časopisu vytýkán jako zjednodušující pohled na výtvarné vyjádření a naopak se objevila snaha prosadit nový koncept abstraktní metody jako zákonitého vývoje v dějinách umění. *Ještě o Janu Kotíkovi*. *Výtvarná práce*, 10, 1957, s. 5.

pouze zpětně, takže liberální část umělců musela neustále bojovat s trvajícím formami totalitárních praktik. K proklamacím o tvorbě socialisticko-realistických děl se strana navíc ještě roku 1960 vrátila. Podle aktuálního ideologického programu dobudovaného socialismu se mělo umění vrátit zpět do své původní angažované formy, vyhlášené na IX. sjezdu KSČ roku 1949. Celostátní program výstav pak nadále podporoval generální linii strany,⁶ jen občas narušenou liberalizačními konfrontačními akcemi.⁷ Závěry XII. sjezdu KSČ z roku 1962 již ale nedefinovaly stranické umění pouze pod jednu výtvarnou metodu.⁸

Na pokusu o rehabilitaci abstrakce se v rámci Svazu československých výtvarných umělců výrazně podílel časopis *Výtvarné umění*, jehož šéfredaktor byl Dušan Šindelář. Jeho redakční kruh přistupoval k publikovaným článkům laxně vedenou kritikou a relativně nízkou intenzitou cenzury, což bylo redakci vytýkáno ze strany ideologického oddělení ÚV KSČ. Dušan Šindelář psal roku 1956 ve svém Úvodním slově ve *Výtvarném umění* o tom, že časopis bude rozvíjet teorii výtvarného umění formou diskuzí,⁹ čímž parafrázoval postoj strany ohledně navozování svobodnější atmosféry a vytváření iluze volného projevu názorů, charakteristické pro období po XX. sjezdu KSSS. Tato oficiálně propagovaná liberalizace měla zůstat pouze na poli marxismu-leninismu a diskuzemi tak podporovat tento ideologický směr proti jeho disputantům. Ve *Výtvarném umění* se však místo toho v letech 1956–1958 vytvořila platforma rozebírající pojem a dějiny socialistického realismu a s tím souvisejících estetických hodnot, které nebyly apriorně zaměřeny na obhajobu směru, ale naopak na hledání jeho plnoprávných modifikací. Podobně se v těchto letech ostatně zachovala řada československých kulturních časopisů, které přicházely s diferenciacemi svých projevů.¹⁰ Časopis *Vý-*

⁶ Generální linií byl socialistický realismus, po XX. sjezdu KSSS někdy modifikovaný, vždy ale sloužící stranické kulturní politice, agitaci, převýchově občanů v duchu dialektického materialismu, tedy zmaterializování a zredukování lidského myšlení na politické cíle strany. Ve výstavnictví to byly akce podporující stranické sjezdy, oslavy, ideologicky podložená výročí historických událostí, souborné přehlídky realisticky tvořících umělců apod. Členové ústředního výboru SČSVU vyjadřovali na svých jednáních pochybnosti o tom, co vlastně je jejich hlavní linií, shodli se jen, že ji určuje strana.

⁷ V roce 1960 vznikají soukromé informální výstavy hlásící se ke konfrontaci názorů a snažící se vyjádřit dobovou hodnotovou krizi, čímž se dostaly za rámec socialistického umění. Na těchto výstavách se prezentují rovněž neoficiální umělci. BREGANTOVÁ, Polana a kol.: *Dějiny českého výtvarného umění VI/1*. Praha 2007, s. 27.

⁸ KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968*. Brno 2009, s. 280.

⁹ ŠINDELÁŘ, Dušan: *Slovo úvodem*. *Výtvarné umění*, 3, 1956, s. 3.

¹⁰ BLÁHOVÁ, Kateřina: *Mezi literaturou a politikou*. Soudobé dějiny, 3–4, 2002, s. 496.

tvorné umění se pak stal hlavní tiskovou doménou pro teoretiky výtvarného umění, kteří v něm publikovali řadu příspěvků zabývajících se úvahami o novém, širším a liberálnějším vymezení pojmu socialistického realismu.¹¹ Přispěli tak k uvolňování kulturních dogmat, a to přesto, že jejich úvahy zůstaly v praktické rovině výtvarné tvorby nevyužity a alternativně tvořící umělci vyloučili socialisticko-realistickou metodu zcela ze své práce.

Do roku 1964 se podařilo revitalizovat hodnoty moderního umění. Poté nastává další proces liberalizace, jehož prioritou byla prezentace postmoderních děl vystavovaných mimo historický rámec. Toho se podařilo později dosáhnout etablováním strukturální abstrakce (jinak také *informel*),¹² jako plnohodnotné vyjadřovací formy. Významný pro rok 1964 byl také počátek performačních vystoupení skupiny *Aktuální umění*.¹³

Svaz československých výtvarných umělců podléhal celostátním cenzurním mechanismům a k tomu sám působil jako cenzurní orgán působící nejen do své vnitřní struktury, ale také na veřejnost. Rozhodoval o prezentaci výtvarných děl a o jejich hmotné podpoře. Byl to svaz, který ohodnocoval výtvarná díla statusem umění, schvaloval pořádání výstav, texty výstavních katalogů. Měl rovněž pravomoc schválit ustavení nebo naopak zrušení existence jednotlivých tvůrčích skupin. Svou cenzurní funkci však nevykonával sám, nezávisle na jiných organizacích. Vydatně spolupracoval s Fondy výtvarného umění, Národní galerií, Uměleckopřemyslovým muzeem, Národními výbory, podléhal Hlavní správě tiskového dohledu. Instrukce o zajištění mezinárodních nebo celostátních akcí mu byly zaslány přímo z ideologického oddělení ÚV KSČ. Překrývající se funkce institucí fungovaly jako vzájemný kontrolní orgán. Kolektivní perzekuční mechanismy pak byly zaměřeny na alternativně tvořící jedince. Ještě roku 1964 byly například cenzurovány texty, které informovaly o práci Vladimíra Boudníka¹⁴ nebo o činnosti tvůrčí skupiny *Konfrontace*.¹⁵

¹¹ ŠEVČÍK, J. – MORGANOVÁ, P. – DUŠKOVÁ, D.: c. d., s. 206–207.

¹² Blíže k pojmu publikace: Tamtéž, s. 189–190.

¹³ Srov. tamtéž, s. 247; NOVÁK, Luděk: *Avantgarda a dnešek*. Výtvarná práce, 12, 1967, s. 1; *Ohniska znovuzrození. České umění 1956–1963*. Praha 1994, s. 9; BREGANTOVÁ, P. a kol.: c. d., s. 29; NEŠLEHOVÁ, Mahulena: *Český informal. Průkopníci abstrakce z let 1957–1964*. Praha 1991, s. 30.

¹⁴ Archiv bezpečnostních složek v Praze (dále jen ABS), fond MV – hlavní správa tiskového dohledu, arch. č. 43722 MV, denní zpráva 15. 4. 1964.

¹⁵ Mezi členy této oficiálně neuznané skupiny se nacházeli: Aleš Veselý, Čestmír Janoušek, Jan Koblasa, Jiří Balcar, Jiří Valenta, Josef Istler, Karel Nepraš, Mikuláš Medek, Robert Piesen, Vladimír Boudník, Zbyněk Sekal. NEŠLEHOVÁ, M.: c. d., s. 11.

Svaz československých výtvarných umělců vydával několik výtvarných časopisů,¹⁶ jejichž obsah měl apriorně být v souladu s režimní ideologií. Ideologické oddělení ÚV KSČ z nich učinilo terč kritiky v případech, že tak nečinily. Byly potom obviňovány z ideologické nepevnosti a nedostačujících cenzurních aktivit. Stalo se tak například v textu usnesení ideologické komise ÚV KSČ ze dne 24. března 1964, zabývající se stavem kulturních časopisů.¹⁷ V souvislosti se Svazem československých výtvarných umělců zde bylo uvedeno, že nedošlo k objasnění nesprávné výtvarné cesty malířů Mikuláše Medka a Jana Koblasý. V usnesení je doslova uvedeno: „Nemůžeme si nevšimnout – jde-li nám o marxistickou kritiku – že Medek, vycházející z abstraktního pojetí člověka, pomíjí sociální určenost nejen myšlení a činů člověka, ale i jeho citů. Ať chce nebo nechce, manifestuje svým postojem krizi osobnosti. Krizi, která však nenese v sobě perspektivu osvobození v socialistické společnosti, která společenské rozpory absolutizuje a zápas o nový svět zatemňuje novými iluzemi. Tyto jevy nemůže kritika přecházet mlčením.“¹⁸ Z textu pak vyplývá, že společenská pozitivní reflexe abstrakce ještě neznamenala rezignaci strany na vedoucí úlohu v umění nebo zastavení perzekucních mechanismů.

Ani cenzura neztrácela na síle. Dokládá to mimo jiné osud výstavy Imaginativní umění 1930–1950, která chtěla představit tvorbu československých surrealistů. Autoři výstavy, František Šmejkal a Věra Linhartová, připravili počátkem roku 1964 v prostorách zámku Hluboká soubor avantgardních výtvarných děl, získaných převážně ze soukromých sbírek. Jihočeský krajský národní výbor v Českých Budějovicích výstavu zakázal. K jejímu uskutečnění sice nakonec, po intervenci kulturních institucí, došlo, avšak s omezeným počtem vystavených prací, v méně prestižních prostorách a se zákazem propagace.¹⁹ Realizaci výstavy lze přesto označit za úspěch ve snaze o rehabilitaci abstrakce, zvláště při vědomí toho, že Antonín Novotný vyjádřil podporu krajskému výboru v Českých Budějovicích. Zároveň vyjádřil údiv, že

¹⁶ Časopisy Výtvarná práce, Výtvarné umění, Výtvarný život, Hollar, Tvar.

¹⁷ Národní archiv v Praze (dále jen NA), fond KSČ – ústřední výbor 1945–1989, sv. 58, arch. j. 61/12, schůze předsednictva ÚV KSČ 24. 3. 1964, usnesení k bodu: stav a poslání kulturních časopisů; *Poslání a stav kulturních časopisů*. Rudé právo, 93, 1964, s. 3–4.

¹⁸ Úryvek je reakcí na výstavu Mikuláše Medka a Jana Koblasý z roku 1963 realizovanou v Teplicích.

¹⁹ Svou podporu pro realizaci výstavy vyjádřily tyto ústavy a instituce: ústavní rada a stranická organizace Ústavu pro teorii a dějiny umění ČSAV, ústavní rada a stranická organizace Filosofického ústavu ČSAV, vědecké kolegium věd a umění ČSAV a sekce teoretiků SČSVU. Jejich doporučení byla odeslána Ideologickému oddělení ÚV KSČ, které výstavu povolilo, avšak jen za změny výstavních podmínek. ŠMEJKAL, František: *Zhrzený zachránce čili jak to bylo s výstavou imaginativního malířství*. Výtvarná práce, 15, 1968, s. 10.

ideologické oddělení ÚV KSČ nechalo zmiňovanou výstavu bez povšimnutí. Na zasedání ÚV KSČ v březnu roku 1964 doslova pronesl: „Jak je možné, že například z Prahy se chce vystavovat abstraktní umění v Hluboké na Budějovicku, krajský výbor proti tomu protestuje, a naše oddělení řekne, co vám je do toho, náš pracovník tam jede a prosadí to, aby to tam bylo, bez ohledu na stanovisko krajského výboru. Já jsem včera radil, aby řekli krajskému výboru v Budějovicích, aby toho soudruha tam příště nepustili, že tam nemá co dělat. Ať si ty svoje rozumy vykládá kde jinde, ale ne na krajském výboru, anebo aby nezasahoval do pravomoci krajského výboru. Oni mají právo to rozhodnout. A já za nimi stojím, aby to nedovolili [...]“.²⁰

Výtvarníci se rozdělili do dvou pomyslných táborů. Jeden tvořila skupina oficiálních výtvarníků podporovaných stranou. Do ní se řadili výtvarníci starší generace spjatí s akademickým prostředím (například tvůrčí skupiny Aleš a Umění životu) a tvůrčí skupiny hlásící se k socialistickému realismu (například tvůrčí skupiny Říjen a Skupina 58). Do druhého tábora patřili alternativně tvořící umělci, sdružení do tzv. Bloku tvůrčích skupin.²¹ Mezi-prostor pak vyplňovali pro-stranicky pracující výtvarníci, avšak podporující nové myšlenky. Představovaly je například tvůrčí skupiny Mánes a Umělecká beseda.

3 Přípravy na II. sjezd Svazu československých výtvarných umělců

„Dělíme se vskutku na dva tábory. Na ty, jejichž uvědomělost, poctivost a ukázněnost je předem dána a mimo každou diskusi, a na ty druhé nespokojence, kverulanty a vlastně neodpovědné živly. [...] Stalo se, a vsutku nevím jak a proč, že patříme do skupiny druhé, a pokud používám množného čísla, předpokládám, že se ztotožňuji s názory ostatních členů tvůrčích skupin sdružených v Bloku. Dnes už nejde o to, jak k tomuto rozdělení došlo. Pravdou posledních let však zůstalo, že jakákoliv naše činnost byla vykládána v náš neprospěch [...] Vedení svazu je v rukou jedné názorové linie s nepřilíš rozsáhlým zázemím, v rukou jedné či dvou tvůrčích skupin. Jejich členové buď přímo svaz vedou, nebo náš umělecký život ovlivňují prostřednictvím

²⁰ NA, fond ÚV KSČ 07/16, inv. č. 30, arch. j. 310, zasedání ÚV KSČ 12. 3. 1964.

²¹ Blok tvůrčích skupin vznikl roku 1960. Tvořily ho tvůrčí skupiny: UB 12, Etapa, Experiment, M, MS 61, Máj, Proměna, Trasa. Spojily se za účelem pořádání společné výstavy. Po jejím ukončení vystupovaly společně i nadále. V roce 1961 uspořádaly výstavu Realizace, složenou z výtvarných děl, která byla uplatněna ve veřejných prostorách. V roce 1962 se na výstavě Jaro 62 přihlásily k dědictví avantgardy. Blok tvůrčích skupin působil jako volná organizace bez formálního uspořádání. K tomu srov. BREGANTOVÁ, P. a kol.: *c. d.*, s. 120; NEŠLEHOVÁ, M.: *c. d.*, s. 376.

svých přátel a jejich jmen používají jako zaklínadla. O tvůrčích otázkách musí rozhodovat ti, kteří se tvůrčí prací zabývají. Ve vedení svazu nemají místa takoví, kteří tuto funkci potřebují k podepření své umělecké existence, a stejně tak ti, kteří širokou koncepci nahrazují krátkodechou politikou dne [...].“²²

Ocitovaný úryvek z nepublikovaného článku Vladimíra Janouška ukazuje, jakého charakteru byly mnohé předsjezdové diskuzní příspěvky, které se na rozdíl od tohoto případu cenzuře navíc zachytit nepodařilo. Předtím, než se sešel sjezd, totiž zaplnila stránky časopisů řada příspěvků, jejichž společným jmenovatelem byla kritika dosavadního stavu ve Svazu československých výtvarných umělců. Jedním z jejich hlavních témat pak byla restrukturalizace. Diskuze byly stejně jako dříve korigovány ideologickými složkami KSČ a podrobovány cenzuře. Tentokrát však někteří členové svazu zaskočili komunistickou stranu svými ostrými kritikami, se kterými pak vystoupili na krajských konferencích.²³ Rovněž Blok tvůrčích skupin vznesl řadu kritických připomínek, jejichž odstranění chtěl dosáhnout po nabytí vedoucích pozic ve svazu. V jeho plánu na restrukturalizaci svazové organizace mělo dojít k nahrazení stávajícího dělení výtvarníků podle místa bydliště dělením podle příslušnosti výtvarníků k jednotlivým tvůrčím skupinám. V Praze tehdy působilo 35 tvůrčích skupin (602 výtvarníků, z toho 404 řádných členů SČSVU) z celkového počtu 45 tvůrčích skupin působících v českých zemích.

Blok tvůrčích skupin formuloval v předsjezdových diskuzích dále své představy na změny ve Svazu československých výtvarných umělců. Mezi hlavní patřilo ustavení nového stálého výboru, který by se stal součástí předsednictva svazu a jehož členy by tvořili představitelé bloku. Ideologické otázky se měly předat do kompetencí tvůrčích skupin a vedení svazu přenechat pouze otázky hospodářského provozu.²⁴ Smyslem těchto představ přitom byla snaha o oficiální uznání abstraktní metody jako plnohodnotné složky socialistické kultury. Vzhledem k tomu, že v Bloku tvůrčích skupin byli zastoupeni také členové předsednictva a ústředního výboru svazu, měly jeho publikované požadavky značnou váhu. Prostor k projevu pak dostal také proto, že své představy prezentoval ve shodě s dřívějšími ideologickými formulacemi o budoucí podobě Svazu československých výtvarných umělců.

²² ABS, fond MV – hlavní správa tiskového dohledu, arch. č. 318–136–I, denní zpráva č. 53, Výtvarná práce, 15. 4. 1964, diskusní příspěvek Vladimíra Janouška.

²³ KAPLAN, Karel: *c. d.*, Brno 2009, s. 356.

²⁴ NA, fond Svaz československých výtvarných umělců – ústřední výbor (dále jen SČSVU – ústřední výbor), neuspořádáno, kart. 100, zasedání ÚV SČSVU 4. 6. 1964.

Podle zápisu ze schůze zástupců tvůrčích skupin s vedením svazu²⁵ z února roku 1964 vyslovili výtvarníci tyto konkrétní požadavky: přizvání oficiálně neuznané tvůrčí skupiny Konfrontace na jednání,²⁶ zveřejnění kandidátky budoucích volených funkcionářů a její předložení k obecné diskuzi, dále přítomnost nových (tvůrčími skupinami vybraných) delegátů na připravovaném sjezdu, zrušení kategorizace členů,²⁷ odstranění dělení členů svazu do sekcí podle svého oboru a předložení písemného rozboru funkce Fondů výtvarných umění tak,²⁸ aby mohla být připravena jejich přeměna na čistě odborovou organizaci.²⁹

Jako v jiných uměleckých svazech, i v SČSVU působila tzv. stranická skupina.³⁰ Byla tvořená členy, jejichž úkolem bylo aplikovat rozhodnutí strany do vnitřní struktury svazu. Před II. sjezdem SČSVU došlo k zaktivizování stranické skupiny, která byla pověřena usměrňováním probíhající situace a zabezpečením výběru přijatelných delegátů na sjezd,³¹ z nichž se mělo poté zvolit nové vedení. Výběr delegátů se měl přitom soustředit na členy stra-

²⁵ Podle stanov Svazu československých výtvarných umělců z roku 1960 se konaly pravidelné porady vedení svazu s představiteli vybraných tvůrčích skupin.

²⁶ Tvůrčí skupina Konfrontace požádala v říjnu roku 1961 ÚV SČSVU o oficiální uznání. Souhlas však byl skupině odepřen, takže mohla vykonávat svou činnost pouze neoficiálně, bez svazové podpory. Mezi členy skupiny patřili vesměs post-abstraktně tvořící umělci, například Vladimír Boudník, Richard Fremund, Josef Istler. Někteří z nich přestoupili roku 1964 do tvůrčí skupiny D, která byla oficiálně uznána. I ona však byla postižena častými zásahy cenzury. NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 75, ustavující dopis skupiny Konfrontace; ŠEVČÍK, J. – MORGANOVÁ, P. – DUŠKOVÁ, D.: c. d., s. 442; BOUDNÍK, Vladimír: *Z korespondence II*. Praha 1994, s. 36, 53.

²⁷ Na ustavující konferenci SČSVU roku 1956 byl zaveden tzv. kategorický systém třídění výtvarníků, který vytvořil tři oddělené skupiny (členů svazu, kandidátů svazu a výtvarníků z povolání) s odlišnými právy a postavením. Jen členové svazu se mohli aktivně účastnit svazového života (volit a být voleni do vedoucích funkcí) a zasahovat do jeho jednání. Kandidáti byli hospodářsky zajištěni obdobně jako členové, ale neměli jejich výsady. Navíc čekatelská doba na členství se měla pohybovat až kolem šesti let. Výtvarníci z povolání, ti kteří byli pouze evidováni ve svazové kartotéce, neměli žádný vliv na chod svazového života. Navíc obvykle jen členský nebo kandidátský průkaz výtvarníka znamenal záruku pracovních možností. *Zpráva z ústředního výboru SČSVU*. Výtvarná práce, 11, 1957, s. 9; NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 79, stanovy SČSVU 1960.

²⁸ Jednalo se o Český fond výtvarných umění a Slovenský fond výtvarných umění. Oba fungovaly jako hospodářské základny pro vznik výtvarných děl, pro jejich odbyt a pro hmotné zaopatření výtvarníků.

²⁹ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 73, schůze se zástupci tvůrčích skupin 12. 2. 1964.

³⁰ Bližší k tématu publikace: Knapík, Jiří: *V zajetí moci*. Praha 2006, s. 319–323.

³¹ NA, fond KSČ – ústřední výbor 1945–1989. Předsednictvo 1962–1966, sv. 79, arch. j. 84/17, svolání sjezdu čs. výtvarných umělců 2. 10. 1964.

ny. Vlastní volba delegátů sjezdu ale nedopadla podle stranických představ. Zatímco v menších krajských oblastech se podařilo v drtivé většině zvolit příslušníky komunistické strany, v největším Středočeském kraji se volbu výtvarníků podchytit nepodařilo.³² Nezdařilo se ani zvolení dosavadního vedoucího tajemníka SČSVU za delegáta sjezdu.³³ Stranická skupina SČSVU tak již nyní neobstála v zajištění volby svých preferovaných kandidátů do budoucího vedení svazu.

Dne 2. října 1964 předsednictvo ÚV KSČ schválilo obsah sjezdu a vydalo pokyny k jeho naplnění.³⁴ Vycházelo přitom z dokumentu *O současném stavu a výhledech v oblasti výtvarné kultury*,³⁵ což byla propagační zpráva o socialistických principech fungujících v SČSVU a jejich dalším uplatnění. Velká část zde byla věnována ekonomické problematice a redakční práci. Z textu dokumentu se pak mělo při II. sjezdu SČSVU vycházet jak pro psaní referátů, tak pro diskuze. Aby došlo k naplnění avizovaného obsahu sjezdu, schválilo předsednictvo ÚV KSČ plán na jeho zajištění po stranické linii. Skládal se z korigování diskuzí na otázku společenské funkce výtvarné kultury a z eliminace individuálních názorů. Stranická skupina proto měla získat dominantní pozici nad redakčními radami,³⁶ což pak také učinila.

Dva dny před zahájením sjezdu, dne 7. prosince 1964, proběhlo zasedání ústředního výboru SČSVU. Jediným bodem jednání byl průběh nadcházejícího sjezdu. Vedení svazu definovalo témata diskuzí, jichž se měli sjezdoví delegáti držet, a to: vztah výtvarného umění k architektuře, plnění usnesení o výtvarném vývoji ve společenské výrobě, plnění plánů veřejných zakázek. Předpokládalo se také, že bude probírána problematika spojená s tvůrčími skupinami. V této souvislosti byla avizována možnost, že se zástupci tvůrčích skupin pokusí projevit své názory. Proto měla být ještě před sjezdem svolána

³² Delegáti byli zvoleni na plenárních schůzích krajských organizací během měsíce listopadu 1964. Stanovami daný volební klíč opravňoval vyslat jednoho delegáta za pět členů svazu. Podle toho bylo zvoleno celkem 274 delegátů (220 z českých zemí, 54 ze Slovenska). Z toho jenom Středočeský kraj zvolil 167 delegátů. Sjezdu se dále zúčastnilo dalších 132 hostů (zástupci ÚV KSČ, vlády, ÚV Národní fronty, ministerstva školství a kultury, Městského výboru KSČ Praha, krajských výborů KSČ, společenských organizací, uměleckých svazů, tisku apod.). NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 219, zápis ze sjezdu SČSVU 11. 12. 1964.

³³ NA, fond KSČ – ústřední výbor 1945–1989. Předsednictvo 1962–1966, sv. 91, arch. j. 95/16, hodnocení sjezdu čs. výtvarných umělců.

³⁴ Obsah sjezdu vypracoval ústřední výbor SČSVU, korektury dodělala ideologická komise ÚV KSČ.

³⁵ Plné znění dokumentu publikováno in: *Současný stav a výhledy v oblasti výtvarné kultury*. Výtvarná práce, 16–17, 1964, příloha.

³⁶ NA, fond KSČ – ústřední výbor 1945–1989. Předsednictvo 1962–1966, sv. 79, arch. j. 84/17, svolání sjezdu čs. výtvarných umělců 2. 10. 1964.

schůze předsednictva svazu se zástupci problémových výtvarníků, na které měli být odrazeni od úmyslu veřejně vystoupit.³⁷ K této schůzi potom došlo 8. prosince 1964. Předsednictvo svazu na ní výtvarníkům odhalilo upravenou kandidátku do ústředního výboru, vycházející částečně vstříc jejich požadavkům. Přesto vystoupil také Blok tvůrčích skupin, který skrze svého člena, Čestmíra Kafku, představil svou protikandidátku.³⁸ Hned na to se přidali ještě další výtvarníci se svými návrhy na úpravu složení voleného ústředního výboru. Debaty, které tyto kroky vyvolaly, se pak táhly až do pozdních večerních hodin, bez nalezeného řešení. Schůze tedy nakonec vyřešila pouze bod týkající se způsobu volby nového vedení, které mělo proběhnout metodou tajného hlasování.³⁹

4 II. sjezd Svazu československých výtvarných umělců

V pořadí druhý sjezd SČSVU se konal ve dnech 9.–11. prosince 1964 v sále pražského hotelu Internacional.⁴⁰ Zúčastnila se ho stranická delegace, v jejímž čele stál tajemník ústředního výboru KSČ Vladimír Koucký.⁴¹ Ten ve svém referátu kritizoval ty výtvarníky, kteří se neдрží stranické linie, a kritiky umění, kteří nechávají chybné umělecké projevy bez povšimnutí a namísto toho osočují stranu z diletantských postupů vůči výtvarné práci. Doslova pak pronesl: „Oprávněná, nezbytná a zásadní stranická kritika, vedená z principiálních politických pozic, je domýšlivě odmítána a zneužívána k osočování z administrativních zásahů do umění, a to i v případech, kdy tato „díla“ jsou na samé periférii umění a dokonce za ní.“⁴²

Následně po pronesení úvodních referátů a projednání nových stanov zveřejnil Blok tvůrčích skupin svou protikandidátku volených funkcionářů. Tento krok vyvolal intenzivní a dlouhou diskuzi, zabývající se složením budoucího svazového vedení. Vlastní volba do ústředního výboru proběhla třetí den sjezdu.⁴³ V tajném hlasování se členům Bloku podařilo prosadit jím plánované změny v původní kandidátní listině. Do předních funkcí se po-

³⁷ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 100, zápisy ÚV SČSVU.

³⁸ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 219, jednání stranické skupiny 8. 12. 1964.

³⁹ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 100, stranická skupina a III. sjezd SČSVU 8. 12. 1964.

⁴⁰ *Sjezd československých výtvarných umělců*. Výtvarná práce, 23, 1965, s. 1.

⁴¹ NA, fond Svaz československých výtvarných umělců – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 100, jednání stranické skupiny 8. 12. 1964.

⁴² *Projev Vladimíra Kouckého*. Výtvarná práce, 24–26, 1965, s. 5.

⁴³ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 219, zápis ze sjezdu SČSVU 11. 12. 1964.

tom dostali mnozí umělci mladší generace, vesměs zástupci tvůrčích skupin založených na přelomu padesátých a šedesátých let. Nejpochetněji však byly zastoupeny tvůrčí skupiny Umělecká beseda a Máj.⁴⁴ Ze zápisů Vladimíra Kouckého vyplývá, že byly obměněny tři čtvrtiny vedení svazu.⁴⁵ Přesněji vyjádřeno, ve svých funkcích zůstalo 17 osob z celkového počtu 60 členů nového ÚV svazu. Jisté zkreslení způsobil fakt snížení počtu členů ústředního výboru ze 66 osob (zvolených roku 1960)⁴⁶ na 60 nově zvolených funkcionářů. Tisk Svazu československých výtvarných umělců naproti tomu mylně informoval, že personální složení ústředního výboru se v zásadě nezměnilo. Odmítl navíc zveřejnit znění sjezdových diskuzí.

Přestože v dřívější praxi byl předseda svazu volen až po ukončení sjezdu, tentokrát byl zvolen ještě během jeho zasedání. Strana však s touto okolností počítala dopředu. Na zasedání předsednictva KSČ dne 5. prosince 1964 byl pro pozici nového předsedy SČSVU schválen Stanislav Libenský (1921–2002),⁴⁷ kandidát vybraný ústředním výborem svazu a odsouhlasený ideologickým oddělením strany. Na zasedání předsednictva KSČ navrhl Libenského, jako nejvhodnějšího kandidáta do předsednické funkce, Vladimír Koucký. Kandidátku zdůvodnil mj. tím, že Libenský pracoval jako lektor Roku stranickeho školení nebo jako vedoucí poradny marxismu-leninismu.⁴⁸ Při volbě předsedy na II. sjezdu SČSVU však nebylo předchozí zasedání předsednictva KSČ a jeho výsledky vzaty v potaz. V tajném hlasování došlo ke zvolení Adolfa Hoffmeistera. Strana na něj přitom myslela pouze jako na jednoho

⁴⁴ Složení nového ústředního výboru SČSVU: Baláž Jozef, Barčík Andrej, Beneda Aleš, Bláha Václav, Brož Josef, Drnková Věra, Dúbravec Robert, Felcman Bohuslav, Fišárek Alois, Fulla Ludovít, Gandl Ladislav, Gross František, Guderna Ladislav, Hladík Karel, Hlavsa Oldřich, Hoffmeister Adolf, Hološko Karol, Chalupecký Jindřich, Chlupáč Miloslav, Chvatík Květoslav, Janoušek Vladimír, Jiroudek František, John Jiří, Kafka Čestmír, Kára Lubor, Karlíková Olga, Karoušek Valerián, Kautman Václav, Klimo Aloiz, Kompánek Vladimír, Kopecký Bohdan, Kotlík Jiří, Kotík Jan, Kralcová Věra, Krivoš Rudolf, Kutal Albert, Kybal Antonín, Lacinová Sylva, Libenský Stanislav, Lidický Karel, Malejovský Josef, Míčko Miroslav, Němec Josef, Novák Luděk, Paderlík Arnošt, Prokop Rudolf, Rada Pravoslav, Riškovič Alojz, Roubíček René, Rychlík Bohuslav, Sklenář Zdeněk, Souček Karel, Stavínoha Eduard, Svolinský Karel, Šindelář Dušan, Šváb Jaroslav, Trnka Jiří, Uher Rudolf, Váross Marian, Zálibský Ján. *Nové ústřední orgány Svazu československých výtvarných umělců*. Výtvarná práce, 24–26, 1965, s. 3.

⁴⁵ NA, fond KSČ – ústřední výbor 1945–1989. Předsednictvo 1962–1966, sv. 91, arch. j. 95/16, hodnocení sjezdu čs. výtvarných umělců.

⁴⁶ *Nově zvolení členové ústředního výboru SČSVU*. Výtvarná práce, 23–24, 1960, s. 2.

⁴⁷ Stanislav Libenský pracoval v letech 1963–1987 jako profesor sklářského ateliéru na Vysoké škole umělecko-průmyslové v Praze. VOLF, Petr: *Picasso byl monstrem*. Praha 2001, s. 69.

⁴⁸ NA, fond KSČ – ústřední výbor 1945–1989. Předsednictvo 1962–1966, sv. 87, arch. j. 91/12, návrh na předsedu Svazu čs. výtvarných umělců 5. 12. 1964.

z možných místopředsedů. Přestože byl tento dlouhodobý člen svazu vybaven řadou čestných funkcí, bylo na něj pohlíženo s podezřením. Již od roku 1948 byl na Adolfa Hoffmeistera zaveden sledovací spis.⁴⁹ V něm je v první polovině padesátých let označován jako nepřítel státu či západní agent.⁵⁰ V polovině padesátých let byl pak charakterizován jako: „buržoasní element, který všemi prostředky sleduje svoje sobecké a kariéristické cíle, k čemuž využívá známosti s představiteli naší kultury [...] jedná za zády Svazu výtvarných umělců s různými představiteli bez souhlasu předsednictva, prosazuje do vedoucích funkcí sobě podobné lidi, kteří jsou ochotni mu sloužit [...] své umění orientuje vždy na stranu západního úpadkového umění, se silně „kritickým“ pohledem k umění socialistickému a k jeho představitelům.“⁵¹ I přes nedůvěru stranických orgánů však Adolf Hoffmeister proslul v mnoha oblastech své činnosti, které mu byly dovoleny vykonávat. Již ve dvacátých letech 20. století se stýkal s představiteli světové kulturní scény a tyto kontakty zůstaly živé až do let šedesátých.⁵² Stal se členem několika mezinárodních fór, na kterých se zasazoval o propagaci československého umění. V šedesátých letech pak obhajoval aktuální světové trendy v umění. Sám byl například ve své práci inspirován britským pop-artem, se kterým se setkal na podzim roku 1963 při příležitosti konání Třetího pařížského bienále mladých umělců.⁵³

Na II. sjezdu Svazu československých výtvarných umělců vystoupil Adolf Hoffmeister s několika delšími projevy. Na téma charakteru nového ústředního výboru se dne 10. prosince 1964 vyjádřil: „Vážené soudružky a soudruzi, dovolte mi, abych vnesl do našeho sněmování trochu zdravého pesimismu. Dnes nebo zítra zvolíme nový výbor a uložíme mu, aby splnil několik úkolů, jako to bývá v pohádkách, a na příštím sjezdu výtvarných umělců budeme tento výbor kárat za to, že uložený úkol nesplnil. Taková jsou pravidla hry [...] Osobně pochybuji, že se všechno naráz v radost obrátí a že uložené úkoly nový výbor splní, protože jsem přesvědčen, že dokud se nezmění od základu svízelná hospodářská situace republiky, nesplní žádný výbor uložené

⁴⁹ ABS, Historický fond, H-714.

⁵⁰ Adolf Hoffmeister byl v padesátých letech sledován pracovníky StB v souvislosti s tzv. akcí Snob, která dokumentovala život významných českých umělců (vedle A. Hoffmeistera to byl například také Antonín Pelc, Jiří Trnka nebo Jan Werich), kteří měli podléhat západnímu vlivu. K Adolfu Hoffmeisterovi se z této akce vázalo nejvíce písemného materiálu, což je pochopitelné, vzhledem k jeho četným diplomatickým kontaktům a práci v zahraničí. ABS, Historický fond, H-714, návrh na agenturně operativní rozpracování akce SNOB 25. 3. 1960.

⁵¹ ABS, Historický fond, H-714, III. souhrnná zpráva 18. 11. 1955.

⁵² SRP, Karel: *Adolf Hoffmeister*. Praha 2004, s. 9.

⁵³ Tamtéž, s. 262.

úkoly ani na 50 %, při sebelepší vůli to nebude v jeho silách. Takový je výhled do naší bezprostřední budoucnosti. To je, soudruzi, realismus, to je dokonce socialistický realismus. (Veselost. Potlesk) Myslím však, že něco můžeme přece jen docílit a uložit výboru: především aby se zajímal víc o umění než o svazovou byrokracii. Uložme novému výboru, aby svedl na široké frontě úporný boj s průměrností [...]“⁵⁴

II. sjezd SČSVU schválil podobu nových stanov, které měly funkci provozního a normativního řádu, kterým se svaz řídil v mezisjezdových obdobích. Oficiální platnost nových stanov ještě schvalovalo několik měsíců po jejich vydání ministerstvo vnitra. Stanovy schválené na II. sjezdu SČSVU naproti tomu ministerstvo vnitra schválilo až dne 4. ledna 1966.⁵⁵ Svým zněním se totiž přihlásily k tradici moderního umění. Doslova v nich stálo: „Celistvá koncepce vnitřně rozmanité, avšak v principech jednotné socialistické výtvarné kultury, která vzniká ze společné aktivity umělců a všech ostatních pracujících naší společnosti a tvořivě navazuje na pozitivní, umělecky a politicky progresivní tradice první poloviny našeho století, je také základem kulturně politické linie SČSVU v oblasti výtvarného umění.“⁵⁶ Stanovy dále rozšířily pravomoc ústředního výboru.⁵⁷

Po ukončení sjezdu bylo tiskem vydáno jeho usnesení.⁵⁸ Z části opakovalo závěry předešlého sjezdu SČSVU z roku 1960. Přejalo hlavně úmysl rozšířit působnost výtvarníků na všechny okresy Československa a rozrušit tak jejich koncentraci v Praze. Z důvodu protahování vydání vládní vyhlášky o praktickém zapojení výtvarného umění do architektury, bylo vedení svazu uloženo prověřovat realizaci stranických a vládních usnesení týkajících se výtvarnictví v průmyslu a stavebnictví.⁵⁹ Moc svazu měla být posílena také ve výtvarných fondech. Skrze členy svazu, kteří v nich působili, mělo dojít

⁵⁴ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 219, zápis ze sjezdu SČSVU 1964.

⁵⁵ *Kultura: sborník právních předpisů*. Praha 1968, s. 257.

⁵⁶ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 219, stanovy SČSVU 1964.

⁵⁷ Podle stanov ústřední výbor SČSVU: „[...] navrhuje jmenování a odvolání členů výboru ČFVU a předkládá tyto návrhy k potvrzení ministerstvu školství a kultury; jmenuje a odvolává ediční a redakční rady a šéfredaktory časopisů SČSVU [...] a řídí jejich činnost; deleguje zástupce SČSVU k důležitým jednáním celostátní povahy ve státních a veřejných úřadech a jiných institucích v oboru výtvarného umění.“ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 219, stanovy SČSVU 1964.

⁵⁸ Jejich plné znění publikováno in: ŠEVČÍK, J. – MORGANOVÁ, P. – DUŠKOVÁ, D.: c. d., s. 253–258; *Usnesení sjezdu SČSVU*. Výtvarná práce, 22, 1964, s. 1–2, 8.

⁵⁹ Svaz československých výtvarných umělců se velmi angažoval v souvislosti s vydáním vyhlášky O uplatnění výtvarných děl v architektuře. Po dlouhém jednání byla roku 1965 vydána, v praktickém provozu se však, podle mínění SČSVU, neosvědčila. Svaz si stěžoval především na to, že neměl možnost zasahovat do ekonomických záležitostí. Ze své pravomoci

k jejich úplnému podřízení svazu v ideologických otázkách umění.⁶⁰ Velká pozornost byla věnována výstavní činnosti. Usnesení sjezdu zavedlo novou pracovní pozici komisaře výstav, který do budoucna spravoval a plánoval výstavy menších galerií. Tím mělo dojít k rozšíření výstav, které by přinesly diferenciaci vystavovaných prací. Zcela novým bodem usnesení byla rovněž pozornost věnovaná obnově kontaktů se západním výtvarným životem. Plánovalo se založení časopisu zaměřeného na aktuality ze zahraniční umělecké tvorby. K realizaci plánu však nedošlo. Rovněž úmysl zřídit novou galerii v Praze, soustředěnou na prezentaci současného světového umění, nebyl naplněn.⁶¹

5 Situace po II. sjezdu Svazu československých výtvarných umělců

Po skončení sjezdu byl na jednání předsednictva ÚV KSČ hodnocen jeho průběh. Vladimír Koucký za tím účelem předložil souhrnnou zprávu, ve které stálo: „Sjezd dospěl k jednomyslnému závěru, že je zapotřebí všestranně prohloubit účast širokého aktivu výtvarníků a teoretiků na řízení svazové práce, nově vymezit odpovědnost, vztahy a metody součinnosti mezi svazovými orgány s cílem posílit pravomoc i odpovědnost nižších svazových orgánů. Na sjezdu se ukázalo zcela jasně, že dosavadní vedení Svazu se dostalo do izolace, vytvořilo si dlouholetý systém osobních svazků, který velmi komplikoval práci svazových orgánů a mnohdy je ochromoval. Nedostatečná pozornost byla věnována uplatnění mladé a střední generace ve svazových funkcích, což vyvolalo tak silný protitlak, že řada starších umělců, kteří byli již mnohokrát za sebou ve funkci, se vzdala kandidatury, nebo obdržela při hlasování mnoho škrťů (V. Tittelbach, R. Wiesner aj.).“ Zpráva Vladimíra Kouckého dále uváděla, že došlo ze strany ideologického oddělení ÚV KSČ k podcenění Bloku tvůrčích skupin. Nakonec shrnula: „Je třeba uvést, že na rozdíl od užšího vedení není složení širšího předsednictva ÚV Svazu příznivé z hlediska cílů kulturní politiky strany, zatímco složení pléna ÚV svazu je vyváženější a lze se tu opřít o řadu politicky i umělecky zkušených sou-

mohl pouze dohlížet na ideologický obsah výtvarných děl, plánovaných do architektonických projektů.

⁶⁰ *Usnesení sjezdu SČSVU*, s. 1, 8.

⁶¹ Podle usnesení sjezdu byla výstavní síň U Řečických v Praze, založená roku 1956, připravována na systematickou prezentaci zahraničního umění. Tato síň byla již před sjezdem využívána k prezentaci abstraktní tvorby, a tudíž oficiálně svazem dehonestována. Systematické zveřejňování zahraniční tvorby v této síni bylo ale již počátkem roku 1965 zrušeno. NA, fond SČSVU – ústřední výbor, zápis zasedání ÚV SČSVU 12. 1. 1965; *Ohniska znovuzrození, c. d.*, s. 10.

druhů. [...] Zejména lze očekávat jednostranné požadavky na podporu abstraktní orientace.“ S úmyslem zamezit rozvoji abstraktní tvorby pak Koucký doporučil mocenskou eliminaci tzv. liberálních umělců. Dosáhnout se toho mělo výraznou ekonomickou podporou stranického umění. S tím souviselo kádrové zabezpečení fondů výtvarných umění.⁶²

Předsednictvo SČSVU přikročilo od počátku funkčního období k plnění sjezdových závěrů. Prostor však mělo pouze v marginálních případech úpravy výstavní a tiskové činnosti. Typická pak pro něj byla snaha o diferenciaci výtvarného zobrazení. Výstavy proto měly začít odrážet variabilitu ve výtvarném vyjádření a množstvím vystavených prací představovat spíše menší formy, na úkor velkých oslavných přehlídek, které si ostatně ponechala ve své režii komunistická strana a její výstavní komise, fungující jako poradní orgán při ÚV KSČ. Pro umožnění prezentace alternativních děl bylo nezbytné rozrušit řízení československého výstavnictví z jednoho centra, z pozice ústředního výboru SČSVU.

Představa, že každá výstavní síň zabezpečí svou výstavní činnost, pak mohla být uskutečněna pouze zvolna. Nejprve bylo nutné převést realizaci ústředním výborem schválených výstav do pravomoci nižších svazových složek. Zde se osvědčila pozice komisaře výstav. Přestože byly komisařům zpočátku vyhrazeny pouze záležitosti týkající se malých výstavních forem, začali postupně působit rovněž při realizaci velkých svazových výstav. Každý komisař tvořil se svou pracovní skupinou okruh odborníků, odpovědných za danou výstavu, čímž se na ně přenesla také odpovědnost. Systém byl zaveden s úmyslem profesionalizovat práci ve Svazu československých výtvarných umělců. Osobní zainteresovanost navíc ladila s trendem hospodářských změn, které se jistou osobní účastí na chodu ekonomických záležitostí snažily zmírnit dopady hospodářské krize.⁶³

Po nastoupení nově zvoleného předsednictva tak byly jednotlivé výstavní síně svěřeny pod správu komisařů, jejichž úkolem bylo diferencovat sva-

⁶² NA, fond KSČ – ústřední výbor 1945–1989. Předsednictvo 1962–1966, sv. 91, arch. j. 95/16, hodnocení sjezdu čs. výtvarných umělců.

⁶³ Roku 1965 byl schválen nový celostátní systém ekonomického řízení, který měl překonat krizové prvky v hospodářství. V něm se uplatnilo hledisko hmotné a osobní zainteresovanosti. Český a slovenský fond výtvarných umění se do tohoto systému zapojily v roce 1966. NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 72, plnění usnesení sjezdu SČSVU z roku 1964. Obdobně o podobnosti mezi reformou kulturní a ekonomické sféry hovoří publikace *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945–1989*. Praha 2001, s. 14.

zovou výstavní činnost.⁶⁴ Dříve založené i nové galerie⁶⁵ dostaly postupně možnost tvorby výstavních plánů a ve spolupráci s nakladatelstvím SČSVU vydávat katalogy a sborníky výstav. České alternativní (informelní) umění se začalo přesouvat z neveřejných prostor, často vlastních ateliérů tvůrců, do výstavních síní a začalo být recenzováno na stránkách časopisů.⁶⁶ Diferenční trend se pak promítl také do diskuzí o charakteru svazových časopisů, které byly nyní kritizovány za to, že nedokážou projevit žádoucí názorovou odlišnost.⁶⁷

Vedení Svazu československých výtvarných umělců pocítovalo i nadále potřebu potvrzovat status pro abstraktní tvorbu. Stalo se tak ještě roku 1966 při příležitosti konání celostátní konference SČSVU.⁶⁸ Akční plán, který schválila, mluvil o normalizaci poměrů v případě, že dojde k rehabilitaci abstrakce. Šlo přitom o parafrázování postojů strany. Závěry XIII. sjezdu KSČ z téhož roku se totiž v oblasti umění přihlásily k avantgardní tradici, přestože ji neschválily pro současný stav.⁶⁹ K faktickému společenskému uznání abstraktní tvorby ale došlo již dříve, a strana tak svým způsobem nyní reagovala na obecný jev sociální recepce avantgardy, která se stala opozicí kulturní politiky strany.⁷⁰ Tato politika proto reagovala snahou o zapojení avantgardních složek do svého teoretického konceptu, zrovna tak jako eliminací jejích nejradikálnějších projevů.

⁶⁴ Usnesení sjezdu znělo: „Výstavní plán menších galerií bude vypracován a realizován jejich odpovědnými vedoucími, což by výstavním síním dávalo vyhraněný profil a umožňovalo tvůrčí konfrontaci skupin i jednotlivců.“ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 219, usnesení sjezdu SČSVU 11. 12. 1964.

⁶⁵ V Praze bylo postupně založeno několik nových galerií. Již v listopadu 1964 byla otevřena galerie V. Kramáře, v květnu 1965 galerie D, v září 1965 galerie bratří Čapků, v lednu 1966 galerie Mladých, v dubnu 1966 obnovena činnost v galerii U Řečických, v červnu 1966 otevřena galerie na Betlémském náměstí, v září 1967 obnovena činnost v Alšově galerii, v červnu 1968 otevřena galerie Letná. NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 67, soupis galerií otevřených po II. sjezdu SČSVU, v Praze 1968.

⁶⁶ *Alternativní kultura*, c. d., s. 13.

⁶⁷ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 71, celostátní konference delegátů SČSVU 12.–13. 12. 1966.

⁶⁸ Celostátní konference delegátů SČSVU se konala ve dnech 12. a 13. prosince 1966.

⁶⁹ V usnesení sjezdu stálo: „Koncepce kulturní politiky strany, založená na demokratizaci kultury a její socialistické angažovanosti, tj. na principech, jež se právem staly po vítězství dělnické třídy základem konkrétního programu socialistické kultury, prohlubovala pohled na kulturní dědictví. Obnovila v plné šíři kontinuitu s pokrokovou kulturou mezi dvěma válkami; hlavní pozornost však soustředila k řešení současných problémů.“ *XIII. sjezd Komunistické strany Československa*. Praha 1966, s. 459.

⁷⁰ *Alternativní kultura*, c. d., s. 10.

Důležitým podnětem pro výtvarnou tvorbu bylo otevření se západnímu uměleckému světu. Přestože výtvarníci byli nadále omezováni v hledání informací o západní tvorbě, otevřeli se jim informační skuliny, ze kterých se dalo mnohé vytěžit. Kontakty probíhaly hlavně skrze výstavní činnost, obchod s výtvarnými díly a dovozem uměleckých publikací.⁷¹ Rozmohl se prodej výtvarných děl do zahraničí, který byl od roku 1965 organizován přes nově založený podnik Art centrum.⁷² Svaz československých výtvarných umělců na něj měl vliv prostřednictvím poradního sboru, jehož předsedou byl Adolf Hoffmeister.⁷³ Otázky zahraničních výstavních aktivit však i nadále spadaly pod schvalovací řízení stranické organizace.⁷⁴

Usnesení II. sjezdu SČSVU uložilo ústřednímu výboru svolat celostátní konferenci, která by po určité době prověřila plnění sjezdových závěrů. Její zasedání se potom uskutečnilo ve dnech 12. a 13. prosince 1966. Výtvarný život označila za zbavený administrativních zásahů do uměleckého projevu a osvobozený od dogmatismu.⁷⁵ Diskuzní příspěvky naproti tomu stále mluvily o cenzuře a omezování zahraniční výstavní činnosti. Rozpačitost byla vyjadřována také vůči kulturní politice strany, která podle rezoluce XIII. sjezdu KSČ (31. květen–4. červen 1966) hájila svou rozhodnou pozici v řízení kultury, takže stále podporovala výhradně angažované umění.⁷⁶

6 Závěr

II. sjezd Svazu československých výtvarných umělců a jeho vliv na výtvarnou scénu reflektoval situaci ve společnosti. Obdobnou liberalizační vlnou i generační obměnou procházely také další umělecké svazy. Společnost totiž v mnohem větší míře přijímala podněty ze západních zemí, přičemž řada z nich se stala normami tzv. vysokého umění. Ve druhé polovině šedesátých let proces demokratizace režimu pokračoval. Strana ztratila schopnost

⁷¹ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 266, usnesení sjezdu SČSVU 1964 a jeho plnění.

⁷² *Kultura: sborník právních předpisů*, s. 271.

⁷³ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 67, zdůvodnění návrhu na zřízení akciové společnosti Art centrum; NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 266, usnesení sjezdu SČSVU 1964 a jeho plnění.

⁷⁴ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 266, celostátní konference delegátů SČSVU.

⁷⁵ NA, fond SČSVU – ústřední výbor, neuspořádáno, kart. 266, předběžný materiál pro celostátní konferenci SČSVU 1966, celostátní konference delegátů SČSVU, usnesení celostátní konference delegátů.

⁷⁶ BLÁHOVÁ, K.: *c. d.*, s. 511.

ideologicky vést všechny složky společnosti. Na rozšíření nemarxistických projevů pak reagovala zostřenými represemi jednotlivců, nikoliv odstraněním myšlenkového zdroje.⁷⁷

Druhý sjezd svazu znamenal rovněž mezník ve vztahu ke komunistické straně. Svaz jako celek si dokázal prosadit jistou autonomii a přestal fungovat pouze jako převodová páka mocenské kontroly. Postupně začal přicházet s vlastní iniciativou. Ta se projevovala například ve výstavní práci a v zapojení alternativně tvořících umělců do života svazu. Tyto okolnosti vedly k oslabení socialistického realismu jako závazného uměleckého směru a přispěly k tomu, že se stal fakticky obsahově nedefinovatelný. Vedení, zvolené roku 1964, pak vedlo Svaz československých výtvarných umělců až do roku 1968, kdy se na jeho platformě začalo mluvit o obnově výtvarných spolků a zrušení svazu jako zastřešující výtvarné organizace.

RESUMÉ

DRUHÝ SJEZD SVAZU ČESKOSLOVENSKÝCH VÝTVARNÝCH UMĚLCŮ V ROCE 1964 A JEHO VLIV NA LIBERALIZACI VÝTVARNÉ TVORBY

Studie se obecně zabývá Svazem československých výtvarných umělců v první polovině šedesátých let. Konkrétněji rozebírá jeho liberalizaci, projevující se ve změněné členské základně a v jeho činnosti. Důležitým mezníkem v procesu liberalizace byl II. sjezd Svazu československých výtvarných umělců roku 1964. Na něm bylo zvoleno nové vedení, nerespektující stranou předem schválené složení, ale naopak preferující liberálně smýšlející skupinu výtvarníků. Tím došlo k oslabení reálného vlivu strany a jejích představ vedení uvnitř svazu. II. sjezd dále schválil využívání abstraktní metody v umělecké práci a programově se otevřel západnímu umění. V návaznosti na sjezd došlo k diferenciaci textů zabývajících se výtvarným uměním, ve kterých se oslabil ideologická a kritická složka a naopak kvantifikovaly informační a odborné projevy, rozebírající širší škálu metod výtvarného vyjádření. Zvětšený zájem věnovaný alternativnímu výtvarnému vyjádření studie hodnotí jako nejpodstatnější liberalizační prvek, podporovaný po roce 1964 novým vedením Svazu československých výtvarných umělců.

⁷⁷ K analogii situace ve Svazu československých spisovatelů viz: tamtéž, s. 507.

SUMMARY

THE SECOND CONGRESS OF THE CZECHOSLOVAKIAN FINE ARTISTS UNION IN 1964 AND ITS INFLUENCE ON THE LIBERALISATION OF ART PRODUCTION

The study deals with the Czechoslovakian Fine Artists Union in the first half of the 1960s. It gives a detailed insight into its liberalization process based on the transformation of its membership and activities. The key event in this process was the Second congress of the Czechoslovakian Fine Artists Union held in 1964. The new leaders elected at the congress did not conform to those already approved by the Communist party. This reduced the party's influence within the Union. The Second congress also ratified the use of an abstract method in arts and deliberately opened itself to the art trends of the western world. This resulted in a variety of papers dealing with fine arts in which the ideology was reduced while other trends multiplied such as those dealing with a wider range of methods of artistic expression. The study points out the increasing interest paid to the alternative ways of artistic expression which it regards as the essential sign of liberalization supported after 1964 by the Czechoslovakian Fine Artists Union.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

Mgr. Alena Kokešová
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

„JAK DÁL?“ – DIFERENCIACE ČESKOSLOVENSKÝCH EXILOVÝCH MÉDIÍ PO SRPNU 1968 JAKO VÝRAZ PROMĚNY EXILOVÉ VEŘEJNÉ SFÉRY¹

Petr Orság

1 Úvod

Otázka uvedená v názvu příspěvku² ve zkratce, a přitom výstižně poukazuje na změněnou situaci, v níž se ocitlo exilové hnutí poté, co se do jeho aktivit zapojili příslušníci masivní vlny posrpnových uprchlíků z okupovaného Československa. Předložená studie se snaží na příkladu diferenciaci exilových médií po srpnu 1968 poukázat na jejich nezastupitelnou roli coby hlavního komunikačního prostředku a zprostředkovatele při oživení, redefinici a následném rozvoji exilové veřejné sféry.³

Z hlediska politického vlivu, kontaktů a podílu na nové aktivizaci exilového hnutí byla mezi nově příchozími exulanty na Západě nejvýznamnější a nejaktivnější skupina někdejších reformních komunistů.⁴ Tito lidé odchá-

¹ Studie vznikla přepracováním části jedné z kapitol dizertační práce obhájené na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Srov. ORSÁG, Petr: *Média československého exilu v letech 1948–1989 jako součást alternativní veřejné sféry*. Olomouc 2011. (nepublikovaná dizertační práce)

² Jde o citaci z textu Jiřího Pelikána – viz dále.

³ Pojem *exilová* či *alternativní veřejná sféra* v tomto textu rozvíjí obecný koncept veřejné sféry Jürgena Habermase, dle něž lze jako veřejnou sféru chápat svobodný, pro každého přístupný prostor, v němž se občané mohou setkávat a otevřeně diskutovat o otázkách veřejného zájmu bez ohledu na své společenské postavení. Jinak řečeno: veřejná sféra je prostředníkem mezi sférou státu, politických institucí, a privátní sférou jednotlivých občanů – srov. HABERMAS, Jürgen: *Strukturnální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha 2000; resp. EDGAR, Andrew: *Habermas: The Key Concepts*. London 2006, s.124–127. Totalitní a autoritativní režimy autentickou veřejnou sféru destruuji a veřejný prostor ovládají mocensky. V důsledku toho si oponenti režimu uvnitř i vně daného státu vytvářejí sféry alternativní. Jako takovou chápe tento text i veřejnou sféru exilovou. – Více k teoretickému konceptu alternativní veřejné sféry srov. výše zmíněnou dizertaci.

⁴ Pokud jde ale např. o aktivní působení skrze média, nelze přehlížet významnou roli některých nekomunistických posrpnových utečenců. Z výrazných publicistů zmiňme např. nestraníka Karla Jezdinského, který po odchodu do exilu působil v Rádiu Svobodná Evropa (Radio Free Europe, dále jen RFE) a svými texty přispíval např. do mnichovského *Textu* či později do římských *Listů*.

zeli na Západ často jako už známé osobnosti s bohatými kontakty a jejich pozice byla ve srovnání s poulnorovým exilem snazší. Mezinárodně-politická situace byla také mnohem příznivější než na konci čtyřicátých let, západoevropské země byly prosperujícími liberálními demokraciemi (např. díky švýcarské hospodářské konjunktúře na konci šedesátých let získala velká část posrpnových uprchlíků v této zemi kvalitní zaměstnání), výhodou byly i sympatie západní veřejnosti k pražskému jaru.

Západoevropská média věnovala těmto nově příchozím exulantům mimořádnou pozornost, díky čemuž medializace pražského jara pokračovala bez ohledu na to, že v Československu dočasnou svobodu projevu a autentickou veřejnou sféru systematicky likvidoval mocenskými prostředky normalizační režim. Právě zásluhou zástupců bývalých komunistických elit, kteří odešli do zahraničí, se zájem světa o dění v ČSSR udržel ještě řadu měsíců v centru pozornosti. Mediální atraktivita reformních komunistů byla dána i tím, že jako někdejší aktivní spolutvůrci režimu informovali Západ na základě vlastní zkušenosti s mocenskými mechanismy východoevropských politických systémů a jejich svědectví bylo vnímáno jako autentické a pro poznání zemí reálného socialismu podstatné.

Příchodem exkomunistů do exilu navíc došlo k paradoxní a v předchozích dvou dekáдах nebyvalé situaci. Na Západě se totiž sešli někdejší odpůrci a vězni komunismu, kteří z principu odmítali komunistický systém jako takový, se svými politickými oponenty, bývalými stranickými funkcionáři padesátých a šedesátých let, kteří byli aktivními osnovateli komunistického panství v zemi. Vzájemná komunikace těchto dvou skupin byla, zvláště zpočátku, velmi obtížná a napětí mezi nimi tvořilo jeden z trvalých neuralgických bodů československého exilu v posledním dvacetiletí totality v Československu.⁵ Současně je nutno poznamenat, že ideový konflikt politických exulantů poulnorových a posrpnových působil při postupném redefinování exilové veřejné sféry po roce 1968 produktivně a dodával jí dříve nevídanou dynamiku. Podíl generace aktivních posrpnových uprchlíků na oživení exilové veřejné sféry byl pro další vývoj určující. Celkový profil této generace spoluutvářelo i aktivní působení na poli informačním, publicistickém, kulturním a uměleckém.⁶ Právě publikační aktivity posrpnového exilu, na něž se v kontextu nového rozvoje exilového hnutí soustředí tento text, jsou jedním

⁵ Někteří z poulnorových exulantů principiálně odmítali jakoukoli spolupráci s bývalými komunisty a možnost jejich participace na československé zahraniční akci a případně na budoucím demokratickém vývoji doma. Z těchto řad se většinou rekrutovali i exulanti, kteří odmítali Chartu 77, protože v ní působili bývalí komunisté.

⁶ Posrpnový exulant Karel Jezdinský hlavní těžiště exilové práce posrpnové generace viděl „na kulturním, vědeckém, publicistickém a všeobecně společenském poli... v informaci svě-

z jeho základních znaků, do značné míry určily jeho celkový charakter a spolupodílely se na doplnění a pozoruhodném vzestupu exilové veřejné sféry, jejíž základy se obtížně konstituovaly o dvě desetiletí dříve.⁷

Výrazem snahy podílet se na rozvoji exilové veřejné sféry se stala nová exilová periodika, která začali uprchlíci na Západě zakládat už brzy po srpnu 1968 a doplňovat jimi škálu již existujících exilových médií. Politické čistky v oficiálních československých médiích na počátku normalizace totiž způsobily, že mezi těmi, kteří museli opustit svoji profesi, tvořili podstatnou část i elitní novinářské osobnosti, jež se během pražského jara aktivně podílely na emancipaci československých médií. Mnozí z nich odešli do zahraničí. Během prvních tří let po začátku normalizace zvolilo exil na 180 pracovníků médií a publicistů, mezi nimi např. Viola Fischerová (*Československý rozhlas*, dále jen *ČsRo*), Karel Jezdinský (*ČsRo*), Alexej Kusák (*Mladá fronta*), Antonín Jaroslav Liehm (*Listy*), Milan Schulz (*Listy*), Rudolf Ströbinger (*Lidová demokracie*), Hanuš Štern (*Československá tisková kancelář*, dále jen *ČTK*), Vladimír Tosek (*Československá televize*, dále jen *ČST*), Bedřich Utitz (*ČsRo*) či Sláva Volný (*ČsRo*).⁸ Do exilu odešli i bývalí prominenti režimu a vrcholní manažeři nejvlivnějších mediálních institucí – někdejší ředitel ČST Jiří Pelikán či ředitel ČsRo Zdeněk Hejzlar. Nejvíce publicistů se usídlilo v západním Německu a ve Švýcarsku. Přirozeným centrem, kde našla uplatnění část z nich, se stalo *RFE* v Mnichově.

2 Poúnorová exilová média v novém kontextu

Výsadní postavení mezi již existujícími exilovými médii měla na začátku normalizačního dvacetiletí *RFE*, z tištěných pak *Svědectví*.⁹ Z dalších význam-

tové veřejnosti o československé problematice a také v informování domova o skutečném vývoji.“ – srov. JEZDINSKÝ, Karel.: *Exil a domov*. Listy, I, 1971, č. 4–5, s. 24–27.

⁷ Kromě vydávání periodik byly další publikační aktivity posrpnových uprchlíků spjaty i s novými knižními nakladatelstvími, jejichž péčí bylo v posrpnovém dvacetiletí vydáno přes tisíc knih, tedy téměř dvojnásobek ve srovnání s poúnorovým dvacetiletím. Více – srov. např. ZACH, Aleš: *Kniha a český exil 1949–1990*. Praha 1995.

⁸ Srov. ORSÁG, Petr – KONČELÍK, Jakub: *Počátek normalizace jako čas kolísání identity písničkové novináře – konformita, samizdat nebo exil?* Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie, 55, 2010, č. 3–4, s. 37–41.

⁹ Na tomto místě je třeba stručně zmínit, že pozice *RFE* byla velmi specifická. Stanice se sice z kontextu exilových médií vymykala, a to jak způsobem založení a financování skrze zdroje americké administrativy, tak institucionálním zázemím a rozsahem působení, pojištěm s exilovou veřejnou sférou a ostatními exilovými médii však byla obdobná ideová východiska a obdobné zaměření – aktivní působení proti komunistickému režimu. Jednoznačnou vazbou bylo i to, že zaměstnanci československé redakce *RFE* byli v drtivé většině exulanti, jejichž

ných titulů, které přečkaly proměny exilového hnutí a zachovaly vydávání až do pádu komunistického panství v Československu, zmiňme ze všeobecných titulů ještě např. mnichovské *České Slovo*, z těch specializovanějších a obsažově náročnějších římské *Studie* či newyorské *Proměny*.

Právě redakce *RFE* a *Svědectví*, jako svého druhu exilové mediální stálice a současně nejvlivnější součástí exilové veřejné sféry, pokud jde o vazbu na domov, zůstávaly hlavními nepřátelskými centry i pro nově nastupující normalizační režim, který svůj vztah k nim definoval nejdříve neveřejně – na uzavřených vrcholných fórech stranického aparátu, a poté, co se Gustáv Husák chopil moci, i veřejně.

Narážky na činnost *RFE* byly přítomny všem podstatným debatám na ÚV KSČ od začátku ledna 1969, na nichž se postupně konstituovaly základy normalizační politiky. Názory vysílané „nepřátelskou stanicí“ tak byly součástí vnitrostranických diskuzí raně normalizačního politického establishmentu a i tím, že s nimi musel počítat a musel se vůči nim kriticky vymezovat (podobně jako dříve za Novotného éry), spoulovlivňovaly jeho rozhodování.¹⁰ Novým, dříve nepoznaným a nepochybně skličujícím aspektem vysílání, s nímž se museli posrpnoví politici vyrovnávat, bylo, že v mnichovském vysílání začali pracovat někdejší elitní komunističtí publicisté, kteří ještě před několika měsíci skrze média aktivně spoluutvářeli obrozující se veřejnou sféru v Československu (v interních materiálech byl často zmiňován zejm. rozhlasový reportér Sláva Volný). Jejich domácí popularita sehrávala roli v tom, jak domácí posluchači vysílání přijímali a znesnadňovala normalizačnímu režimu postup.¹¹

Publicisté, kteří přišli do *RFE* jako součást posrpnové uprchlické vlny, významně proměnili československé oddělení. Autentická znalost československé reality posledních dvou dekad po únoru 1948 přinášela do vysílání nová témata, stejně tak jako zkušenosti publicistů spjatých s politickým uvolněním v médiích během měsíců pražského jara.¹² Současně ale redakce musela čelit

prostřednictvím bylo dáno personální napojení stanice na další exilové (nejen mediální) aktivity na Západě.

¹⁰ Viz např. projev Gustáva Husáka na zasedání ÚV KSČ 30. 5. 1969. – Srov. VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír: *Komunistická strana Československa. Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*. Prameny k dějinám československé krize 1969–1970, 9. díl/4. svazek. Praha – Brno 2003, s. 462.

¹¹ Z průběžných zmínek o *RFE* je zjevné, že členové předsednictva ÚV KSČ byli dobře obeznámeni jak s obsahem vysílání, tak s produkcí exilových médií i s cizojazyčnými publikacemi, jež vycházely na Západě k československé otázce – více srov. tamtéž, s. 463.

¹² Vstřícný přístup k posrpnovým exulantům byl v *RFE* výsledkem rozhodnutí amerického vedení stanice, bez něj by byl příchod početné skupiny exkomunistů vyloučen. Vedení si

do té doby nepoznaným střetům jednak generačním, jednak ideově-politickým.¹³ Mnozí z poúnorových exulantů viděli v nově příchodích komunisty či komunistické agenty a přijímali je s nedůvěrou. Pro posrpnové tak bylo problematické hájit své pozice a náměty na změny vysílání.¹⁴

Novým výzvám muselo po potlačení pražského jara čelit i druhé nejvýznamnější „ideodiverzní“ mocenské centrum – Tigridovo pařížské *Svědectví*. Původní koncept postupného, graduálního politického uvolňování tenat komunistického režimu se s nástupem Gustáva Husáka k moci narušil. Namísto toho nastoupily v domácí politice retardační tendence, jejichž součástí byl aktivní postup proti reformním proudům v KSČ i mimo ni. S posrpnovým odchodem významné části intelektuálních (i politických) elit ze země ztratilo *Svědectví* do jisté míry autentické partnery pro dialog; neostalinisté, kteří se chopili moci, partnery být nemohli. Někdejší reformisté, kteří zemi neopustili, se s nástupem „zdravého jádra“ komunistů k moci většinou ocitli mimo rámec, v němž se utvářel nový mocensko-politický status quo, čistky zasáhly jak politické elity (nejvyšší patra politiky), tak média, ve své většině v předchozím období proreformně laděná. Tím se zkomplikoval onen dlouhodobě udržovaný dialog s domovem, což se projevovalo i v obsahové skladbě *Svědectví*, jež ne vždy nejzdařileji reflektovala aktuální dění a společensko-politické procesy doma.

Na počátku sedmdesátých let získaly diskuze v exilových médiích nový náboj v reflexi vztahu poúnorového a posrpnového exilu, jejichž současťi byly i ideové střety o možnostech a způsobech aktivního působení proti normalizačnímu režimu ze zahraničí. *Svědectví* debatu uvedlo dvěma texty – výzvou posrpnového exulanta, exkomunisty Jiřího Pelikána *Jak dál?* a ná-

od nich slibovalo oživení vysílání a vyšší vstřícnost vůči východoevropskému komunismu – v duchu tehdejší americké politiky détente.

¹³ Napětí národnostní mezi českou a slovenskou částí redakce bylo přítomno od počátku vysílání *RFE*.

¹⁴ Viz např. vzpomínky Milana Schulze, který do *RFE* nastoupil v říjnu 1969: „Uvnitř československého oddělení nikdy nezmizela hranice mezi emigranty z roku 1948 a mezi novějšími přírůstky, především z let 1968–1969. Sláva Volný, Karel Jezdinský, Lída Rakušanová, Agneša Kalinová, Milan Schulz a v různé míře i další – nikdy jsme se nezbavili nálepky ‚rudý koutek‘ a taky na nás po celou dobu docházela k americkým šéfům více nebo méně anonymní udání...“ – Srov. SCHULZ, Milan: *Nebylo samozřejmé dostávat ve Svobodné Evropě do vysílání československé disidenty*. Listy, XXVI, 1996, č. 1, s. 86–88. Více o vývoji československé redakce v daném období – srov. TOMEK, Prokop: *Rádio Svobodná Evropa a jeho československá redakce*. In: JUNEK, Marek a kol.: *Svobodně! Rádio Svobodná Evropa 1951–2011*. Praha 2011, s. 37–44.

slednou Tigridovou odpovědí *Dál, ale jak?*¹⁵ V textech se poprvé po srpnu 1968 veřejně střetli dva nejvýraznější reprezentanti exilové (nejen mediální) veřejné sféry a dopředu tak vyznačili rámec debat o interpretaci československé minulosti, vítězích a poražených, i o možnostech dalšího vzájemného dorozumívání se, jež pak byly po dvě dekády trvale přítomny názorovým rubrikám exilových periodik.

Někdejší reformista Jiří Pelikán v programovém textu obhajoval „právo na vlastní cestu k socialismu“ a jako cíl hnutí odporu proti okupaci (jež „musí být dost široké, aby v něm bylo místo pro všechny, kdo chtějí bojovat za změnu dosavadního stavu“) vytyčil obrodu socialismu a „vybudování nezávislého, demokratického, svobodného a při tom socialistického Československa“ – v přesvědčení, že „právě taková forma ... odpovídá představám většiny našich lidí o budoucím uspořádání republiky“. Tigrid v odpovědi Pelikánovi (i ostatním bývalým reformním komunistům na Západě) nezpochybnil legitimitu odporu proti okupaci, současně ale odmítl jak volání po jednotě exilu, tak po socialismu jako jediné alternativě budoucího vývoje: „Bedlivější čtení politických proklamací našich nových druhů v exilu prozradí silnou tendenci k národně (jednotně) frontovním myšlenkám a programům... Máme všichni bojovat ... za společný program socialistického Československa. Ale jenom za něj? ... Máme právo arbitrárně určovat socialistickou budoucnost státu na troskách jeho katastrofální socialistické minulosti?“ Tigrid naopak vybídl k politické diferenciaci jako žádoucímu projevu demokratické plurality a s povděkem v textu kvitoval, že skupina kolem Jiřího Pelikána založila dvouměsíčník *Listy* jakožto hlas „československé socialistické opozice“.¹⁶

Tigridova korektní a v zásadě vstřícná odpověď však neznamenal, že by tím měl vztah k reformně komunistické části exilu vyřešen. Až do druhé půle sedmdesátých let si v textech ve *Svědectví* ujasňoval, jak k posrpnovým exilovým exkomunistickým reformistům přistupovat. Ideologické spory však ani pro Tigrida, ani pro Pelikána neznamenal, že by je nedokázali podřadit hlavnímu cíli, jímž bylo efektivní působení proti komunistickému režimu v Československu.

3 Posrpnoví exulanti a nová „ideodiverzní“ centra

Vedle zavedených titulů začala nedlouho po srpnu vznikat i periodika nová, jež reprezentovala převážně hlasy nových exulantů. Mezi všeobecně

¹⁵ Pelikánův text byl ve *Svědectví* přetištěn „se souhlasem autora“ z mimořádného vydání *Literárních listů* v Římě. Oba texty viz *Svědectví*, 1971, č. 40, s. 575–583.

¹⁶ O *Listech* viz dále.

zaměřenými tituly lze v prvním období rozlišit zhruba dvě základní linie: servisně-informační bulletiny a zpravodaje (většinou zacílené na konkrétní region či zemi), ale současně i obsahově náročnější a ambicióznější tituly s výraznějším autorským zázemím, jež tvořili zkušení publicisté.

Většina z nových titulů byla zpočátku zejména servisního, informačního charakteru. Měly nově příchozím uprchlíkům, kteří často neovládali cizí jazyky (mnozí odešli v bezprostřední reakci na srpnovou invazi), pomoci v orientaci v neznámém prostředí, v prvních týdnech bývaly distribuovány i zdarma. Později buď zanikaly, nebo se transformovaly v periodika vydávaná na bázi předplatného, ovšem vždy šlo o nejistou a z dlouhodobého hlediska finančně svízelnou existenci. Ani servisně a informačně koncipované tituly však nerezignovaly na uveřejňování původní publicistiky. I tyto časopisy tak od počátku sloužily mj. jako platforma pro veřejnou diskuzi a výměnu názorů a spoluutvářely exilovou veřejnou sféru, byť primárně to byly spíše servisní informační bulletiny. Vydávání těchto titulů (většinou koncipovaných jako dočasné a bez výraznějších kvalitativních ambicí) zpočátku iniciovali (a byli při něm nápomocni) exulanti poúnorová, kteří se v konkrétní zemi dobře orientovali, měli informace a potřebné kontakty na místní pomocné organizace pro uprchlíky, politiky a úřady.

Mezi periodika, která byla založena jako původně servisní, ale posléze se přeměnila v zavedené exilové tituly, lze zařadit *Zpravodaj Čechů a Slováků ve Švýcarsku* (dále jen *Zpravodaj*), jehož první číslo vyšlo v Curychu už 9. září 1968 a aktuálně reagovalo na příchod prvních uprchlíků z Československa. Tvořily jej pouhé tři listy formátu A4 psané na stroji a rozmnožené cyklostylem. Snahou vydavatele bylo vyrobit co nejrychleji a co nejefektivněji nosič informací pro nově příchozí. Týdenní periodicitou, kterou časopis udržel až do konce roku 1968, a následně schopností přežít počáteční éru informačního bulletinu a udržet relativně stabilní počet pravidelných předplatitelů a měsíční periodicitu vydávání po celá dvě desetiletí po roce 1968, byl *Zpravodaj* mezi ostatními exilovými tituly tohoto typu mimořádný.¹⁷

Titul *Okno dokořán* začal vycházet v Nizozemí v únoru 1969 s podtitulem *Časopis českých a slovenských usedlíků v Holandsku*, rovněž jako na stroji

¹⁷ Specifikem *Zpravodaje* v jeho prvním ročníku byla úzká vazba na Svaz československých spolků ve Švýcarsku, který úvodní ročník zaštil svém jménem a financoval. Toto spojení se už od druhého ročníku oslabilo, ale Svaz byl i nadále v tiráži časopisu formálně uváděn jako vydavatel. Více o *Zpravodaji* – srov. např.: ORSÁG, P.: *Zpravodaj – časopis českého exilu ve Švýcarsku*. In: KONEČNÝ, Karel – MOTLÍČEK, Tomáš (eds.): *Studie z dějin emigrace*. Olomouc 2003, s. 97–121.

psaný cyklostylovaný *zpravodaj*,¹⁸ ovšem jeho cíl formulovaný už v úvodníku překračoval čistě informační obsahové vymezení. Chtěl „vytvořit tribunu pro emigranty z Československa, staršího či nového původu, kde by bez obav mohli psát o všem, co jim leží na srdci.“¹⁹ Autor úvodníku vyslovil přání, dle něhož by nový titul mohl být jak informačně servisní, tak otevřenou a demokratickou diskuzní platformou pro příslušníky obou uprchlických vln.

Zpočátku jako čistě informační list se profiloval i *Frankfurtský kurýr*, který vydával od prosince roku 1969 ve Frankfurtu nad Mohanem Václav Hora.²⁰ Servisnímu zaměření odpovídala i strohá, strojopisná úprava, vysázený tiskem začal časopis vycházet až v roce 1973.

Navzdory jednoduché úpravě v sobě nesl *Frankfurtský kurýr* i ostatní periodika podobného charakteru kromě servisní funkce i integrační potenciál a fungoval už i v počátečním období pro posrpnové uprchlíky jako komunikační pojitko.

Nejen obsahově, ale i geograficky poměrně úzce vymezený (lokální, příp. zemský či celostátní) okruh potenciálních adresátů, který si redakce většinou skromně dávaly, nakonec některé tituly významně překračovaly. Pokud tedy Jaroslav Kučera²¹ v reakci na začátek vydávání *Frankfurtského kurýra* psal, že „podobné zpravodaje nahrazují doma oblíbené okresní noviny plné zajímavých zpráv pro místní potřebu...“²² je to sice charakteristika poměrně výstižná, nicméně ne zcela přesná. Analogii s okresními či místními novinami lze do jisté míry (v limitech exilové situace) přijmout např. i ve smyslu nejen finančního, materiálně-technického, ale i autorského zázemí. Platí-li ve standardně chápaném mediálním provozu obecně,²³ že do místních novin

¹⁸ Jako zpravodaj jej označil anonymní autor úvodníku s titulkem *Zdůvodnění této tiskové akce* v prvním čísle podepsaný jako „dočasný redaktor“. – srov. Okno, únor 1969, s. 3. Autorem byl zřejmě exulant Miroslav Kabela, který založení *Okna dokořán* inicioval – srov. redakční text *Ohlédnutí* in: Okno dokořán, prosinec 1969, s. 53. Informace o M. Kabelovi – srov. SKLENÁŘOVÁ, Sylva: *Osudy exilu z roku 1948 v Nizozemí*. In: KONEČNÝ, K. – MOTLÍČEK, T. (eds.): *Studie z dějin emigrace*, s. 88.

¹⁹ *Zdůvodnění této tiskové akce*, Okno, únor 1969, s. 1.

²⁰ Podtitul zněl *Informační list pro Čechy a Slováky ve Frankfurtu* a pisatel úvodního textu vyslovil „přání informovat“ a současně apeloval na nové čtenáře a potenciální předplatitele o finanční podporu. První číslo finančně podpořilo ruské exilové nakladatelství Possev ve Frankfurtu. – srov. *Frankfurtský kurýr*, 1, č. 1, prosinec 1969.

²¹ Kučera byl jedním ze zakladatelů a prvním šéfredaktorem mnichovského exilového časopisu *Text* a majitelem prvního nakladatelství posrpnového exilu *CCC Books*, které zahájilo svou činnost v Mnichově v létě roku 1971 dokumentární knihou Jaroslava Kučery *Prážský srpen*.

²² Srov. *Frankfurtský kurýr*, 1, č. 3, březen 1970, s. 4.

²³ Standardním mediálním provozem jsou myšleny jeho organizace a zvyklosti v evropských liberálních demokraciích.

většinou nepřispívají novinářské elity, které se realizují v celonárodních médiích, podobně tomu bylo i v exilu. Do nejvýznamnějších exilových periodik typu *Svědectví*, *Listy* či (krátkodobě i) *Text* přispívali přední exiloví publicisté, spisovatelé, vědci, politici, tedy lidé, kteří si většinou už z domova přinesli zkušenosti z veřejného působení a byli aktivními účastníky veřejné sféry (ať už před únorem 1948, nebo před srpnem 1968). Servisní tituly naopak tvořili („výrobně i autorsky“) často lidé bez předchozích publicistických zkušeností, mnohdy bez předešlé znalosti (či s omezenými znalostmi) zásad redakční práce.²⁴ Pro úplnost je však třeba dodat, že ty z informačních titulů, které přestály ono úvodní, servisní období, dokázaly následně na své stránky přivábit i exilovou publicistickou a spisovatelskou elitu.

Pokud jde o přirovnání k okresním novinám, dodejme ještě, že specifická exilová situace s sebou nesla i to, že i servisní tituly (počátečního období) „lokálnost“ minimálně z hlediska geografického záběru přesahovaly. Redakce *Frankfurtského kurýra* (ale platí to např. i o *Zpravodaji*) totiž krátce po začátku vydávání začala dostávat ohlasy nejen z okolí Frankfurtu a dalších částí Německa, ale i z jiných evropských zemí, a dokonce i z jiných kontinentů (např. z Kanady, USA, Austrálie), což podává implicitně i informaci o tom, jak fungovalo ono pomyslné společenství československých exulantů v diaspoře a zejména jak fungovaly jeho komunikační kanály. Pozice exilových „mediálních pracovníků“ coby mediátorů exilové veřejné sféry v nejširším smyslu byla tedy nezastupitelná.²⁵

4 *Text* neboli „Netříštit síly“

Už v prvních letech po srpnu ale noví exulanti zakládali i časopisy s odlišnými cíli než pouze servisně informačními. Ambici moderovat, názorově spoluutvářet exilovou veřejnou sféru a podílet se tak na aktivizaci zahraniční akce ohlásil z posrpnových exilových periodik jako první měsíčník *Text* založený v létě roku 1969 v Mnichově.²⁶

²⁴ Ovšem šlo většinou také o humanitně či sociálně-vědně vzdělané redaktory jako bývalí knihovníci, pracovníci kulturních středisek atd.

²⁵ Klíčová pro rozvoj exilové veřejné sféry byla nepochybně medializace exilových diskuzí na zásadní témata jako poslání a smysl exilu, vztahy mezi exilovými generacemi, možnosti působení proti režimu v ČSSR, vztahy česko-slovenské atd., neméně podstatná však byla i funkce exilových médií coby zprostředkovatele jednak servisních informací, ale i různých exilových zkušeností z často od sebe velmi vzdálených cílových zemí.

²⁶ Nulté číslo vyšlo v červenci 1969, první řádné číslo u příležitosti prvního výročí okupace – v srpnu 1969.

Jeho odlišné poselství a vydavatelský záměr – ve srovnání se servisními tituly – lze odvodit i z formální úpravy. Velkoryse koncipovaný měsíčník novinového formátu byl od počátku sázený a kvalitně tištěný. Obsahový koncept byl rámován Voltairovým citátem v záhlaví, který si časopis vybral jako motto: „Vážený příteli, zásadně s vaším názorem nesouhlasím, ale dám život za to, abyste ho mohl proslovit.“ Ideová inspirace v liberálních domácích titulech z období pražského jara byla určena i tím, že v redakci se sešla řada výrazných publicistů a literátů známých ze svého veřejného „pražskojarního“ působení, mnozí z nich bývalí komunisté (např. Sláva Volný, Ivan Pfař, Adolf Müller aj.).²⁷ Ti vtiskli titulu určující charakter. Časopis sice ohlásil, že chce být diskusní tribunou, jež bude otevřena exulantům všech generací a názorových proudů, autorsky v něm však výrazně převážili příslušníci posrpnového exilu.

Titul v sobě nesl i servisní, informační složku, ale jeho celkový profil byl dán úmyslem stát se názorotvorným listem. Nabízel tak od počátku komentáře a další publicistické texty o aktuální politické situaci doma i ve světě, o vztazích domova i exilu, reflexe exilového bytí i texty vznikající za spolupráce s domovem. Ambiciózní záměr časopisu (veřejně artikulovaný) spojovat pod jednou střechou různé generační i názorové proudy v exilu (a stát se tak dalším exilovým „ideodiverzním“ centrem) dobře vystihuje programový úvodník z roku 1971 nazvaný *Netříštit síly*, který analyzoval status quo Čechoslováků v zahraničí na počátku sedmdesátých let: „Jsme roztroušeni po celém světě... To nevádí, ale komplikuje to samozřejmě možnosti našeho spojení. V téměř každé zemi našeho pobytu jsou aktivní jádra, kolem nichž se soustřeďují ostatní. Vyznají se v prostředí, mají potřebné kontakty a hledají různým způsobem formy společné práce a nová pojitka mezi sebou navzájem, za často v podobě klubů, ale hlavně novin a časopisů.“ Redakce *Textu* vypočítává příklady toho, jak exilová roztríštěnost a střety různých zájmů, záměrů a cílů podryvá účinnou zahraniční akci a dochází k závěru, že úspěch nelze bez praktické organizační základny, „která by – v tom, co je nám jednoznačně společné – mohla reprezentovat kdekoli a kdykoli naše zájmy a pomáhat účinněji prosazovat naše cíle.“²⁸ Redakce akcentuje zásadní důležitost

²⁷ Podstatná část autorského týmu byli pracovníci či spolupracovníci RFE. I toto personální propojení s klíčovou exilovou mediální institucí titul favorizovalo (informačně, kvalitativně) před ostatními, nově vznikajícími posrpnovými exilovými periodiky. Současně autoři mohli skrze *Text* „prodloužit trvanlivost“ příspěvků, které již odezněly v éteru prostřednictvím RFE. Není bez zajímavosti, že v redakci působil i agent komunistické tajné policie Pavel Minařík (viz např. seznam redaktorů podepsaných u P. F. pro rok 1971 – srov. *Text*, 2, 1970, č. 11–12, s. 1).

²⁸ Srov. *Text*, 3, 1971, č. 2, s. 1.

spojení s domovem, čímž se lišila od mnoha jiných, předchozích (i budoucích), exilových mediálních počínů.²⁹ Nekonkretizuje však, co by takovou organizační základnou mělo být a jak by měla fungovat. Tuto nekonkrétnost prezentuje jako záměr, protože *Text* byl údajně jen časopisem, který „stejně tak jako jiné časopisy, nemá právo předkládat v tomto směru jakékoliv závazné návrhy a řešení...“ Ponecháme-li stranou možnou záměrnou snahu relativizovat roli exilových médií, je třeba opravit pisatelovu faktickou nepřesnost – žádný z politicky orientovaných exilových titulů nebyl pouhým časopisem, tím spíše ne ambiciózní *Text*. Lze to dobře doložit tím, že exilovým médiím³⁰ komunistický režim (zcela seriózně a bez ohledu na domácí veřejné projevy, které se snažily aktivity exilu bagatelizovat) přiznával status nepřátelských ideodiverzních center, v důsledku čehož jim věnovaly rozsáhlou a soustavnou pozornost režimní zpravodajské a bezpečnostní složky. Náhorným příkladem účinného působení proti režimu v Československu byl, jak v předchozích dekadách, tak později za normalizace, koncept *Svědectví*.

Text vícekrát a opakovaně deklaroval snahu být kvalitním nezávislým časopisem, „tribunou Vás všech v různých zemích i pojátkem s domovem a nerozšířit jen počet v podstatě nezajímavých sentimentálně emigrantských nebo krajaňských novin,³¹ jeho ambice však zůstaly nenaplněny. Tento obsahově náročnější projekt neměl dlouhého trvání a po necelých třech letech vydávání zanikl.

5 *Listy* neboli „Proč nesmíme mlčet?“

Aspirace stát se mluvčím vlivné skupiny posrpnových exulantů z řad reformních komunistů tak začal úspěšně naplňovat jiný titul – dvouměsíčník *Listy*, který založil v Římě Jiří Pelikán a který se následně vyprofiloval v jeden z nejvýznamnějších a nejvlivnějších titulů novodobého československého exilu vůbec. Pravidelnému vydávání *Listů* od začátku roku 1971 předcházela dvě nultá čísla vydaná v roce 1970 pod hlavičkou *Literárních listů* – což odkazovalo na kontinuitu s týdeníkem Svazu československých spisovatelů, jenž vycházel v roce 1968 v Československu.

²⁹ V hodnocení uvádí, že spojení s domovem „je mnohostranné, ale bez systému tam i zde.“ Důkazem styků časopisu s domovem jsou i příspěvky domácích autorů. *Text* byl jedním z titulů, který se snažil, být jen krátkodobě, o ilegální distribuci do ČSSR.

³⁰ Vedle těch předních titulů např. i *Zpravodaji*.

³¹ Nepodepsaný pisatel textu v závěru uvedl, že „jen kvalita a účinnost a nikoli pouhá kvantita všeho, co jako Čechoslováci v zahraničí podnikáme, má svůj smysl.“ Srov. *Text*, 3, 1971, č. 2, s. 1.

Listy byly spjaty zejména s někdejšími aktivními protagonisty pražského jara (záhlaví časopisu rámovala věta Časopis československé socialistické opozice)³² a jejich zakladatel Jiří Pelikán vydávání od počátku chápal jako akt politický, jako alternativní platformu namísto zakládání exilové politické organizace či strany, čehož nebyl příznivcem.³³ Namísto toho se kolem vydávání *Listů* soustředila Skupina Listy,³⁴ ovšem nikoli jako institucionalizovaná strana či spolek, ale jako „volné sdružení“ těch Čechů a Slováků, „kteří se podíleli na reformním hnutí v Československu šedesátých let a opustili zemi po sovětské vojenské intervenci 1968, kteří dále stojí na straně demokratického socialismu a kteří chtějí aktivně přispívat k boji svých soudruhů doma proti Husákově „normalizaci“.“³⁵

Hlavní platformou mediálního působení těchto exulantů se staly *Listy*, do rámce působení skupiny však nutno započítat i další mediální aktivity –

³² Zahájení spolupráce někdejších reformních komunistů z doby pražského jara, kteří odešli po srpnu 1968 do exilu, se datuje květnem 1970, kdy se sešli z iniciativy Jiřího Pelikána u jezera Como v Itálii. Srov. *Listy. Obsah a jmenný rejstřík 1971–1980*. Listy, XIII, 1983, úvodní text.

³³ Srov. HORÁKOVÁ, Ljuba: *Zápas se rozhodoval doma*. Rozhovor s Jiřím Pelikánem. In: Jiří Pelikán 1923–1999. Praha 2003, s. 77. Otázka formování nové exilové politické strany frekventovala mezi Pelikánovými přáteli ještě nejméně v roce 1973 – srov. např. (nepodepsaný) text o tom, zda ustavit v emigraci politickou stranu: „Někdejší ideologické rozpory a spory ztratily po srpnu a pětileté konsolidaci mnoho na své dřívější relevanci. Bazírovat například na marxismu-leninismu, když nota bene všechny jeho základní teze se prokázaly být fikcí (včetně fikce diktatury proletariátu a proletářské revoluce), je nesmysl... Lze tedy resumovat: 1. Ustavovat se v emigraci jako politická strana je předčasné. 2. Nejvhodnějším krokem je urychlit sjednocení všech sil (včetně sociálních demokratů i některých lidí z emigrace poučorové) a připravit ustavení koordinačního nebo podobného orgánu. 3. Je nejvyšší čas vypracovat programový dokument odpovídající dnešní situaci, jako podklad pro názorové a akční sjednocování sil domácí opozice. Tento program by měl být vypracován doma...“ – srov. Československé dokumentační středisko, Praha (dále jen ČSDS), fond Jiří Pelikán, kart. 1.

Debaty o jasnějším politickém a institucionálním rámci této exkomunistické části posrpnových exulantů znovu oživil příchod Zdeňka Mlynáře do exilu v roce 1977 – viz dopis J. Pelikána Dušan Havlíčkovi: „Zdeněk Mlynář si také myslí, že bychom se v exilu měli nějak institucionalizovat, abychom mohli lépe působit venku i směrem domů...“ – srov. HAVLÍČEK, Dušan: *Život bez ustání*. In: Jiří Pelikán 1923–1999, s. 66.

³⁴ Dušan Havlíček uvedl, že Skupina Listy se zformovala v červnu 1972 na schůzce spolupracovníků *Listů* v Miláně, kterou svolal Pelikán. Přístup Pelikána k této schůzce svědčí o jeho obezřetnosti ve vztahu k možným interpretacím setkání jak v exilu, tak doma: „Pracovní porada je úzká a neveřejná, bez jakékoliv publicity. Výběr účastníků je proto omezen na okruh osob, které aktivně spolupracují s *Listy*. Nejde tedy o nějakou reprezentativní poradu opozice či určitého jejího politického proudu a v tomto smyslu můžete odpovídat na případné dotazy, aby se předešlo jakýmkoliv nedorozuměním...“ – srov. HAVLÍČEK, Dušan – BURIAN, Václav: *Listy – 40 let*. In: Mediažurnál, březen 2011, s. 18.

³⁵ Srov. *O skupině Listy*. Listy, VII, 1977, č. 3–4, s. 15.

zejména následně založenou tiskovou a literární agenturu Palach Press a nakladatelství Index.³⁶

Od ostatních po srpnu na Západě zakládaných exilových časopisů se *Listy* lišily tím, že své publikum viděly nikoli mezi exulanty, ale zejména v Československu, a stejně tak chtěly vytvářet publikační prostor pro názory nejen exilových publicistů, ale i domácích oponentů režimu: „...náš časopis je především určen čtenářům v Československu, kterým je z pochopitelných důvodů distribuován zdarma. Prosíme jen každého čtenáře, aby výtisk po přečtení předal svým nejbližším spolupracovníkům a známým na pracovišti nebo v místě bydliště.“³⁷

Touto koncepcí *Listy* v zásadě navazovaly na Tigridovo *Svědectví*;³⁸ Pelikán, podobně jako dříve Tigrid, si byl vědom toho, že pro budoucí vývoj je rozhodující dění doma a exil může domácí opozici nejlépe posloužit co nejaktivnější vzájemnou komunikací, operativní distribucí informací a intenzivní medializací jejich aktivit. V osobě zakladatele měly *Listy* navíc vzdělaného a názorově vyhraněného (ex)komunistického intelektuála, který se nedlouho před odchodem do exilu pohyboval mezi mocenskými komunistickými špičkami v Československu (ať už jako reformní ředitel ČST či jako poslanec parlamentu) a díky tomu měl rozsáhlé kontakty jak doma, tak na Západě.³⁹ To

³⁶ Působení Skupiny *Listy* v exilu doplňovalo i pořádání mezinárodních seminářů a konferencí za spolupráce různých skupin západní levice, dále publicistická spolupráce se západními časopisy a novinami atd.

³⁷ Srov. *Upozornění našim čtenářům* in: *Listy*, I, 1971, č. 1, s. 40.

³⁸ Byť obsahový profil časopisů se v mnoha ohledech podstatně lišil, což bylo dáno osobním a zejm. politickým zaměřením obou zakladatelů, a odlišná byla i vydavatelská koncepce. Ovšem duchovní příbuznost v obecnější rovině byla dána nejen orientací na domov, ale i tolerantním přístupem ve zveřejňování nejrůznějších názorů, jež nemusely konvenovat názorům vydavatele, či např. prostorem, který dostávala literatura a umění. Sám Tigrid *Listy* i Pelikána oceňoval, byť byl v mnoha ohledech Pelikánovým antipodem: „Dvouměsíčník rediguje a vydává v Římě Jiří Pelikán s obdivuhodným smyslem politickým i novinářským. Jeho stránky jsou otevřeny i názorům nekomunistickým a nemarxistickým, tak jako ve *Svědectví* od počátku (1956) komunističtí novináři, spisovatelé, vědci uveřejňovali své práce a formulovali své názory (anonymně, a po roce 1968 i pod jménem). Ostatně na obou publikacích lze aspoň do jisté míry demonstrovat, jak jasná ideová a programová diferenciace ... je politicky prospěšná i v emigraci...“ – srov. TIGRID, Pavel: *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha 1990, s. 101.

³⁹ Jeho blízký spolupracovník A. J. Liehm ve svých vzpomínkách o příchodu Pelikána do emigrace uvedl: „Paradoxně mu ... léta, v nichž působil ve vedení Mezinárodního svazu studentů a později v československém parlamentu, otevřela množství dveří, na něž bychom bez něj marně klepali.“ – srov. LIEHM, Antonín, Jaroslav: *Minulost v přítomnosti*. Brno 2002, s. 164. Pelikánovo dlouhodobé aktivní angažmá v KSČ v prvních dvou dekadách komunistického panství v Československu bylo důvodem extrémně polarizovaných názorů, jež jeho osoba na Západě vyvolávala.

bylo důležité jak kvůli pravidelnému zisku aktuálních informací a finančních prostředků na vydávání, tak kvůli zajištění efektivně fungujících ilegálních distribučních sítí přes železnou oponu. *Listy* se tak už od svého založení staly jedním z hlavních komunikačních pojętek mezi exilem a domovem, výrazem čehož bylo, že časopis byl od samého počátku vydáván ilegálně distribuován do Československa, a to už tehdy minimálně ve stovkách kusů. Čtenáři si také následně jednotlivá čísla dopravená do ČSSR sami ještě následně rozmnožovali, podobně jako takzvaný divoký samizdat, což dopad jednotlivých vydání násobilo.⁴⁰ Kvůli snazší dopravě přes hranice začal být od poloviny sedmdesátých let vydáván i v menším, kapesním formátu.⁴¹

Specifikem *Listů* ve srovnání s ostatními posrpnovými exilovými periodiky bylo i to, že vycházela také jejich cizojazyčná vydání s cílem informačně působit na většinovou veřejnou sféru západoevropských zemí. Cizojazyčná vydání byla koncipována jako informační a názorový výběr z vydání československého – od roku 1972 tak vycházely *Listy* v italštině (první vydání v červenci 1972), následně od roku 1973 v němčině, pak ve francouzštině, od roku 1978 vydání skandinávská a na konci osmdesátých let i anglická.⁴²

⁴⁰ Pokud jde o distribuci do ČSSR v prvních letech, Skupina *Listy* jí věnovala pozornost i ve svých interních zprávách – viz bod 12. v informacích pro Skupinu *Listy* od Zdeňka Hejzlara z července roku 1975: „Problém s distribucí *Listů* v Československu zůstává prý nezměněn: ti, kdož mají dostatečný zájem, mohou si k nim opatřit přístup, ale jinak je jejich rozšíření nerovnoměrné. I stará čísla se však pokládají za důležitý zdroj informací a povzbuzení. Podle některých zpráv jsou čtenáři zejména u posledních dvou ročníků s úrovní a obsahem mimořádně spokojeni, v některých kruzích se však prý objevuje kritika na „nedostatečnou žurnalistickou úroveň a pohotovost“. Občas se vyskytují požadavky, aby bylo více a hlubší informace o západní levici a jejím vztahu k Československu...“ – srov. ČSDS, fond Jiří Pelikán, kart. 1, Shrnutí některých informací pro Skupinu *Listy*, podepsán Z. H. (tj. Zdeněk Hejzlar, pozn. autora), Stockholm 15. 7. 1975.

Dokument datovaný „došlo 7. IX. 75“ uvádí informace jak o zpětné vazbě čtenářů z Československa, tak o způsobech distribuce v ČSSR: „5. číslo *Listů* mělo mimořádný ohlas ... Pro Brno můžeme zajistit distribuci až 200 kusů *Listů* ... *Listy* se zde ještě nadále xeroxují a minule si je zde lidi vydali až v 1000 exemplářích – to ale nedávejte do žádných informací, protože jakmile by to naši zjistili, začali by intenzivněji pátrat.“ Tamtéž.

⁴¹ Srov. *Listy. Obsah a jmenný rejstřík 1971–1980*. *Listy*, XIII, 1983, úvodní text.

⁴² Archivní vydání v italštině dostupná autorovi jsou z let 1972–1976. V letech 1972 a 1973 vyšla nejméně dvě italská vydání, v roce 1974 dokonce 11 vydání – de facto každý měsíc, v roce 1975 to bylo sedm vydání a v roce 1976 dvě vydání (na tomto místě je třeba zpřesnit informaci z katalogu exilových periodik, který uvádí italská vydání jen pro léta 1972 a 1973 – srov. FORMANOVÁ, Lucie – GRUNTORÁD, Jiří – PŘIBÁŇ, Michal: *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha – Rychnov nad Kněžnou 1999, s. 85. V bibliografickém rejstříku 1971–1980 vydaném *Listy* v roce 1983 je v úvodním textu mylně uvedeno, že italsky byly *Listy* vydávány až od roku 1976. Vůbec první italské vydání zřejmě vyšlo v červenci 1972 v Miláně, dle redakčního sdělení v nákladu deset tisíc kusů. – srov. *Listy*, II, 1972, č. 5–6, s. 17. Vydávání v němčině bylo zahájeno v roce 1973

Programový článek *Proč nesmíme mlčet?* akcentuje jednoznačnou návaznost na veřejné aktivity hlavních protagonistů během pražského jara a vymezuje se proti okupaci a normalizaci: „...považujeme za svou povinnost pokračovat v boji a činnosti našeho pokrokového socialistického tisku i ve ztížených podmínkách... Tím je dána i základní ideová náplň časopisu: navazovat na myšlenky demokratického socialismu z r. 1968 a současně být tlumočnickem odporu našeho lidu proti okupaci a tzv. normalizaci... Proto budeme v Listech přinášet jak zásadní úvahy o smyslu polednové politiky, tak zamyšlení nad dalším postupem a hlavně zprávy o podobných hnutích v ostatních socialistických zemích, o solidaritě s naším bojem ve světě a hlavně o tom, co se děje doma a co chce cenzura zatajit. Při tom budeme zveřejňovat i protichůdné názory bez jakéhokoli známkování, ale s důvěrou ve vyspělost našich čtenářů, kteří chtějí poznat různá fakta a myšlenky, aby si pak sami vytvořili svůj úsudek.“⁴³

Odlišnost (a svého druhu i konkurenční výhoda) *Listů* od jiných exilových titulů byla dána v základu mj. i tím, že se na jejich vydávání podíleli někdejší příslušníci komunistické politické elity. Jako takoví byli dobře obeznámeni s mocenskými mechanismy v nejvyšších patrech politiky,⁴⁴ s probíhajícími procesy jak uvnitř KSČ, na nichž se mnozí donedávna aktivně podíleli, tak ve společnosti, a měli přístup k exkluzivním informačním zdrojům díky rozsáhlým a mnohostranným kontaktům ve vlasti i na Západě.⁴⁵ Nadstandardní informační i autorské zázemí je patrné už z prvních čísel *Listů*, které postupně zveřejňovaly nejrozličnější (často interní a zákulisní) informace z uzavřených jednání grémií KSČ, všimaly si domácích politických procesů s oponenty režimu na počátku sedmdesátých let a jejich širších konsekvencí, sledovaly dění v normalizující se kultuře, ekonomice, médiích i jinde a při-

(plán byl vydávat titul německy čtvrtletně, ovšem v následujících letech vycházel nepravidelně) – srov. též rubrika *Z krajaňského světa a tisku*. Frankfurtský kurýř, IV, 1973, č. 3, s. 13. První francouzské vydání vyšlo zřejmě v roce 1976 (v dopise z 6. 8. 1976 se o něm zmiňuje i Jan Kavan Jiřimu Pelikánovi – viz ČSDS, fond Jiří Pelikán, kart. 1), dle *Frankfurtského kurýra* to ale bylo již v roce 1973. Následně od roku 1978 vyšlo vydání pro Skandinávii (srov. *Listy. Obsah a jmenný rejstřík 1971–1980*. Listy, XIII, 1983), na konci osmdesátých let též anglická vydání. Na vydávání cizojazyčných mutací *Listů* se podílely západoevropští sympatizanti Skupiny Listy např. v SRN a Francii. – srov. *O skupině Listy*. Listy, VII, 1977, č. 3–4, s. 15.

⁴³ Srov. *Proč nesmíme mlčet?* Listy, I, 1971, č. 1, s. 1–2.

⁴⁴ Viz korespondence Dušana Havlíčka s Jiřím Pelikánem (zde konkrétně o *Listech* 1977, č. 2): „Obsahově i argumentačně je znamenitý článek Mlynářův. Myslí mu to politicky, je to hoch ‚bez emocí‘, machiavelistickou školu nezapře a soudruhům u moci vidí až do žaludku...“ srov. HAVLÍČEK, D. – BURIAN, V.: c. d., s. 18.

⁴⁵ Tyto zdroje se neomezovaly jen na příslušníky politických elit. Autorské a informační zázemí *Listů* tvořili i spisovatelé, publicisté, vědci, a to nejen z řad exkomunistů, ale i nekomunisté.

nášely i informace o dění ve světě a v exilu (s akcenty na vývoj komunistických a socialistických stran a hnutí na Západě i na činnost komunistických stran v dalších zemích východní Evropy). Fundovanost mnoha textů byla dána i tím, že trvalou součástí širšího autorského týmu *Listů* byli i domácí autoři, kteří publikovali pod zkratkami či pseudonymy.⁴⁶ Příspěvky věnující se aktuálnímu politickému dění v Československu a politické úvahy, analýzy a komentáře tvořily prakticky čtvrtinu všech textů otištěných v *Listech* během devatenácti let do roku 1989.⁴⁷ Specifikem *Listů* byl i rozsah prostoru, který věnovaly systematickému zveřejňování dokumentů o občanských aktivitách oponentů normalizačního režimu.

Listy se profilely jako politický, bojující časopis,⁴⁸ jehož hlavním cílem bylo informačně a názorově oponovat normalizačnímu režimu, je však symptomatické, že více než třetinu všech uveřejněných příspěvků tvořila tematika kulturní, která tak byla zastoupena bezkonkurenčně nejvíce. Ne-standardnost československé situace domácí i exilové v době komunistického panství znamenala, že přesahy mezi kulturou a politikou byly trvalou součástí potýkání se s mocí. Autentická politizace veřejného diskurzu probíhala téměř vždy skrze prvotní iniciaci z oblasti kulturní, zejm. literární. I exilové *Listy* tak pokračovaly v tradici a nabízely prostor k publikaci domácím zapovězeným autorům i tématům. Beletristické Čtení na léto, jež od roku 1980 *Listy* začaly vydávat, je příkladem přístupu k české literatuře jako jednomu nedělitelnému celku, bez ohledu na to, zda vzniká oficiálně či neoficiálně doma nebo v exilu.⁴⁹

Jiný dobový pohled na úlohu *Listů* pašovaných do Československa nabídl Jiří Šiklová (tehdy skryta za pseudonymem Georg Moldau): „...význam *Listů* není jen v podávání aktuálních informací, ale také v jejich půjčování, v odvážení se přečíst si je a předat dál a tím i porušit občanskou poslušnost a stádnost. Tedy jejich význam je i v jakémsi začlenění čtenářů do jiného, neoficiálního a neformálního společenství... Půjčit *Listy* dál, to znamená překonat vlastní strach, odvážit se přihlásit k určité skupině...“⁵⁰

⁴⁶ Pro ucelenou představu o autorském zázemí *Listů* – srov. HAVLÍČEK, D.: *Listy v exilu*. Olomouc 2008.

⁴⁷ Srov. tamtéž, s. 30.

⁴⁸ Viz úvodní provolání *Proč nesmíme mlčet?*.

⁴⁹ Podobný přístup ke kultuře a literatuře bez jejího rozlišování na oficiální, neoficiální či exilovou razil Daniel Stroj v exilovém nakladatelství Poezie mimo domov i ve čtvrtletníku *Obrys*, který vydával. Podle něj je česká kultura jen jedna, bez ohledu na to, v jakých politických či geografických podmínkách vzniká.

⁵⁰ Srov. MOLDAU, Georg: *Co pro nás doma znamenají Listy (Několik postřehů k 10. výročí)*. *Listy*, X, 1980, č. 1, s. 7–8.

6 Závěr

Aktivní část uprchlíků z masivní exilové vlny, která po srpnu 1968 odešla z Československa na Západ, se výrazným způsobem podílela na proměně a redefinici exilové veřejné sféry a exilového hnutí v následujícím období. Změnu exilové situace je možné vysledovat i z diferenciace exilových médií v prvních posrpnových letech. S novými výzvami, jež s sebou přinesli posrpnoví uprchlíci, se musela vypořádat zavedená média poúnorová, jako např. *RFE* či *Svědectví*. Podstatným oživením exilové mediální scény se však staly nově zakládané tituly, jejichž prostřednictvím posrpnoví uprchlíci mj. artikulovali své názory týkající se jak exilového statu quo, tak plánů a představ o dalším směřování exilového hnutí a československé zahraniční akce. Situaci komplikoval zejména fakt, že v exilu se po srpnu 1968 sešla generace poúnorových nekomunistických uprchlíků s těmi posrpnovými, z nichž podstatnou část tvořili příslušníci někdejší komunistické intelektuální a politické elity. Ideový konflikt těchto dvou exilů tvořil trvalou součást posledních dvou exilových dekád, nejvýznamnější reprezentanti obou táborů, jako např. Pavel Tigrid a Jiří Pelikán, však vždy dokázali názorové spory podřítit hlavnímu cíli, jímž bylo efektivní působení proti komunistickému režimu. Toto působení v dalším období zásadním způsobem ovlivnil vznik Charty 77. Právě okruh lidí kolem Charty, v němž našli Tigrid i Pelikán autentické partnery, dodal exilovému hnutí v dalším období novou energii a nová témata, v nichž dominovala problematika dodržování lidských práv.

RESUMÉ

„JAK DÁL?“ – DIFERENCIACE ČESKOSLOVENSKÝCH EXILOVÝCH MÉDIÍ
PO SRPNU 1968 JAKO VÝRAZ PROMĚNY EXILOVÉ VEŘEJNÉ SFÉRY

Předložená studie se snaží na příkladu diferenciace československých exilových médií po srpnu 1968 poukázat na jejich nezastupitelnou roli coby hlavního komunikačního prostředku a zprostředkovatele při oživení, redefinici a následném rozvoji exilové veřejné sféry v posrpnovém období na Západě. Změněná situace, v níž se ocitlo exilové hnutí poté, co se do jeho aktivit zapojili příslušníci masivní vlny posrpnových uprchlíků z okupovaného Československa, generovala celou řadu konsekvencí. Text dokládá, že podíl aktivní části posrpnových exulantů na rozvoji publikačních a vydavatelských aktivit byl pro další vývoj velmi podstatný. Studie popisuje, jak se s novou

situaci vyrovnala přední poúnorová exilová média, ale soustředí se zejména na publikace vzniklé v posrpnovém období. Mezi všeobecně zaměřenými exilovými tituly příspěvek rozlišuje dvě základní linie: servisně-informační bulletiny a zpravodaje (např. *Zpravodaj Čechů a Slováků ve Švýcarsku*, *Okno dokořán* či *Frankfurtský Kurýr*) a obsahově a intelektuálně náročnější tituly s výraznějším autorským zázemím. Mezi nimi se soustředí zejména na časopisy *Text* a *Listy*.

SUMMARY

WHAT SHALL WE DO NOW? – THE DIFFERENTIATION OF CZECHOSLOVAK
EXILE MEDIA AFTER THE AUGUST 1968 AS AN EXPRESSION
OF TRANSFORMATION OF THE EXILE PUBLIC SPHERE

Based on the example of a new differentiation of Czechoslovak exile media after the August 1968 the study tries to point out their irreplaceable role as the main means of communication and intermediary that helped to revive, redefine and subsequently develop the exile public sphere in the West in this period. The massive wave of Czechoslovak refugees who after the August 1968 engaged themselves in exile activities changed the situation with a number of consequences. The article gives an evidence of the importance of the 1968 group in their publishing activities that were substantial for further development of the exile. It also describes the reaction of the prominent media of the 1948 exiles on the new situation but it mostly concentrates on a publication activity in the after 1968 period. Among the generally oriented titles the article distinguishes two basic lines: informative bulletins and journals (e.g. *Zpravodaj Čechů a Slováků ve Švýcarsku*, *Okno dokořán* or *Frankfurtský Kurýr*) and more intellectually oriented titles with a strong author background such as *Text* and *Listy* which are in focus here.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

PhDr. Petr Orság, Ph.D.
Katedra žurnalistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 47 Olomouc

ZPRÁVY

ZPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY HISTORIE FILOZOFICKÉ FAKULTY UNIVERZITY PALACKÉHO V OLMOUCI V AKADEMICKÉM ROCE 2010/2011

Martin Elbel

Činnost Katedry historie FF UP byla i v akademickém roce 2010/2011 poznamenána rozpočtovou krizí a prováděnými úspornými opatřeními. Došlo k další redukci úvazků, a tím často i k navýšení pracovních povinností členů katedry. Vedoucím katedry byl dr. Martin Elbel, zástupcem vedoucího doc. Jan Stejskal, funkci tajemníka katedry vykonával dr. Michael Viktořík. Z důvodu nesouhlasu s rozpočtem přijatým na akademický rok 2011/2012 Martin Elbel na funkci vedoucího ke dni 30. června rezignoval. Novým vedoucím katedry byl na základě konkurzního řízení jmenován doc. Jaroslav Miller. Zástupkyní vedoucího se stala prof. Jana Burešová, ve funkci tajemníka setrval dr. Viktořík.

Navzdory neutěšeným podmínkám katedra historie pokračovala ve všech svých aktivitách a dosáhla i několika významných úspěchů. Díky neutuchajícímu zájmu uchazečů o studium historie na FF UP mohlo dojít k navýšení počtu studentů v prvním ročníku bakalářského studia. Katedra historie dále pokračovala v úspěšných reakreditacích svých oborů. V současné době katedra historie nabízí jedno- i dvouoborové bakalářské studium historie, archivnictví a dvouoborové archeologie, jedno- i dvouoborové magisterské navazující studium historie, mezinárodní magisterské navazující studium (Erasmus Mundus II) Euroculture a doktorské studium českých a obecných dějin. Navazující magisterský program Starší dějiny byl inkorporován do nové reakreditace navazujícího magisterského programu historie (tč. podaný na akreditační komisi). V současné době se také připravuje ve spolupráci s Pedagogickou fakultou bakalářský a magisterský program učitelství dějepisu Dějepis se zaměřením na vzdělání a Učitelství dějepisu pro střední školy.

Velký úspěch a přínos představuje získání projektu ESF *Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého* v rámci Operačního programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost (reg. č.: CZ.1.07/2.2.00/28.0025). Projekt je zaměřen na inovaci výuky historických oborů, která vychází z dlouhodobého záměru činnosti UP pro období 2011–2015, oblast vzdělávání.

Projekt si klade za cíl diverzifikovat studium na bakalářské, magisterské a doktorské úrovni, přičemž vychází z Národního kvalifikačního rámce terciálního vzdělávání ČR (a tím z Boloňského procesu). Prostředkem k realizaci je 1) zavedení nových kurzů zaměřených na profesní dovednosti a znalosti včetně rozšířené výuky v cizích jazycích a interdisciplinárně zaměřených kurzů, 2) několikaúrovňové propojení studia s praxí, 3) zavedení e-learningových prvků, 4) podpora excelence doktorandů, 5) navázání spolupráce s jinými univerzitami a 6) podpora internacionalizace. Cílovou skupinou jsou studenti historických oborů FF UP, studenti učitelských oborů jiných fakult v aprobaci s dějepisem a akademičtí pracovníci. Aktivitě budou realizovány odbornými pracovníky FF UP ve spolupráci s odborníky z jiných fakult a dalších domácích i zahraničních institucí. Projekt započal 1. ledna 2012 a bude pokračovat až do 30. prosince 2014. Kromě tohoto projektu se dále archeologická sekce katedry historie podílí jako partner na dalším ESF projektu *Partnerství ve výzkumu a prezentaci archeologického kulturního dědictví*, v rámci OPVK, oblast podpory 7.2.4., (reg. č. CZ.1.07/2.4.00/17.0056). Nositelem projektu je Katedra archeologie FF Západočeské univerzity v Plzni, dalšími partnery jsou Západočeské muzeum v Plzni a Archeologické centrum v Olomouci.

Významného úspěchu dosáhla i sekce mezinárodního tzv. double-degree programu Euroculture (vedoucí doc. Antonín Kalous). Konsorciu programu se v létě 2011 podařilo již podruhé zařadit mezi prestižní programy Erasmus Mundus II podporované Evropskou komisí. Studenti programu Euroculture mají možnost studovat a graduovat v Olomouci a na jedné z evropských partnerských univerzit (Groningen, Göttingen, Uppsala, Krakov, Štrasburk, Udine a Bilbao). Nově také mohou absolvovat semestrální pobyt na zámořských partnerských univerzitách (University of Indiana v USA, UNAM v Mexiku, University of Pune v Indii a University of Osaka v Japonsku). V letním semestru byl také realizován každoroční program pro studenty University of Nebraska (doc. Stejskal a dr. Elbel).

Vedle toho se v akademickém roce 2010/2011 řada studentů a pedagogů z katedry historie tradičně účastnila zahraničních mobilit. Většina z nich byla realizována díky bohaté síti partnerských univerzit v rámci programů ERASMUS a CEEPUS. Nově byla uzavřena erasmovská smlouva s univerzitou v Mariboru (Slovinsko) a s univerzitou v Eskişehiru (Turecko). Katedra historie tak v současné chvíli svým studentům a pedagogům nabízí možnost v rámci programu Erasmus vycestovat na 29 partnerských univerzit z celé Evropy. Díky těmto smlouvám vycestovalo v uplynulém akademickém roce 11 studentů nejen z katedry historie, ale také z jiných kateder filozofické

fakulty (zejména studenti dějin umění a sociologie, ale také studenti psychologie, žurnalistiky a politologie). V rámci sítě CEEPUS *Idea of Europe in European culture, history and politics* vycestovalo dalších 11 studentů na partnerské univerzity v Rakousku, Polsku, Rumunsku či Bulharsku. U programu CEEPUS se jednalo zejména o pobyty krátkodobé, umožňující studentům výzkum a přípravu diplomových prací. Možností zahraničních mobilit, které nabízejí oba výše zmíněné programy, využívali také pedagogové. Díky programu CEEPUS mohli v maďarské Piliscsabě vyučovat prof. Lubomír Machala a doc. Božena Bednaříková (oba z katedry bohemistiky). V rámci erasmovských učitelských mobilit přednášel dr. Jaroslav Peška v Tübingenu (Německo), dr. Pavlína Kalábková v Rzeszówě (Polsko) a dr. Elbel v Bilbao (Španělsko). Programu ACTION 3, umožňujícího mobility na partnerské univerzitě magisterského oboru Euroculture v zámorí, pak bylo využito jak na mobility studentské, tak na mobility učitelské. Mgr. Jitka Mašátová vyučovala díky tomuto programu v říjnu 2010 na Indiana University-Purdue University Indianapolis (USA).

V posledních letech také trvale stoupá zájem zahraničních studentů o studium na FF UP a nejvíce z nich opět využívá finanční podpory programů ERASMUS a CEEPUS. Díky nim studovalo na katedře historie v akademickém roce 2010/2011 18 zahraničních studentů z několika evropských zemí (Belgie, Německo, Španělsko, Polsko, Maďarsko či Rumunsko). Jeden student z Německa pak na katedře historie studoval díky podpoře Fondu budoucnosti. Katedra historie v tomto roce přijala i dva zahraniční pedagogy: z univerzity v Mariboru přijel přednášet prof. Matjaž Klemenčič a z univerzity v Tübingenu prof. Martin Bertelheim (oba program ERASMUS).

V rámci sítě CEEPUS *Idea of Europe in European culture, history and politics*, jejímž je Katedra historie FF UP hlavním koordinátorem, byla – jak se už v minulých letech stalo tradicí – organizována letní škola. Na přelomu července a srpna 2011 se jejím hostitelem stala Jagelonská univerzita v Krakově, která pro studenty z pěti univerzit střední a jihovýchodní Evropy (mezi nimiž byli také tři studenti z Katedry historie FF UP) připravila dvoutýdenní studijní program s názvem *Cultural Diversity in Central and Eastern Europe*.

Vedle institucionální zahraniční spolupráce realizovala řada kolegů individuální výzkumné a pedagogické pobyty v zahraničí. Doc. Kalous pobýval dva týdny na Českém historickém ústavu v Římě (2 týdny v únoru), doc. Stejskal strávil tři měsíce (leden až březen 2011) na Netherlands Institute of Advanced Studies ve Wassenaaru, doc. Miller pobýval (říjen 2010 až březen 2011) na Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu (Mellon Scholarship) a na University of Western Australia v Perthu (Guest Professor-

ship in History) a dr. Viktořík realizoval výzkumný pobyt ve Vídni (Richard Plaschka Stipendium). Díky této dlouhodobé orientaci na mezinárodní spolupráci jak ve výzkumu, tak i ve výuce přispěla katedra historie výraznou měrou k zahraničním aktivitám celé FF a vykazala největší počet kreditů udělených zahraničním studentům.

Stejně jako v předchozích letech se členové katedry historie intenzivně věnovali nejen výuce, ale i badatelským aktivitám. S 1147 body získanými body v databázi RIV (12,3 % z celkových bodů FF UP) obsadila katedra historie jednu z prvních příček na seznamu vykázaných vědeckých aktivit fakulty a prokázala, že patří ke katedrám s největším výzkumným potenciálem. Z knižních monografií vydaných v tomto akademickém roce lze jmenovat knihu doc. Davida Papajíka *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotír a zbohatlík 15. století* (České Budějovice: Veduta, 2011). Doc. Antonín Kalous vydal knihu *Plenitudo potestatis in partibus? Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)* (Brno: Maticе moravská, 2010). Dr. Michaelovi Viktoříkovi vyšla reprezentativní publikace *Táborová pevnost Olomouc. Modernizace olomoucké pevnosti v 19. století* (České Budějovice: Veduta, 2011). Publikace *Barokní kultura v Olomouci: Proměny ambicí jednoho města*, eds. M. Elbel a O. Jakubec (Olomouc: Muzeum umění, 2010), představuje mj. výsledky bádání členů sekce raného novověku. Za svou publikaci *Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009) obdržel doc. Papajík Čestné uznání rektora UP v Olomouci za vědeckou monografii (Olomouc, 22. 2. 2011).

V uplynulém akademickém roce úspěšně absolvovali Antonín Kalous habilitační a Jaroslav Miller profesorské řízení. Dizertační práce na katedře historie v roce 2011 obhájili: Vladimír Polách: *Theodoricus Monachus: Historie o starých norských kráľích* (obecné dějiny), Jana Koudelová: *Stavebněhistorický vývoj městských jader Příbora, Místku a Brušperku. Historická města a památková péče* (české dějiny), Pavel Kopeček: *Národní odbojové hnutí na Přerovsku v období let 1939–1942* (české dějiny) a Petr Orság: *Média československého exilu v letech 1948–1989 jako součást alternativní veřejné scény* (české dějiny).

Badatelskému zaměření katedry odpovídá i počet řešených či nově získaných grantů. Ve fakultní studentské grantové soutěži IGA 2011 získaly kolektivny řešitelů tři granty: *Mediální obraz Dálného východu v českém tisku* (garant dr. Karel Podolský), *„Hanáci, držte se“ – Cesta olomouckého pluku prvním světovou válkou* (Mgr. Ondřej Kolář) a *Konformita a konflikt v kultuře raného novověku* (Mgr. Hana Matějková). Z individuálních grantů se

jedná například o projekty *Řecké dědictví na Západě – monasticismus, misie a Střední Evropa ve středověku* (GAČR 2010–2011, řešitel doc. Stejskal), *Neznámé husitské elity – Jan Čapek ze Sán* (grant z Fondu na podporu vědecké činnosti na FF KU v Ružomberku, řešitel doc. Papajík), *19. století v přednáškách českých historiků* (Vzdělávací nadace Jana Husa, program Cursus Innovati, 2009–2011, řešitel dr. Viktorík), *Český exil v Austrálii a jeho kultura (1948–1989)* (GAČR 2012–2016, hlavní řešitel prof. Burešová) a *Konstrukce mužské identity v minulosti v ego dokumentech od 16. do poloviny 20. století* (GAČR, doc. Radmila Švaříčková Slabáková).

V rámci řešení posledně uvedeného projektu hostila katedra ve dnech 10.–11. června interdisciplinární konferenci *Konstrukce mužské identity v minulosti a současnosti* (organizační tým: doc. Švaříčková Slabáková, doc. Pavlíčková, dr. Hutečka, dr. Slavičková a Mgr. Mašátová – další informace na <http://historie.upol.cz/konference-maskulinita/index.php>). Další významnou akcí pořádanou katedrou historie bylo celostátní kolo studentské vědecké konference *Historie 2010* ve dnech 31. března až 1. dubna 2011 (organizační tým pod vedením dr. Jany Oppeltové). Konference se zúčastnilo pětadvacet studentů většiny českých univerzit. V rámci konání konference byla také udělena každoroční Cena J. Šusty za nejlepší studentskou práci (více informací viz na <http://historie.upol.cz/csvk/>). Archeologická sekce katedry historie se podílela na organizaci mezinárodního pracovního setkání *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – Mikulov 2011* (společně s Archeologickým centrem v Olomouci a Muzeem v Mikulově). Doc. Eduard Droberjar za katedru historie spoluorganizoval mezinárodní konferenci nazvanou *VII. Protohistorická konference (keltské, germánské a časné slovanské osídlení)* s hlavním tématem: *Sociální stratifikace protohistorických komunit na základě výpovědi archeologických pramenů* (Archeologický ústav AV ČR Brno, 3.–6. října 2011). Katedra historie se také podílela na přípravě 13. celostátní přehlídky středoškolských odborných prací v oboru historie *Hodslavická Čtenice* dne 18. listopadu 2010 (členové hodnotící komise za katedru: prof. Hrabová, dr. Podolský a dr. Chobot). Řada pedagogů se také zúčastnila přednáškového cyklu na středních školách.

Nedílnou součástí aktivit katedry historie jsou i exkurze. Archeologická sekce uspořádala odbornou archeologickou exkurzi pro studenty archeologie a historie do Říma (16. až 20. května 2011). Mgr. Jitka Pelikánová s Mgr. Lucií Štefkovou uspořádaly exkurzi do Brna do Muzea českého a slovenského exilu a emigrace 20. století. Mgr. Benjamin Pytlík, Mgr. Ondřej Kolář a Mgr. Martin Barus připravili exkurzi nazvanou *Církevní a vojenské památky severních Čech a Česko-Saského Švýcarska* (6.–8. dubna 2011). Výčet exkurzí by nebyl

kompletní bez tradiční vodácké exkurze tentokrát po Berounce (červenec 2011 – doc. Jan Stejskal).

Mgr. Martin Elbel, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

INOVACE STUDIA HISTORICKÝCH VĚD NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO

Jitka Mašátová

V roce 2011 byl schválen projekt katedry historie *Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého*, reg. číslo CZ.1.07/2.2.00/28.0025, který je v rámci Operačního programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost, prioritní osa 2.2 Vysokoškolské vzdělávání, spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky. Realizace projektu byla započata k 1. lednu 2012 a potrvá do 31. prosince 2014 a celková alokovaná částka na projekt činí 29 752 330 Kč. Projekt si klade za cíl inovovat studium historických věd na všech úrovních, od bakalářského stupně po doktorské studium.

Jako hlavní priorita inovace bakalářského stupně byla stanovena praxe a získání pracovních zkušeností z nejrozličnějších institucí. Dosud velmi teoreticky orientované studium je tedy aktuálně doplňováno jednak o nové předměty úzce provázané s praxí a seznamující se současnými pracovními postupy (*Právo pro historiky a archiváře, Digitalizace písemných pramenů – nejmodernější postupy v knihovnictví, Inventarizace muzejních exponátů – současné trendy v muzejní práci*), jednak o nejrozličnější typy praktikantských stáží. Studenti tak mají možnost absolvovat praxe v oborově orientovaných institucích v regionu, jako jsou Vlastivědné muzeum v Olomouci, Státní vědecká knihovna Olomouc, Státní okresní archiv v Olomouci, Národní památkový ústav, pracoviště Olomouc či Arcibiskupství Olomouc. Mohou se účastnit několika různých kurzů terénního výzkumu zaměřeného na práci s opomíjenými historickými prameny uchovávanými mimo tradiční paměťové instituce (např. drobné sakrální památky, farní knihovny, epigrafické a heraldické památky, ohrožené stavební památky atd.) nebo získat bohatou archeologickou praxi (ať už v archeologické laboratoři, nebo na třítydenním terénním výzkumu), na jejímž zajištění se opět podílí nejvýznamnější regionální oborová pracoviště (Archeologické centrum v Olomouci, Národní památkový ústav, pracoviště Olomouc či Archaia Olomouc).

Jako cíl inovace magisterského studia byla vytyčena modularizace studia, podporující specializaci studentů, prohloubení znalostí, vytříbení metodologie a rozvíjení profesních dovedností. V rámci projektu tedy vznikne řada nových kurzů, které kladou důraz na znalost současných oborových trendů (*Trendy současného dějepisectví I–IV, Nauka o pramenech I–IV*), podporu-

jí interdisciplinaritu (*Environmentální historie, Dějiny vědy*) a zaměřují se na rozvoj učitelských, manažerských a komunikačních dovedností včetně jazykových kompetencí. Inovován a díky spolupráci s Gymnáziem Hejčín a ZŠ a MŠ Horka nad Moravou také významně provázán s praxí je kurz *Didaktiky dějepisu*, nově jsou vytvářeny kurzy zaměřené na akademické psaní, prezentační dovednosti a projektový management. V neposlední řadě vzniknou nové povinně-volitelné, oborově orientované kurzy vyučované v cizím jazyce (angličtina, němčina), jejichž cílem je u studentů prohlubovat jazykové kompetence v úzké provázanosti s jejich studijním zaměřením.

Inovace doktorského stupně se zaměřuje na podporu přípravy, realizace a následné prezentace výsledků vlastního výzkumu studentů, neboť kvalitní příprava dizertační práce je základním předpokladem pro pokračování akademické kariéry. Základní osu této aktivity mající cíl v podpoře excelence budoucích mladých vědců tedy tvoří dobré poznání zahraniční praxe, kultivace metodologie, rozvoj kritického myšlení a dovedností spojených s prezentací výzkumu. Tohoto bude dosahováno prostřednictvím měsíčních studijních pobytů na špičkových zahraničních pracovištích, tříbení pedagogických kompetencí a prezentačních dovedností ve vlastní výuce, cyklu přednášek domácích i zahraničních odborníků seznamujících studenty s nejaktuálnějšími trendy v daném oboru a v neposlední řadě prostřednictvím workshopů organizovaných vždy jednou za semestr. Během těchto workshopů budou u kulatého stolu doktorandi nejen Univerzity Palackého, ale i Masarykovy univerzity, Univerzity Pardubice a Slezské univerzity v Opavě prezentovat a diskutovat výsledky svého výzkumu mezi sebou i s přítomnými vědeckými pracovníky.

Výše popsané inovace tedy umožní významně diverzifikovat studium na bakalářské, magisterské a doktorské úrovni a jsou koncipovány tak, aby časově omezených finančních prostředků bylo využito k dosažení dlouhodobého efektu. Napříč všemi stupni studia je vytvořen několikaúrovňový systém podpory přípravy nových či inovace stávajících kurzů. Díky finančním prostředkům bude možné vybavit výukové prostory nejmodernější technikou a katederní knihovnu nejaktuálnější odbornou domácí i zahraniční literaturou. Příprava nových kurzů bude podpořena vznikem řady nových studijních opor a dále bude také rozšiřována spolupráce s externími spolupracovníky, odborníky z jiných univerzit i z praxe. V neposlední řadě budou pedagogové katedry historie moci realizovat odborné stáže na prestižních zahraničních institucích a díky řadě dílčích kurzů u nás i v zahraničí také dále zdokonalovat své pedagogické kompetence.

Internacionalizace a prohlubování kontaktů s univerzitami u nás i v zahraničí je významnou, nikoli však jedinou přidanou hodnotou projektu. S ohledem na fakt, že projekt si klade za cíl podporovat praxe studentů, prohlubována či nově navazována je i spolupráce s četnými odborníky z praxe a s nemalou řadou oborových institucí v regionu, z nichž čtyři jsou přímo partnery projektu (Státní vědecká knihovna Olomouc, Vlastivědné muzeum v Olomouci, Gymnázium Hejčín a ZŠ a MŠ Horka nad Moravou). Jako důležitou přidanou hodnotou projektu nelze opominout také rozvoj progresivních forem vzdělávání, konkrétně zavedení e-learningových prvků do výuky a vytvoření několika softwarových aplikací, které budou umístěny na web a zpřístupněny dalším zájemcům z řad odborné i laické veřejnosti. Benefity realizovaného projektu tak nezůstanou uzavřeny pouze za zdmi Katedry historie Univerzity Palackého v Olomouci, ale budou přínosem pro další rozvoj spolupráce historické obce nejen v regionu, ale v celé České republice.

Mgr. Jitka Mašátová
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

KONSTRUKCE MUŽSKÉ IDENTITY V EGO-DOKUMENTECH OD 16. DO POLOVINY 20. STOLETÍ

Radmila Pavlíčková

V letech 2009–2011 probíhal na Katedře historie FF UP výzkumný projekt, podpořený Grantovou agenturou České republiky (404/09/0970). Cílem výzkumu pětičlenného týmu pod vedením Radmily Švaříčkové Slabákové (dále Jitka Mašátová, Pavla Slavíčková, Radmila Pavlíčková, Jiří Hutečka) bylo sledovat proměny maskulinní identity od 16. do 20. století. V české historiografii se jedná o první významnější pokus rozšířit dosavadní domácí genderově orientované výzkumy, soustředící se téměř výhradně na problematiku žen, o komplementární součást gender history – studium konstruování mužství a proměn mužské identity. Výstupem projektu byly průběžně publikované studie členů badatelského týmu, v závěru tříletého grantu pak uspořádání interdisciplinární konference a příprava dvou monografií.

Dílí studie vycházely z badatelského zaměření jednotlivých členů týmu, rozšiřovaly jejich dosavadní výzkumy o genderové aspekty a přitom navazovaly na metodologicky klíčová témata, diskutovaná od sedmdesátých a osmdesátých let v zahraniční historiografii: hegemonní maskulinita, realizace mužské moci v kontextu patriarchálního uspořádání rodiny, vliv proměn rodiny v 19. a 20. století na konstrukci ideálního mužství, válka jako prostor pro nabývání ideální maskulinity, sexualita a nemoc jako faktory formující a ohrožující maskulinitu, prolínání ideálního mužství a ženství atd.¹

¹ HUTEČKA, Jiří: *Idea občana-válečníka a „moderní“ maskulinní identita: modelová studie z dějin Spojených států*. In: *Theatrum Historiae*, 5, 2009, s. 263–280; MAŠÁTOVÁ, Jitka: *Three Men of Sofie Podlipská in the Role of Fathers: Rott's, Podlipský's and Vrchlický's Fatherhood as Reflected in the Ego-documents of Their Friends and Families*. *Czech and Slovak Journal of Humanities*, 1, 2012 (v tisku); PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Jasná zlatá hvězda Šternbersko-Lažanská. Žena, muž a dítě v pohřebním kázání nad Marií Maximiliánou Aurelií Lažanskou z roku 1665*. *Historica Olomucensia*, 36, 2009, s. 43–66; TÁŽ: *Nemocné tělo v denících Tobiáše Antonína Seemana*. In: *Theatrum historiae*, 9, 2011, s. 123–146; ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: *Role otce, matky a výchovy ve šlechtických rodinách v období první republiky*. In: MALÍŘ, Jiří – RÁJA, Martin (eds.): *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*. Brno 2009, s. 223–236; ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, R.: *Šlechta v Čechách a na Moravě ve druhé polovině 20. století – její obraz, její hodnoty a její paměť*. In: KNOZ, Tomáš – DVOŘÁK, Jan (eds.), *Šlechta v proměnách věků*. Brno 2011, s. 253–274; ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, R.: *Šlechtic. Příklad Huga Mensdorffa-Pouilly*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, J. – NEČASOVÁ Denisa (eds.): *Člověk na Moravě ve druhé polovině 20. století*. Brno 2011, s. 13–37; ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, R.: *Ochod*

V závěrečném roce řešení projektu uspořádal tým dvoudenní interdisciplinární konferenci *Konstrukce mužské identity v minulosti a současnosti*. Konference, jejímž hostitelem byla ve dnech 10.–11. června 2011 Katedra historie FF UP, se zúčastnilo na 40 aktivních účastníků mnoha vědních oborů, zejména historie, sociologie, dějin umění, dějin literatury, filmu, antropologie a kulturních dějin.² Prezentace výzkumů i živá diskuze ve dvou paralelních sekcích svědčila o pluralitě heuristických a metodologických východisek v počínajícím domácím výzkumu tohoto tématu.

Přes absenci domácího primárního výzkumu se podařilo týmu vytvořit široký kolektiv autorů, který přikročil k přípravě první domácí kolektivní monografie na toto téma. Kniha vychází v roce 2012 v Nakladatelství Lidové noviny pod názvem *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: koncepty, metody, perspektivy* a reprezentuje počáteční zamýšlení se řady oborů v domácím prostředí nad tímto tématem (medievalistika, dějiny raného novověku, dějiny 19. a 20. století, dějiny literatury, filmu, sociologie aj.).³ Metodologickým klíčem knihy je v polovině osmdesátých let 20. století formulovaná teorie tzv. „hegemonní maskulinity“, rozpracovaná R. W. Connellem, která je přes všechnu pozdější kritiku v dosavadní diskuzi v zásadě potvrzena jako „užitečná kategorie historické analýzy“. Řada kapitol knihy se ke studiím o vztahu maskulinity a moci explicitně hlásí, některé rozvíjejí její jednotlivé aspekty metodou případových studií. Zvláštní pozornost (v řádu několika podkapitol) je věnována vývoji „militární maskulinity“, roli otcovství pro potvrzení patriarchální moci, k jejíž obraně a ospravedlnění hegemonní maskulinita slouží především, roli tělesnosti jakožto zásadního prvku pro konstruování této maskulinity, analýze dobových diskurzů a jejich proměn v průběhu vývoje předmoderní a moderní společnosti.

Poslední výstup projektu představuje samostatná monografie Radmily Švaříčkové Slabákové, hlavní řešitelky grantu a vedoucí badatelského týmu, s názvem *Mýtus šlechty u nás a v nás. Šlechta v české kolektivní paměti 19.*

šlechty do exilu a jeho prožívání v očích mužů a žen. In: HAZDRA, Zdeněk – HORČÍČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (edd.): *Středoevropská šlechta v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*. Praha 2011, s. 297–306; ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, R.: *Freud, paměť a psychohistorie: od nevědomí ke kulturnímu diskurzu*. In: *Dnešní a budoucí cesty sociálních a hospodářských dějin*. Ostrava 2012 (v tisku).

² Zpráva o konferenci: LENDEROVÁ, Milena: *Konstrukce mužské identity v minulosti a současnosti*. Dějiny a současnost, 8, 2001, s. 2. Viz též <http://dejiny.nln.cz/archiv/2011/8/konstrukce-muzske-identity-v-minulosti-i-soucasnosti>. (Vyhledáno 21. 2. 2012).

³ ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, R. – MAŠÁTOVÁ J. – PAVLÍČKOVÁ, R. – HUTEČKA J. a kol.: *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: koncepty, metody, perspektivy*. Praha 2012 (v tisku).

*a 20. století.*⁴ Její výzkum šlechtických biografických vyprávění je založen na analýze paměťových studií a rozhovorech získaných metodou orální historie a metodologicky je ukotven v konceptu mýtu (Roland Barthes). Autorka sleduje konstrukci paměti a její úlohu při utváření osobních a kolektivních identit. Nutná genderová podmíněnost vzpomínání je detailně rozpracována v pasážích věnovaných roli otce, matky a výchovy ve šlechtických rodinách.

doc. Mgr. Radmila Pavlíčková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

⁴ ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, R.: *Mýtus šlechty u nás a v nás. Šlechta v české kolektivní paměti 19. a 20. století*. Praha 2012 (v tisku).

RECENZE

HISTORIA ECCLESIASTICA, I., 2010, Č. 1.–2. PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE, PREŠOV 2010.

Viera Vallová

Historia Ecclesiastica je novovzniknuté vedecké periodikum, ktoré vychádza od roku 2010 z iniciatívy Centra excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity v Prešove, ktorého riaditeľom je prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., zároveň predseda redakčnej rady predstavovaného časopisu.

Hlavným tematickým zameraním periodika je orientácia na dejiny cirkví a náboženstiev na území Slovenska a ostatných krajín strednej Európy. Publikuje vedecké práce – štúdie, materiály resp. pramene k uvedenej problematike, ďalej recenzie a anotácie najnovšej vedeckej literatúry a správy o rozličných vedeckých podujatiach z dejín cirkví a náboženstiev, konaných doma i v zahraničí.

Vo vydavateľstve Prešovskej univerzity v Prešove vychádza časopis dvakrát ročne a je recenzovaným periodikom. Prispievatelia sú z radov domácich i zahraničných autorov a ich príspevky sú uverejňované v rôznych jazykoch, slovenčine alebo vo svetovom, príp. českom, maďarskom či poľskom jazyku. Medzinárodný charakter časopisu s vysokou vedeckou úrovňou konštituuju originálne a autentické názory a myšlienky odborníkov, ako aj práca s pôvodnou literatúrou a prameňmi.

Prvé dvojčíslo periodika *Historia Ecclesiastica* ponúka mnoho cenných informácií pre odborníkov i laikov a predstavuje bohaté čítanie s pestrou obsahovou i jazykovou variáciou. Kompozične sú ako prvé uvedené štúdie, tvoriace nosnú časť periodika. Nasleduje rubrika Archív, s okomentovanými materiálmi a prameňmi k jednotlivým témam a problematikám. K stálym rubrikám sa radia Recenzie a anotácie na najnovšie monografie, zborníky, slovníky, časopisy a iné publikácie. Rubrika Kronika s príspevkami o konaných vedeckých konferenciách a iných domácich či zahraničných odborných podujatiach je ukončujúcou časťou časopisu.

Jednotliví autori štúdií prvého dvojčísla, okrem domácich autorov z Filozofickej a Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity, pochádzajú z rôznych pracovísk z Prešova a Košíc, univerzity v Bratislave a zahraničných univerzít vo Viedni, Miškovci, Rzeszowe a Olomouci.

Dohromady jedenásť uverejnených štúdií je venovaných viacerým témam z cirkevnej oblasti a rôznym časovým obdobiam, pričom každá štúdia je uvedená abstraktom v angličtine. K cudzojazyčným štúdiám (okrem českých) je v závere priložené aj resumé v slovenčine. Autorom prvej štúdie s názvom *Archeologický výskum zaniknutej sakrálnej architektúry a predurbánne osídlenie Levoče* je Anton Karabinoš. Na podklade archeologického výskumu prináša poznatky o zaniknutých kostoloch, osídlení Levoče i jej okolia. Prehľadným spôsobom, s použitím faktografických informácií a s priloženými obrázkami a mapami, apeluje autor na nutnosť archeologického bádania k objasneniu zložitého vývoja Levoče a odpovediam na nevyriešené otázky, ktoré s ním súvisia.

Jiří Bílý vo svojom príspevku *Ostatky a hrob sv. Cyrila jako součást cyrilometoděské úcty* výstižne oboznamuje o opodstatnení cyrilometodskej úcty na základe priblíženia baziliky sv. Klementa a histórie ostatkov sv. Cyrila. Štúdia je prehľadom putovania, strát a nálezov ostatkov i vyzdvihnutím pamiatky sv. Cyrila pre slovanské národy.

Štúdia Davida P. Daniela s názvom *Lutheran churches in Eastern Europe: The burden of history* (*Evanjelické cirkvi vo východnej Európe: bremeno histórie*) podáva spočiatku štatistiky evanjelikov a slovenských evanjelikov v Európe, ktoré sú úvodom do problematiky vzájomných vzťahov cirkvi a štátu a problémov evanjelikov v súvislosti s obdobím po roku 1989 (s. 25–27). Všímajúc si historický vývoj vzťahu cirkiev – štát s poukázaním na prepojenie politiky a náboženstva autor konštatuje definovanie vzťahu začiatkom 20. storočia a problematickosť celého chápania cirkvi a štátu vo východnej Európe.

Imrich Belejkaníč v štúdiu *Martin Luther a jeho videnie kresťanstva* analyzuje Luthera a jeho pohľady a názory na náboženské otázky. Načrtáva špecifiká vývoja reformačného hnutia a ich dopad na ideológiu luteranizmu. Potreba reformy stredovekého katolicizmu, nachádzajúceho sa v kríze, odráža východiská sporných otázok Lutherových pohľadov na náboženskú doktrínu, zakomponovaných v texte spolu s niektorými konkrétnymi Lutherovými tézami.

Kalvínska reformácia v krajinách koruny Českej je príspevkom k otázkam konfesionalizácie. Autorka, Annamária Kónyová, v štúdiu po priblížení pomerov v krajine pred a v začiatkoch reformácie (s. 53–57), podrobne informuje o šírení kalvínskej reformácie, podáva prehľad konfesionálneho vývoja a osobitne si všima reformáciu na Morave (s. 69–74). Poukazuje na zložitú situáciu v krajine a náboženské problémy i príčiny vyúsťujúce do reformácie.

Sumárne je však konštatovanie nevelkého rozšírenia kalvínskej cirkvi v skúmanej krajine i ponúknutý malý náboženský priestor.

Do oblasti Horného Rakúska smeruje pozornosť nasledujúcej štúdie Karla W. Schwarza s názvom *Der „politische“ Calvinist Georg Erasmus Tschernembl (1567–1626) und sein Kampf um die Religionsfreiheit in Oberösterreich („Politický“ kalvín Georg Erasmus Tschernembl (1567–1626) a jeho boj za slobodu náboženského vyznania v Hornom Rakúsku)*. Príspevok sleduje významnú osobnosť, vodcu protestantských štátov proti katolicizmu a Habsburgovcom, a jeho vplyv nielen doma ale aj za hranicami Horného Rakúska, v Uhorsku či Čechách a na Morave. Na základe prierezu Tschernemblovho života sa autor dostáva aj k hodnoteniu politicko-náboženských udalostí a Tschernemblovej angažovanosti.

Prostredníctvom štúdie s názvom *Nemeckí evanjelici seniorátu šiestich slobodných kráľovských miest v období 1781–1918* sa Marián Damankoš zameriava na pozície nemeckých evanjelikov v Uhorsku. Dôraz bol kladený na šesť slobodných kráľovských miest Horného Uhorska zo zreteľom na celkový politický vývoj krajiny. Konštatuje úpadok nemeckých evanjelikov a asimilovanie skupiny. Hodnotí postavenie, aktivity a najmä zmeny v teologickej oblasti. V závere sa v rámci seniorátu šiestich slobodných kráľovských miest podrobnejšie venuje Levoči (s. 126–138) a Prešovu (s. 138–151).

Rekatolizačným udalostiam je venovaná štúdia Petra Kónyu *Protestantský kostol z čias rekatolizácie (K postaveniu evanjelického a. v. chrámu v Horných Ozorovciach)*, v ktorej prináša pohľad na ojedinelé postavenie evanjelického a. v. Kostola najsvätejšej trojice v obci Horné Ozorovce. Poukazuje na kľúčovú úlohu zemepána Juraja Ottlyka (s. 158–171) pri budovaní samotného chrámu a tým upriamuje pozornosť aj na jeho zásluhy na pretrvaní evanjelického náboženstva v obci počas celého 18. storočia, čo je v konečnom meradle príkladnou situáciou dejín protestantizmu ranonovovekého Uhorska.

Otázkam reformácie sa venuje aj štúdia *A reformáció Miskolcon. A reformáció megjelenésének körülményei és okai (Reformácia v Miškovci)*, autorkou ktorej je Balog Judit. Cieľom je poukázať na osobitosti uhorskej reformácie a náboženské premeny v Miškovci a jeho špecifické črty v náboženských otázkach. Prínosné sú zoznamy kazateľov z raného novoveku a ich analýza s ohľadom na ich aktivity, pôsobenie a vplyv v mestečku i celkové prehodnocovanie úlohy cirkvi.

Peter Šturák a Peter Borza, autori štúdie *Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1948*, prehľadným spôsobom poskytujú priblíženie postojov a snáh gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi a podávajú pohľad na postupne sa ochladzujúci vzťah k štátu, vedúci až k negatívnemu

postoji a reštriktívnym krokom (s. 237–239), ktoré postihli aj gréckokatolícku cirkev.

Prierež históriou prešovského gréckokatolíckeho biskupstva za episkopátu Jozefa Gaganca (1843–1875) je v poradí poslednou štúdiou od autora Jaroslava Coraniča. Poskytuje analýzu činnosti prešovského biskupa, aktivity, angažovanosť a jeho podiel na rozvoji náboženského života v kontexte konca 19. storočia.

Z piatich príspevkov – materiálov, opisujúcich konkrétne pramenné texty, pozostáva rubrika Archív, nasledujúca hneď po štúdiách. Monika Bizoňová podáva prepis niektorých kapitol domácej kroniky spišskonovoveského krajčira a prisázného s názvom *Wiederschall einiger vorgelauffen Begebenheiten in den Lebenslauf Gottfried Szentmiklosi (Rozprávanie niekoľkých uplynulých udalostí v živote Gottfrieda Szentmiklosiho)*. Martin Javor informuje o odmietnutiach slobodomurárov v cirkevných prameňoch, v pápežskej bule In eminenti z roku 1738 a pápežskej encyklike Humanum Genus z roku 1884 vo svojom príspevku *Slobodomurárske buly, encykliky a apoštolské listy pápežov 18. a 19. storočia*. Náboženským vzťahom v 20. storočí je venovaný príspevok *Kwestia stosunków wyznaniowych w XX wieku w mikroskali malej galicyjskiej miejscowości*, ktorého autorom je Ireneusz E. Thomas. V centre pozornosti je katolícka farnosť Dolný Grodzisk a jej veriaci. Dejinami judaizmu sa zaoberá Waclaw Wierzbieniec v príspevku *Rola „almanachu żydowskiego“ w prezentowaniu judaizmu i jego dziejów na ziemiach polskich*. Predstavuje periodikum Židovský almanach, rozoberajúce intelektuálny a náboženský život poľskej židovskej menšiny. Patrik Derfiňák je orientovaný na spišský región a vo svojom príspevku *K historii církevných objektů poškozených vojnovými operáciami v letech 1914–1915 na severě Šariša* eviduje rozsiahle škody existujúcich sakrálnych objektov regiónu a približuje situáciu v rokoch prvej svetovej vojny. Spolu so zoznamom poškodených cirkevných budov podáva mnohé súborné informácie o celkovom stave rozoberaných sakrálnych objektov.

Recenzie a anotácie tvoria spolu najpočetnejšiu rubriku v periodiku. Predstavujú pestrú paletu príspevkov viacerých autorov, hodnotiacich najnovšie domáce i zahraničné publikácie, monografie, zborníky, časopisy a iné publikácie. Záverečnou je rubrika Kronika. Obsahuje šesť správ z vedeckých konferencií na Slovensku i v zahraničí. Časopis v závere ponúka prehľadný zoznam autorov štúdií a recenzentov spolu s krátkou informáciou o ich terajšom pôsobisku.

Nielen kvalita grafického spracovania či rôznorodosť príspevkov, ale hlavne odbornosť jednotlivých štúdií posúvajú novovzniknutý časopis na pozíciu

hodnotného periodika so širokým záberom tém s možnosťou vzájomnej súvislosti a prepojenosti z pera domácich a zahraničných autorov.

Historia Ecclesiastica je príslubom tematicky zaujímavo orientovaného vedeckého periodika s možnosťou jazykových variácií, preto ostáva veriť, že v budúcnosti sa plnohodnotne zaradí medzi odborné domáce i zahraničné periodiká a svojou existenciou tak osvieži doterajší výber.

PaedDr. Viera Vallová
Inštitút histórie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov

HISTORIA ECCLESIASTICA, II., 2011, Č. 1. PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE, PREŠOV 2011.

Viera Vallová

Periodikum *Historia Ecclesiastica* sa predstavuje svojim prvým číslom už v poradí druhého ročníka, ktoré je v nadväznosti na predchádzajúce vydanie rovnako tematicky rôznorodé i jazykovo pestré. Prináša bohaté množstvo príspevkov s odbornou tematikou, ktoré sú svojou myšlienkovou intenzitou a erudovanosťou zárukou kvalitného čítania.

Tematická orientácia vedeckého periodika na dejiny cirkví a nábožens-tiev v strednej Európe síce zužuje pole pôsobnosti, ale odborné príspevky obsahovo upútajú, čo láka mnoho domácich i zahraničných autorov.

Prispievatelia pochádzajúci z rôznych pracovísk zo Slovenska, Českej republiky, Maďarska, Poľska či Rakúska dodávajú periodiku mnohonárodnost-ný ráz. Jednotlivé príspevky sú preto uverejňované i cudzojazyčne. Odborný časopis vychádza vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity v Prešove.

Periodikum kompozične tvorí trinásť štúdií z rozdielných časových ob-dobí, venovaných otázkam s cirkevnou problematikou. Na štúdie tematicky nadväzujú príspevky, majúce charakter materiálov a prameňov k uvedenej problematike. Najpočetnejšia je široká paleta recenzií, anotácií a správ rôz-neho charakteru.

Úvodná štúdia, ktorej autorom je Dienes Dénes, nesie názov *A történelmi Tiszáninneneni református egyházkerület a 16. Században I.* Rozoberá refor-mačné hnutie predtíského dištriktu. V rámci samostatných kapitol podrobne sleduje situáciu v jednotlivých stoliciach, priebeh reformácie, významných reformátorov, kriticky rozoberá úlohu šľachty, mestečiek i cirkevnú hierar-chiu.

Zákonné garancie pre kresťanské obce v osmanskej ríši. K diskusii o systéme milletov a zmluvnej listine františkánov v Bosne je názov nasledujúcej štúdie. Autor, Papp Sándor, analyzuje vzťah Moslimov a Nemoslimov, súperenie me-dzi kresťanskými konfesiami „o dušu a o príjmy“ (s. 82) a komentuje ich vzá-jomné právne zmluvy a časom sa meniace podmienky. Priložený je aj prepis a preklad písomnej dohody s bosnianskymi františkánmi.

Peter Kónya sa vo svojom príspevku s názvom *Kalvínska reformácia a kalvínska cirkev v Šarišskej stolici v 16–18. storočí* venuje rozšíreniu „druhej

reformácie“, odlišným podmienkam prenikania reformácie na Šariši i sporom medzi predstaviteľmi protestantských vyznaní, ktoré stručne približuje (s. 95–96). Vymenováva a následne dôsledne rozoberá reformované cirkevné zbory v Šarišskej stolici (s. 93–102).

Mikuláš Kelio, Sj – symbol útlaku protestantov? Pohľad na protagonistu náboženského prenasledovania v 17. storočí, príspevok Evy Kowalskej, je priblížením osobnosti Mikuláša Kelia, jeho duchovnej správy, misionárskej činnosti medzi väzňami aj na základe rôznych náboženských diskusií (s. 108–110).

Na konkrétnu osobnosť je orientovaná aj štúdia Karla W. Schwarza *Johann Genersich – der erste Kirchenhistoriker an der Wiener protestantisch-theologischen Lehranstalt. Ein Gedenkblatt anlässlich seines 250. Geburtstages*. Od predstavenia Viedenskej protestantsko-teologickej vysokej školy sa autor dostáva k charakteristike jednej z jeho osobností, Johannovi Genersichovi a zachytáva jeho život i dielo.

Martin Weis prináša cirkevno-historický pohľad na život „anjela z Dachau“ a analyzuje duchovný rozmer významnej osobnosti cirkevných dejín v štúdiu s názvom *Hundert Jahre seit der Geburt des „Engels von Dachau“*.

Otázky politickej teológie rieši príspevok Gity Geremešovej nazvaný *J. B. Metz – teológ pokoncilovej cirkvi*. Prostredníctvom osoby Metza rieši antropologické otázky v teológii. Snaží sa zaradiť Metzovo dielo pod istú kategóriu (s. 139). Svojou optikou tak podáva pohľad na politickú teológiu (s. 141), jej charakteristiky, paralely či determinanty i vnímanie Boha (s. 153–156).

Kiss László, autor príspevku *A vallás helye, szerepe a nemzetteremtés folyamatában (közép- és délkelet-európai példákon)*, sleduje úlohu cirkvi a jej hodnostárov a ich vplyvy na moderné národné povedomie na príklade Strednej a Juhovýchodnej Európy.

Lucie Severová a Karel Šrédľ sa vo svojej štúdii *Humanismus a chudinská péče v českých církevních dějinách* orientujú na starostlivosť o chorých a chudobných, zmieňujú inštitúcie na ich ochranu i formy starostlivosti o nich. Prehľadne postupujú od 9. storočia so zmienkami o almužnách (s. 179), cez rôzne patenty, fondy a zbierky k novému obdobiu za Jozefa II. (s. 181) a končia 19. storočím.

A ráckevei istenanya elszenderedése-templom rövid története je príspevok Miskei Antala. Venuje sa kostolu Zosnutia Matky Božej v maďarskom meste Ráckeve v Peštianskej župe, približuje jeho výstavbu, renováciu, vnútrojšok i vonkajšok a zmieňuje sa aj o jeho patrónke.

Na otázku eurázijstva sa sústreďuje Ján Šafin v štúdií *O eurázijstve*. Pojem rozoberá z historicko-filozofického hľadiska a podáva jeho historický prehľad (s. 221–224) či filozofickú koncepciu (s. 227–235).

Žydowski rok obrzędowy je názov štúdie Władysława Tabasza, v ktorej upriamuje pozornosť na židovskú komunitu a jej zvyky zachovávané počas roka a rozoberá i význam a postavenie náboženstva v židovskej rodine.

Tematike náboženského dialógu medzi vierovyznaniami sa venuje Imrich Belejkaníč vo svojom príspevku *Pravoslávno-rímskokatolícky teologický dialóg v ekumenickej perspektíve*. Pokúša sa definovať vlastný stav vývoja dvojstranného rozhovoru, čo dokladá i historicky.

Stručne hodnotené materiály a pramene, radené po štúdiách, otvára ako prvá Katarína Bieleková predstaviac vývoj homílie v stredoveku a novoveku v práci *Homília v stručnom diachrónnom priereze*. Materiál Ireneusza E. Thomasa *Informacje na temat funkcjonowanie wybranych mniejszości religijnych na obszarze południowo – wschodniej polski, w latach 1945–75, w świetle dokumentów instytutu pamięci narodowej w Rzeszowie* sleduje činnosť Ústavu pamäti národa v Rzeszowe a jeho dokumenty s poukázaním na rozdiely a rôznorodosť cirkví v Poľsku. Annamária Kónyová v príspevku s názvom *Kantova etika od Mateja Szláviká. Filozofia na prešovskom evanjelickom kolégiu. Niekoľko poznámok k životu a dielu Mateja Szláviká* predstavuje reprezentanta filozofického života v Prešove. V oblasti filozofie sa pohybuje aj Ondrej Mészáros materiálom nazvaným *Andrej Vandrák: hodnotenie filozofie J. F. Friesa. Úvodom k Vandrákovej akademickej inauguračnej prednáške*, v ktorom prostredníctvom jeho prednášky informuje o teóriách ideí maďarskej filozofie. Materiál *Kierunki działalności izraelickiej gminy wyznaniowej w Przeworsku w latach 1918–1939* od autorky Małgorzaty Kuźmy, analyzuje všetky oblasti života židovskej komunity s využitím štatistických údajov. Justyna Sokołowska vo svojom príspevku *Obraz przemian społeczno – religijnych w latach 1867–1960 na terenie Siedmiogrodu w polskiej historiografii* približuje poľskú historiografiu o Sedmohradsku a je aj stručným prierezom dejín Sedmohradska v druhej polovici 19. a v prvej polovici 20. storočia.

Predstavením, stručným priblížením, kritikou a následným hodnotením domácich i zahraničných publikácií sa zapodieávajú anotácie a recenzie, ktoré spolu so správami z vedeckých podujatí uzatvárajú predstavované číslo vedeckého periodika. Krátku informáciu o prispievateľoch je možné získať v záverečnom zozname autorov a recenzentov.

Druhý ročník časopisu *Historia Ecclesiastica* svojim prvým číslom opäť zabezpečil prísun kvality v mnohorakosti príspevkov a sprostredkoval prostredníctvom množstva odborných štúdií a článkov cenné a zaujímavé informácie, podnecujúce k ďalšej tvorivej vedeckej práci i publikačnej činnosti.

PaedDr. Viera Vallová
Inštitút histórie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov

ANTHONY BALE:
FEELING PERSECUTED: CHRISTIAN, JEWS AND
IMAGES OF VIOLENCE IN THE MIDDLE AGES.
LONDON 2010.

Magdaléna Jánošíková

Autor pôsobí na Birkbeck University of London, na fakulte anglického jazyka a humanitných štúdií. Svoj záujem o stredovekú anglickú literatúru a Židov prezentoval už v knihe *Jew in the Medieval Book: English Antisemitisms 1350–1500* (Cambridge 2006), za ktorú mu bola udelená cena Koret Foundation a cena Ronalda Tressa (Ronald Tress Prize, 2006/2007). Jeho knižný počin *Feeling Persecuted* neopúšťa túto tematiku, ale nie je ani typickým pokračovaním, či rozšírením. Cieľom autora je prehodnotiť vzťah medzi obrazom a realitou prenasledovania vo vzťahu k stredovekému spôsobu pamätania si udalostí.

Za základnú tézu si osvojil paradox estetiky vrcholného stredoveku, v ktorom sa kresťanská majoritná kultúra stavia do úlohy ohrozeného útvaru v stave utrpenia. Táto pozícia vyžaduje materializáciu svojho protivníka, ktorým sa v mnohých prípadoch stáva postava Žida. Anglicko sa po vyhodení Židov v roku 1291 stáva územím, v ktorom nie je možné sa s nimi stretnúť. Narastá však počet stretnutí s jeho imaginárnym prototypom, ktorého zachytenie je cieľom knihy Anthonyho Bala. V druhej časti knihy na rovnakom princípe predstavuje imaginatívny Jeruzalem, kalváriu a potrebu jej vizuálneho zobrazenia.

O spoločnosti a jej sebadefinícii skrze vylúčených členov bolo spísaných množstvo diel a esejí. Pri snahe zachytiť stredovekú spoločnosť skrze tento uhol pohľadu sa do popredia dostávajú postavy Židov, či malomocných (spomeňme aspoň Moore, R. I.: *The Formation of a Persecuting Society: Power and Deviance in Western Europe*. Oxford, New York: B. Blackwell, 1987). Balovo dielo je v dialógu s týmito počinmi. Jeho základným rysom je pátranie po univerzálnych vzorcov správania, ktoré mali tendenciu byť zobrazované ako spoločenská hrozba, pričom striktne oddeľuje perzekúciu reálnu od imaginárnej. Autor za jadro svojej knihy považuje racionálnu kontempláciu nad fenoménmi bolesti, teroru a strachu a ich vplyv na pamäť a rituál, ktorý sa premietá v literárnych a vizuálnych pamiatkach (s. 11–12). Napriek faktu, že popiera homogénnu „kresťanskú“ alebo „židovskú“ životnú skúsenosť stre-

dovekého človeka, všetok zhromaždený materiál je podriadený jednotiacej estetike založenej na výraze imaginárneho mučenia, ktorý určitú homogenitu kultúry predpokladá. Prostredníctvom týchto jednotlivých artefaktov Bale ukazuje aspekty, ktoré medzi sebou zdieľajú a konštituuju tak určitý symbol, či topos, ktorého definícia bola obsiahnutá vo vtedajšom konsenze.

Časovo sa autor obmedzuje na časové obdobie 13.–15. storočia, jeho geografické vymedzenie však presahuje anglické zdroje. Tie však stále ostávajú centrom a najsilnejšou časťou práce. Dopĺňa ich prameňmi z oblastí západnej Európy – Španielska, Portugalska, Francúzska, Talianska, Nizozemska a Svätej ríše rímskej.

Celé dielo je delené do siedmich kapitol, ktoré sú triedené na nečíslované podkapitoly, ktorých obsahom sú konkrétne literárne alebo vizuálne zdroje a ich príspevok k hlavnej téme určenej nadpisom kapitoly. Kniha neobsahuje ani autorov predslov, ani úvod. Vzhľadom k tomuto faktu, túto funkciu preberá prvá kapitola *He Who is in Pain is Alive*. V knihe absentujú i akékoľvek apendixy, mapy, či iný neštandardný text, ktorý by bol radený za kapitoly. Obrázky, fotografie umeleckých objektov, ktoré v knihe popisuje, sú vložené priamo do textu na príslušnej strane. Vzhľadom k téme a aplikovanej metodike, je však naozaj škoda, že nie sú farebné. Časť z iluminovaných rukopisov, o ktorých pojednáva, nie je ešte zdigitalizovaná. Absentuje tak detailný pohľad na vizuálne zdroje. Poznámkový aparát, uložený v zadnej časti knihy, je užívaný pre poskytnutie referencií a vo výnimočných prípadoch ďalších informácií. Tento aparát a výber z bibliografie, ktorý uvádza, možno nazvať skromným v pozitívnom zmysle, moderným a prehľadným. Publikácia, ako materiálny celok, je tvorená hutným textom, v ktorej nie je nutné zbytočne listovať a prerušovať tým prúd myšlienok.

Kniha sa otvára grimmovským príbehom. Autor zámerne prezentuje romantický, neogotický príbeh, na ktorom ilustruje modernú ľudskú fascináciu obskúrnym a formu, akou si človek túto minulosť predstavuje. S ohľadom na stredovekú kultúru je toto tajomno, temno popisované neologizmami. Práve slovo groteskný sa stane autorovým najčastejším neologizmom aplikovaným na popis atmosféry (s. 35). Z metodologického hľadiska sa stručne vyrovnáva s novými metódami, ktoré nerešpektujú myšlienkové pochody stredovekého individua. Tu predovšetkým naráža na psychoanalýzu, ktorou sa zaoberá aj na konci knihy. Určuje jej limity ako metódy, ktorá nie je určená na primárny výskum, ale ako metóda zdieľania výsledkov.

Rétorika mesianizmu a mystický apokalyptizmus, ktorý so sebou priniesol vrcholný stredovek, sa majú stať hlavnými zložkami poznávacieho aparátu čitateľa. Aspekt imaginárnej bolesti ako sebadefiničného znaku vyplýva

z doktrín, ktoré absorbovali neoplatonické odmietnutie tela a predstravu hriechu, ktorý vyžaduje trest. Ten Bale vníma ako možný prirodzený dôsledok vyvinutej kresťanskej kultúry klemencie. Vlastná láskavosť a jemnosť je potvrdená a vyzdvihnutá v konflikte s násilím a utrpením. Tento spor aktívnej hrubosti a pasívnej krásy je estetický a emočný druh pomôcky pre oživenie náboženskej pamäti a vyvolanie náboženskej reakcie. Hnutie *Devotio Moderna* a Kempenského *De Imitatio Christi* pokračujú v odlúčení sa od sveta reálneho v prospech sveta vnútorného, ktorý sa smerom von prejavuje potrebou materializovať vlastnú imagináciu. Nový prúd duchovnej zbožnosti reflektuje potrebu na úrovni praktickej zbožnosti. Tá, v mnohých prípadoch, materializovala postavu Žida ako ohrozujúceho agenta pre potrebu vyplnenia vlastnej potreby ostať v polohe ohrozovaného, zotrvať v pocite strachu. V čase protižidovských nálad sa pápež ukázal ako postava, ktorá sa pričínila o ochranu Židov. Ideologicky však jeho postoj ostáva nemenný. Oddelená existencia fyzických Židov a tých imaginárnych sa tak premieta v rôznych kresťanských myšlienkových prúdoch, ktorých zástanci sú členovia vertikálne odlišných skupín.

Ďalšia kapitola, *The Violence of Memory*, poukazuje na formu, s akou sa pristupovalo k vytváraniu pamäťovej stopy. Autor menuje najvplyvnejšie rétorické spisy vyjadrujúce sa k tejto téme – *Quintilianus* a jeho *Institutio oratoria*, *Pseudo-Cicero* a *Ad Herennium*, *Prudentius* a *Psychomachia* a iné. V nich je násilie a emócie považované za efektívny nástroj presvedčania. Následne uvádza príklady, ktoré podporujú položenú tézu. Všetky analyzované objekty majú spoločnú tematiku otvoreného fyzického násillia. Bale prechádza k zachyteniu kontrastu medzi témou materstva, detí a masakru, či epizódneho násillia, aby aplikovane osvetlil nastolenú tézu o charaktere výpovede.

Na soche *Enthroned Virgin with Child Trampling the Beast* (14. storočie, Francúzko) autor objavuje rovnaký systém výstavby príbehu, ktorý sa spája s objektom ako v Chaucerovom príbehu rozprávanom abatyšou o zavraždení kresťanského chlapca Židmi v ázijskom meste. Socha znázorňuje matku s dieťaťom v náručí, pričom v zadnej časti je vyobrazený Herodesov masaker detí. V oboch artikloch sa matka má identifikovať s paradoxnou rolou, kde je zobrazená ako milujúca „nová Ráchel“ na jednej strane a na druhej strane ako pasívne trpiaca pre stratu svojho milovaného dieťaťa z rúk Herodesa (v *Canterburských poviedkach* a k role Žida ako nového Herodesa sa Bale vyjadroval už v predošlej publikácii zmieňovanej v úvode).

Utrpenie matky zo straty dieťaťa je artikulované v morbidných uspávan-
kách (*Conventry Carol*), ktoré nepochybne čerpajú z motívu spevu malému Ježišovi vo forme nezvratného proroctva o jeho budúcej bolesti. V ďalšej

podkapitole pracuje s vyobrazením Ježiša ako mladého chlapca, ktorý je trestaný (*the Tring Tiles*, 14. storočie, Anglicko), či obeťou školskej šikany (*Evangile de l'Enface*). Tieto obrazy pracujúce s ikonickým vyobrazením trestajúcej židovskej ruky v tomto kontexte poukazujú na pnutie medzi Starým a Novým zákonom. Táto ikona sa stáva témou tretej kapitoly.

Anthony Bale rozpracováva ešte niekoľko tém (kult Williama z Norwich, topos židovskej prisahy, imaginárny príbeh Thomasa Monmoutha o súde so Židmi obvinenými z vraždy Eleazara). Vo všetkých je zreteľ položený na edukačnú, či pomocnú funkciu teroru. Tá je definovaná ako internalizácia spoločensky želaného vnemu. Edukačný teror je tvorený ako kontrast voči pokojnému stavu mysle. Ten (apatia) je podľa Augustína neželaný. Dynamicnosť apatie a násillia je pripomienkou kozmologického poriadku.

Tretia kapitola, *The Jewish Profile and the History of Ugliness*, popisuje formu, akým je tento edukačný teror znázornený. Pred autorom stojí úloha vymedziť sa voči fyziognómii ako určujúcim ryse člena nepatriaceho do skupiny. Znázorňovanie Žida z profilu, ktoré zdôrazňovalo jeho nos a divoký charakter jeho tváre, sa stalo konvenčným. Skôr ako fyziognomický charakter tento spôsob zobrazenia je emočnou odpoveďou na zavedené doktríny o Židoch. Miera krásy, ktorá je výrazom charakteru duše, je úmerná jeho vyznaniu. Vizualna ohavnosť nekresfana je v súlade s predstavou o duši heretika, ktorý je antitézou Ježiša Krista (s. 65). Krása náchylná k utrpeniu je v dialektickom protiklade s jej absenciou, ktorá má prirodzenú tendenciu utrpenie spôsobovať. Tento aspekt je vizuálne podporený postavením Žida profilom a trpiaceho frontálne.

Z mnohých objektov, ktoré podriaďuje popisu (*Salvin Hours*, stredoveká lyrická báseň *Angell Saide to Thee, Très Riches Heures*), je zaujímavé sledovať pretvorenie mýtu o Judášovi, ktorý pendluje medzi identitou kresťana a Žida. Jeho jediné frontálne zobrazenie ako obesenca v červenej krvavej rube s výrazom hrôzy je pokladané za martýrsku polohu (*Très Riches Heures*). Autor poukazuje na rozdiel medzi týmto obrazom a tradičným profilovým vsadením Judáša do scény poslednej večere, či bozku Ježišovi. Judášova ambivalencia, prekračovanie hraníc medzi kresťanmi a heretikmi je aj literárne reflektované inováciou v jeho príbehu v 13. storočí, ktorý popisuje premena Judáša kresťana na Judáša Žida (s. 82).

Kapitola *The Jew's Hand and the Virgin's Bier: Tangible Interruption* sa venuje toposu a ikone židovskej ruky, ktorá vyjadruje scénickú grotesku, narúša harmonický dej teleologicky plynúci k cieľu. Táto ruka často stráca svoju príslušnosť k osobe a funguje samostatne. Autor rozoberá funkciu Žida v príbehoch o koimesis bohorodičky (zaspávanie) a nanebovzietia Panny Márie.

Príbeh o Židovi, ktorý sa snaží prekažiť prenos tela panny Márii, sa rozšíril z východu na západ a bol zachycovaný ako literárne, tak i vizuálne, a často hraný 15. augusta, v deň, kedy si tento sviatok pripomíname. Táto hra má dlhú tradíciu v Elche/ Elx (Španielsko), kde v roku 2001 bola ešte stále hraný divadelný kúsok vyhlásený za kultúrne dedičstvo organizáciou UNESCO. Kapitola sa sústreďuje na spôsob vyvolávania konfliktu. Oblúbenosť motívu, aj jeho kritické vnímanie (ako v prípade Croxtonskej hry, s. 111) a dôsledky jeho šťastného konca sú opäť vysvetlené na základe estetiky, ktorej sa venoval v predchádzajúcich kapitolách.

Piata kapitola, *Visiting Calvary: Contribution, Intimacy and Virtual Persecution*, a šiesta kapitola, *Making Calvary*, opúšťajú tematiku Židov a venujú sa mentálnej mape utrpenia a jej translácie do iných objektov. Ako návod k ich pochopeniu využíva dobové historické naratíva o Kristovom utrpení alebo liturgické naratíva. Tie často zachycujú potrebu materializovať tieto predstavy najmä vo forme architektúry, ktorá má v sebe svoju druhú symbolickú funkciu. Bale v tomto kontexte popisuje napríklad Jeruzalemské krídlo Westminster Abbey a jeho vzťah k panovníkovi Henrichovi IV. († 1413). Stavanie konštrukcií, ktoré sa majú stať kópiami reálnych objektov, sú pod vplyvom mentálnej mapy, ktorá si priestor modeluje za účelom, čo najefektívnejšie priniesť požadovaný stav mysle. Kalváriu predstavuje ako domestikovaný Jeruzalém. Samotná kópia je považovaná za rovná originálu. Na druhej strane jej jedinečnosť musí byť strážená. Na rozdiel od relikvií, ktoré sú súčasťou niečoho autentického, kalvária alebo „nový Jeruzalém“ sú autentické, len ak je jasný ich status jedinečnosti.

Záverečná časť knihy, *Cultures in Pain*, sa vracia k téme načrtnutej už v úvode knihy. Časť knihy sa pozerá na židovskú estetickú paralelu k preberanej látke (strach o poškodenie literárneho dedičstva kresťanmi, masaker Židov v Yorku v roku 1190, marginálne maľby na pesachovej haggade z Prata). V hebrejskom spracovaní legendy o *Kiduš ha-Šem* v Yorku v podaní Efraima z Bonnu, Jofeza z Charters a Menachema Wormského objavuje mučenícky princíp vyjadrený obdobnou formou ako v spisoch kresťanských – Žid je v polohe ohrozovaného, pokorovaného, v stave permanentného strachu. Efraim z Bonnu premiestňuje príbeh do synagógy, kde ľudia páchajú samovraždu za pomoci rabína Jom Tova. Tieto záznamy vznikli v kontinentálnej Európe o storočie neskôr.

Účelom tejto časti je vyjadriť stav permanentného vplyvu na skupiny, ktoré sa voči sebe vzájomne vyhradzovali, a oddeliť skutočné dianie od aktuálneho, či rituálneho, tak ako ho prezentoval David Nimberg v diele *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Medieval Ages* (1998).

V závere sa autor snaží opäť oddeliť od seba rôzne dobové významy antisemitizmu. Antisemitizmus je dôležitou časťou Baleovho akademického príspevku. V diele *Feeling Persecuted* ho zobrazuje skrze imagináciu stredovekého človeka a snaží sa ho kvalitatívne vyčleniť od moderného chápania. Bezprostredne po holokauste bol antisemitizmus interpretovaný dvoma spôsobmi. Jeden z nich skúma iracionalitu nenávisti skrze psychoanalýzu, ktorá estetický svet povýšila na svet faktov (s. 186–188). Dominantnejší prístup chápe nenávisť voči Židom ako nemenný spoločenský jav. Táto perspektíva nielenže bola užitá pre umiernenie viny nacistického Nemecka, bola ale aj palivom pre sionistických ideológov. Oba prístupy sú rezistentné voči pochopeniu emócií historických postáv. Emócia, podľa Hanny Arendtovej, sa stala rozumovo nedosiahnuteľná pre post-osvietenecké myslenie. Dan Cohen-Sherbok spojil strach vedúci k prenasledovaniu Židov s nevedomosťou, čím bola možnosť k skúmaniu imaginatívneho vedomia na dlhý čas uzavretá.

Anthony Bale ukazuje nedostatky historiografických prístupov, ktoré boli aplikované po druhej svetovej vojne. Nie je nutné dodávať, že oba nerešpektovali špecifickosť stredoveku. O rehabilitáciu témy antisemitizmus a stredoveká kultúra sa zdarne snaží už niekoľko rokov. Publikum v našich zemepisných šírkach by malo oceniť autorov kladný postoj k užívaniu termínu antisemitizmus pre stredovek. Bale neteoretizuje na túto tému, ale stavia základy tohto termínu zvnútra analýzou stredovekej spoločnosti skrze ikonografiu, hagiografiu a literatúru iného typu. V prvých štyroch kapitolách sa mu podarilo vybudovať strhujúce naratívum. Kým v tejto časti je cítiť, že autor mal možnosť sa subjektom zaoberať dlhší čas a jeho rozprávanie má v určitých bodoch meta-analytický rozmer, prechod ku kapitolám o kalvárii je poznačený citeľnou zmenou rétoriky a z mnohých častí vylieza literatúra, z ktorej autor čerpal.

Autor v súčasnosti pracuje na stredovekých cestopisoch a pútnických itinerároch. Očakávame, že túto problematiku obohatí. V tomto roku vychádza Baleov preklad diela *Sir John Mandeville's Book of Marvels and Travels* (London: Oxford University Press, 2012). V súčasnej dobe pracuje na výskume, ktorý s kalváriami nepochybne súvisí, s názvom *Remembered Places and Invented Traditions: Thinking about the Holy Land in the Late Medieval West*.

Téma, obsah a aj spracovanie materiálu predurčuje knihu do rúk nie len akademickej, ale aj laickej verejnosti. Anthony Bale je skúsený bádateľ, ktorý nám ponúka svoje pozorovania v podobe zaujímavého, ľahko čitateľného a hlavne interdisciplinárneho diela. Záujemcom o stredovekú hagiografiu,

ikonografii, alebo židovskú problematiku a antisemitizmus v stredovekom období by kniha *Feeling Persecuted* nemala uniknúť.

Bc. Magdaléna Jánošíková
studentka
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

VLADIMÍR VELEŠÍK – VLADIMÍR VELEŠÍK ML.: BANÍN. 720 LET MALÉ OBCE NA ČESKO-MORAVSKÉM POMEZÍ. BANÍN 2011.

Jana Burešová

Bývá dobrým, už zažitým zvykem u mnoha obcí, měst a městeček, že u příležitosti letopočtově kulaté připomínky svých historických kořenů (často to bývají první písemné zmínky o obci) se vedení a zastupitelstvo obce postará o vydání knihy o své historii. Nejinak tomu bylo i u malé obce na česko-moravském pomezí, Banína (název odvozen od osobního jména Báňa). První písemná zmínka o vsi jménem Banín se datuje k roku 1291. Podle listiny královny Guty (Jitky) z tohoto roku držel Banín králův notář Jan ze Sárova. Tzn., že obec už v daném roce existovala, její založení je tedy data staršího, ale konkrétně ze známých písemných pramenů nedoloženého.

Ideální stav je, když se představitelům obce podaří získat ke zpracování publikace profesní historiky. V případě Banína se to podařilo. Vladimír Velešík je vysokoškolsky erudovaný historik, má za sebou řadu větších i menších historických, zejména tematicky regionálních publikací. Spolu se svým synem studujícím historii na Univerzitě Palackého v Olomouci přistoupil k práci na dějinách své obce velmi zodpovědně, seriózně, skutečně profesionálně, a tím se také úkolu zhostili oba autoři úspěšně. Kniha má charakter odborné publikace se všemi náležitostmi kladenými na odbornou práci v oboru historie (na stránce pod čarou umístěný poznámkový aparát s odkazem na pramenné zdroje či širší literaturu k tématu, seznam užitých pramenů a literatury v závěru práce, seznam zkratk a německé resumé). Dějiny Banína jsou zároveň psány čtenářsky přitažlivě, pro širokou zainteresovanou veřejnost, především obyvatele a rodáky Banína. Průběžně přímo v textu knihy je pro velmi názornou ilustraci života v obci umístěno velké množství dobových fotografií i další ikonografie, např. otisk obecního razítka, razítka některých spolků, kandidátní listina pro obecní volby, pomníky, např. padlým z první světové války, pamětní desky, pohlednice aj. Autoři se snažili při své práci vyčerpat všechny existující pramenné zdroje. Pracovali s velkou řadou písemných pramenů (archivní materiály v podobě obecních spisů, kronik, matrik aj., dobové tiskoviny, dobový tisk, fotodokumentace, statistiky) uložených v několika institucích (Státní oblastní archiv v Zámrsku, Státní

okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, Vojenský ústřední archiv Praha, Archiv Národního muzea v Praze, Archiv Brněnských vodovodů a kanalizací, Městské muzeum a galerie ve Svitavách, Obecní úřad Banín, Farní úřad Svojanov, Farní úřad v Bělé nad Svitavou, soukromý archiv autorů), využili internetových zdrojů, pracovali pro doplnění informací z písemných pramenů metodou *oral history* a získali cenná svědectví od ještě žijících pamětníků.

Banín, tato malá obec na Svitavsku, se mj. vyznačuje velkým množstvím pramenů vody. Desítky malých i větších pramenů přímo v obci a okolí se dostaly do starých lidových pověstí, jak připomínají autoři knihy pěkným úvodním vstupem o jedné z nich. Téma důležitosti a významu vody pro obec, ale i širšího zájmu o její využití se v knize objevuje vícekrát, zvláště od druhé poloviny 19. století. Velké zásoby podzemní vody v okolí Banína vedly k nápadu i jeho realizaci – učinit oblast zásobárnou vody pro město Brno. Tímto prostřednictvím nabýval Banín širšího významu.

Knihy má logicky vystavěnou strukturu. Autoři svůj výklad pojali tradičně, členěním do chronologicky pojatých kapitol (*Nejstarší dějiny a počátky osídlení; Od středověké kolonizace k počátkům novověku; Od nástupu nové vrchnosti do konce „starých časů“; Od vzájemného soužití po vysídlení; Od nového začátku do sametové revoluce; Banín po roce 1989*) v první části knihy, v její druhé části jsou zařazeny kapitoly s některými vybranými tématy plynoucími ze své důležitosti či významu pro obec Banín (*Brněnský vodovod; Církevní památky a duchovní život v obci*). Aniž by to bylo nějak v obsahu knihy vyznačeno (např. hlavními kapitolami či tematickými „hlavami“), vnímáme ještě ucelenou třetí část knihy, která je tvořena několika přehledovými kapitolami (základní místopis, základní přehled představitelů obce, starostů, farářů a předsedů různých typů zemědělských družstev, dále přehled domů s jejich stručnou charakteristikou, tabulka čísel popisných).

V každé chronologicky pojaté kapitole je výklad konkrétních dějin obce podán v širším kontextu, nejde o izolované časové mikrosondy (s čímž se někdy u dějin obcí potkáváme), ale o výklad dějin Banína napříč časem od archeologických výzkumů až po zachycení života v současnosti, a to vše jako součást událostí a vzájemných souvislostí v širším regionu i v rámci příslušných státních útvarů, tak jak se v historii proměňovaly a ovlivňovaly osudy obce. Velkou pozornost autoři věnovali výkladu často složitých česko-německých vztahů, neboť jde o území se smíšeným osídlením a z toho plynoucími obecně známými vývojovými skutečnostmi v průběhu a v proměnách doby.

Podrobný a barvitý obraz života v Baníně podali otec a syn Velešíkovi ve velkém rozsahu pro úsek nejnovějších dějin, zejména období po druhé světové válce až do pádu komunistického režimu, ale hodně prostoru věno-

vali i dvacetiletí života obce v demokratických politických poměrech. Ocenění zaslouží pečlivá pozornost věnovaná kulturnímu, sportovnímu a zejména duchovnímu životu obce.

Na vydání knihy se vedle zadavatele práce – Obecního úřadu Banín – finančně spolupodílelo mnoho spřízněných soukromých firem a společností (Pavel Dufek – LEV, spol. s r. o.; Miroslav a Miroslava Ducháčkovi – DK PLAST, spol. s r. o.; Jiří a Hana Švihelovi – FOLIE; Zdeněk Lev, opravy pracovních strojů; Antonín Palla, truhlářství; Karel Pospíšil, malířství; Josef Voborný, autoopravna; Josef Peterka, výroba briket; Luboš Veit, lesní práce; MO KDU-ČSL Banín).

Přestože v případě Banína jde o malou obec na Svitavsku, její dějiny jsou bohaté a v řadě ohledů pozoruhodné. A mít tak plastický obraz v knize o svých dějinách napříč celým dlouhým historickým časem až k dnešku se poštěstí málokterému místu.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

JANA GERŠLOVÁ:
CO SE SKRÝVÁ ZA ZNAČKOU? HISTORICKÁ
ENCYKLOPEDIIE PODNIKATELŮ.
OSTRAVA 2011.

Jana Burešová

Jak podnázev knihy jasně říká, jedná se o soubor medailonů vybraných, opravdu světoznámých podnikatelských firem. Najdeme jich v této poutavě provedené publikaci celkem 111. Každá z nich je velmi výstižně charakterizovaná, pokud jde o oblast podnikání, okolnosti založení, historický vývoj, obchodní a další podnikatelské vazby s okolím, případné proměny firem. Každá firma je představena v průběhu své existence, většina až téměř k současnosti. Cenná na charakteristikách firem je jejich „zalidněnost“. Velmi působivou formou, občas až s nádechem dramatického příběhu, je do výkladu o ekonomických aspektech toho kterého druhu podnikání postaven podnikatel jako člověk. Ostatně je známo, že názvy známých světových výrobních značek jsou příjmeními či složeninami jmen samotných zakladatelů firmy (Addidas, Bahlsten, Bacardi, Baedeker, Dr. Oetker, Ferrari, Hilton, Chanel, Knorr, Schwarzkopf, Suchard, Rolls-Royce a mnohé další). Názvy jiných firem byly zvoleny i z jiných podnětů.

Autorka knihy, prof. PhDr. Jana Geršlová, CSc. (vystudovaná historička a germanistka, v současnosti působí na Ekonomické fakultě Vysoké školy báňské – Technické univerzity v Ostravě a na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, přednášela rovněž na řadě univerzit v Německu), se dlouhodobě ve svém vědeckém výzkumu i v pedagogické praxi věnuje hospodářským dějinám. V posledních letech se zaměřila zejména na dějiny podnikání a podnikatelských firem.

Představovaná kniha je právě nejaktuálnějším výsledkem práce na vědeckovýzkumném projektu nazvaném Moderní dějiny podnikání a podnikatelé v Evropě ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století, podpořeném Grantovou agenturou České republiky. Autorka pro svou encyklopedii čerpala převážně ze zahraničních zdrojů, především německé jazykové proveniencie (seznam užitých podkladů najdeme za charakteristikou každé firmy a pak uceleně na konci knihy).

Jak autorka přistupovala k výběru firem a jejich značek? Jednak hrála roli přístupnost informačních zdrojů, jednak se autorka snažila vybrat firmy a značky, které jsou v České republice zastoupeny svými výrobky a službami na trhu a jsou známé širokému okruhu lidí. J. Geršlová uvažuje o dalších dílech encyklopedie, protože se jí podařilo shromáždit materiály k mnoha dalším úspěšným a známým firmám, než stačila pojmout tato první kniha. Hodlá publikovat charakteristiky i historicky úspěšných českých firem a podnikatelských osobností.

Dějiny podnikání patří v posledním období k jednomu ze stěžejních výzkumných témat v oboru hospodářských dějin. Středem vědeckého zájmu je podnikatel jako osobnost, nositel rozhodování a motivací. Důležitá je funkce a role podnikatele ve vývoji podniku, jeho vlastnosti a schopnosti, kladě se důraz na výzkum sociálních aspektů, postavení podnikatele ve firmě i ve vnějších vztazích.

V úvodu knihy autorka připomíná obecné důvody a souvislosti vzniku značek jako snahu po odlišení výrobků svých od produktů konkurenčních firem. Poukazuje na snahu podnikatelů dát značkám snadnou zapamatovatelnost, nastiňuje vývojový proces, kdy se značka stávala a stala vyjádřením tradice a záruky kvality výrobku. Vznik značek má souvislost s procesem industrializace ve druhé polovině 19. století. Od konce 19. století je možno hovořit o začátku nové éry značek. Moderní značka zaručuje výrobci po právní stránce exkluzivní práva na jeho výrobek. V hlavních průmyslově vyvinutých zemích v Evropě byly přijímány zákony na ochranu značky kolem roku 1870. Autorka upozorňuje také na další funkci značek – budování důvěry v kvalitu výrobku a serióznost. Poukazuje také na proces jakéhosi ztotožňování zákazníků a spotřebitelů se značkami, odrážejícími jejich image.

Knihy je doplněna jmenným rejstříkem a anglickým resumé. V textu jsou u každého hesla ilustrační fotografie výrobků a značek firem. Po formální stránce má publikace reprezentativní úpravu.

Užitečnost představované encyklopedie je několikanásobná. Pro historickou vědu je doplněním stále ještě dosti bílých míst v dané oblasti výzkumu, pro ekonomickou vědu může být zdrojem poučení z minulosti, pro manažery je to zdroj informací o vzniku a vývoji velkých firem a jejich osobností, o nichž v českém prostředí ještě dosti chybějí běžně přístupné informace, pro studenty může jít o doplňující studijní četbu z více specializačních oborů v rámci ekonomické a historické vědy. Vhled do historie podnikání může inspirovat i podnikatele současné.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

THE AUTHORS AND SUMMARIES

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. is working at the History Department of the Philosophical Faculty of Palacký University in Olomouc. In her research she focuses on various topics of the 20th century history, especially position of women in society, transformations of country life and agriculture after the Communist putsch, emigration after the Second World War and regional history. She is an author of several books and many scholarly papers.

Bohumil Laušman in His Exile Publications

The article gives one aspect of the personality of Bohumil Laušman, the social democratic politician in Czechoslovakia in the first half of the 20th century, and of his life in exile after February 1948. It presents Laušman's opinions of the Slovak National Uprising in 1944 and of the communist coup d'état in February 1948 as he himself did in his books *Pravda a lož o Slovenskom národnom povstání* (*The Truth and The Lie about the Slovak National Uprising*) and *Kdo byl vinen?* (*Who Was Guilty?*).

Bc. Veronika Chmelařová

Bc. Veronika Chmelařová is an M. A. student in history and history of art at Palacký University in Olomouc. With a focus on the Silesian area her research interests are the Early Modern religious history, especially the confessionalisation, religious tolerance, baroque piety and culture.

*Episodes from the Jesuit Activity in the Catholic-Protestant Milieu
of the Town of Těšín*

The study depicts the activity of the Society of Jesus in the Silesian town of Těšín and its impact on life of the urban community during the period of recatolisation. It focuses mainly on the role of Jesuits in the forming of religious coexistence between catholic and protestant population.

doc. PhDr. Martin Javor, Ph.D.

Doc. PhDr. Martin Javor, Ph.D. graduated from the Philosophical Faculty of the University of Prešov where he majored in history and philosophy. There he also got his PhDr. title after defending his work entitled *The History of Freemasonry in Slovakia*. He got his Ph.D. at the Institute of History of SAS in Bratislava with his dissertation entitled *The Freemasonry in Bohemia, Moravia and Hungary in the 18th century*. Martin Javor is currently working as an university lecturer at the Philosophical Faculty of the University of Prešov. His specialisation is the history of Enlightenment in the Central and Eastern Europe with the focus on libertine movement and the history of the Slovak historiography.

Man freemason. Nobleman's issue or conviction?

Freemasonry lodges belong to the purely male societies which since its inception in 1717 has not accepted any members of the fair sex. The article deals with the "masculinity" in the freemasonry movement, it seeks to analyze member lists of the lodges and points to the aristocratic and fashionable nature of the freemasonry movement. Based on the archive documents the article further analyzes the position of a man – Freemason inside the lodge.

Mgr. Alena Kokešová

After graduating from the Silesian University of Opava Mgr. Alena Kokešová is currently pursuing her Ph.D. in Czech history at Palacký University in Olomouc. Her research interest is the Czechoslovakian history after 1956 with the main focus on the Czechoslovakian Fine Artists Union and its involvement in the political and cultural history of Czechoslovakia before 1989.

*The Second Congress of the Czechoslovakian Fine Artists Union in 1964
and its Influence on the Liberalisation of Art Production*

The study aims to analyse the influence of the Second congress of the Czechoslovakian Fine Artists Union in 1964 on the subsequent activities of the union expressed in the art production, organization of exhibitions, publications and creation of new esthetic concepts. It also deals with the

pre-congress period since the preparations for the congress led to changes of the managing board in the course of it. The new representatives subsequently gave way to the shift towards liberalization which was characteristic of the following period.

Mgr. Ondřej Kolář

Mgr. Ondřej Kolář graduated from the History Department of the Philosophical Faculty of Palacký University in Olomouc where he is currently pursuing a Ph.D. His research interests are political and social history of the 19th and 20th century with focus on military history and criminalistics as well as their reflection in historiography and historical memory. He is also editor of the student anthology called Student History Papers, author of several articles on the Czechoslovak security forces in frontier areas of the state and co-author of the monography *Hanáci, držte se! Cesta olomouckého pluku první světovou válkou*.

Gendarmery in Interpellations of the National Assembly in the years 1918–1925

The article analyses the interpellations concerning the gendarmery made at the Czechoslovak National Assembly in the years 1918–1925, defines the main interpellation topics and the response of the Home Office and the General Headquarters. The study also tries to give a wider social and political background of these interpellations.

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D. is currently employed as a professor at the History departments at the Philosophical Faculty of Palacký University in Olomouc and Philosophical Faculty of the Catholic University in Ružomberok (Slovakia). His specialisation being the political and cultural history of the turn of the 19th and 20th century, he has been recently turning his attention to the phenomenon of the Czech Catholic Modernism, political catholicism and Church history with the focus on the Roman, Czechoslovakian, Orthodox and Old Catholic Churches. He is an author of twenty books, a lot of studies, articles and reviews.

A Contribution to the Biography of Msgre. Jan Šrámek

The aim of the study is to give a brief outline of the life of Msgre. Jan Šrámek, a priest and leading personality of the Czech political catholicism, a founder of the modern Christian social movement in Moravia at the turn of the 19th and 20th century, a founder and longtime president of the Czechoslovak People's Party.

PhDr. Petr Orság, Ph.D.

PhDr. Petr Orság, Ph.D. is working at the Department of Journalism of the Philosophical Faculty of Palacký University. He co-founded the local Centre for Cultural, Media and Communication Studies. He focuses mostly on the history of Czechoslovak exile media in the years 1968–1989. He is a joint author of the book entitled *Dějiny českých médií 20. století* (Prague 2010) and of many papers.

*What Shall We Do Now? – The Differentiation of Czechoslovak Exile Media
after the August 1968 as an Expression of Transformation
of the Exile Public Sphere*

The study depicts a new differentiation of Czechoslovak exile media after the August 1968 as a one of by-products provoked by the arrival of a huge wave of Czechoslovak refugees to the West. Apart from the already existing media of the 1948 exile new ones began to be created, mainly those of informative character. Relatively shortly afterwards new more demanding projects appeared, such as *Text* or later *Listy* through which the exiles as well as the regime opponents who stayed in Czechoslovakia articulated essential topics concerning Czechoslovak and foreign issues.

doc. Mgr. Jan Stejskal, M. A., Ph.D.

Jan Stejskal got his M. A. in Medieval Studies from Central European University in Budapest, Hungary and a Ph.D. from Palacký University in Olomouc, Czech Republic. Jan Stejskal worked at the Radio Free Europe/ Radio Liberty as an archivist and information analyst and later as a researcher and consultant for PricewaterhouseCoopers. He teaches history and

historiography as an associate professor at Palacký University in Olomouc. His fields of interest are history of religion, especially Christian missions. He published books on medieval religious exile, on Byzantine influence in the West and essays on intertextuality in late medieval Europe.

'But am I not your emperor and priest?'

The so-called caesaropapism and Archbishops of Ravenna

The article focuses on the concepts of caesaropapism and autocephaly in the former exarchate of Ravenna. The text deals with the availability of both concepts in time and space on the background of the development of (arch) diocese of Ravenna since the time of Emperor Justinian I. until the middle of the 11th century, when formal independence of Ravenna archbishopric came to the end. It deals with the complex rituals of investiture of (arch)bishops of Ravenna. These rituals used to express the relationship to the secular (Byzantine) power, to its own (arch)diocese, and to the Bishop of Rome.

PhDr. et PaedDr. Marek Šmíd, Ph.D.

PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. is working as an university lecturer at the History Institute of the Philosophical Faculty of the University of České Budějovice. His research interests are ecclesiastical, political and cultural history of the 19th and 20th centuries. He published several studies and papers about the interwar Czechoslovakian catholicism.

Cardinal Pietro Gasparri – a Leading Personality of Vatican Diplomacy

Pietro Gasparri (1852–1934) who was priest, diplomat, university professor, scholar and cardinal since 1907, belonged to important representatives of Vatican politics of the first half of the 20th century. After his theological studies in Rome he worked at the Catholic Institute in Paris for nearly 20 years. When he returned to Rome he was appointed archbishop and sent to the South America as an apostolic nuncio. After coming back he worked for the Curia and became secretary of the Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs. He reached his life and career peak in 1914 when he was appointed the Secretary of State of the Holy See, the position comparable to that of prime minister. In this office he came in diplomatic contact with the new Czechoslovakian state after the First World War and participated

in the forming of its church policy. In a political-ecclesiastical sphere he had a significative impact on the conclusion of the Lateran Treaties with Italy which put an end to the longlasting tense relations between these two countries. He resigned from the office of secretary in 1930 when he was replaced by Eugenio Pacelli, the future pope Pius XII.

Mgr. Lucie Toman

Mgr. Lucie Toman graduated from the Philosophical Faculty of Palacký University in Olomouc with an M. A., in Polish philology and history. She is currently pursuing a Ph.D. in Czech history at the History Department of this university. Her specialisation is the Early modern Church history in Central Europe, especially the history of the Unity of the Brethren in the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Two Forms of the Unity of the Brethren – the Development of the Role of its Judge in the Czech Lands and the Polish-Lithuanian Commonwealth

The study aims to depict the role of judge in the organisational structure of the Unity of the Brethren. Its central theme is the relation between spiritual Church leaders and their lay helpers and the changes of this relation during the second half of the 16th and the first decades of the following century in the different settings of both the Czech lands and the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Mgr. Milan Vyhlídal

Mgr. Milan Vyhlídal graduated from the Philosophical Faculty of Masaryk University in Brno with an M. A. in history. He is currently pursuing his Ph.D. in history at the Philosophical Faculty of Palacký University in Olomouc.

*Activities of the Flight Instructors that Belonged to the Group of Jan Reindl,
a Major General in Egypt, during the Suez Crisis*

The study gives an insight into the work of the group of Jan Reindl, a major general and head of Czechoslovakian flight instructors in Egypt in 1956.

Translated by Mgr. Eva Svobodová, doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.,
doc. PhDr. Martin Javor, Ph.D.

HISTORICA OLOMUCENSIA 42–2012

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH

XXX

PhDr. Ivana Koucká, Mgr. Jarmila Kašpárková
(editorky)

Recenzenti Historica Olomucensia 42–2012, Sborník prací historických XXX:

doc. PhDr. František Čapka, CSc., PaedDr. Patrik Derfiňák, Ph.D.,
Ota Halama, Th.D., prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.,
doc. PhDr. František Hanzlík, CSc., PhDr. Jiří Just, PhDr. Petr Klinovský,
doc. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D., PhDr. Marcel Martin,
Mgr. Eduard Neupauer, Ph.D., PhDr. Michal Pehr, Ph.D.,
doc. PhDr. Jiří Pernes, Ph.D., PhDr. David Pindur,
Mgr. Jaroslava Plosová, prof. PhDr. Milada Polišínská, Ph.D.,
PhDr. Arnošt Skoupý, CSc., dr. hab. Janusz Spyra, prof. AJD,
Mgr. Jitka Sobotková, Ph.D., PhDr. et PaedDr. Marek Šmíd, Ph.D.,
prof. PhDr. Dušan Uhlíř, CSc., PhDr. Peter Zmátlo, Ph.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2012
1. vydání

ISSN 1803-9561